

V MIĘDZYNARODOWY KONGRES LITUANISTÓW
V TARPTAUTINIS LITUANISTŲ KONGRESAS

**OD UNII LUBELSKIEJ
DO UNII EUROPEJSKIEJ
NUO LIUBLINO UNIJOS
IKI EUROPOS SĄJUNGOS**

**FROM THE UNION OF LUBLIN
TO THE EUROPEAN UNION**

16-17 V 2019

Wrocław, Polska | Lenkija | Poland

Publikacja pokonferencyjna pod redakcją
Tatjana Vologdiny i Katarzyny Pyrki

Projekt graficzny: Bartłomiej Chrzanowski

Opracowanie redakcyjne: Katarzyna Pyrka

Korekta: Tatjana Vologdina, Mateusz Proch, Katarzyna Pyrka

Skład i łamanie: Bartłomiej Chrzanowski

Wydawca:

Fundacja Pobliza

Ul. Legnicka 65

54-206 Wrocław

ISBN: 978-83-960534-0-4

V MIĘDZYNARODOWY KONGRES LITUANISTÓW
V TARPTAUTINIS LITUANISTŲ KONGRESAS

**OD UNII LUBELSKIEJ DO UNII EUROPEJSKIEJ
NUO LIUBLINO UNIJOS IKI EUROPOS SĄJUNGOS**

FROM THE UNION OF LUBLIN TO THE EUROPEAN UNION

16-17 V 2019

Wrocław, Polska | Lenkija | Poland

Publikacja pokonferencyjna pod redakcją
Tatjana Vologdiny i Katarzyny Pyrki

Wrocław 2021

Gerbiamieji Ponai ir Ponios, Brangūs draugai!

Šioje publikacijoje pristatomi V Tarptautinio Lituanistų Kongreso, vykusio 2019 m. gegužę, pagrindiniai pranešimai ir temos.

2019 metais sukako dvi simbolinės, tiek Lietuvos, tiek Lenkijos valstybingumui reikšmingos metinės. Tai 450-tos Liublino unijos sudarymo metinės bei 15-tos mūsų valstybių įstojimo į Europos sąjungą metinės, todėl tuometinio Kongreso rėmus apibrėžėme Nuo Liublino unijos iki Europos Sąjungos. Lituanistikos raida per keturis su puse šimtmečių, kultūrinės ir literatūrinės raidos etapai, bendros valstybės istorijos puslapiai ir nepriklausomybės siekiai, lietuvių-lenkų bendradarbiavimas tarptautinėje arenoje – visa tai atsidurė jubiliejinio Kongreso dėmesio centre.

Pagrindinė Tarptautinio Lituanistų Kongreso, kuris pirmą kartą įvyko 2013 m. birželį, organizavimo priežastis - lituanistinių centrų Lenkijoje noras susitikti ir bendradarbiauti. Šis susitikimas visgi greitai tapo tarptautinis ir vienintelis tokio pobūdžio renginys, vienijantis svarbiausius lituanistikos centrus iš Lietuvos, Lenkijos ir kitų šalių, vykstantis už Lietuvos ribų. Tarptautiniame Lituanistų Kongrese dalyvauja įvairių sričių mokslininkai ir visuomeniniai veikėjai - kalbininkai, literatūrologai, kultūrologai, istorikai, politikai, menininkai ir teisininkai. 2019 m. jų susirinko 150, o 92 iš jų pristatė savo pranešimus. Savo dalyvavimu mus pagerbė svarbiausių lituanistikos centrų atstovai bei tokių institucijų reprezentantai, kaip LR Seimas, LR Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, LR ambasada Lenkijos Respublikoje, Europos Komisijos atstovybės Lietuvos ir Lenkijos Respublikose.

Tarptautinis Lituanistų Kongresas neįvyktų be daugelio asmenų ir institucijų paramos. Dėkojame visiems mūsų partneriams, bendraminčiams, sponsoriams ir remėjams, kurie rėmė ir remia mūsų iniciatyvą. Šio bendradarbiavimo dėka galime pasiekti aukščiausią mokslinį ir kultūrinį renginio lygį.

Linkime malonaus skaitymo ir tikimės greito susitikimo kitame Tarptautiniame Lituanistų Kongrese Vroclavo mieste.

Tatjana Vologdina, Katarzyna Pyrka

Szanowni Państwo, Drodzy Przyjaciele!

Niniejsza publikacja zawiera wybrane zagadnienia V Międzynarodowego Kongresu Lituanistów, który odbył się w maju 2019 roku na Uniwersytecie Wrocławskim. Ostatnia edycja odbyła się pod hasłem Od Unii Lubelskiej do Unii Europejskiej, które nawiązywało do naszej współpracy i wspólnej historii Polski i Litwy - 450 lat od zawarcia Unii Lubelskiej przez Koronę Królestwa Polskiego i Wielkie Księstwo Litewskie, a także 15 lat od przystąpienia naszych krajów – Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Litewskiej – do Unii Europejskiej.

Zamysłem powołania Międzynarodowego Kongresu Lituanistów, którego pierwsza edycja odbyła się w czerwcu 2013 roku, była chęć spotkania się i współpracy centrów lituanistycznych z Polski. Spotkanie to jednak szybko przerodziło się w wydarzenie międzynarodowe, w jedyne tego rodzaju spotkanie najważniejszych ośrodków lituanistycznych z Litwy, Polski i innych krajów europejskich poza granicami Republiki Litewskiej. Jego interdyscyplinarny charakter powoduje, że z roku na rok jest nas coraz więcej. W Międzynarodowym Kongresie Lituanistów udział biorą przedstawiciele wielu dziedzin nauki, w szczególności literaturoznawcy, językoznawcy, kulturoznawcy, historycy, politolodzy i prawnicy. W 2019 roku było ich 150, w tym 92 osoby prezentujące swoje referaty. Swoją obecnością zaszczytili nas przedstawiciele najważniejszych akademickich ośrodków lituanistycznych oraz reprezentanci instytucji takich jak Sejm Republiki Litewskiej, Ministerstwo Edukacji, Nauki i sportu Republiki Litewskiej, Ambasada Republiki Litewskiej w Rzeczypospolitej Polskiej, Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Polsce i na Litwie.

Międzynarodowy Kongres Lituanistów nie miałby racji bytu bez wsparcia wielu osób i instytucji. Dziękujemy naszym partnerom, współideowcom, sponsorom i darczyńcom, którzy wspierali i wspierają naszą inicjatywę. Dzięki tej współpracy osiągamy najwyższy poziom naukowy, merytoryczny i kulturowy.

Życzymy dobrej lektury i liczymy na kolejne spotkania we Wrocławiu podczas następnych edycji Międzynarodowego Kongresu Lituanistów.

Tatjana Vologdina, Katarzyna Pyrka

Spis treści

Pagrindiniai šiuolaikinio vaikų folkloro bruožai ir tendencijos.....	8
Laima Anglickienė, Jurgita Macijauskaitė-Bonda, Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė	
Kultūros darbuotojo darbo apibrėžtis ir reikšmė skirtingose bendruomenėse	19
Sigita Astikienė	
Vyriškumas Algirdo Landsbergio novelėse	29
Gabija Bankauskaitė, Raminta Stravinskaitė	
Kristijono Donelaičio patarimai „Metuose“: Rašytojo pasaulėžiūros atspindys	44
Tatjana Vologdina	
Vienos lietuvių giminės ir jų kalbos likimas Pietų Latgaloje: Varnų giminės pavyzdys	61
Marija Bebre	
Būdingieji politinės reklamos dispozicijos dėmenys	74
Eglė Gabrėnaitė	
Dimensions of Citizenship and Nationality in the Area of Comprehensive Education: Experience of the Republic of Lithuania.....	88
Vilija Grincevičienė, Libertas Klimka	
Globalisation, Cross-Cultural Interaction and Humanness	102
Salomėja Jastrumskytė	

Abiejų tautų respublikos istorinė gelmė kaip estetinis proveržis / Kristinos Sabaliauskaitės „Silva Rerum“	117
Jūratė Landsbergytė-Becher	
Palikto vaiko tema šiuolaikinėje paauglių problemų prozoje: savivaizdžio raida ir socialinė patirtis.....	128
Justė Povilaitienė	
Finansowanie społecznościowe i sutelktinis finansavimas: czyli o crowdfundingu w Polsce i na Litwie.....	149
Aleksandra Michałowska-Kubś, Jakub Kubś	
Language and cultural space of the Cyrillic book of 17th century	167
Oksana Nika	
Pirmasis Lietuvių–ukrainiečių kalbų žodynas: kultūrinės ir istorinės atsiradimo priežastys bei svarbiausi sudarymo principai.....	183
Zinaida Pacholok, Igoris Koroliovas, Aurelija Gritėnienė	
Warszawskie kontakty Radziwiłłów z artystami w XVIII wieku. Transakcje i ich aspekty finansowe.....	199
Aistė Paliušytė	
Code of national judicial system: judicial control for judgements.....	214
Tadas Valančius	

Pagrindiniai šiuolaikinio vaikų folkloro bruožai ir tendencijos

Laima Anglickienė, Jurgita Macijauskaitė-Bonda,
Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė

Anotacija

Šiuolaikinis vaikų folkloras yra įdomus, dinamiškas ir žaismingas, apimantis tradicinius ir naujus žanrus, atspindintis šiandieninio gyvenimo realijas ir atliepiantis savitą vaikų ir paauglių psichologiją. Šio straipsnio tikslas – pristatyti pagrindinius šiuolaikinės lietuvių vaikų folklorinės kūrybos bruožus ir tendencijas. Darbe remiamasi jau daugiau nei dešimtmetį autorių vykdomų tyrimų rezultatais ir naujausia medžiaga iš Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų katedros rankraštyno bei publikuotų šaltinių.

Atlikti tyrimai rodo, kad šiuolaikiniame vaikų folklore lygiagrečiai gyvuoja ir neatmenamų laikų kilmės, ir vos kelis dešimtmečius žinoma kūryba. Pastebima, kad iš tradicinio folkloro dažniau perimami ne senieji tekstai, o pasaulio suvokimo ir savo santykių su juo nustatymo modeliai. Šiuolaikinėje vaikų folklorinėje kūryboje atpažįstame dabartinį pasaulį, bet dabarties realijų gausiau vyresnio amžiaus vaikų, paauglių, kūryboje.

Vaikų folkloras pasižymi didžiule raiškos ir sklaidos formų įvairove, kuriai pataruoju metu didžiausią įtaką daro interneto paplitimas: greta įprastinės žodinės ir rašytinės formos kūriniai atsiranda elektroninių variantų, pirmiausia rašytinių, o vėliau ir papildytų vizualinėmis iliustracijomis ar net įgijusių videoklipų formą. Vaikų folklorinę kūrybą veikia ir literatūra, kinas bei kompiuteriniai žaidimai.

Lyginant su tradiciniu, dabartinis lietuvių vaikų folkloras yra kur kas tarptautiškesnis, pastaraisiais dešimtmečiais daugiau įtakos patiriantis iš anglakalbių šalių. Dalis kūrinių į repertuarą patenka iš anglakalbių interneto svetainių, tinklaraščių ir socialinių tinklų juos įvairiai adaptuojant.

Lyginant su tradiciniu lietuvių folkloru, šiuolaikinėje vaikų folklorinėje kūryboje taip pat neįmanoma nepastebėti destruktijos bruožų, ypač mirties motyvo, sustiprėjimo tendencijos. Vis dėlto visais laikais vaikų folklore išskirtinę vietą turėjo ir komiškoji pasaulio traktavimo tendencija.

Raktažodžiai: šiuolaikinis lietuvių vaikų folkloras, vaikų kultūra, tautosaka.

Įvadas

Vaikų atliekamas folkloras rinkti, tirti ir publikuoti pradėtas XIX a. antrojoje pusėje, pirmiausiai Jungtinėse Amerikos Valstijose, Didžiojoje Britanijoje ir Rusijoje. Lietuvoje to imtasi XX a. pradžioje, kai pirmieji lietuvių vaikų folklorui priskiriami kūriniai buvo išspausdinti Jono Basanavičiaus, Jadvygos Čiurlionytės, Zenono Slaviūno ir kituose tautosakos rinkiniuose. Palyginus su kitais kraštais, vaikų folkloro tyrimai Lietuvoje pradėti labai vėlai. Pirmuosius tiriamuosius darbus, skirtus tradicinėms vaikų dainoms, XX a. antrojoje pusėje publikavo Pranė Jokimaitienė (Jokimaitienė, 1970). Tuo tarpu šiuolaikinę vaikų fol-

klorinę kūrybą, naujai atsiradusius žanrus ir reiškinius Lietuvoje pradėta tyrinėti tik XX a. paskutiniajame dešimtmetyje. Šios tyrimų srities pradininkė – tautosakininkė Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė, publikavusi darbų apie tarp vaikų gyvuojančius žodinio ar rašytinio folkloro reiškinius: erzimus, vaikų anekdotus, rašytines mergaičių meilės istorijas, telefoninį jaunimo folklorą ir kt. (Skabeikytė-Kazlauskienė, 2006; 2013 ir kt.). Paskutiniajame XX a. dešimtmetyje, studentams pradėjus rinkti medžiagą iš vaikų ir paauglių, patiems užrašinėjant savo vaikystės prisiminimus, Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų katedros rankraštynas pasipildė didesniu kiekiu šiuolaikinio folkloro kūrinių. XXI a. pradžioje šią gausią medžiagą imtasi sisteminti, aprašyti, tyrinėti ir skelbti, sėkmingai apgintos kelios disertacijos vaikų ir jaunimo folkloro tematika. 2013 m. šio straipsnio autorės kartu su Dovile Kulakauskiene ir Ingrida Šlepavičiūte išleido monografiją „Šiuolaikinis moksleivių folkloras“ – Lietuvoje iki šiol vienintelį išsamų didesnės apimties, šiuolaikinei vaikų folklorinei kūrybai skirtą mokslinį darbą.

Šiuolaikinis vaikų folkloras apima tradicinius ir naujus žanrus, atspindi šiandieninio gyvenimo realijas ir atliepia savitą vaikų psichologiją. Šio straipsnio tikslas – išskirti pagrindinius šiuolaikinės lietuvių vaikų folklorinės kūrybos bruožus ir tendencijas. Darbe daugiau siai remiamasi jau daugiau nei dešimtmetį autorių vykdomų tyrimų rezultatais ir naujausia medžiaga iš Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų katedros rankraštyno bei publikuotų šaltinių. Rašant naudoti analitinis, interpretacinis ir lyginamasis tyrimo metodai.

Vaikų folkloru laikomos „tos tradicijos, kurios yra išmokstamos, perduodamos ir atliekamos vaikų be suaugusiųjų įsikišimo ar formalaus ugdymo“ (Grider 1997: 123). Daugelis folkloro tyrėjų vaikystės kategorijai priskiria žmogaus gyvenimo tarpsnį nuo paskutiniųjų vaiko metų darželyje iki apytiksliai 12 metų, tačiau vaikų folkloru dažnai įvardijama ir paauglių kūryba, kadangi mokslo darbuose riba paprastai brėžiama tik tarp suaugusiųjų ir vaikų folkloro. Be termino *vaikų folkloras*, straipsnyje sinonimiškai vartojamos ir kiek siauresnės, specifinę raiškos vietą ar vaiko gyvenimo tarpsnį akcentuojančios sąvokos *paauglių folkloras* ir *moksleivių folkloras*.

Kuo vaikų folkloras yra savitas ir įdomus? Pagrindinės jo tendencijos

Šiuolaikiniame vaikų folklore gyvuoja ir archajiškos kilmės, ir vos kelių dešimtmečių kūryba. Šį vaikų kultūrai būdingą bruožą yra pastebėję ir kitų šalių tyrinėtojai, teigiantys, kad „vaikai yra kartu ir konservatyvūs, ir kūrybingi“ (Tucker 2008: 4). Tradiciniam lietuvių

vaikų folklorui priskiriami erzinimai, skaičiuotės, žaidimai, burtai, o naujais reiškimais laikomi atminimai, šiurpės, siaubaraštukai, mokyklinis proginis folkloras ir kt. Vis dėlto ne visi tarp vaikų gyvuojantys žanrai yra vienodai paplitę ir populiarūs. Taip pat pažymėtina, kad vyresni vaikai, t. y. paaugliai, jaunimas domisi kiek kitais žanrais nei jaunesni, be to, mėgsta perkurti, parodijuoti tuos kūrinius, į kuriuos jaunesniame amžiuje žvelgė rimtai (Anglickienė, Skabeikytė-Kazlauskienė et al. 2013: 18).

Žymią vaikų folkloro dalį sudaro pačių vaikų kūryba, tačiau atskirų žanrų repertuaras yra papildomas skoliniais iš suaugusiųjų folkloro, juos šiek tiek perdirbant ir taip suaktualinant. Taip pat pažymėtina, kad kai kurie vaikų tarpe paplitę žanrai yra populiarūs ir tarp suaugusiųjų, tad ne visus kūrinius galima skirti į dvi, griežčiau pagal amžių išskiriamas – vaikų ir suaugusiųjų – grupes. Pavyzdžiui, vaikų anekdotai nėra atskiras žanras, juos pasakoja ir vaikai, ir suaugusieji, taigi, kaip pažymi Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė, „teisingiausia juos būtų traktuoti kaip atskirą anekdotų atmainą“ (Skabeikytė-Kazlauskienė 2013: 132-133, 149). Atskirti vaikų ir suaugusiųjų repertuarą iš dalies gali padėti tematika. Pagrindinės vaikų anekdotų teminės grupės yra: „apie vaikus“, „apie gyvūnus“, „sugretinamus kelių tautybių asmenis“ ir „kinematografinės kilmės anekdotai“ (ten pat: 148). Mįslės ir minklės istoriškai taip pat laikomos suaugusiųjų folkloru. Vis dėlto, kažkada buvusios rimta pasaulio pažinimo priemone, jau bemaž šimtmetį jos yra ir neatsiejama vaikų kultūros dalis. Mįslės ir minklės yra publikuojamos mokykliniuose vadovėliuose, atlieka edukacinę funkciją, kai suaugusiųjų yra menamos vaikams. Bet gyvai ir spontaniškai vaikų menamos minklės dažniausiai virsta pokštavimui skirtais kūriniais, kuriuose dominuoja pramoginė funkcija. Naujoviškosiomis minklėmis ne tiek tikrinamas spėjančiųjų intelektas, kiek demonstruojamas užmenančiųjų sąmojingumas, dėl to pastaraisiais dešimtmečiais ypač išpopuliarėjo anekdotinės absurdu grįstos minklės, tokios kaip: *Kas yra agurkas? – Nusiskutęs kaktusas* (VDU ER 2700/2); *Skrido du krokodilai: vienas žalias, kitas į Afriką. Kiek girtam ežiui metų? – Kam man šaldytuvai, jeigu aš nerūkau* (LTR 4934/429). Vis dėlto, net ir naujausioje lietuvių mįslių rinktinėje apie tarp vaikų paplitusius šio žanro kūrinius beveik neužsimenama, įvadiniuose straipsniuose mįslės ir minklės pristatomos tik kaip suaugusiųjų tautosaka (Kensminienė 2018).

Didžiumai šiuolaikinio moksleivių folkloro būdinga raiškos ir sklaidos formų įvairovė. Tai laikytina nauja tendencija, kurią sąlygojo pasikeitusi gyvensena, socio-kultūrinės sąlygos, globalizacija ir patobulėję techninės galimybės. Erzinimai ir skaičiuotės – turbūt vieninteliai žanrai, tiek seniau, tiek ir dabar funkcionuojantys tik sakytine forma. Visas kitas folkloras gyvuoja ne vienu, o keliais pavidalais. Išpopuliarėjus internetui ir atsiradus įvairioms

virtualaus bendravimo formoms, folkloro skelbimas persikelia ir į virtualią erdvę, taip greta įprastinės formos žodiniu ar rašytiniu pavidalu perduodamų kūrinių atsirado elektroninių variantų, pirmiausia rašytinių, vėliau iliustruojamų vaizdais – paveikslėliais, nuotraukomis, sustiprinančiais siužeto įspūdį ar net įgijusių videoklipų formą, kada visas siužetas yra atpasakojamas vaizdu (tai būdinga šiurpėms, sakmiškiems pasakojimams, meilės istorijoms).

Kaip jau minėta, šiuolaikinėje vaikų folklorinėje kūryboje tradicija sąveikauja su kūrybiškumu, modernumu, naujų formų ir temų paieška. Kalbant apie tradicijų tąsą, pažymėtina, kad dabartiniame vaikų folklоре palyginti nedidelę dalį sudaro iš tradicinio folkloro paveldėti kūriniai. Ir dažniausiai yra perimami net ne tekstai, o pasaulio suvokimo ir savo santykių su juo nustatymo modeliai. Vaikų folklоре matyti, kad pasaulį vaikai įsivaizduoja esant dualistinį – 1) daugiau mažiau pažįstamą tikroviškąjį ir 2) mitinį, glūdinčią už racionalaus pažinimo ribų. Būtent dėmesys antrajam, t. y. bauginančiam, bet kartu traukiančiam mitiniam pasauliui lėmė, kad nemaža vaikų folkloro dalis, ypač šiurpės, sakmiškieji pasakojimai ir burtai, išsaugojo gyvą ryšį su tradicinėmis mitologinėmis sakmėmis, tikėjimais ir senaisiais burtais. Psichologinis šio ryšio pagrindas – ribos tarp realybės ir fantazijos nejutimas, sąlyčio su transcendencija siekis bei poreikis išgyventi ir įveikti mirties baimę.

Vaikui augant, jam aktualaus folkloro žanrai keičiasi. Pavyzdžiui, skaičiuotės 5-12 metų vaikams reikalingos žaidžiant judrius, kolektyvinius žaidimus, o paauglių kolektyvuose jos tampa jau nebeaktualios ir nenaudojamos. Kad tam tikra kiekvienos tautos folkloro dalis taptų vaikų savastimi rūpinasi tėvai, darželio auklėtojai, mokytojai. Bet auklėtojų bei mokytojų pastangomis išpopuliarinto vaikų folkloro kiekis yra labai mažas (kai kurios skaičiuotės, greitakalbės, mįslės, patarlės, pasakos be galo ir kt.) ir dažniau tai būna tradicinio folkloro pavyzdžiai. Ūgtelėję vaikai, besiburiantys į grupes ar didesnius kolektyvus, tarpusavyje pradeda dalintis jiems aktualia ir įdomia folklorine kūryba, kuri labai ryškiai skiriasi nuo suaugusiųjų propaguojamo ir sankcionuoto folkloro.

Folklorinė vaikų kūryba dualistinė, joje atpažįstame ir griovimo, ir kūrimo elementus. Augdami vaikai, ypač paauglystėje, kuria vis kitus pasaulio modelius, kurių nesibodi griauti ir vėl perkurti, nes kūryba ir neigimas arba destrukcija atliepia savitą bręstančio vaiko psichologiją. Atmetami ne tik pasauliai, gimę iš vaiko fantazijos ir ankstesniu raidos tarpsniu tenkinę jo poreikius, nuolat konfliktuojama su suaugusiųjų pasauliu. Pavyzdžiui, juodojo humoro eiliavimuose – siaubaraštukuose – vaizduojamas „mažas berniukas“ ir jo nuotyčiai suaugusiųjų pasaulyje, kuris pilnas kasdien vaiką tykančių pavojų. Smalsus, aplinką tyrinėjantis ar išdykaujantis vaikas kūriniuose žūsta, o lakoniškai nusakytos aplinkybės tarsi

paliudija – „pats kaltas, nusižengei suaugusiųjų nuolat kartojamoms taisyklėms“. Siaubaraštukuose vaizduojamos situacijos perteikiamos per šokiruojančią juodojo humoro ir ironijos prizmę: *Surado tablečių indelį broliukai, / Pamanė, kad ten, viduje, saldiniukai. / Ramu namuose, nebesiunta jau niekas, / Nes trečią savaitę išdykėliai miega* (VDU ER 2250/10), *Sumanė Onutė pyragą iškepti / Atsuko dujas, bet pamiršo uždegti. / Būtų gavus už tai ji nuo tėčio diržu. / Bet diržas susprogo kartu su namu* (VDU ER 2250/1). Kita vertus, dalyje kūrinių (ir ne tik siaubaraštukų) vaikas ir pats tampa kenkėju, šiurpių „žaidimų“ auka pasirenkančiu suaugusįjį. Taigi kūrinuose aktualizuojama susvetimėjimo, nuoširdžių žmogiškų santykių šeimoje ir visuomenėje irimo problema.

Šiuolaikiniame vaikų folklоре destruktivieji pradai, ypač mirties motyvas, itin ryškūs. Sugretinus tradicinę ir naująją vaikų kūrybą, nesunku pastebėti, kad šiandieniniame vaikų repertuare – jau cituotuose siaubaraštukuose, šiurpėse, sakmiškuosiuose pasakojimuose, taip pat ir vaikų anekdotuose – gausu kūrinių, kuriuose mirtis siautėja kaip iracionali galia, kuriai nėra būdų pasipriešinti:

Gyveno kartą tokia šeima: mama ir dukrelė, jos gyveno be tėčio. Tai mergaitė buvo 6 metų. Ir vieną kartą ji nusilakavo savo nagučius sodria mėlyna spalva. Tą dieną mama liepė nueiti jai į turgų nupirkti mėsos. Mergaitė turguje sutiko tokią mėsos pardavėją, kuri klausinėjo, kodėl mergaitė taip nusidažiusi nagučius. Mergaitė atsakė, kad jai taip patinka ir dėl to taip nusidažo. Senoji moteriškė įpyko ir teištare mergaitėi: „Tu pasigailėsi, kaip ir tavo šeima, kuri taip blogai tave auklėja.“ Mergaitė namo nebegrižo.

Po poros savaitžių mama ėjo pati pirkti mėsos ir, parsinešusi į namus, mėsoje rado mažučius pirštukus, kurių nagučiai buvo nulakuoti sodriai mėlyna spalva. (VDU ER 1500/58)

Kodėl vaikai mėgsta šiuos mirtimi alsuojančius pasakojimus? Tai susiję su jų psichologine ir emocine raida. Šiame folklоре atsispindi įvairios vaikų baimės. Vaikų psichologų atlikti tyrimai rodo, kad pradinių klasių mokiniai labiausiai bijo gyvūnų ir pabaisų / realiai neegzistuojančių būtybių, negrų žmonių, tamsos, likti vieni namuose, mergaitės labiau negu berniukai bijo likti vienos lifte ar kambaryje uždarytomis durimis (Lesinskienė ir kt. 2005: 185). Vaikų baimės paaiškinamos ir lakia vaiko fantazija, jo imlumu aplinkai, ir nesugebėjimu realiai vertinti pasaulio bei jame tikrai esamų ir išgalvotų dalykų (ten pat: 187). Sulig kiekvienu amžiaus tarpsniu vaikų baimės keičiasi, tamsos baimė vėliau perauga į tikrų užpuolimų, ligų, mirties baimę. O mirtis, kuria būtent ir mėgaujamasi šiurpiuose pasakojimuose ir burtuose, apskritai yra didžiausia iš visų baimių – visų baimių prototipas. „Kolektyvinis šiurpių sekimas ar burtų atlikimas siekiama sužadinti baimės jausmą – vaikai

jį išgyvendami jaučia savotišką pasitenkinimą, pasiekia emocinį katarsį“ (Гречина, Осорина 1981, 97). Beje, vaikai šiuo amžiaus tarpsniu – septintaisiais-dvyliktaisiais metais – baimę išgyvena ir mėgaujasi tuo jausmu ne tik sekdami šiurpes, užsiimdami įvairiomis maginėmis praktikomis, bet ir lanko „baisias“ vietas: apleistus namus, statybvietais, kapines, šiukšlynus ir kitas panašias vietas tam, kad „pajustų egzistencinį siaubą“ (Осорина 1999, 84).

Visais laikais vaikų folklоре išskirtinę vietą turėjo ir komiškoji pasaulio traktavimo tendencija. Vaikams patinka žaisti žodžiais, vaizdais, mimika, judesiais. Į akis ypač krenta kūniškasis komizmo pobūdis, pastebimas jo ryšys su karnavoline groteskinio liaudies juoko tradicija. Erzanimais norėdami užgauti kitą, o anekdotuose atmesdami bet kokias kultūringo bendravimo formas, vaikai mėgaujasi vartodami necenzūrinę leksiką. Akivaizdus padidintas dėmesys kūno apačiai, juokinama analiniais ir seksualiniais vaizdiniais. Lyties ir tuštinimosi organai bei jų atliekamos funkcijos – viena reikšmingiausių karnavalinio juoko sferų. Rafinuotesnių vaizdų atvejais kartais sunku nustatyti, kas yra tokių kūrinių kūrėjai – paaugliai ar suaugusieji, bet kokių atveju, nepaisant to, kas yra jo kūrėjai, akivaizdu, kad paaugliai ir jaunimas tikrai mėgsta dalintis nešvankiais / vulgariais vaizdais pripildytais kūriniais. Tai neturėtų stebinti, nes bręstantys paaugliai susikaupiančią seksualinę energiją yra linkę išlieti nešvankaus turinio kūriniais (ypač vulgariosiomis eilėmis ir anekdotais) (tai pat žr. Samuelson 1995: 19–23). Visi šie kūriniai būna perkrauti necenzūriniais žodžiais, įvardijančiais lytį ir su tuštinimusi susijusias kūno dalis bei fiziologinius procesus, jose ypač atvirai ir vulgariai vaizduojami intymūs santykiai. Mėgavimasis nešvankiu folkloru paauglių berniukų kolektyvuose nuo seno atlieka socialinės identifikacijos funkciją. Kita vertus, nešvankybų gausėjimas tampa viena ryškesnių šiuolaikinio ne tik vaikų ir jaunimo, bet ir suaugusiųjų folkloro tendencijų, kuriai įsigalėti nemaža įtakos turi dabartinės visuomenės laisvas požiūris į seksą ir interneto atsiradimas, kada virtualioje erdvėje anonimiškai ir nevaržomai galima reikšti savo mintis ir fantazijas.

Vyresnio amžiaus moksleiviai įvaldo parodijavimo meną ir jį demonstruoja, reikšdami pasikeitusį požiūrį į ankstesniame amžiaus tarpsnyje vertintus kūrinius. Labiausiai paplitusios yra šiurpių parodijos. Tačiau parodijines versijas turi visi tautosakos žanrai ir daugelis populiarių kūrinių. Anot filosofo Henrio Bergsono, „juokas taiso papročius“ ir „vykdo naudingą bendro tobulinimo tikslą“ (Bergson, 2014: 25, 28), taigi daugeliu atvejų, tai nėra vien tik pasišaipymui ar pasijuokimui reikalingi folkloro kūriniai. „Per parodijose komiškai nupieštas situacijas, hiperbolizuotai pavaizduotus herojų blogus elgesio modelius ar ydas, mes pamatome visuomenės negeroves ir žmonių negatyvius bruožus, taip blogybės yra įvar-

dijamos, sumenkinamos ir nuvainikuojamos“ (Anglickienė ir Grigonytė, 2016: 223). Žinomų folkloro siužetų linijų, personažų pokyčiais, šmaikščia, ironiška, manieringa ar netgi vulgaria pasakojimo kalba parodijų kūrėjai stengiasi sudominti bei suintriguoti skaitytoją ar klausytoją. Tai žaidimas gerai žinomų žanrų – pasakų, šiuurpių, eiliavimų, dainų, posakių ir kt. – siužetais ir forma, archetipiniais vaizdiniais ir stereotipais. Tautosakos kūriniai perdirbiniuose ir parodijose atspindimos šiandienio pasaulio problemos ir aktualijos leidžia folklorui puikiai gyvuoti ir šiandien. Kaip pastebėjo Diane Tuccillo, „senuose pasakojimuose naujais pavidalais yra kažkas skirta kiekvienam“ (Tuccillo, 2001: 67), taigi kiekvienas pasakojantis ar besidalijantis parodija suranda joje prasmę, išgirsta ja perduodamą žinutę.

Lyginant su tradiciniu, XX a. paskutinio dešimtmečio – XXI a. pradžios lietuvių vaikų folkloras yra kur kas tarptautiškesnis. Tuo laikotarpiu, kada Lietuva priklausė Sovietų Sąjungai, lietuvių, kaip ir kitų sovietinėje erdvėje atsidūrusių tautų, folkloras patyrė stiprią rusų folkloro įtaką. Net tris žanrus – šiuurpes, siaubaraštukus ir rašytines meilės istorijas – lietuviai perėmė iš rusų vaikų ir jaunimo. Iš rusų vaikų perimta ir nemaža dalis vaikams priskirtinų anekdotų, nors, keičiantis kartoms, sovietinis šio žanro palikimas eina į užmarštį. Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir pasikeitus socio-kultūrinei aplinkai, stiprėjo anglakalbio folkloro įtaka, ypač – pasiekiamo per internetą. Iš anglų kalbos į lietuvių verčiamos internetinės šiuurpės, sakmiškieji pasakojimai, anekdotai, minklės ir kiti humoristiniai žanrai. Dėl to keičiasi įprasti personažai (taip šiuurpių ir burtų rusiškoji Pikų dama buvo pakeista angliškoja Kruvinąja Meri), didėja siužetų įvairovė, vaikams ir paaugliams atsiveria platus vaizdais (ilustracijomis ir trumpais filmukais) perduodamas kitų kraštų ir tautų folkloro lobynas.

Vietinės, lietuviškos, kilmės kūriniai vyrauja skaičiuočių ir proginio moksleivių folkloro repertuare. Nacionaliniu požiūriu pats savičiausias yra erzinimų žanras, ypač prasi-vardžiavimai, kada pasišaipymai yra sukuriami naudojant lietuviškus vardus: *Agnė kaip žagrė* (VDU ER 1293/10); *Darius – pirdalius* (VDU ER 1739/52); *Vytas pytas šepetys / Kreivą namą pastatys, / Kai saulutė užtekės, / Vytas pytas užbezdės* (VDU ER 585/92). Lietuviški yra ir kūriniai, kurių pagrindą sudaro žodžių žaismas. Pavyzdžiui, vien tik lingvistiniu žaidimu yra pagrįsti humoristiniai aiškinamieji žodynai:

Sumuštinis – sumuštas žmogus (VDU ER 294/68).

Kasinėti – pinti kasas (VDU ER 2071/45).

Ilgaplaukis – ilgų nuotolių plaukikas (VDU ER 1263/25).

Iš kitų meno šakų vaikų ir jaunimo folklorui kiek didesnės įtakos turi literatūra ir kinas. Be mokyklinio proginio folkloro (mokyklinių himnų, šimtadienio, Paskutinio skambučio ar išleistuvių proga atliekamų dainų), literatūrinių normų siekiama rankraštinėse meilės istorijose. Žaidybiniame vaikų folklore prigyja kai kurios poetų perkurtos eilės (*Mano batai buvo du, / Prisigėriau nerandu. / Visa chebra ieško batų, / Bet ir jie jau nebemato* (VDU ER 611/95) arba panaudojant gerai žinomų poetų eilėraščių eilutes sukurtos skaičiuotės, pavyzdžiui, Salomėjos Neries „Močiutės pasakos“ pradžia nesunkiai atpažįstame skaičiuotėje: *Bėga ragana per sniegą, / Nepalikdama pėdų. / Ir įkrito į griovelį. / Kas išgelbės? – Tu!* (VDU ER 1298/138). Anekdotų personažais tampa literatūriniai herojai, tik, reikia pripažinti, kad dažniau vaikai juos pažįsta ne iš knygų, o filmų. Kaip pastebi Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė, bendrame lietuvių anekdotų repertuare kinematografinės kilmės anekdotus būtų galima grupuoti į kelis ciklus: Kūlverstuko ir Genos; Mikės Pūkuotuko (Vini Pūcho); Karlsono; Pepės Ilgakojiinės; Buratino; Hario Poterio; Pagranduko ir kitus (Kazlauskienė 2013). Herojų vardai leidžia spręsti ir apie laikotarpį, kada kūriniai buvo / yra populiarūs. Pavyzdžiui, anekdotai apie Kūlverstuką ir Geną – tai jau užmarštin nueinantis sovietmečio palikimas, tuo tarpu Haris Poteris ir jo nuotyčiai – XX a. pabaigos – XXI a. pradžios realija: *Stovi dvi ožkos už kino teatro ir žiaumoja kino juostą. / – O tas „Haris Poteris ir Azkabano kalyns“ visai nieko, – sako viena. / – Man knyga labiau patiko, – atsako antroji* (VDU ER 2700/15). Dovilė Kulakauskienė, tyrinėjusi vaikų burtus, kaip atskirą kviečiamų dvaselių grupę taip pat išskiria iš knygų, animacinių ar vaidybinių filmų atėjusius personažus: tai smurfai (iš animacinių filmų), Fredis Kriugeris (iš vaidybinio filmo *Košmaras Guobų gatvėje*), Alisa (iš apysakos-pasakos *Alisa Veidrodžių karalystėje*) (Kulakauskienė, 2013: 226). Šie personažai buvo itin populiarūs XX a. paskutiniame – XXI a. pirmajame dešimtmetyje.

Matyti filmai taip pat veikia meilės istorijų, šiurpių, burtų, minklių, įvairių eiliavimų, sakmiškųjų pasakojimų kūrėjų vaizduotę. Pavyzdžiui, šiurpės ir sakmiški pasakojimai turi sąsajų ir su šiandieniniais trileriais, siaubo ir mistiniais filmais, taip pat kompiuteriniais žaidimais, kuriuose kovojama su įvairiomis mistinėmis jėgomis. Laikui bėgant ir kiekvienai naujai vaikų kartai vis pamatant naujus filmus, šis personažų, persikeliančių į folkloro kūrinis, būrys keičiasi: senieji pamirštami, o jų vietą užima nauji, vaikams tuo metu pažįstami. Taigi naujesnėje vaikų ir jaunimo kūryboje aptiksime pokemonus, žmogų vorą, supermeną ir kt. (minklė „Kas yra raudonas su mėlyna, su balta ir juoda? – Voras ir žmogus voras. VDU ER 2089/155).

Išvados

Vaikų kultūra ir kūryba gyvuoja pagal savitus, vaikų psichologijos ypatybių diktuojamus dėsnius. Įsitvirtinantys nauji žanrai yra glaudžiau susiję su atitinkamo amžiaus vaikų psichika, jo psichologiniais ir emociniais poreikiais.

Tradiciniai vaikų folkloro kūriniai pasižymi funkciniu sinkretizmu: drauge su menine-estetine atskiruose tautosakos žanruose gali būti susiliejusios žaidybinė, didaktinė, informacinė ir kitos funkcijos. Sinkretizmas būdingas ir šiandien vaikų kolektyvuose plintantiems kūriniams, tik pirmenybę vaikai teikia tiems, kuriuose meninė-estetinė funkcija yra šalutinė, dominuoja žaidybinė funkcija. Trumpai pasakius, vaikams įdomus toks folkloras – juokingas, suaugusiųjų akimis žiūrint, žiaurus, o paaugliams dar ir nešvankus.

Komizmo raiškai itin būdinga parodijavimas, absurdiškumas ir nešvankumas. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, jog vaikų folklore mėgaujamas tu, kas nepadoru. Nuogybės, manipuliavimas ekskrementais, seksas – visa tai rodoma nesigėdijant, netgi įžūliai. Nevertėtų šiuo reiškiniu baisėtis, laikyti jį vien folkloro degradavimo žyme. Jis žinomas nuo pačių seniausių laikų, tik archajiškose kultūrose buvo siejama su pasaulio atnaujinimo ritualais. Šiandien jo priežastys kitos. Dabartiniame vaikų folklore atsiveriantis pasaulis tipologiniu požiūriu artimas karnavaliniam. Kaip ir šis, vaikų folkloro pasaulis yra priešpriešinamas oficialiajam, o visa apimančiu principu tampa nusistovėjusių normų laužymas. Šiuolaikinėje, ypač vyresnio amžiaus vaikų folklorinėje kūryboje neretai atpažįstame dabartinį pasaulį su visomis jo ydomis ir negerovėmis. Taigi, vaikų ir jaunimo folkloras yra ir mūsų visos dabartinės visuomenės gyvenimo atspindys, kuriame pasijuokiant šaipomasi ne tik iš kitų, bet ir savo amžiaus grupei būdingų savybių.

Šaltiniai

VDU ER – Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų katedros Etnologijos rankraštynas.

Literatūra

1. Anglickienė Laima, Skabeikytė-Kazlauskienė Gražina, Macijauskaitė-Bonda Jurgita, Kulakauskienė Dovilė, Šlepavičiūtė Ingrida 2013. Šiuolaikinis moksleivių folkloras, Vilnius.
2. Anglickienė Laima ir Grigonytė Kristina 2016. Pasakų parodijos ir perdirbiniai: ko jos mus moko, *Tradicija ir dabartis* 11, Klaipėda, p. 220–234, prieiga per internetą: <http://journals.ku.lt/index.php/TD/article/view/1448/1876> [žiūrėta 2019 10 30].
3. Bergson Henri 2014. *Juokas: studija apie komizmo reikšmę*. Vilnius. 150 p.
4. Grider Sylvia 1997. Children's folklore, in: *Folklore: an encyclopedia of beliefs, customs, tales, music, and art*, ed. Thomas A. Green, Santa Barbara, p. 123–128.
5. Jokimaitienė Pranė 1970. Lietuvių liaudies vaikų dainos, Vilnius.
6. Kensminienė Aelita (sud.) 2018. Lietuvių mįslės: rinktinė, Vilnius.
7. Kulakauskienė Dovilė 2013. Burtai, Anglickienė Laima, Skabeikytė-Kazlauskienė Gražina, Macijauskaitė-Bonda Jurgita, Kulakauskienė Dovilė, Šlepavičiūtė Ingrida. Šiuolaikinis moksleivių folkloras, Vilnius, p. 217–255.
8. Lesinskienė Sigita, Malyško Kristina, Beliajevaitė Greta 2005. Vaikų baimės pradinėse klasėse, *Medicinos teorija ir praktika*, t. 3 (43), p. 185–188.
9. Samuelson Sue, 1995. A Review of the Distinctive Genres of Adolescent Folklore. *Children's Folklore Review*, vol 17 No. 2 (1995), p. 13–32, prieiga per internetą: <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/cfr/article/view/25198> [žiūrėta 2019 10 30].
10. Skabeikytė-Kazlauskienė Gražina 2006. Šiuolaikinio lietuvių vaikų folkloro tendencijos, *Prace bałtystyczne* 3. Warszawa, p. 455–460.
11. Skabeikytė-Kazlauskienė Gražina 2013. Lietuvių vaikų anekdotai XX–XXI amžiaus sandūroje, *Tautosakos darbai* [t.] XLV, p. 132–150, prieiga per internetą: http://www.llti.lt/failai/11_Kazlauskienes.pdf [žiūrėta 2019 10 16].
12. Tuccillo, Diane P. (2001) Happily Ever After? Teens and Fairy tales. *The Alan Review* 28 (2), prieiga per internetą: <https://doi.org/10.21061/alan.v28i2.a.15> [žiūrėta 2019 10 28].
13. Tucker Elizabeth 2008. *Children's Folklore. A Handbook*, Greenwood.
14. Гречина Ольга, Осорина Мария 1981. Современная фольклорная проза детей, Русский фольклор. Фольклор и историческая действительность, т. XX, Ленинград, p. 96–106.
15. Осорина Мария 1999. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. Санкт-Петербург.

Laima Anglickienė

doc., dr., Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų katedros vedėja ir docentė.

Adresas: V. Putvinskio 23-416, Kaunas, Lietuva.

Mokslinių interesų sritys: šiuolaikinis folkloras, šiuolaikinė etnologija, etniniai stereotipai.

Jurgita Macijauskaitė-Bonda

dr. Vytauto Didžiojo universiteto Užsienio kalbų, literatūros ir vertimo studijų lektorė.

Adresas: V. Putvinskio 23-320, Kaunas, Lietuva

Mokslinių interesų sritys: vaikų folkloras, vaiko įvaizdis folklore, folkloriniai intertekstai, vertimas.

Gražina Kazlauskienė

prof. dr., Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų katedros profesorė.

Adresas: V. Putvinskio 23-420, Kaunas, Lietuva.

Mokslinių tyrimų sritys: tradicinė ir šiuolaikinė tautosaka, vaikų literatūra, tautosakos ir literatūros ryšiai, lyčių studijos.

Kultūros darbuotojo darbo apibrėžtis ir reikšmė skirtingose bendruomenėse

Sigita Astikienė

Anotacija

Straipsnyje pristatomi Lietuvos kultūros darbuotojai, kurie, veikdami savo profesinėje srityje, dalyvauja skirtingose bendruomenėse ir jose kuria socialinius bei kultūrinius ryšius. Tyrime remiamasi 2018-2019 metais surinktais interviu su bibliotekininkais, muziejininkais bei kultūros centrų darbuotojais, kultūros darbuotojų anketinėmis apklausomis bei šios profesijos atstovų darbo ir jų kasdienės aplinkos stebėjimu. Gauti rezultatai parodė, kad kultūros darbuotojai gana įvairiapusiškai pristato savo bendruomenę, skirtingai apibūdina darbą kultūros srityje, išskiria tikruosius ir „valdiškai dirbančius“ kultūros darbuotojus. Lyginant mieste ir kaime dirbančio kultūros darbuotojo poziciją, atsiskleidė tai, kad dideliuose kolektyvuose palaikomi ilgametė darbine ir asmenine patirtimi grindžiami kolegų ryšiai, o kaimuose išryškėja santykio su aplinkiniais ieškojimo problemos. Kultūros darbuotojus į bendruomenę jungia ne tik struktūrinis priklausymas konkrečiai organizacijai, bet papildomai formuojasi įvairios bendruomenės, grindžiamos narių bendromis idėjomis ir tikslais, gyvenimu ir darbu toje pačioje vietovėje.

Raktiniai žodžiai: kultūros darbuotojai, bendruomenės, profesija.

Įvadas

Kultūros darbuotojai bet kuriame mieste, miestelyje ar kaime organizuoja renginius, šventes, rūpinasi tradicijų puoselėjimu, saugo vietos kultūros paveldą ir jį pristato visuomenei. Galima manyti, kad šie kūrybingi kultūros lauke dirbantys žmonės ir patys savo kolektyvuose yra linkę minėti įvairias šventes, puoselėti tradicijas, turi įvairių jų bendruomenei būdingų papročių ar ritualų. Dauguma mokslo darbų, kuriuose rašoma apie kultūros darbuotojus, yra nukreipti į kultūros darbuotojo kaip paslaugų teikėjo vaidmenį, aptariama kultūros įstaigų reikšmė visuomenėje, tačiau mažai arba visai netirtos pačios bibliotekininkų, muziejininkų bei kultūros centrų darbuotojų bendruomenės. Dauguma Lietuvos etnologų ir antropologų darbų susiję su mažųjų ir subkultūrinių grupių tyrinėjimais, todėl šiuo darbu taip pat siekiama skirti daugiau dėmesio profesinėms grupėms, kurios yra itin svarbios šiuolaikinio miesto erdvėje.

Artimesnius profesinių grupių, bendruomenių tyrimams galima priskirti jau sovietmečiu atliktus lietuvių etnologų analizuotų darbininkų tradicijų, laisvalaikio ir buities tyrimus (Daniliauskas 1970, 1978, 1983; Merkienė 1965). Vėliau buvo tirtos įvairios skirtingos bendrijos, tokios kaip Lietuvos kaimo miestelių paauglių ir jaunimo, analizuota jų raiška

ir tarpusavio sąveika etniniu, subkultūros ir lokaliu aspektais (Šaknys 2001, 2005, 2010). Išsamesni miesto gyventojų laisvalaikio ir švenčių tyrimai buvo pradėti vykdyti 2012 metais, kai pradėta vykdyti mokslinė programa „Socialinė sąveika ir kultūrinė raiška mieste: laisvalaikis, šventės ir ritualai“, kurios metu analizuota, kaip formuojamos ir palaikomos šeimos narių socialinės ir kultūrinės sąveikos mieste XX a. II pusėje – XX a. pradžioje. Tyrimai buvo tęsiami ir toliau vykdant programą „Laisvalaikis, šventės ir ritualai Vilniaus apylinkėse. Socialiniai ir kultūriniai aspektai“, kurios metu siekiama ištirti Vilniaus apylinkių socialinėse bendrijose kaimynų, draugų, bendradarbių bei šeimos praleidžiamas laisvalaikis, šventės ir formuojami ritualai (Šaknys 2017; Paukštytė-Šaknienė 2013, 2016; Šidiškienė 2014, 2016, 2017). Analizuojamai temai itin aktualūs Irmos Šidiškienės tyrimai apie skirtingų profesinių grupių narių tarpusavio ryšius, minimas šventes ir progas, neformalias kaimo ir miesto darbo bendrijų sąsajas. Iš tyrimų rezultatų matyti, kad šiandienos darbo kolektyvuose žmonės laiko svarbia neformaliąją įvairių organizacijų viduje veikiančią kultūrą.

Iš užsienio mokslininkų darbų galima išskirti rusų folkloristės T. Ščepanskajos tyrimus, kuriuose analizuojamos neformalios tradicijos, veikiančios profesinėje sferoje. Autorė analizuoja ne visas tradicijas, o tik neoficialiąsias, neformalias, kurios pasireiškia kasdiniame bendruomenės gyvenime. Tarp organizacinės struktūros bei neoficialiosios tradicijos randasi įvairių priešpriešų bei sąsajų, kuomet ir išryškėja tokių tradicijų svarba, nes pati profesija (profesinė aplinka), skirtingai nei organizacija, gali būti apibūdinama kaip neformali - „įsivaizduojama“ - bendruomenė, pagrįsta bendru tapatumu, bendrais simboliais ir didele dalimi neoficialios socialinės kontrolės sistema (Щепанская 2010). Taip pat svarbios ir britų antropologo A. Coheno idėjos apie tai, kad įvairūs kultūriniai dalykai, patiriami kiekvienos bendruomenės narių, dažnai neglūdi socialinėje struktūroje ar socialiniame veikime, o tikroji bendruomenė ir jos savitumas paprastai gyvuoja jos narių mintyse, idėjose ir prasmėse (Cohen 1993). Taigi čia susiduria oficialioji ir neoficialioji struktūros, kurios yra svarbios ir kultūros darbuotojų bendruomenės tyrimuose.

Nors profesinių bendruomenių tyrimai vykdomi skirtingų sričių mokslo atstovų (sociologų, organizacijų vadybos specialistų, psichologų ir kitų), pastebėta, kad etnografiniai tyrimo metodai efektyviai leidžia stebėti vidinę neformalią profesinių bendruomenių struktūrą, normas ir papročius, simbolinius mechanizmus (Романов 2000, Щепанская 2010). Pati autorė, daugiau kaip dešimt metų dirbanti kultūros įstaigoje, jau anksčiau yra atlikusi bibliotekininkų gyvenimo ypatumo tyrimus apie bibliotekininkų tapatybės ir profesinės veiklos sąsajas, skaitymo tradicijos pokyčius (Astikienė 2018, 2019).

Norint nustatyti, kaip patys kultūros darbuotojai mato save, kaip yra konstruojamos mieste ir kaime dirbančių kultūros darbuotojų bendruomenės, 2018 m. lapkričio – 2019 m. rugsėjo mėnesiais buvo atliktas tyrimas. Pirmiausia ruošiantis tyrimui reikėjo nustatyti, kokių profesijų atstovai galėtų priklausyti kultūros darbuotojų grupei. Pagal Lietuvos profesijų klasifikatorių¹, kultūros ir meno darbuotojai yra skirstomi į dvi grupes: pirmajai priklauso bibliotekininkai, archyvų ir muziejų specialistai, kurie atsakingi už įvairias kolekcijas, rūpinasi jų saugumu, priežiūra ir sklaida, antrajai grupei priskiriami kūrybiniai darbuotojai ir atlikėjai, kurie įvairiomis formomis ir būdais perteikia idėjas, išpūdžius, interpretuoja tokias kompozicijas kaip muzikinės partitūros ar scenarijai, veda renginius ir atlieka kitas panašias kūrybines bei organizacines užduotis.

Atsižvelgiant į tokį skirstymą, pasirinkta autorės sudarytas etnografines anketas išsiųsti skirtingų kultūros įstaigų darbuotojams. Pagrindiniai tyrimo klausimai buvo skirti išsiaiškinti, kas sudaro šią bendruomenę ir vienija jos narius, kokioms bendruomenėms patys pateikėjai save priskiria. Struktūruotos anketos buvo išsiųstos internete rastais bibliotekų, muziejų ir kultūros centrų darbuotojų elektroninio pašto adresais, taip siekiant gauti kuo daugiau atsakymų ir susidaryti bendrą vaizdą apie kultūros darbuotojų grupę. Iš viso buvo išsiųsta 350 anketų, iš kurių atgal grįžo 71, kuriomis ir remiamasi šiame straipsnyje, pristatant gautus rezultatus. Taip pat buvo atlikti 25 interviu su bibliotekininkais, muziejininkais ir kultūros centrų darbuotojais. Ieškant pateikėjų, naudotasi sniego gniūžtės metodu, nes kultūros darbuotojai dirba kolektyvuose, pažįsta kitų kultūros srities žmonių ir nurodydavo juos kaip galimus pateikėjus. Bibliotekininkai, muziejininkai, kultūros centrų darbuotojai noriai atsakinėjo į klausimus, dalinosi savo mintimis apie tą bendruomenę, kuri yra svarbi jų gyvenimo dalis. Apklausti pateikėjai, gyvenantys ir dirbantys Vilniaus, Kauno, Trakų, Utenos, Ukmergės miestuose ir rajonuose. Be interviu ir anketų, buvo naudojamas ir stebėjimas, kuomet dalyvauta kultūros darbuotojų šventėse, renginiuose, stebėtas jų kasdienis darbas ir aplinka.

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kuo pasižymi kultūros darbuotojai bei kokius socialinius ir kultūrinius ryšius jie kuria skirtingose bendruomenėse. Tyrimo uždaviniai: išsiaiškinti, kas sudaro kultūros darbuotojų bendruomenę, kokius profesinės veiklos ir socialinio bei kultūrinio gyvenimo skirtumus mieste ir kaime išskiria pateikėjai, kokiose bendruomenėse veikia kultūros darbuotojai. Tikimasi, kad apsibrėžus kultūros darbuotojų bendruomenės

1 <http://www.profesijuklasifikatorius.lt/?q=lt/pagrindiniaiipogrupiaiinfo>

ribas, gauti rezultatai leis nusimatyti tolimesnes gaires ir toliau gilintis į šios bendruomenės gyvenimą.

Kultūros darbuotojai ir kultūros neformalai

Apibūdindami kultūros darbuotoją, pateikėjai neskiria per daug dėmesio priklausomybei kokiai nors kultūrinei organizacijai. Daugiau vadinamos tam tikros savybės, kuriais pasižymi kultūros darbuotojai. Dauguma pateikėjų nusako panašias vertybes, kurios jiems yra svarbios: meilė žmogui ir gimtinei, kultūrai ir knygai, dvasingumas, gebėjimas bendrauti, bendruomeniškumas, noras pasidalinti turima patirtimi ir žiniomis, populiarinti kokybišką kultūrinę produkciją. Kultūros darbuotojas apibūdinamas kaip pasižymintis stipria motyvacija kuo geriau atlikti savo darbą, mėgautis kasdieniais procesais, siekti maksimalaus rezultato, siekiantis ne tik atlikti savo darbus, bet ir įprasminti vykdomas veiklas: *„Manau, kad [kultūros darbuotojus] vienija noras pasidalinti savo žiniomis, taip pat siekis įprasminti kasdienybę, pakviesti žmogų į savo darbo erdvę, parodyti jam kiek daug įdomių ir neatrastų dalykų egzistuoja. Taip pat manau, kad kultūros darbuotojus vienija tam tikras idealizmas ir tikėjimas, kad žmonėms reikia kultūrinės produkcijos. Be to, tai puiki atspirtis pasipriešinti popkultūrai – kurti kokybiškesnius produktus, vykdyti tyrimus ar pan.“* (mot., g. 1994, biblioteka).

Kultūros darbuotojų bendruomenei yra priskiriami skirtingų profesijų atstovai – bibliotekininkai, muziejininkai, kultūros centrų bei archyvų darbuotojai, teatralai, meno galerijų darbuotojai ir kiti kultūros lauke besidarbuojantys specialistai. Vis tik pateikėjai šios bendruomenės dalimi laiko ne tik tuos žmones, kurie dirba kultūros įstaigose ir už savo darbą gauna atlyginimą, bet priskiria ir menininkus, visuomenininkus, vietos bendruomenės narius, artistus, muzikantus, kultūros politiką formuojančius asmenis bei kitus žmones, neabejings kultūrai: *„Manyčiau, kad yra kultūros darbuotojai pagal darbo vietą ir kultūros neformalai pagal idėją. Pirmieji gauna atlyginimą ir yra kokios nors kultūros įstaigos priimti į darbą, o antrieji užsiima kūryba ir yra savaime kultūrą kuriantis visuomenės sluoksnis“* (mot., g. 1958, biblioteka). Anot pateikėjų, yra kultūros įstaigose dirbančių darbuotojų, kurie, nors ir dirba už atlyginimą, nėra tie tikrieji kultūros kūrėjai ir puoselėtojai: *„...tai tas, kuris iš tikrųjų kuria kultūrą, kuris kažką tai duoda kultūrai, kuris prisideda indėliu savo, darbu savo, veikla, savo menu, tai čia jau sakyčiau, kultūros darbuotojas. Nes tu gali tik vadintis bibliotekininkas, kultūros darbuotojas, bet jis tik atneša knygelę, išneša knygelę, tarkim, jeigu pati paprasčiausia jo funkcija, bet gali būti tas kultūros darbuotojas, kuris kūrybiškai daro, kuria...“* (mot., g. 1959, biblioteka).

Kaip teigia A. Cohen, kultūriniai dalykai, bendruomenėje patiriami jos narių, neglūdi bendruomenės socialinėje struktūroje ar socialiniame veikime. Šie dalykai daugiau yra bendruomenės narių mintyse, jų mąstyme, galvojime apie bendruomenę, o bendruomenė šiuo atveju yra daugiau simbolinis negu struktūrinis konstruktas (Cohen 1993). Anot pateikėjų, nors kultūros darbuotojai struktūriškai priklauso kažkokiai įstaigai – bibliotekai, muziejui ar kultūros centrui – tai nebūtinai lemia jų atsidavimą darbui, kūrybinei veiklai ir buvimą tikruoju kultūros darbuotoju.

Kultūros darbuotojas provincijoje ir didmiestyje

Kultūros darbuotojai dirba ir didesniuose Lietuvos miestuose, ir mažesniuose miesteliuose bei kaimuose, todėl natūralu, kad jų darbo pobūdis bei pati kultūros darbuotojo pozicija šiek tiek skiriasi. Nors yra didelių kultūros įstaigų, įsikūrusių kaimiškose vietovėse, šiame tyrime *miesto kultūros darbuotojas* apibrėžiamas kaip dirbantis mieste, dideliame kolektyve, kartu su savo kolegomis. Kaimuose dažnai įsikūrusios nedidelės bibliotekėlės, kultūros centrų filialai, kur darbuotojai priklauso didelei miesto organizacijai, tačiau savo darbo vietoje dirba po vieną. Miestas ir kaimas šiame tyrime yra kontekstas, kuris gali turėti įtakos kultūros darbuotojo veiklai, pozicijai, aplinkinių požiūriui ir vertybėms.

Miesto kultūros darbuotojas tam tikra prasme yra saugesnis, nes jis žino konkrečias savo darbines užduotis, visada šalia turi savo kolegas, mieste veikianti biblioteka, kultūros centras ar muziejus yra įstaiga, po savo stogu talpinanti grupę kultūros darbuotojų, kurie veikia ir įvairias problemas sprendžia kartu. Miesto kultūros darbuotojai, ypač bibliotekininkai, ganėtinai intensyviai palaiko ryšius su buvusiais darbuotojais, dabar jau senjorais, kartu švenčia kalendorines, asmenines bei profesines šventes. Ne vienoje Vilniaus ir Kauno bibliotekoje pateikėjai pasakojo apie ilgametės jų kolektyvo tradicijas, tokias kaip bendros šventės, susiėjimai, visą kolektyvą vienijantys renginiai: „*Labai gražios būdavo šventės. Bibliotekos tokios tradicinės. Tai čia kalbu apie sovietmetį. Buvo, pavyzdžiui, Derliaus šventė. Tai kažkokią ten dieną susiorganizuojam visa biblioteka, tai ką iš rudens kažkokių gėrybių prisimarinavo, prisivakavo, pyragų prisikepė, moliūgų prisipjaustė, būdavo, stalai lūžta...*“ (mot., g. 1959, biblioteka).

Kultūros darbuotojai mažesniuose miesteliuose ir kaimuose, intensyviau bendrauja su vietos gyventojais, įvairiomis įstaigomis, tokiomis kaip mokykla, seniūnija ar kitomis, veikiančiomis gyvenvietėse. Kaimo bibliotekininkai, kultūros centrų darbuotojai nuolat ieško bendraminčių, partnerių savo veikloms ir idėjoms įgyvendinti, yra nuolatiniame dialoge

su visuomene, kada yra keičiamasi idėjomis, nuomonėmis, pasiūlymais. Jie žino ir pažįsta vietinius žmones, aktyviai stengiasi juos įtraukti į kultūrinės veiklas. Kultūros darbuotojai dažnai eina pas gyventojus, renka įvairią kraštotyrinę medžiagą, tautosaką, kviečia į renginius, lanko vienišus žmones bei senjorus: *„čia prieš porą metų gal darėm labai gražią akciją – lankėm senelius su dovanom visus vienišus, tai tada labai bendruomenė audringai priėmė, ir nešė visokius suvenyrus ir saldumynus, ir nertus daiktus ir viską, tiesiog idėjom lauknešėlius ir lankėm. Tai čia buvo ir Knygų Kalėdų kartu akcija. Tai labai šiltai priėmė ir aš manau, kad ir dabar kažin ar nepakartosim“* (mot., g. 1962, biblioteka). Tradicinė kaimo bendruomenė pasižymi stipriais gyventojų tarpusavio ryšiais, kolektyviniu bendrumu ir savęs kaip atskiro individo suvokimo trūkumu. Kaimo žmonės gyvena ir dirba kartu, kuria bendrą tapatumo jausmą, jiems svarbi jų gyvenvietės bendruomenė (Nisbet, 2000). Tokiose kaimiškose vietovėse kultūros darbuotojas turi daugiau galios suvienyti žmones per bendrus renginius, juos įtraukdamas į bendras veiklas, kartu ir pats pasijusdamas svarbiu, reikalingu ir naudingu bendruomenės nariu.

Skirtumai tarp kultūros darbuotojo veikimo mieste ir provincijoje labiausiai išryškėja, kai kultūros darbuotojai, dirbantys kaimuose, labai dažnai nukrypsta į pasakojimą apie kaimo žmones, jų gyvenimą, jų dalyvavimą/nedalyvavimą kultūroje, pasakoja apie konkrečius žmones, juos įvardina vardais. Taip galima suprasti, kad kaimo bibliotekininkas ar kultūros darbuotojas save priskiria kaimo bendruomenei, kuri dažnu atveju jam yra svarbesnė negu jo įstaigos kolegos. Pažymėtina ir tai, kad net jeigu kultūros darbuotojas nesutaria su kaimo bendruomenės pirmininku, kitos kaimo kultūros įstaigos darbuotoju, jis vis tiek yra to paties kaimo dalis ir viskas, kas vyksta – teigiamo ar neigiamo – jam yra svarbu ir aktualu.

Provincijos, mažų vietovių svarba išsiskiria vienos vilnietės, kultūros darbuotojos, pasakojime: *„Ką turi kaimeliai – tai jie tikrai turi bendruomenes, nes Vilniuj bendruomenė tai toks sudėtingesnis variantas, visi eina visur, visi išsibarstę, visi vieni kitus pažįsta, bet tu negalėtum pavadinti tų žmonių bendruomene ... Nes tai kas yra ta tikroji bendruomenė, tai yra provincijose. Ir ką tie kultūros darbuotojai sugeba sukurti tai Vilniuj iki to dar pasvajoti. Dėl tos visos gausos turbūt kitaip ir neįmanoma, bet va tos tikrosios bendruomenės yra sukuriamos tų mažesnių miestelių kultūros darbuotojų. Tai Vilnius atlieka savo vaidmenį, anie – savo, bet negali pasakyti kurie svarbesni, nes vieni iš kitų daug gauna ir dalinasi, bet vis tik man atrodo, kad tuose mažesniuose miesteliuose sukurdami tas bendruomenes turbūt palieka didesnę indėlį kultūros darbuotojai apskritai visuomenės gyvenime“* (mot., g. 1983, kultūros centras). Šiame pasakojime atsispindi dar išlikusi tradicinė samprata, kuomet kaimas siejamas su bendruomeniškumu, stipriais kaimynystės

ryšiais, tradicijų ir papročių išsaugojimu, o miestas daugiau pasižymi anonimiškumu, uždaresnėmis bendruomenėmis, kurios yra atskiri savarankiški vienetai.

Svarbu dar ir tai, kad apsilankius pas kaimo ar miestelio kultūros darbuotojus, jie dažnai aprodo savo darbo vietą, pavedžioja ir po miestelį, nurodo svarbiausius lankytinus objektus, kas rodo, kad kaime kultūros darbuotojas daugiau susijęs su aplinka, išgyvenęs joje ir laiko šią aplinką sava.

Bendruomenių įvairovė

Ganėtinai platus kultūros darbuotojų bendruomenės suvokimas ir apibrėžimas veda prie skirtingo tipo bendruomeninių darinių kūrimosi ir egzistavimo. Dalis pateikėjų savo instituciją laiko tikra bendruomene, pasižyminčia gerais kolegų tarpusavio santykiais, tvirtais ilgamečiais ryšiais, jungiamus bendros patirties bei emocinių saitų. Labiausiai tai išryškėjo kalbantis su bibliotekininkais, kurie turi ilgametę darbo patirtį, kartu su kolegomis švenčia įvairias šventes, dalinasi bendra darbine bei asmenine patirtimi: *„Turime aiškius tikslus, kuriuos bendrai įgyvendiname, puoselėjame savas tradicijas, ir varge, ir džiaugsme esame kartu, kovojame vienas už kitą. Esame tarsi kumštis. Esame stipri bendruomenė“* (mot., g. 1980, biblioteka).

Be abejo, savo instituciją ne visi laiko bendruomene. Natūralu, kad susiduria skirtingi charakteriai, būdo savybės, tikslai ir norai, skirtingas vadovų požiūris į savo darbuotojus, dėl ko kai kuriuose kolektyvuose nėra tvirtų ir draugiškų ryšių. Iš kai kurių pateikėjų pasisakymų galima matyti, kad susiduria ir skirtingų kartų požiūriai, nevienodas tų pačių dalykų matymas. Atsiranda ir dar kitų objektyvių priežasčių, kodėl ne su kolegomis, o kitais žmonėmis užsimezga artimas ryšys. Pavyzdžiui, kai kurie kultūros įstaigų darbuotojai, būdami skirtingų meno sričių atstovai, aplink save buria kitas bendruomenes ir artimesnius ryšius palaiko būtent su jais. Tai labai aktualu kultūros centrų darbuotojams, kurie turi susibūrę įvairius muzikinius, meninius kolektyvus, su kuriais koncertuoja, visur dalyvauja, keliauja, kai kurie kartu pamini ir įvairias šventes, todėl natūralu, kad su šiais žmonėmis yra artimesni ryšiai.

Kitas pavyzdys galėtų būti kaimo bibliotekininkai, kurie dirbdami kaimuose ar miesteliuose artimiau bendrauja su vietos bendruomenėmis, mokyklomis, seniūnijomis ar tais pačiais kultūros centrų darbuotojais. Tokiuose kaimiškose vietovėse paprastai visi darbai, aktualijos, problemos yra sprendžiamos su vietos bendruomene ar kitų kultūros įstaigų atstovais: *„Esama visiems aktualių klausimų, kurie yra aptariami per susirinkimus, tačiau kiekvie-*

nas labiau rūpinamės gyvenvietės, kurioje dirbame, kultūros reikalais“ (mot., g. 1990, kultūros namai). Natūralu, kad kiekvieną dieną būdami kartu, šie žmonės tampa artimesni negu su savo įstaigos kolegomis. Kaip teigia rusų folkloristė T. Ščepanskaja, veikiant profesinėje bendruomenėje yra susidarę įvairūs santykiai tarp toje pačioje dirbančių specialistų ir kitų sričių darbuotojų, buvusių darbuotojų, šiandien jau pensininkų, žymių žmonių, kurių įvairovė lemia profesinę tapatybę ir daro įtaką profesinėms bendruomenėms (Шчепанская 2010). Šiuo atveju tas labai aiškiai matyti, nes kultūros darbuotojai palaiko itin glaudžius ryšius ne tik su savo kolegomis, bet su daug platesniu ratu žmonių.

Didelėse įstaigose, veikiančiose miestuose, atsiranda dar kita problema – kolektyvai tiesiog per dideli, suskirstyti į skyrius ar padalinius, todėl artimesnis bendravimas vyksta tik tokių skyrių viduje, mažose grupelėse. Iš kitos pusės, ir iš tų mažesnių grupelių darbuotojai renkasi įvairių renginių, profesinių dienų minėjimo metu, sudaromos įvairios darbo grupės, todėl ir mažiau bendraujantys kolegos gali susitikti ir pabendrauti. Anot Castells, žmonės dažnu atveju yra linkę burtis į įvairias bendruomenines organizacijas, kurios „ilgainiui sukelia priklausomybės jausmą, o daugeliu atveju – suformuoja ir bendruomeninį kultūrinį tapatumą“ (Castells 2006: 75). Taigi, galima manyti, kad tokiose didelėse įstaigose žmonės vis tiek ieško galimybių pabendrauti, susitikti, pagaliau juos vienija bendri susijimai, šventės, kiti įvykiai.

Išvados

Kultūros darbuotojai pateikėjų suskirstomi į kelias kategorijas – tikrieji kultūros darbuotojai, dirbantys tiesioginį darbą už atlygį, ir neformalieji kultūros veikėjai, kultūros lauke veikiantys savo iniciatyva ir noru. Kultūros darbuotojai, dirbantys organizacijose, taip pat nevienodi – dalis jų atidirbantys „valdiškai“, dalis – iš tikrojo pašaukimo kultūrinei veiklai. Kultūros laukas labai platus – jame telpa skirtingų profesijų, požiūrio, vertybių vedinos asmenybės, kurie visi kartu sudaro kultūros darbuotojų bendruomenę.

Iš pateiktųjų pasakojimų atsiskleidė ir tam tikri kultūros darbuotojo pozicijos ir kultūrinio darbo ypatumų skirtumai mieste ir provincijoje. Mieste veikiančių, didelių kultūros organizacijų darbuotojai palaiko neformalų bendravimą įstaigos viduje su kolegomis kartu švęsdami įvairias šventes, vienijami bendrų ilgamečių darbinių ir asmeninių patirčių. Kaimiškose vietovėse dirbantys bibliotekininkai ir kultūros centrų darbuotojai aplink save buria kaimo aktyvą, artistų kolektyvus, vienija kaimo gyventojus bendroms tradicijoms.

Miestuose kultūros įstaigų darbuotojai daugiau tapatinasi su savo organizacija ir kolegomis, kaimuose kultūros darbuotojas – kaimo bendruomenės narys.

Kultūros darbuotojų bendruomenės ir struktūros, ir turinio atžvilgiu pasižymi didele įvairove. Didesniuose miesto kolektyvuose dėl didelio skaičiaus darbuotojų paprastai neužmezgami artimi ryšiai su visais kolegomis, tačiau visus suvienija bendri renginiai, šventės. Ten, kur darbuotojas dirba vienas, jis ieško šalia esančių žmonių, su kuriais galėtų pabendrauti, kartu dirbti, palaikyti artimus ryšius. Apibendrinant galima pasakyti, kad mažiau nei priklausomybė organizacijai ar profesijai, čia svarbesnis yra fizinio artumo vaidmuo, nulemiantis su kuo kultūros darbuotojas palaiko artimesnius ryšius.

Literatūra

1. Astikienė, S. 2018, „Bibliotekininkų gyvenimo pasakojimuose atsiskleidę skaitymo tradicijos pokyčiai“, *Lituanistica*, T. 64, nr. 4(114), p. 229-305.
2. Astikienė, S. 2018, „Čia ne darbas, o svajonė...“: bibliotekininkų gyvenimo pasakojimų ypatumai, *Res humanitariae*, nr. 23, p. 183-199.
3. Castells, M. 2006, *Tapatumo galia*, Poligrafija ir informatika, Kaunas.
4. Cohen, A. P. 1993, *The Symbolic Construction of Community*, Routledge, London, New York.
5. Daniliauskas, A. 1978, *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.*, Mokslas, Vilnius.
6. Daniliauskas, A. 1970, Šiaurės rytų Lietuvos pramonės darbininkų materialinė kultūra, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Mintis, Vilnius.
7. Daniliauskas, A. ir Kalnius, P. 1983, *Lietuvos TSR pramonės darbininkų kultūros ir šeimos etnografinės problemos*, Mokslas, Vilnius.
8. Merkienė, R. 1965, „Grigiškių Bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitis ir kultūra (1. Kadryų formavimas, jų kilmė ir sudėtis, 2. Šeimos sudėtis ir organizacija)“, Lietuvos TSR MA darbai, A serija, nr. 1 (18): 135-172.
9. Nisbet, R.A. 2000, *Sociologijos tradicija*, Pradai, Vilnius.
10. Paukštytė-Šaknienė, R. 2013, „Pasiruošimas Kalėdų šventėms vilniečių šeimose: stresas ar malonumas?“ *Lituanistica*, T. 59, nr. 4(94), p. 316-327.
11. Šaknys, Ž. 2007, Jaunimo iniciaciniai ir kalendoriniai papročiai 65-116, Paukštytė – Šaknienė Rasa, Savoniakaitė Vida, Šaknys Žilvytis, Šidiškienė Irma. *Lietuvos kultūra. Aukštaitijos papročiai*, LII leidykla, Vilnius.
12. Šaknys, Ž. 2001, „Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo vakarėliai“, *Lietuvos etnologija*, t. 7.

13. Šaknys, Ž. 2010, „Vietiniai“, „lenkiški“ ir „lietuviški papročiai. Šiaurės Lenkijos ir Pietų Lietuvos jaunimo kultūra“, in *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 33, Vilnius, p. 155-172.
14. Šidiškienė, I. 2017, „Neformalių kaimo ir miesto darbo bendrijų sąsajos socialinių santykių požiūriu“, *Logos*, nr. 92, p. 84-91.
15. Šidiškienė, I. 2014, „Profesinės šventės tyrimų ir medijų lauke“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 38, p. 225-237.
16. Šidiškienė, I. 2016, „Profesinio tapatumo stiprinimo praktika: vilniečių profesinė diena“, *Lituanistica*, T. 62. Nr. 2(104), p. 145-156.
17. Šidiškienė, I. 2014, „Savokų topografavimas bendradarbių laisvalaikio tyrime“, *Lituanistica*, T. 60. nr. 3(97), p. 212-221.
18. Šidiškienė, I. 2018 „Šventės, progos miesto bendradarbių kultūroje. Vilniaus ir Sofijos atvejai“, *Lituanistica*, T. 54. Nr. 2(112), p. 134-149.
19. Романов П. Формальные организации и неформальные отношения: кейс стади практик управления в современной России. Саратов: СГТУ, 2000
20. Щепанская, Т. Б. 2010, Сравнительная этнография профессий: повседневные практики и культурные коды (Россия, конец XX – начало XXI в.), Наука, Санкт Петербург.

Sigita Astikienė

Vytauto Didžiojo universiteto, Humanitarinių mokslų fakulteto, Kultūrų studijų katedros, Etnologijos krypties doktorantė

Moksliniai interesai: Šiuolaikinė etnologija, kultūros darbuotojų tradicijos, gyvenimo istorijos

Vyriškumas Algirdo Landsbergio novelėse

Gabija Bankauskaitė, Raminta Stravinskaitė

Santrauka

Tarpukario ir ypač pokario laikotarpių visuomenėse iš vyrų buvo reikalaujama ištvermės, drąsos ir emocinio stabilumo, tačiau jų traumos, kurias sukėlė ne tik karo patirtis, tačiau ir ekonominė, politinė bei socialinė pokario tikrovė, tik pradedamos analizuoti. Šias temas savo kūryboje perteikia Algirdas Jeronimas Landsbergis (1924–2004) – lietuvių išeivijos dramaturgas, prozininkas, redaktorius, literatūros ir teatro kritikas. Vyriškumo vaizdiniai, atskleisti tekstuose, padeda išaiškinti kūriniuose slypinčią visuomenei bendrą patirtį, padėti suvokti, koks vyriškumas dominavo visuomenėje pasauliniams karams pakeitus moterų ir vyrų gyvenimus.

Straipsnyje, pasitelkus K. G. Jungo analitinės psichologijos teoriją, analizuojamos literatūros tyrėjų mažiau nagrinėtos A. Landsbergio novelės. Tekstai tiriami kaip visuomenės atspindžiai ir formuotojai, o konkrečiai maskulinizmo atveju – svarstoma, ką reiškia literatūroje užfiksuoti vyriškumo archetipai. Remiantis R. L. Moore'o ir D. Gillette'o studija, J. C. Campbello veikalų, išskiriami dieviškojo vaiko, vunderkindo, edipiškojo vaiko bei herojaus ir brandaus vyriškumo – karaliaus, kario, mago ir meilužio – archetipai.

Novelėse rašytojas perteikė įvairų vyriškumą: nebrandų, kai teigiamomis savybėmis pasižymintį dar tik besiformuojantį individą, kuris per įvairius pojūčius ir santykių su artimaisiais geba pažinti pasaulį, taip pat atskleidė trauminę paauglio patirtį ribinėje situacijoje, pavaizdavo Herojaus kelionės etapus įveikiančius jaunos ir subrendusius vyrus. Stipriąsias archetipo savybes, brandų vyriškumą tekstuose perteikia kritinėse situacijose artimuosius globojančio ir išmintimi besivadovaujančio, savo stiprybe žavinčio bei skatinančio veikti kitus vyro paveikslas. Itin dažnas novelėse priešingas – savanaudiško prisitaikėlio prie sistemos, bailaus vyro – vaizdinys. Karo metais savo kraštą gynę vyrai novelėse pavaizduoti pasiekę brandų vyriškumą ir emociškai stipresni, nei juos puolę okupantai ar Lietuvą išdavę pasidavėliai – sovietų valdžios įkaltai.

Reikšminiai žodžiai: Algirdas Landsbergis, novelė, vyriškumas, archetipas, trauma, pokaris.

Įvadas

Algirdas Jeronimas Landsbergis Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu su šeima pasitraukė į Vokietiją ir po kelerių metų išvyko į Ameriką, kurioje pasiliko iki mirties. Gyvendamas ten, jis aktyviai kritikavo sovietų valdžią, pasauliui kalbėjo apie lietuvių tautos okupaciją, dėl to ilgai neįleistas į Lietuvą: „Aš pasirinkau tiesioginę veiklą ir tapau paženklintas keturiais tobuliausios pasaulio santvarkos priešo ženklais – už darbą New Yorke veikusiame „Pavergtųjų tautų seime“, už pjesę „Penki stulpai turgaus aikštėje“, už veiklą Tarp. PEN klube ir už dalyvavimą „Laisvės“ ir „Laisvosios Europos“ radijo laidose lietuvių kalba. Todėl ir perestroikos klestėjimo laikais <...> negavau vizos, Lietuvą išvydau 1990 m. gruodį.“ (Landsber-

gis, 2019). Šios aplinkybės lėmė, kad tik po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvą pasiekė tuo metu jau žymaus visame pasaulyje kūrėjo darbai.

2019-ieji metai Algirdui Landsbergiui – jubiliejiniai: 95-asis gimtadienis, sukanka 65-eri metai nuo pirmojo modernaus romano išleidimo, 15 metų nuo rašytojo mirties, pasirodė antrasis romano „Kelionė“ leidimas, režisierius Gytis Padegimas Nacionaliniame Kauno dramos teatre pastatė dramaturgo pjesę „Vėjas gluosniuose“, Maironio lietuvių literatūros muziejuje birželio 21 dieną atidaryta rašytojui skirta paroda. Muziejuje nuo 1989 m. Virginijos Paplauskienės rūpesčiu kaupiamas A. Landsbergio archyvas, ilgą laiką bendradarbiauta su rašytoju, po jo mirties – su giminėmis – broliu Algimantu ir jo žmona Terese. A. Landsbergio kūryba aktuali, įdomi, kadangi apima svarbiausius lietuvių tautos gyvenimo ir lūžių laikotarpius.

Kultūros tyrinėtojo Johno Beynono teigimu, Pirmasis ir Antrasis pasauliniai karai visiškai pakeitė moterų ir vyrų gyvenimus. Iš vyrų buvo reikalaujama ištvermės, drąsos ir emocinio stabilumo, tačiau niekas neanalizavo jų traumų ir sužeidimų, kuriuos sukėlė ne tik karo patirtis, tačiau ir ekonominė, politinė bei socialinė pokario tikrovė (2002: 13–14). Karlas Gustavas Jungas laikotarpį po Pirmojo pasaulinio karo apibūdino kaip sulaukėjimo, melo, šmeižto etapą (2012: 8). Būtent tokia patirtis, pasitelkus psichoanalizės teorinius įrankius, gali būti analizuojama išeivijos rašytojo kūryboje. Pasak Imeldos Vedrickaitės, „<...> kaip matyti iš Algirdo Landsbergio paskaitos apie literatūrą „Berlin Wall, Stalin, Dzerzhinsky...“ užrašų, jis visiškai sutinka su Česlovo Milošo karo patirties apibendrinimu: „Mūsų patirtis yra istorijos pabaiga. Siaubinga patirtis.“ (2015: 73). Rašymas kūrėjui buvo svarbus įrankis, atskleidęs santykį su gimtuoju kraštu ir jo laiku. Jam gyvybiškai buvo svarbu jausti tautos kultūros pulsą, gyventi joje, dalyvauti jos istoriniame procese (Paplauskienė, 2009). Tad vyriškumo vaizdiniai gali padėti išaiškinti kūriniuose slypinčią visuomenei bendrą patirtį, padėti suprasti, koks vyriškumas tuo metu dominavo ir kodėl.

Algirdo Landsbergio literatūrinis palikimas nagrinėtas modernizmo (Keturakienė, 2017: 63–69), postmodernizmo (Kelertienė, 1980), naratyvumo (Adomavičienė, 2017: 60–69) aspektais, tirta meninės kūrybos visuma (Ruchlevičienė, 2005: 67–117), biografinis palikimas ir mitologinis kontekstas analizuojant kūrėjo romaną „Kelionė“ (Paplauskienė, 2014, Vedrickaitė, 2015: 73–96), tačiau išsamių vyriškumo vaizdinių tyrimų nėra. Iki šiol neatliktas ir nuodugnus vyriškumo vaizdinių lietuvių literatūroje tyrimas, susietas su visuomene, istorine situacija.

Algirdo Landsbergio novelės, publikuotos žurnalo „Žvilgsniai“ knygelėje „Antroji proza“ (1951), rinkiniuose „Ilgoji naktis“ (1956), „Muzika įžengiant į neregėtus miestus“ (1979), „Kelionės muzika“ (1992), knygoje „Modernioji lietuvių egzilio proza“ (2006), analizuojamos pasitelkus psichoanalitinę literatūros teoriją (Jung, 2015: 10). Remiantis mokyklos atstovų Roberto L. Moore'o ir Douglasso Gillette'o knyga „King, Warrior, Magician, Lover: Rediscovering the Archetypes of the Mature Masculine“ (1990), taip pat Josepho Campbello Herojaus archetipo teorija (2015), išskirti pagrindiniai vyriškumą atskleidžiantys nebrandaus vyriškumo archetipai: vunderkindas, dieviškasis ir edipiškasis vaikas bei herojus. Brandų vyriškumą konotuoja karaliaus archetipas, įtraukiantis kario, mago bei meilužio savybes. Visi jie turi ir šešėlinių, negatyvių bruožų.

K. G. Jungo suformuotos analitinės psichologijos teorinės prielaidos leidžia teigti, kad literatūra ir realus gyvenimas koreliuoja – menininkai kūrinuose fiksuoja visai žmoniškai būdingas patirtis. Pastarosios, atsižvelgus į kultūrinę, istorinę ir socialinę situaciją, gali būti skaidomos į smulkesnes – vyriškąsias bei moteriškąsias. Lietuvių sociologas, vyriškumo tyrinėtojas Artūras Tereškinas, remdamasis sociologo Steveno Seidmano teorija teigia, kad „<...> joks kultūrinio ir socialinio gyvenimo aspektas negali būti iki galo suvoktas neanalizuojant lytinių ir seksualinių skirtumų bei reiškinių“ (Tereškinas, 2011: 239). Taigi tam tikri vyriškumo vaizdiniai, perteikiami literatūroje, gali atskleisti atitinkamo laiko vyrišką tapatybę, suteikti informacijos apie vyraujančias lyčių normas ir stereotipus.

Berniuko archetipai

R. Moore'as ir D. Gillette'as (1990: 6) išskiria berniuko – dieviškojo vaiko, vunderkindo, edipiškojo vaiko ir herojaus – archetipus. Pasak mokslininkų, jau nuo senų laikų, pasireiškus pirmiesiems brandos požymiams, kiekvienas berniukas pereidavo iniciaciją ir tada virsdavo vyru. Jis buvo mokomas vaikišką energiją pakeisti į ramybę, empatiją, išmintimi, kilnumu ir įžvalgumu pasižyminčią brandą. Berniukas turėdavo pereiti simbolinę psichologinę ar dvasinę mirtį, kad prisikeltų gyvenimui – įveiktų savo ego. Moderniaisiais laikais senieji ritualai buvo pamiršti ir dažnas vyras kenčia dėl to, kad iki galo nesubręsta, lieka nebrandaus vyriškumo lygmenyje. Teigiama, kad taip įvyksta ne dėl to, kad vyrai to nori, tačiau dėl to, kad jie nemoka transformotis, kadangi nėra, kas galėtų to išmokyti – mūsų visuomenėje minėtos tradicijos seniai išnyko.

Dieviškasis vaikas siejamas su gležnumu, taikos ir džiugesio siekiu, arba, jei įgyja šešėlinių savybių, jaučiasi visatos centru, yra manipulatorius. Vunderkindas yra žingeidus,

tačiau jei neįveikia savo ego, gali tapti manipuliuojančiu apgaviku arba kvaileliu. Edipiškasis vaikas yra orientuotas į santykį su kitu, tačiau jei kuris nors brandos etapas yra prislopintas, vyras gali tapti Donžuanu arba priešingai – atsiskyrėliu. Pasak tyrėjų, kiekvienas berniuko archetipas, slypintis žmogaus psichikoje, yra trinaris. Pirmasis narys žymi archetipą su visais jam būdingais požymiais, antrasis ir trečiasis – to archetipo Šešėlius – destruktiviają ir pasyviają priešingybę, kuri atsiskleidžia tuo atveju, jei berniuko formavimasis tam tikru brendimo metu būna pažeistas, prislopintas, sustabdytas.

Novelėse „Žodžiai, gražieji žodžiai“ ir „Dangūs tuštėja, dangūs pildosi“ per vaizdžiai aprašytą ketverių metų vaiko psichologiją, intensyvius jo jautimus ir jautrų santykį su aplinka rašytojas atsiskleidė daugumai gabių vaikų būdingą paveikslą – vunderkindo archetipą. Novelėje „Žodžiai, gražieji žodžiai“ daug Petruko savybių priskirtinos itin gabaus vaiko pažintinėms raidos ypatybėms: jis labai smalsus, tyrinėja pasaulį, nuolat užduoda įvairiausių klausimus artimiesiems ir pačiam sau („Tėte, kodėl lapai krinta?“, „Bobulyt, iš ko daro blynus?“, „Kodėl ji eidavo dirbti? Kodėl ji negalėjo likti namuose – kaip bobulė ir katės? Kodėl tėtis atėjo pirmas jo aprengti?“ (Landsbergis, 1992: 282–283). Vaikas nuolat fiksuoja suaugusiųjų vartojamus negirdėtus žodžius, pats mėgina suteikti jiems prasmes: „Jis voliojo tuos nepažįstamus žodžius burnoje lyg šiltus virtinius. Nepažįstamieji buvo kitokio skonio ir kitokios spalvos. Juodukės buvo juodos; disciplina priminė jam negyvą vėžlį, matytą vasarą prie jūros.“ (Ten pat: 283). Tai vaikas, atsidūręs kelių skirtingų kultūrų sandūroje – jis lietuvis, po Antrojo pasaulinio karo su tėvais gyvenantis Amerikoje, tad be lietuvių kalbos aplink girdi ir anglų kalbą, kurios pasiryžęs mokytis: „– Dišvei! / Jis taip pat kalba angliškai! Lietuviškai, angliškai. Angliškai kalba vaikai žaisdami. Lietuviškai kalba jo namiškiai.“ (Ten pat: 293). Berniukas pasižymi itin lakia fantazija. Vaizduotėje sukurti vaizdai nesunkiai atsikartoja realybėje: „Kažkur lauke girgžtelėjo skalbinių virvė, ir jis tarėsi matęs juodus baltinius plevėsuojant“ (Ten pat: 279).

Pagrindinis novelės personažas pasižymi ir kitiems berniuko archetipams būdingomis savybėmis. Viena ryškiausių – edipiškojo vaiko archetipui priskiriamas artimo ryšio su motina troškimas. Petrukas skaudžiai priima, kad mama daug dirba ir jos dažnai nebūna namuose, įvairiai siekia jos – rodydamas didesnę dėmesį tėvui, ją ignoruodamas. Veikėjui labai svarbu jausti, kad mama jį besąlygiškai myli: „Ji suprato jį, ji mylėjo jį! Petruko lūpos drebėjo. Jis nenorėjo matyt nė vieno iš jų; jis norėjo žiūrėti tik į ją.“ (Landsbergis, 1992: 294–295). Personažas pasižymi ir šešėliniais dieviškojo vaiko ypatumais. Tai silpnojo princo perdėtas rūpesčio siekis. Petrukas įvairiose situacijose siekia gauti sau naudos – užuojautos, rūpesčio,

dėmesio: „Jis nusibrėžė alkūnę ir gerą pusvalandį mėgavosi visų dėmesiu ir užuojauta“ (Ten pat: 289). Šešėlinė Petruko pasąmonės pusė pasižymi ir tirono archetipo savybėmis – vaikas mėgsta, kad viskas vyktų pagal jį ir kuria taisykles, ultimatumus tėvams: „Užsispyręs jis klausėsi tėvo prašymo ir grasinimo. Tėtis turės nusileisti, arba Petrukas išspjaus kiaušieninę.“ (Ten pat: 281). Neretai berniukas elgiasi priešingai nei iš jo reikalaujama vien todėl, kad tikisi tėvus elgsiantis taip, kaip nori jis. Taigi novelėje A. Landsbergis sukūrė įtaigų vunderkindo pasaulį su visomis teigiamomis ir šešėlinėmis savybėmis, glūdinčiomis augančio individo psichikoje, būdingomis daugumai gabių vaikų.

Amerikos gyvenimo trivialumo ir bedvasiškumo paveikti jauni žmonės ir jų vertybių formavimasis negailestingai atveriamas novelėje „Tyrone Power ir Martin Fierro plačiajam ekrane“. Tai dvasiškai skurdžių veikėjų – merginos iš Lietuvos ir vaikino iš Puerto Riko, siekiančių amerikietiškosios svajonės mentaliteto vertybių (Kelertienė, 1980), atitrūkimo nuo tikrovės ir pasimetimo filmų herojų pasaulyje istorija, perteikta kino scenarijaus principu. A. Landsbergio piešiami portretai patetiški, nors nesimpatiški, atžarūs (Jonynas, 1992). Paveikti popkultūros, personažai gyvena ne savo, o savo herojų gyvenimus, išsižada savo šaknų. Portorikietis paauglys Confesor vaizduojamas kraštutinėje – atstumtojo pašaipos objekto – situacijoje, kuri provokuoja šešėlinių dieviškojo ir edipiškojo vaiko ypatybių dominavimą. Vaikinas auga neturtingų žmonių kvartale, yra nuolat užgauliojamas kitų vaikų, todėl mėgsta pasinerti į savo pasaulį, kuriame įkūnija savo mėgstamą filmų personažą – drąsų kaubojų, kovotoją Martiną Fierro. Paauglys pasižymi šešėline svajotojo savybe – nebesuvaldo savo jausmų, neatskiria tikrovės ir fantazijos: „Martin Fierro rankose sušmėžuoja bola, – jis sudaužo vitriną ir atsisuka į erzintojus“ (Landsbergis, 1992: 226) – taip veikėjas fantazijoje susitapatina su savo herojumi ir susikuria agresyvų atsaką jį prie gimnazijos užpuolusiems berniukams, pareikalauja tėvų nupirkti gaučo kostiumą. Tačiau prie stipresniųjų už save veikėjas savo elgesiu neprilygsta herojui, jaučiasi nesaugus ir pažeidžiamas: „Confesor žino, kad jam reikia kovot, gint savo garbę, bet baimė prirakina jį prie šaligatvio. <...> Jis pasileidžia bėgti į namus.“ (Ten pat: 226), traukdamasis nuo užpuolikų „<...> užmina butelio šukę, ir jam pasirodo, kad tai jo širdis sutraškėjo“ (Ten pat: 232). Taigi pagrindinio veikėjo persona, kaukė, padedanti išgyventi sunkų jautraus berniuko susidūrimą su jį atstumiančiu, pašaipiu išoriniu pasauliu, – Martino Fierro personažas – priešinga tikrajai asmenybei.

Šis kraštutinis sprendimas akcentuoja ne tik vaikino baimę, bet ir neatsakingumą, paviršutinišką požiūrį į gyvenimą: dėl užgauliojimų mokykloje jis nusprendžia nebesimokyti, neieško kitų alternatyvų, neįvertina tėvų rūpesčio. Taip dar labiau gilėja jo vidinės proble-

mos ir pažadinama daugiau šešėlinių savybių. Pagrindinis personažas nesimoko, dykaduoniauja, nuolat manipuliuoja tėvų gerumu, ko nors negavęs elgiasi vaikiškai. Tai šešėlinės dieviškojo vaiko – tirono – savybės. Jausdamas savo emocinį pranašumą prieš tėvus, personažas tuo piktnaudžiauja, jų gėdijasi ir kaltina dėl savo tautybės, elgiasi agresyviai su giminaisiais. Pašieptas bendraamžių, praradęs artimą ryšį su tėvais, Confesor vis labiau užvaldomas pasąmonės, šešėlinių edipiškojo vaiko svajotojo savybių ir tampa pavojingas aplinkai – įsivaizduodamas, jog padega Martino Fierro priešininko plantaciją, iš tiesų sunaikina savo namus. Taigi ribinėje situacijoje atsidūrusiam personažui gyvenimas siunčia išbandymus, tačiau jis jų neįveikia, nekovoja su savo šešėlinėmis savybėmis ir nugrimzta į nekontroliuojamą pasąmonės pasaulį.

Bręstančio žmogaus psichikoje labai svarbų vaidmenį atlieka herojaus archetipas, žymintis slenkstį, kurį peržengęs, berniukas virsta vyru. Tam, kad herojus neįgytų šešėlinių savybių ir pasiektų brandą, jis turi pereiti šiuos kelionės etapus: pakvietimą į kelionę, slenkčio į nežinomą pasaulį peržengimą, didžių išbandymų atkarpą, grįžimą į pradinį pasaulį ir susitaikymą su tuo, kad pastarajame viskas yra pakankamai laikina bei banalu (plačiau žr. Campbell, 2015). Ne kiekvienas herojus įveikia visus minėtus etapus, kelionė gali baigtis ir vos tik prasidėjusi. Jeigu paauglys geba atsiskirti nuo motinos ir tampa savarankiškas, jis virsta brandžiu vyru – kariu, įgyja karaliui ir magui būdingos išminties. Skirtingo amžiaus ir socialinio statuso vyrai A. Landsbergio kūrinuose susiduria su tam tikrais iššūkiais gyvenime, reikalaujančiais savęs pažinimo, baimių įveikimo ir ego nugalėjimo, todėl leidžiasi į herojaus kelionę – savo vidinį psichikos pasaulį.

Novelėje „Karveliai virš stogų“ A. Landsbergis, remdamasis ne tik savo asmenine, bet ir daugelio kitų iš Lietuvos pasitraukusių jaunuolių patirtimi, pavaizdavo aštuoniolikmetį Petrą Budėną – ne iki galo perėjusį herojaus kelionės etapus jaunuolį, kuris artėja prie savasties – pilno savęs suvokimo ir išsilaisvinimo iš visuomenės diktuojamų rėmų.

Simbolinis personažo pakvietimo į herojaus kelionę priėmimas novelėje – Petro atvykimas į Ameriką. Jis bėga nuo karo Lietuvoje ir, pagyvenęs Vokietijos DP stovykloje, vienas ryžtasi keliauti į tolimą, nepažįstamą kraštą. Pirmasis slenkstis, kurį vaikiną turi įveikti, yra naujos vietos priėmimas, įsiliejimas į ją: „Visi, kaip vienas, kalba angliškai. Gatvės užia, dreba. Dėdė kitoks, kaip anose rudose nuotraukose. <...> viskas užia, mirga, viskas kiša koją“ (Landsbergis, 2006: 64). Vaikiną nepabūgsta ir stengiasi pritapti prie amerikietiško gyvenimo tempo, tad patenka į kupiną iššūkių išbandymų etapą. Jam reikia susidraugauti su naujais žmonėmis, gerai pasirodyti naujoje darbo aplinkoje, išdrįsti užkalbinti dailią merginą ir,

neįskaudinus dėdės, leistis į nuotykių paiešką vienam. Petras susipažįsta su vienmečiu Gino Consoli, kartu dirbančiu siuvelykloje, kurioje taip pat jaučia spaudimą: „Petras tesuprato, kad čia reikia stropiai dirbti ir kad jo dėdė buvęs labai darbštus“ (Ten pat: 67). Situacija ir monotoniškas darbas bei susigūžę bendradarbiai varžo jo gyvenimo polėkį, norą viską išmėginti: „Viešpatie, juk aš dirbau ir dirbsiu visą gyvenimą“ (Ten pat: 67). Jaunuolio viduje pradeda bręsti kova tarp pareigos dirbti ir vidinių poreikių – pamatyti, patirti kuo daugiau naujų dalykų.

Personažas yra atviras naujoms pažintims, naujam draugui atvirai pasakoja apie pirmųjų dienų jausmus Amerikoje, priima menkai pažįstamo vaikinio kvietimą išeiti į miestą, nors itin konservatyvių pažiūrų dėdė jį mėgina atkalbėti. Taigi Petras pasižymi šešėline herojaus savybe – itin gerai mano apie save ir neįvertina galimų pasekmių: visai nepažįsta naujos aplinkos, negali būti tikras, ar naujasis draugas yra geras žmogus. Susitikimo metu veikėjui tenka atlaikyti pašaipą dėl Amerikoje nebemadingo, jam netinkamo dydžio švarko. Vaikinas supranta, kad išsiskiria iš kitų, tačiau geba užgniaužti viduje kylantį nejaukumą ir ryžtasi susitikti su itin dailia mergina. Taip Petras pademonstruoja savo brandą – sudėtingoje situacijoje geba suvaldyti jausmus ir emocijas, nepasiduoda stereotipinei nuostatai – tai teigiama kario, karaliaus archetipo savybė. Vienas didžiausių išmėginimų Petrui tenka sutikus merginą. Herojaus mito teorijoje ji įkūnytų deivės figūrą – ji vaikiną vilioja („Ji žinojo savo kūno patrauklumą ir jam skyrė visą savo dėmesį. Jos eisena buvo pavargęs bangavimas ir rankos nuolat slydo liemeniu žemyn.“ (Landsbergis, 2006: 71), priverčia veikėją jaustis nejaukiai, tačiau vaikinas greitai įveikia savo nedrąsą, suvokęs, kad jį sužavėjusi merginos išvaizda tėra išorinė apgaulė („Jis visų išgąsčiui griebė Lucy į glėbį ir kąsdamas įsisiurbė į jos lūpas.“ (Landsbergis, 2006: 72). Šią akimirką vaikinas įveikia savo šešėlinės savybės – drovumą, nepasitikėjimą savimi ir suvokia gyvenimo grožį, pasijunta laisvas, susikrauna lagaminą ir išsiruošia į tolimesnę kelionę po Ameriką.

A. Landsbergio novelėse į herojaus kelionę leidžiasi ir suaugę vyrai („Žmogus koridoriaus gale“, „Antroji kalnų grandinė“, „Duetas moters balsui ir smuikui Venecijoje“). Jei vyras susiduria su tam tikrais sunkumais gyvenime, jo psichikoje pasireiškia tam tikri asmenybės sutrikimai, jis įveikti juos gali tik leisdamasis į kelionę po savo vidinį pasaulį. Pagrindinis novelės „Duetas moters balsui ir smuikui Venecijoje“ personažas rašo laišką savo buvusiam mirusiam mokytojui, pasakoja istoriją, kaip jį paliko žmona, su kuria kartu jis gyveno vos penkis mėnesius. Jaunas vyras, aprašydamas savo netikėtą ir skaudžią patirtį, pereina hero-

jaus kelią ir atskleidžia ne vieną šešėlinę berniuko archetipo savybę, kol galiausiai jo psichika pasiekia brandą – susitaiko su išsiskyrimu.

Personažas nepasitiki savimi – išsiskyrimo pradžioje jaučia didelę kaltę dėl sugriuvusių santykių. Menka savivertė aiškintina edipiškojo vaiko šešėlio – svajotojo – savybėmis. Ankstyvoje jaunystėje pasirinkęs atsiskyrėlio nuo moterų kelią, priėmęs kunigystės įžadus („Bet aš buvau visai nepasiruošęs tokioms būtybėms kaip Claudine, kuri visada atrodė lyg ką tik išlipusi iš vonios, – Filadelfijos Venera“ (Landsbergis, 1992: 193), jaunystėje veikėjas nesugeba pažinti ir išsaugoti moters. Savigraužą pakeičia įtarumas – gavęs daug neapmokėtų sąskaitų, vyras išsiaiškina, kad į kelionę po Europą už jo pinigus buvusi žmona išvyko su kitu vyru. Tai herojaus pakvietimas į kelionę, stimulus vykti į Veneciją, surasti buvusią žmoną ir įrodyti, kad santuoka iširo ne dėl jo kaltės: „<...> aš pažvelgsiu į ją kaip į jos šūnytį, su tikslu grėsmės ir paniekos mišiniu. Paskui aš dar sykį perrėšiu juos abu savo ironišku akademišku skustuvu ir išdidžiai nueisiu, žinodamas, kad net ir jos „Lėlių slėnio“ smegenėlės pajėgs suprasti, kokią klaidą ji yra padariusi, iškeisdama princą į varlę, kuri niekad nepavirs princu.“ (Ten pat: 196). Tokia savęs motyvacija atskleidžia šešėlinę herojaus – išsišokėlio – savybę – per didelį pasitikėjimą savimi ir palankia situacija. Žmonos ir jos meilūžio žeminimas žymi tirono archetipą, kuris konotuoja norą dominuoti, nors iš tiesų tai tik savęs raminimas, nesaugumo ženklas. Genamas didelio pykčio ir noro patenkinti savo lūkesčius, kompensuosiančius pažemintą ego, vyras priima kvietimą į kelionę.

Pirmasis slenkstis, kurį turi įveikti herojus, – nesėkmingi bandymai iš karto susitikti su žmona ir jos palydovu. Likęs vienas, veikėjas turi išmokti numalšinti savo pyktį ir sulaukti tinkamos progos. Personažas atsiduria visiškai jo jausmams priešingoje aplinkoje – Venecijoje sutinka porelę, vėliau šeimą, mato gražius santykius ir aplinkinį pasaulį: „Miestas pradėjo signalizuoti man, gundyti mane šviesomis, ženklais, melodijų užuominomis, lyg jis žinotų mano širdgėlą“ (Landsbergis, 1992: 197–198). Tačiau pasiryžęs viską iškęsti, personažas patenka į tolesnį išbandymų etapą – vakarėlį, kuriame prie gretimo staliuko sėdi buvusi žmona su palydovu. Atsiskleidžia veikėjo nebranda – jis rezga tinkamiausio susitikimo planus, ieško stalo, už kurio galėtų pasislėpti ir viską stebėti nematomas. Kai vakaro atlikėjas smuikininkas atkreipia dėmesį į pagrindinį personažą įskaudinusią moterį, šalia jos esantis vyras pasijunta nejaukiai, o pagrindinis novelės veikėjas tuo džiaugiasi. Taigi kūrinio veikėjo psichikoje dar stiprios šešėlinės vunderkindo savybės, kurių išprovokuotas jausmas kompensuoja herojaus įžeistą ego. Vakarėlis pažadina ir daugiau emocijų. Keršto siekiantis vyras atidžiai stebi buvusią žmoną, kiekvieną jos emociją ir suvokia, kad pastaroji yra visai kitoks

žmogus, nei jis matė iš pradžių, kad jų santykiuose ir jos gyvenime yra nemažai melo. Tuo pat metu personažas pajunta neapykantą smuikininkui: „Kodėl aš taip jo nekenčiau, net pamiršdamas savo buvusiąją žmoną? Ar jame įsikūnijo visa menkoji, žemoji mūsų vedybų pusė?“ (Landsbergis, 1992: 202). Vidiniai klausimai išduoda bundantį brandumą – vyras analizuoja situaciją, buvusių santykių tikrumą, sąmoningai suvokia savo jausmus, net iš dalies suprantą savąjį Animos archetipą, kūrinys įkūnijamą senos, apkūnios dainininkės vaizdiniu. Jis jaučiasi niekam nereikalingas ir svetimas jį supančioje vakarėlio aplinkoje – kaip ir nedrąsi dainininkė scenoje, kurios jis gailisi.

Kūrinio pabaigoje herojus suvokia, kad jo su buvusią žmona niekas nebejungia. Veikėjas išeina iš pobūvio vienas, suvokęs, kad iš tiesų jis tebuvo susižavėjęs žmonos balsu, o ne kūnu, mąstymu, siela. Jis suprantą, kad nutrūkusio santykio nebesugrąžins ir to nebe-nori, susitaiko su tikrove, pasiekia savastį, pajunta ramybę: „Mano kelionė į Veneciją Jums gali pasirodyti triviali, bet ji mane apdovanojo epifanija, švento skaidrumo akimirka.“ (Landsbergis, 1992: 205). Taigi novelėje herojaus kelias patiriamas ir tiesiogine, ir perkeltine prasme.

A. Landsbergio novelėje aprašytas skyrybų klausimas buvo itin aktualus to meto Amerikos visuomenėje. Veikėjas gyvena būtent Amerikoje ir yra vedęs JAV pilietę. Novelė publikuota 1979-aisiais metais, kai skyrybų šalyje itin daugėjo. Statistiniai duomenys atskleidžia, kad skyrybų rodikliai JAV nuo 1960 metų vidurio iki aštuntojo dešimtmečio vidurio išaugo dvigubai (plg. Stevenson, Wolfers, 2007). Taigi rašytojas, sukūręs tokį herojaus personažą, novelėje atskleidė svarbią socialinę visuomenės problemą, atkreipė dėmesį į tai, kaip tokiose kritinėse situacijose gali jaustis vyrai.

Brandaus vyriškumo archetipai

Kiekvieno vyro psichikoje yra užkoduota karaliaus energija. Šis archetipas gali į savo lauką įtraukti ir kitus archetipus. Jeigu vyras yra geras karalius, jis bus geras karys, tikras magas ir puikus meilužis. A. Landsbergio novelėje „Eisena“ karaliaus archetipas atskleidžiamas personažo Kirilovo figūra – tai išmintingas, sunkiose situacijose gebantis drąsiai ir narsiai elgtis vyras, besirūpinantis artimųjų fizine ir dvasine gerove. Šiuos personažo bruožus sustiprina kito veikėjo – Linkaus – šešėlinės savybės – savanaudiškumas bei silpnumas. Per neigiamą Linkaus poveiklį išryškėja Kirilovo didybė ir pasiaukojimas dėl šeimos.

Traumos akivaizdoje įvykus vertybių perversmui, išryškėja šešėlinės kario archetipo savybės. Tremiamųjų į mirties stovyklą Sibire eisenoje svirduliuojas su kitais Linkus yra gy-

vas tik biologiniu geismu išlikti. Išvengęs mirties, tačiau nesugebėjęs atsispirti totalitarinės sistemos spaudimui, veikėjas tampa baimės ir melo auka, išsižada savo tapatybės, vengia patekti į nemalonus situacijas: „Jis bijojo, kad plačiapetis neužkabintų sargybinio ir neišvengtų jų visų į pavojų“ (Landsbergis, 1956: 107). Vyras sunkių išgyvenimų ir patirčių metu eina lengviausiu pasyvumo ir savanaudiškumo keliu, yra nusiteikęs nusižeminti ir prisitaikyti, kad pelnytų svetimos valdžios palankumą ir lageryje patektų į raštininko vietą: „Jeigu jis prašytų jų? Pabučiuotų jiems rankas?“ (Ten pat: 109). Traumuojanti trėmimo ir kalinimo patirtis eliminuoja empatiją, ryšį su bendruomene. Kamuojamas sąžinės, jis nuolat galvoja, analizuoja, kodėl nenori padėti kitiems. Iš Lietuvos parsivežtą kišenėje laikomą vynuogių cukrų veikėjas gali duoti iš alkio mirštančiam berniukui, tačiau to nepadarė: „<...> jis bijojo vaiko akių. Bet jis nežino, ar aš turiu cukraus – drąsinosi Linkus. Jis negalėjo atsikratyti gailesčio jausmo, tačiau rūpestis savim nuslopino viską.“ (Ten pat: 117).

Brandaus kario archetipas perteikiamas novelėje „Ilgoji naktis“. Novelės veikėją Kęstutį karo metu patirtos traumos ne sužaloja, o pažadina jo giliausius žmogiškuosius resursus, paskatina asmenybės augimą ir brandą (plg. Gailienė, 2008: 182). Jis – patriotas, pasiryžęs visokeriopai priešintis Lietuvos priespaudai ir užpuolikams, ginti nuo jų savo artimuosius. Jis platina slaptąją spaudą, įstoja į savisaugos dalinį, kovoja su vokiečiais, geba išverti kovų sukeltus fizinius skausmus, draugų netektis ir sunkumus, tad yra stiprus emociškai ir fiziškai. Kario archetipą papildė meilužio archetipo savybės. Kęstutis – emociingas, jautriai išgyvena meilę merginai: „Jis nejudėjo, nesijuokė, nevalgė. Jo tėvas ir visi svečiai neabejojo, kad jį veikia nuovargis ir nesenai pergyvenimai. Bet Rima, su savo aštuoniolikos metų patirtimi, neabejojo atspėjusi tikrąją priežastį. Jis buvo įsimylėjęs į ją.“ (Ten pat: 59). Kęstutis prisiiima atsakomybę už savo veiksmus, kurie anksčiau sukėlė pavojų jo mylimai merginai: „Tai aš kaltas, kad Rima buvo tenai, – sunkiai ištarė Kęstutis“ (Ten pat: 60). Praėjus keleriems metams po dalyvavimo pasipriešinime, jis mintimis grįžta į praeitį, kritikuoja ankstesnius savo poelgius, racionaliau žvelgia į situacijas. Taigi su kiekviena patirtimi veikėjas įgyja išminties – mago savybių.

Meilužio archetipą įkūnija įvairūs – karių, kalinių ir menininkų, skirtingų laikotarpių atstovų – personažai. Dažniausiai karo metas svajingiems kūrėjams nėra palankus – kariai privalo atsisakyti savo prigimtinių vertybių ir vadovautis sistemos taisyklėmis, turi naikinti kitus – pereiti į šešėlinę savo stiprybių pusę. Brandaus meilužio archetipo savybėmis pasižymi novelės „Rašytojas M. lankosi N. Mieste“ veikėjas pokario rašytojas, taip pat lietuvių karys studentas, pavaizduotas novelėje „Graikijos vėjas“. Pastarojo personažo polinkis į meną,

atsiskleidžiantis per santykį su aplinka ir kitais, gelbsti vyrą nuo skaudžios karo realybės. Meilužio šešėlių įkūnijantys personažai dėl aplinkos poveikio ir vidinių konfliktų iš pirmo žvilgsnio negeba valdyti savęs, kontroliuoti savo instinktų, savikritikos, tačiau jų sąmonėje įvykus nušvitimui, nugali šešėlines savybes ir priartėja prie savasties – susitvarkymo, kūrybinės laisvės, atvirumo.

Meilužio archetipo šešėlių, nebrandų vyriškumą įkūnija novelės „Senjora su katėmis“ veikėjas Džordžas, negebantis užmegzti brandžių santykių su mergina. Fotografijos entuziastas draugė Aureliją išnaudoja šio malonumo tenkinimui. Jo savininkiškumas ir intymus: „Ar Džordžas ne panašiai elgiasi ir lovoje, diktodamas savo nesibaigiančias instrukcijas? – galvojo ji.“ (Landsbergis, 1992: 239). Veikėjo nebrandumą liudija tai, kad naudojasi savo mergina kaip daiktu, flirtuoja su kita moterimi. Toks vyras dar nėra subrendęs rimtiems įsipareigojimams, jo ryšys su moterimi paremtas tik patogumu ir malonumų siekiu.

Brandaus kario archetipo šešėlių novelėje „Ilgoji naktis“ įkūnija okupantų karių – Vasilijaus ir Fedios – personažai. Britų sociologo Jeffo Hearnso (2011) teigimu, būtent kariuomenė yra viena akivaizdžiausių vyrų socialinės galios, smurto ir žudymo sričių. Fedia yra šiurkštus, linkęs išnaudoti ir skriausti silpnesnius. Rūsyje kalinamą merginą Rimą jis kartu su Vasilijumi nori išprievartauti. Tačiau novelės pabaigoje paaiškėja, kad toks inicijuojamas kitų išnaudojimas tėra veikėjo silpnumo dangstymas: „Aš nesakiau, kad man gaila jos, – ištarė Fedia, ir Vasilijus matė, kaip jo veidas virsta uždara kauke“ (Landsbergis, 1992: 87). Nors didžiąją veiksmo dalį svajingasis Vasilijus („<...> tebetikėjo į didžiuosius žygdarbius ir tebesvajojo apie tolius“ (Ten pat: 33) vaizduojamas kilnesnis už Fedią ir užstoja merginą, tačiau iš tikrųjų jis pasižymi silpnumu, priešingu brandžiajam kariui. Dėl išgyvenamos traumos poveikio – asmens vertybinio ir į rūmus išprausto pareigybės kontrasto („Jame kalbėjosi du visai skirtingi balsai, lyg jis būtų skilęs į dvi dalis“ (Ten pat: 68) – jis nesiryžta jos apginti, todėl tampa kario šešėliu – naikintoju, pasmerkiančiu merginą žūčiai ir save moralinėms kančioms. D. Gailienės teigimu, „pakludamas ideologinei propagandai, autoritetų spaudimui ir atsisakydamas savo asmeninės atsakomybės, žmogus tampa pajėgus nesipriešinti didžiausioms piktadarybėms arba net prie jų prisidėti.“ (2008: 179).

Kario šešėlio savybės būdingos novelės „Dainos gimimas“ personažui Lietuvos išdavikui, prisitaikiusiam prie okupacinių sąlygų ir kankinusiui bei trėmusiam lietuviui. Dalyvaudamas Valijoje tarptautinėse chorų varžybose, į choristų gretas infiltruotas KGB agentas aprašinėja laiškuose mylimajai renginio eigą. Kiekvienas skyrelis pamini antraštėje atliekamą kompoziciją, tarsi laišškai būtų rašyti ant koncerto programų. Vyras nuo vaikystės jaučia

pažemintą ego ir suaugęs stengiasi traumas kompensuoti prisidengdamas kauke – nukreipia agresiją bei rodo viršenybę prieš silpnesnius, taip pat žemesnio rango žmones. Susidūręs su už save stipresniais, jis tampa baikštus ir paklusnus. Dėl okupacijos, pavergusios pačius įvairiausius to meto Lietuvos žmones, traumuojanči kasdienybė skatina asmenybės susiskaldymą ir destruktivų sadizmą. Veikėjo šizofreniška, chameleoniška būtis priverstinės ideologijos sąlygomis tampa traumuojančių prisiminimų pagrindu. Epizode, kai pasakojimas artėja prie kulminacijos ir KGB agentas kartu su kitais choristais pakyla ant scenos, jis nebegali suvaldyti savo emocijų ir jausmų. Veikėjui paranojiškai pradeda vaidintis, kad aplink jį vien priešai. Galiausiai, po truputį suvokdamas, kaip jį sužalojo sistema, kaip išsikreipė jo vertybės, graužiamas savigailos ir nebegalėdamas sulaikyti visko savyje, statistas dainininkas chorui koncertuojant užrinka vidury lotyniškos giesmės lietuvių liaudies dainos fragmentą „Gardus alutis padarytas!!...“ (Landsbergis, 1992: 190).

Šešėlinis kario vaizdinys sukurtas novelėje „Graikijos vėjas“. Vytauto A. Jonyno (1992) teigimu, A. Landsbergiui šioje novelėje pavyko įtaigiai perteikti XX amžiaus antrosios pusės laukiniškumą – spekuliaciją, nuobodį, primityvių instinktų viešpatiją. Rašytojas vaizduoja juodaplaukį karį, kuris savo silpnumą, bailumą ar negebėjimą veikti dangsto šiurkštumu ir agresija, nesileidžia į kompromisus, yra linkęs kritiškai vertinti kitus, jais naudojasi. Kari nėje bazėje sutikęs merginą, jis pasinaudoja jos susižavėjimu juo, išvilioja rūšio raktus ir pavagia maisto. Personažas linkęs kitiems sleisti žinią apie savo stiprumą ir jėgą, bet tolimesniuose novelės epizoduose paaiškėja, kad norėdamas nuslėpti savo bailumą, meluoja apie savo žygdarbius, kuriuos iš tiesų už jį yra atlikę kiti vyrai: „Bet jeigu jis dar gyvas? Jis tikrai ateis atkeršyt. Visą nudiegia, kai pamatau rudus plaukus.“ (Landsbergis, 1992: 133). Taigi trauminė karo patirtis, priverstinis pasitraukimas iš tėvynės žmones itin dažnai skatino susikurti kaukę, kuri maskavo jų silpnąsias savybes.

Išvados

Algirdo Landsbergio novelėse vaizduojamas įvairialypis vyriškumas. Dominuoja vienas archetipas, tačiau jį papildo kitiems archetipams priskirtinos savybės. Per veikėjų santykius su artimaisiais ir aplinka A. Landsbergis perteikė smalsų, aktyvų, žingeidų, su mama betarpišką ryšį kuriantį gabaus vaiko paveikslą ir uždaro, jautraus, pažeidžiamo, apatiško artimiesiems, į iliuzijų pasaulį pasinėrusio paauglio vaizdinį. Ir jaunesni, ir brandūs novelių vyrai leidžiasi į herojaus kelionę, siekdami pilno savęs suvokimo, išsilaisvinimo iš vidinių susivaržymų ir visuomenės diktuojamų rėmų. Karo akivaizdoje atsidūrę vyrai vaizduojami skirtingi – vieni tampa atsakingi už kitus ir aktyviai kovoja, kiti tampa prisitaikėliais. Bran-

daus vyriškumo archetipą novelėse įkūnija patriotiškai, emociškai ir fiziškai stiprūs vyrai, pasižymintys išmintimi bei jausmingumu. Šešėlių konotuoja nesunkiai pažeidžiami vyrai, kurie savo silpnumą, bailumą ar negebėjimą veikti dangsto šiurkštumu bei destrukcija prieš kitus. Taigi A. Landsbergis savo novelėse atskleidžia itin jautrią, traumotą karo ir pokario laikotarpio jaunuolio ir vyro psichiką. Dažnam vyrui ypač sudėtinga prisitaikyti prie pakitusių sąlygų, nes būtent tada kyla būtinybė išlaikyti savastį ir bręsti – įveikti herojaus kelionės etapus arba leisti stiprėti šešėlinėms asmenybės savybėms.

Literatūra

1. Adomavičienė, L. (2017). Algirdo Landsbergio „Graikijos vėjas“: naratyvo ypatumai ir mito intertekstas. *Respectus philologicus* 32 (37), p. 60–69. Prieiga: http://www.rephi.knf.vu.lt/images/32_37/Adomaviciene.pdf (žiūrėta 2019 03 25).
2. Beynon, J. (2002). *Masculinities and Culture*. Philadelphia: Open University Press. Prieiga: <https://www.mheducation.co.uk/openup/chapters/0335199887.pdf> (žiūrėta 2019 04 02).
3. Campbell, J. (2015). *Herojus su tūkstančiu veidų*. Vilnius: Tyto alba.
4. Gailienė, D. (2008). *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba.
5. Hearn, J. (2011). Men/Masculinities: War/Militarism – Searching (for) the Obvious Connections? In: *Making Gender, Making War: Violence, Military and Peacekeeping Practices*. Eds. A. Kronsell, E. Svedberg. Routledge Advances in Feminist Studies and Intersectionality. Routledge, New York, USA, pp. 35–48.
6. Jonynas, V. A. (1992). Algirdas Landsbergis. In: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*. Red. K. Bradūnas, R. Šilbajoris. Čikaga: Lituaniistikos institutas. Prieiga: <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/447-1/6716-lietuvu-egzodo-literatura-1945-1990-algirdas-landsbergis> (žiūrėta 2019 04 05).
7. Jung, K. G. (2012). *Du traktatai apie analitinę psichologiją. Apie pasąmonės psichologiją. Santykiai tarp Aš ir pasąmonės*. Vilnius: Margi raštai.
8. Jung, K. G. (2015). *Archetipai ir kolektyvinė pasąmonė*. Vilnius: Margi raštai.
9. Kelertienė, V. (1980). Algirdas Landsbergis – kompozitorius žodžiais. In: Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija „tekstai“. Prieiga: <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/6466-violeta-kelertiene-algirdas-landsbergis-kompozitorius-zodziais-1980> (žiūrėta 2019 03 18).

10. Keturakienė, E. (2017). *XX amžiaus moderniosios lietuvių novelės skaitymai: teksto interpretavimo linkmės*. Kaunas, e. išteklius internete.
11. Landsbergis, A. (1956). *Ilgoji naktis*. Londonas: Nida Press.
12. Landsbergis, A. (1979). *Muzika įžengiant į neregėtus miestus*. Čikaga: Ateitis.
13. Landsbergis, A. (1992). *Kelionės muzika*. Vilnius: Vaga.
14. Landsbergis, A. (2019). *Atsiminimai apie gyvenimą DP, kūrybą ir kt.* Maironio lietuvių literatūros muziejuje saugomas rankraštis. Skaitytas 2019 04 19.
15. Landsbergis, A., Mekas, J., Mekas, A., Lėtas, L. (1951). *Antroji proza*. Serija: Žvilgsniai. New York: Gabija.
16. Landsbergis, A., Mekas, J., Mekas, A., Lėtas, L. (2006). *Modernioji lietuvių egzilio proza*. Sud. D. Kuizinienė. Vilnius: Versus aureus.
17. Moore, R., Gillette, D. (1990). *King, Warrior, Magician, Lover: Rediscovering the Archetypes of the Mature Masculine*. JAV: Harper Collins Publishers.
18. Paplauskienė, V. (2009). „Rašymas man yra lietuviškųjų vertybių išsaugojimas“. In: Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija „tekstai“. Prieiga: <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/447-1/5423-virginija-paplauskiene-rasymas-man-yra-lietuviskuju-vertybiu-issaugojimas> (žiūrėta 2018 04 02).
19. Paplauskienė, V. (2014). *Archyvai. Kelionė į Algirdo Landsbergio kelionę*. Kaunas: Naujasis lankas.
20. Ruchlevičienė, I. (2005). Vakarietiškosios kultūros apsupty. Algirdas Landsbergis. *Darbai ir dienos* 43, p. 67–117. Prieiga internete: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/32185/1/ISSN2335-8769_2005_N_43.PG_67-117.pdf (žiūrėta 2019 04 03).
21. Stevenson, B., Wolfers, J. (2007). *Marriage and Divorce: Changes and their Driving Forces*. IZA Discussion Papers, No. 2602. Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn. Prieiga: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:101:1-20080422181> (žiūrėta 2019 04 20).
22. Tereškinas, A. (2011). *Vyrų pasaulis. Vyrai ir žaizdos vyriškumas Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos.
24. Vedrickaitė, I. (2015). Karo patirtis: ateities ir atminties formavimas (Algirdas Landsbergis ir Kurtas Vonnegutas). *Colloquia* 33, p. 73–96. Prieiga: [http://www.llti.lt/failai/Colloquia33_internetui%20\(2\)_73-96.pdf](http://www.llti.lt/failai/Colloquia33_internetui%20(2)_73-96.pdf) (žiūrėta 2019 03 18).

Gabija Bankauskaitė

Vilniaus universiteto profesorė, hum. m. dr., Kauno fakulteto Kalbų, literatūros ir vertimo studijų instituto dėstytoja, vyresnioji mokslo darbuotoja

Moksliniai interesai: modernybė, modernistiniai kultūriniai-literatūriniai diskursai, XX a. lietuvių literatūra, tarpukario Lietuvos spauda ir reklama

Professor of Vilnius University, PhD, lecturer and senior researcher of the Institute of Languages, Literature and Translation Studies at Kaunas Faculty

Muitinės str 8, 44280 Kaunas, Lithuania

Scientific interests: Modernity, modernist cultural-literary discourses, Lithuanian literature of 20th century, press and advertising of interwar Lithuanian periodicals

Raminta Stravinskaitė

Vilniaus universiteto Kauno fakulteto Kalbų, literatūros ir vertimo studijų instituto magistrė

Moksliniai interesai: vyriškumas, XX a. lietuvių literatūra, reklama, tarpukario Lietuvos spauda

Obtained the degree of Master of Philology at Vilnius University Kaunas faculty's Institute of Languages, Literature and Translation Studies

Scientific interests: masculinity, Lithuanian literature of 20th century, advertising, interwar Lithuanian press

Kristijono Donelaičio patarimai „Metuose“: Rašytojo pasaulėžiūros atspindys

Kristijonas Donelaitis's Counseling in "The Seasons": Reflection of the Writer's World View

Tatjana Vologdina

Anotacija

Tiek formos, tiek kalbos ir poetinės plotmės aspektais Kristijono Donelaičio „Metai“ gali būti laikomi kasdienio gyvenimo ir asmenybės formavimo vadovu. Straipsnyje analizuojami kai kurie K. Donelaičio „Metų“ poetiniai vaizdiniai, atspindintys jo protestantiškos pasaulėžiūros dėsnius, kurie labai dažnai pasireiškia patarimų ir pamokslavimo pavidalu. Nagrinėjamos autoriaus patarimų temos (tautinė tapatybė ir tautiškumas, Donelaičio teologija, visiems metų laikams būdingi darbai, maisto/valgymo konceptas), pateikiama patarimų klasifikacija, aptariama poemos naratyvinė sistema ir pasakotojų tipai.

Raktažodžiai: Donelaitis, „Metai“, protestantizmas, patarinėjimas.

Summary

The poem "The Seasons" ("Metai") – can be perceived in terms of its form, language and poetic content as a guide-book of everyday life and as a tutorial on a personality formation. Due to the universal character of value system presented by Donelaitis in "The Seasons", the numerous of indicated instructions, tips and advices have not become out of date in the moral, philosophical and identity sense.

Donelaitis presented in "The Seasons" a traditional world view, which is characteristic of Lutheranism. He fulfilled his mission with the greatest responsibility and awareness – both as a pastor and as a poet. In the case of Donelaitis, we can speak about a kind of symbiosis of these two dimensions. He treated writing as a vocation, as an expression of the will of the Supreme, which was characteristic of the aesthetic of his times.

Another important feature of Donelaitis' preaching, which also corresponds to the Lutheran world view, is respect and patience to every life event. Lutheran theology is not theology of judgement and punishment, but it calls for teaching, explaining, enlightening and giving some advices.

By citing examples of the honest people's ("viežlybų") behaviour, as well as, wicked ones ("nenaudėlių"), Donelaitis wanted to emphasize that the society is not perfect or impeccable. According to him, man is also not perfect, often weak, unknowing and erring. Donelaitis as a clergyman and a poet, had a noble task to do – not to judge, not to condemn, but train, teach and educate a man. This is the reason why the counselling and instructive part of the poem is so important and significant.

Undoubtedly, Donelaitis tendency to teaching and preaching resulted from his education, as well as, his profession of the Evangelical-Lutheran Church's priest. At the same time, counseling visible in his works is a feature, which

connects “The Seasons” with tendencies of the Reformation and the Enlightenment Western literature characterized by its didacticism, moralizing, partly rationalism and pietism.

The article discusses some Donelaitis’ poetic features, which are a reflection of the Protestant world view’s principles based on the form of advices and sermons. It includes also analysis of advices’ topics (national identity; types of works, which were maintained at different times of year; Donelaitis’ theology; food concept), presentation of advices’ classification, as well as, discussion on narrative system used in the poem.

Įvadas

XVI a. Rytų Europoje, taip pat ir Lietuvoje, plačiai paplito Reformacijos idėjos, formavusios įvairius religinės, meninės, tautinės ir valstybinės kultūros reiškinius. Neginčytina, kad ryškiausia lietuviškos, protestantiškos ir kartu reformatiškos tapatybės figūra buvo ir yra Kristijonas Donelaitis.

Kalbant apie K. Donelaitį ir literatūrinį jo kontekstą, reikia atsižvelgti į du svarbius kontekstus: „<...> Lietuviškosios kultūros kontekstą, tiek Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tiek Prūsų Lietuvoje, ir <...> europinį literatūros kontekstą. Be jokios abejonės, dauguma mokslininkų ir tyrinėtojų yra parodę, kaip glaudžiai su europinės kultūros kontekstu yra susijęs Donelaitis. Tiek su antikinės, tiek su reformacijos istorijos ir minties kontekstu, tiek su pietizmo teologijos ir pietizmo pasaulėvokos kontekstu. Galbūt tokie trys bendri dėmenys nulėmė jo tam tikrą europinę literatūrinę tapatybę“ (Pociūtė-Abukevičienė <<http://reformacija.lt/wordpress/reformacijos-diena-kodel-donelaitis/>>).

Tiek formos, tiek kalbos ir poetinės plotmės aspektais K. Donelaičio „Metai“ gali būti laikomi kasdienio gyvenimo ir asmenybės formavimo vadovu. Dėl autoriaus išdėstytos vertybių sistemos universalumo jo pamokymai, patarimai ir nurodymai, kuriuos aptinkame poemoje, iki šiol nenustojo savo aktualumo moraline, filosofine ir tautinės tapatybės prasmėmis.

K. Donelaičio polinkį mokyti ir pamokslauti, galima manyti, lėmė išsilavinimas ir evangelikų liuteronų kunigo pareigos, kurias jis ėjo visą gyvenimą. Patarimų dalijimas – vienas iš pagrindinių bruožų, atspindinčių tokias Reformacijos ir vakarietiškosios apšvietos literatūros tendencijas „Metuose“, kaip didaktizmas, moralizavimas, iš dalies racionalizmas ir, svarbiausia, pietizmas. Pagal šiuos kanonus poezija turėjo tarnauti bendram labui ir tikslui – tinkamais žodžiais apšviesti ir lavinti, o kartu skatinti moralų ir religingiems žmonėms priderantį elgesį. Šios idėjos K. Donelaičiui tapo itin artimos 1736–1740 m., t. y. studijų Karaliaučiuje metais.

Nepaisant visų prieštaravimų, su kuriais susiduriama apibūdinant K. Donelaičio pasaulėžiūrą ir ją lemiančias idėjas (Palijanskaitė 2016: 466-467), reikia pastebėti, kad didelį poveikį būsimam poetui padarė pietizmas² – XVII-XVIII a. reformistinė evangelikų liuteronų bažnyčios, o vėliau ir literatūros srovė, kurios tikslas buvo religinių jausmų sužadimas, gilinimosi į Šventąjį Raštą ir labdaringos veiklos skatinimas. Orientuotas į religinių išgyvenimų gilinimą, asketizmą, filosofinę mistiką, pietizmas pabrėžė praktinių gyvenimo pertvarkų svarbą. Pietizmo skatinamos dorybės – religingumas, pamaldumas, darbštumas, saikingumas, taupumas ir asketizmas – jau ankstyvos K. Donelaičio jaunystės metais tapo jo pasaulėžiūros pamatu.

„Metuose“ K. Donelaitis reprezentuoja tradicinę liuteronišką pasaulėvoką ir su giliausia atsakomybe, sąmoningai atlieka savo – klebono ir poeto – misiją. Šių dviejų plotmių simbiozė akivaizdi. Rašymas K. Donelaičiui buvo Dievo pašaukimas, pasireiškė kaip aukščiausiosios valios išraiška. Minėtina, kad XVIII a. viduryje buvo paskelbtas Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Danieliaus Heinricho Arnoldto (Daniel Heinrich Arnoldt, 1706–1775) veikalas apie poezijos teoriją, jos rašymą ir esmę, su kuriuo K. Donelaitis, galima manyti, buvo susipažinęs (Daugirdas 2013: 55-64). Pagrindinė D. H. Arnoldto poezijos teorijos mintis buvo ta, kad poetas lygus pamokslininkui. Teigta, kad poezija tarnauja Aukščiausiam ir bažnyčiai, skleidžia Dievo žodį, tad tikrasis poetas turi būti harmonijoje su Dievu. „Todėl pamokslininkavimas, poetinio žodžio rašymas galėjo jam (Donelaičiui) būti vienos paradigmos aspektais. <...> Jo kūryboje dieviškos tvarkos požiūrio ekspresija yra labai ryški. Jam buvo svarbu įtvirtinti racionaliąją, poetinę teologiją, kuri jo kūrinys ir reiškiasi“ (Pociūtė-Abukevičienė <<http://reformacija.lt/wordpress/reformacijos-diena-kodel-donelaitis/>>).

Dar vienas labai svarbus K. Donelaičio pamokslininkavimo bruožas, taip pat būdingas liuteroniškai pasaulėžiūrai, – pagarba ir kantrumas kiekvienam gyvenimo reiškiniui. Liuteronų teologija ragina mokytis ir aiškinti, šviesti ir patarti, o ne teisti ir bausti. Kaip teigia D. Pociūtė-Abukevičienė (2014), jau pirmasis Biblijos vertėjas į lietuvių kalbą, liuteronas Jonas Bretkūnas savo „Postilėje“ (1595) skelbė, jog „krikščionių bendruomenė žemėje niekada nebus ir negali būti ideali (kaip siekė, pavyzdžiui, radiklios protestantų antitrinitorių, anabaptistų bendruomenės), šėtono veikimas pasaulyje yra kasdienis jo darbas, todėl gėris ir blogis žmonių gyvenime egzistuoja kartu ir šalia, o visuomenė yra padalyta į gerus ir į blo-

2 Pietizmo įtaką K. Donelaičiui analizavo daugelis jo kūrybos tyrinėtojų. Šį aspektą nagrinėjo ir Leonas Gineitis, knygoje „Kristijono Donelaičio aplinka“. Žr. GINEITIS, Leonas. *Kristijono Donelaičio aplinka*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

gus“ (Pociūtė <<http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/7798-dainora-pociute-meslasq-ir-pyragaiq-kristijono-donelaicio-metuoseq?catid=786%3A2014-m-nr-12-gruodis>>).

J. Bretkūnas nurodo, kad „katarai, novacijanai ir anabaptistai, tati esti heretikai arba kleidūnai, pamoksle galėtų tarti, jog žmonės krikščionys visi turėtų geri ir šventi būti, kaip nė vieno pikto, tatau esti vagies, girtuoklės, kekšaujančio arba kitaip griekuosu gyvenančio neturėtų tarp krikščionių būti. Ach Pone Dieve, labai tatau ger' būtų ir pačiam Dievui didei intiktų, kada nebūtų griešnikų ant svieta. Bet šioje Evangelijoje mūsų Ponas Jėzus Kristus per prilyginimą išroda, iki svieta galo būsiančius gerus bei piktus krikščionystėje“ (Bretkūnas 2005).

Besivadovaujant tokios teologijos dėsniais, teisingo krikščionio pareiga – mokėti nepasiduoti blogiui, atpažinti jo ženklus ir atsiriboti nuo jų, bet ne juos naikinti ar smerkti. K. Donelaitis, pateikdamas tiek „viežlybų“, tiek „nenaudėlių“ elgesio pavyzdžius, nori pabrėžti, kad visuomenė nėra tobula, kad žmogus nėra tobulas – labai dažnai jis silpnas, nežinantis ar klystantis. K. Donelaičiui, kunigui ir poetui, tenka svarbi ir kilni užduotis – žmogų lavinti, auklėti, mokyti. Todėl tokią ypatingą reikšmę poemoje įgyja patarimai ir pamokslavimas. Reikia pridurti, kad K. Donelaičio antropologijoje ir dvasinio, ir kasdienio gyvenimo „aspektai įgauna vertybinį, etinį matmenį: kalba, elgesys, apranga ar net kasdieniai valgymo įpročiai yra teisingo ir neteisingo, *viežlybo* ir nedoro krikščionio etiketės“ (Pociūtė <<http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/7798-dainora-pociute-meslasq-ir-pyragaiq-kristijono-donelaicio-metuoseq?catid=786%3A2014-m-nr-12-gruodis>>).

K. Donelaičio pažiūroms įtakos turėjo ir ypač sunkios to meto bei regiono gyvenimo sąlygos. Vladimiras Gilmanovas teigia, „kad pedagoginė naratologija Donelaičio poemoje yra nulemta ne vien teologinių autoriaus principų ir netgi ne vien egzistencinių bei psichologinių, bet ir grynai pragmatinių priežasčių, kylančių iš paprasčiausio poreikio išgyventi“ (Gilmanov 2016: 519).

Akcentuotina, kad K. Donelaitis visas minėtąsias, itin jo skatintas vertybes, laikė neatsiejamomis nuo bendralietuviškųjų: tautinės tapatybės, gimtosios kalbos ir tradicijų puoselėjimo. Poemoje „Metai“ rašytojas aiškiai išreiškė požiūrį, kad tautinėms vertybėms ir pagarbai joms nykstant, kartu nyksta ir tokios žmogiškosios vertybės, kaip moralė ir jautrumas jai. Prie šios išvados K. Donelaitis priėjo matydamas realią visuomenės padėtį. Germanizaci-

jos laikotarpiu atskirti nuo gimtosios žemės, netekę tautinių tradicijų, priėmę vokiškuosius (o tiksliau „svetimus“) papročius, Rytų Prūsijos lietuviai tampa vis blogesni ir amoresni:

*Dingojom vis, kad tik šveiteris ir prancūzas
Žmones su svetimais savo mokslais moka supainiot
Ir kad vokiečiai tik vogt ir keikt nasigėdi.
O štai tarp lietuvninkų taip jau nusiduoda,
Kad lietuviškas tūls smirdas irgi bedievis’
Lietuvai ir lietuvninkams mums gėdą padaro. (156)³*

Iš pirmo žvilgsnio pasakotojui ir poemos veikėjams atrodo, kad vokiečiai, prancūzai ir šveicarai „mažiau moralūs“ negu patriarchaliniai lietuviai. Štai Pričkus, vienas iš pagrindinių poemos veikėjų, taria:

*Kad koks lenkiškas ar žydiškas balamūtas
Taip nesvietiškai klastuot ir vogt užsimano
Ar kad vokietis koks, vokiškai pameluodams,
Taip ponus, kaip ir būrus, apgaut pasidrąsin
Tai nesidvyviu, nes jiems toks prigimė būdas. (170)*

Tačiau autorius nekalba apie nacionalistines nuostatas. Nesiekama skirstyti tautybių į geras ir blogas. K. Donelaičio nuomone, visų problemų priežastis – tautinio tapatumo, taigi ir jame užkoduotų moralinių vertybių, netekimas. To pasekmė – amoralaus elgesio, neturinčio sąsajų su tautine tapatybe, pavyzdžių sekimas. Melas, tinginystė, ėdrumas, nesaikingas alkoholio vartojimas – universalios žmogiškosios blogybės. Kalbėdamas apie įvairių tautų skirtumus, Enskys daro išvadą:

*Ar nedabojai, kad visi taip elgiasi būrai?
Švėds, maskolius, lenks ir žyds kitaip nepadaro,
O ir vokietis, prancūzui „vui“ pasakydams,
Taip kaip tikras koks prancūzas moka prigauti [...] (172)*

Poemoje „Metai“ „tikrai krikščioniška sutaikanti širdis, iškelianti siaurai nacionalinę sąmonę iki bendrojo transnacionalinio krikščioniško pakantumo ir priėmimo vardiklio, plačia Pričkaus krūtinėje. Būtent jis čia yra judinanti, pamokanti, mylinti ir tvirtybės teikianti jėga“ (Gilmanov 2016:520).

³ Čia ir toliau cituojama iš DONELAITIS, Kristijonas. *Metai. Pory roku*. Olsztyn–Białystok, 1982. Skaičius skliaustuose žymi puslapio numerį.

Tautinio individualumo išsaugojimas – tai kertinis, K. Donelaičio nuomone, žmonių moralės akmuo. Siekdamas šį individualumą išsaugoti, autorius imasi mokyti ir skatina tai, kas lietuviška. Poemoje apstu patarimų: bendrų ir konkrečių, teorinio ir praktinio pobūdžio, kasdienių ir aktualių švenčių progomis.

Regėdamas įvairius pokyčius, vedančius į pražūtį lietuvių būrus, pasakotojas turi vienintelį patarimą – atsipeikėti ir grįžti į doros kelią, prie savųjų šaknų:

*Matom juk kasdien, kaip jau visur karaliaudams
Velnius vis baisiaus piktųjų suvelia kudlą.
Ak, broleliai! ak, išbuskim irgi pajuskim,
Kaip visur išsižioję peklos plyšta bedugniai,
Ir kaip pekliškas razbaininks mūsų gadynę
Su savo mokslais velniškais sudūkina visą. [...]
Ak, lietuvninkai, širdingi mano broleliai!
Ben nesilyginkim akliems šio svieto bedieviams [...]* (156)

Būdamas nuoseklus didaktikas ir norėdamas būti išgirstas ir suprastas būrų, K. Donelaitis pateikia įvairių, o kartu paprastų kasdienės patriotinės elgsenos pavyzdžių. Jis moko lietuvių būrus elgtis taip, kad taptų pavyzdžiu kitiems:

*„Rods“, tarė Selmas, „nei vienam klastuot nepareitis,
O lietuvninkams dar juo daugiau nepritinka. [...]
Taigi pameskim jau tokį netikusį būdą,
O viernai visur ir viežlybai pasielkim,
Taip jau ir svetimi mus būrai girt nesigėdės. [...]“* (174)

Su džiaugsmu ir pasididžiavimu K. Donelaitis giria būrus, kai, nepaisydami kitų kalbų įtakos, jie kalba lietuviškai ar rengiasi taip, kaip „pridera“, – lietuviškai:

*Todėl jos taipjau, kaip reik viešnėms, išsirėdė.
Ale ne vokiškai, kaip kelios jau prasimanė,
Ne! lietuviškai kožna tarp jų susiglamžė.
Juk žinai, kaip mūs lietuvninkės dabinėjas [...]* (106)

Poetas giria valstiečius už jų avimas „vyžas“, prisimena žymiuosius lietuviškus laikus:

*Kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo
Ir nei kurpių, nei sopagų dar nepažino,*

*Bet vyžas, kaip būrams reik, nešiodami gyrės.
Tai dar viežlybų kaimynų beigi bičiulių
Gėdėtis ir juos išpeikt nei viens neprivalė.
Ogi dabar, žėlėk dieve! tik gėda žiūrėti,
Kad lietuvninkai kaip vokiečiai sopaguoti
Ar su kurbėms rudenį ant česnių pasirodo. (150)*

Negalima nepaminėti ir K. Donelaičio pastangų saugoti lietuvių kulinarinį paveldą. Poemos tekste skaitytojų dėmesys ne kartą nukreipiamas į maistą – pasakotojas dėsto maisto ruošimo, laikymo, taip pat valgymo proceso ir taupymo nuostatas. Be šių bendrųjų principų, maisto ir, apskritai, virtuvės klausimas autoriaus nagrinėjamas ir lietuviškumo aspektu – vietoj užjūrio skanumynų jis ragina valgyti lietuviškus patiekalus:

*Barščiai su burokais bei rauginta lapienė,
Žirniai, kad su pupoms juos iššutini puode,
Ir šiupinys gardus, taip jau ir mandagi gručė
Su kisieliu, kad juos sau išpleškini virdams,
Ar po tam visaip virti kartupelių valgiai
Ir kelmučiai, kad juos sau su uždaru verdi, –
Vislab bus gardu ir tau didiai susigadys,
Kad kasdien, kaip reik, bandysi mandagiai čėraut
Irgi bečėraudams kitų dienų paminėsi. (126)*

Anot „Metų“ koncepcijos, tik „savo“, tik „būriškas ir protestantiškas maistas yra skanus, o svetimas maistas – šlykštus, nes geras žmogus yra tas, kuris gyvena šio su kultūrintos erdvės „rato viduje“: lietuvninkas, besilaikantis senųjų papročių“ (Laužikas 2016: 450).

Analizuojant poemos tekstą kaip tam tikros rūšies vadovą, K. Donelaičio pateikiamus patarimus ir pamokymus tikslinga suskirstyti į dvi pagrindines grupes: bendro pobūdžio (arba dvasinius) ir kasdienio elgesio (buitinius) patarimus. Toks patarimų skirstymas pagrįstas ir formalia jų išraiška: bendresnio pobūdžio patarimai dažniausiai įgyja sentencijų ir svarstymų pavidalą, skamba kaip bažnytiniai pamokslai, juose cituojama arba perfrazuojama Biblija, o buitiniai patarimai gausiai iliustruojami pavyzdžiais, paveikslais, kartais skamba kaip konkretūs nurodymai, juose gausu tautosakos ir šnekamosios kalbos elementų.

Minėtinas ir dar vienas aptariamai poemai būdingas bruožas – dualistinis mąstymo būdas. Jo pamato reikėtų ieškoti dviejose aksiologinėse sistemose, kurių pagrindu funkcionuoja sudėtingas K. Donelaičio aprašomas kaimo organizmas. Pirmoji aksiologinė siste-

ma – Dešimties Dievo įsakymų pavidalą įgijęs moralinių vertybių ramstis, arba, kitaip sakant, krikščioniškos / protestantiškos vertybės – sudaro bendrą kriterijų skirtingų tautybių ir socialinių luomų atstovams. Antroji – į „lietuviškumą“ orientuota vertybių sistema, kuri susiformavo K. Donelaičio tėvynainių liaudies sąmonėje. Universalūs principai, kaip ir pasaulio santvarka, lieka nekvestionuojami – tai Aukščiausiojo prerogatyva. Antroji vertybių grupė priklauso žemesnei instancijai, kurios išreiškėjas – visa žinantis anoniminis pasakotojas. Besąlygišką, absoliučią tiesą jis papildo konkrečia istorine, tarp Mažosios Lietuvos gyventojų gimusia, tiesa, kuri išreiškia idealus, susiformavusius konkrečioje visuomenėje ir esant konkrečioms istorinėms aplinkybėms. Dualizmas (dvilypumas) atsiskleidžia ir poemos naratorių sistemoje.

Poemoje galima išskirti mažiausiai du pasakotojus. Pirmasis – realus įvykių dalyvis, anoniminis pasakotojas, visų didžiai vertinamas teigiamas personažas. Antrasis – abstraktus, stebintis įvykius ir dialogus iš šalies, gali būti prilyginamas pačiam autoriui. Būtent pasakotojui-stebėtojui poemoje „Metai“ priskiriamos sentencijos. Minėtina, kad pasakotojas-stebėtojas gali virsti pasakotoju-dalyviu, susitapatinti su valstiečiais, – tai lemia kitokį jo kalbėjimo būdą. Transformacijos schema kiekvieną kartą vienoda: visa žinantis ir pasaulį bei įvykius iš šalies stebintis pasakotojas tarsi nusileidžia ant žemės ir tampa vienu iš pašnekovu.

Panagrinėkime šią transformaciją poemos dalyje „Rudenio gėrybės“. Ši dalis, kaip ir kitos trys poemos dalys, pradedama objektyvaus pasakotojo pasvarstymais apie metų laikų kaitą, jų cikliškumą/eiliškumą, apie laiko tėkmę ir šio vyksmo pasekmes, išreiškiamas pavasario šilumos ir žalumos ilgesys:

*Lygei taip prašoko mums su vasara džiaugsmas. [...]
Taip laukai pasiliko mums visur gedulingi,
Irgi grožybės jų nei kapas sens pasirodo. (103)*

Toliau pasakotojas pasineria į žmogiškąjį pasaulį, stebi valstiečių veiksmus ir elgesį, detalai atpasakoja pasirengimą vestuvėms:

*Steps su Merčium, kurpes sau naujas nusipirkę,
O Jons su Lauru, dailias vyžas nusipynę,
Rėdės ir svodbon nukeliaut kuinus pažebojo. (107)*

Pasakojamos situacijos taip įtraukia, kad pasakotojas tampa kone lygiaverčiu pašnekovu:

*Irgi padvyvijo didiai, kad miela Krizienė
Ir mergoms tokio nešvankaus gėrimo siūlė.
O štai mislyk, brolau, kas čia pasidarė. (112)*

*Juk žinai, kaip linksmas būs, per daug prisisiurbęs,
Kartais ant česnių durnas šūtkas prasimano.
Bet girdėkit dar toliaus, kas čia pasidarė. (114)*

Stebėtojas įsikūnija į vaidilos personažą ir it vaišėmis lepina skaitytoją savo pasakojimu, meistriškai tęsdamas poemos fabulą ir gausiai praturtindamas ją digresijomis ir įdomybėmis, pavyzdžiui, Pričkaus prisiminimais apie ponų dvarą, kuriame savo akimis stebėjo, kaip šlykščiai ir negarbingai ponai elgėsi prie stalo, sėsdami prie jo net nepersišegnoję:

*Aš, dar tokias bjaurybės kol gyvs neregėjęs, [...]
Taip iškoliojau, kad šunys kaukti suniko:
„Jūs, išputėliai pilvoti, jūs gi biedieviai!
Ar jau gėda jums šventai rankas susiimti [...]“ (118)*

Panašios intencijos ir Enskio istorija apie impulsyviuosius ir agresyviuosius Slunkių ir Pelėdą, kurie nesirūpino savo turtais, o egzistavo tarsi „kiaulės tvarte“ (141).

Poemos dalį „Rudenio gėrybės“ (kaip ir visą poemą) apžvalgininkas gausiai pripildė objektyvių pastebėjimų, iliustruodamas juos valstiečių – Bleberio, Lauro ir Bužo – pasakymais, kurie sulig realizmo dvasia parodo sunkią žemiausio luomo gyvenimo ir darbo našą, antra vertus, objektyvius ir dažnai žiaurius kaimo realybės dėsnius.

Vis dėlto svarbiausias „Metų“ pasakotojų uždavinys – formuoti jau minėtų skatintinių vertybių sistemą. Poemos veikėjai, kaimo gyventojai, dažnai nesuvokia, kas sudaro šios sistemos pamatą, todėl daugelis jų nusideda, klysta, ieško deramo elgesio kelių. Valstiečiai tikisi, o gal net ir reikalauja pagalbos iš kompetentingo patarėjo. Visa žinantis yra pasakotojas, jam suteikiama teisė moralizuoti ir pamokslauti. Moralizuojama ir pamokslaujama itin specifiškai: pasakotojas atsižvelgia į būrų pasaulėžiūrą, derinasi prie jų, pateikia daugybę gyvenimiškų pavyzdžių. Minėtina, kad, nepriklausomai nuo situacijos, autoriaus (pasakotojo) nuomonė lieka vienareikšmė. Tekste aiškiai skiriama, kas yra gėris, o kas blogis, t. y. „juoda ir balta“. Mąstymo dichotomiškumas reiškiamas ir pasitelkiant įvairias antinomijas:

ponas – būras, miestas – kaimas, jaunystė – senatvė, žiema – vasara ir kt. Takoskyrą lemia natūralus gamtos ritmas: žydėjimo ir nykimo, šviesos ir tamsos, šalčio ir šilumos, gyvybės ir mirties kaita.

Panagrinėkime, kokių patarimų K. Donelaitis teikia valgio ir maisto tema. Ši tema, kaip jau buvo minėta, autoriaus aptariama itin plačiai, nes rodosi esmine jo ontologinio pasaulio vaizdo grandimi (Laužikas 2016: 443-460). Valgymas nustoja būti traktuojamas kaip fiziologinio poreikio patenkinimas ar malonumas. Pragmatinė paskirtis – valgyti tam, kad gyventume, – jau nebėra svarbiausia. Kaip matyti iš poemos, valgymas tampa globalios ir, atkreipkime dėmesį, dieviškosios santvarkos dalimi:

*Darbo reik, nes taip kožnam dievs paliepė valgyt,
Valgio reik, kad dirbančius syla nepamestų.
Taigi nečėdykim mušt, piaut ir skerst savo valgį. (124)*

Gvildendamas minėtą temą, pasakotojas sentencijomis kalba apie tokias vertybes, kaip darbštumas ir atsidavimas darbui, – šiuo aspektu valgis privalo būti suprantamas kaip apdovanojimas už sunkų darbą. „Darbu užtarnautas, o ne iš gamtos savo naudai paimtas maistas yra teisingas, liudijantis krikščioniškojo žemdirbio pašaukimo realizavimą“ (Pociūtė <<http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/7798-dainora-pociute-meslasq-ir-pyragaiq-kristijono-donelaicio-metuoseq?catid=786%3A2014-m-nr-12-gruodis>>). Gebėjimas dirbti ir sąžiningas darbas užtikrina tiek psichinę (emocinę), tiek fizinę sveikatą:

*Ir, kas reik atlikt, pamokindams, sveikino Pričkus.
„Rods, sveiks kūns, kur vis šokinėdams nutveria darbus,
Yr' didžiausi ir brangiausi dovana dievo.
Tas žmogus, kurs, daug triūsinijęs bei prisivargęs,
Savo prastus valgius vis su pasimėgimu valgo,
O, prisivalgęs ir viernai dėkavojęs dievui,
Linksmas, sveiks ir drūts miegot į patalą kopia;
Ai! dėl ko ponus taip skaudžiai kankina ligos?
Kodėl jų taip daug pirm čėso giltinė suka?
Todėl, kad jie, būriškus išjuokdami darbus,
Su griekais kasdien ir vis tingedami penis [...] (52)*

Minėtinas ir istorinis-socialinis kontekstas, kuris keičia darbo, kaip žmogaus gyvenimo esminės veiklos, reikšmę. Poemoje vaizduojamas baudžiavos laikotarpis, todėl darbas čia suvokiamas dviprasmiškai: iš socialinės perspektyvos baudžiauninko darbas (arba

lažas) – tai blogis, tačiau ontologine/teologine prasme darbas priartina žmogų prie dieviškosios realybės. K. Donelaičio reprezentuojama protestantiška darbo etika yra viena iš pagrindinių moralinių vertybių, leidžianti žmogui atrasti savo pašaukimą, lemtį ir, dar daugiau, – atrasti Dievą.

K. Donelaičio pažiūras lėmė ir Martyno Liuterio idėjos. M. Liuterio teigimu, žmogus iš savo pirminės prigimties yra nusidėjėlis (*totus peccator*). Tik per tikėjimą ir darbą jis gali tapti *totus homo* (tikru žmogumi), krikščioniu. „Mažajame Katekizme“ M. Liuteris skelbia: tarnaukite „kaip Kristaus vergai, iš širdies vykdantys Dievo valią. Noriai tarnaukite kaip Viešpačiui, o ne žmonėms, žinodami, jog kiekvienas, tiek vergas, tiek laisvasis, jei ką gera padaro, gaus tą patį iš Viešpaties“ (Ef. 6, 5–8) (<<http://www.liuteronai.lt/Tikejimo-ispazinimas/Dr.-Martyno-Liuterio-Mazasis-Katekizmas>>). „Didžiajame Katekizme“ randame tokią išvadą: „Turi būti atliktas toks darbas, kuriuo pats žmogus taptu šventas.“⁴ M. Liuterio „išvystyta samprata, kuri pabrėžė asmens žemiškąjį užsiėmimą, tebūnie tai fermeris, amatininkas, karys, karalius, ar namų šeimininkė, buvo kaip būdas garbinti Dievą. Ši samprata mokė žmones neniekinti, nemenkinti savo darbo ar vaidmens gyvenime, bet suvokti darbą kaip Dievo „pašaukimą“ <...> Reformacija suformulavo požiūrį į pasaulietinį darbą kaip į pašaukimą, arba deramą tarnavimą Dievui“ (<<http://gid.lt/politologija/liuteronizmo-ir-kalvinizmo-poveikis-politinei-minciai>>).

Taigi darbas – tai išskirtinė egzistencijos šiame pasaulyje teisė ir pareiga. K. Donelaičio valstiečių akyse – bemaž religinė teisė:

*Juk ir pirmas sviets, šventybę savo prapuldęs,
Su darbais ir rūpesčiais savo pleškina puodą,
Nes be triūso dievs mus išmaitint nežadėjo,
O tingėdami vis ir snausdami sviete netinkam.
Kad skilvys išalkęs nor gardžiai pasilinksmint,
Tai pirma tur visas kūns viernai pasipurtint.
Taigi nutverkim jau kiekviens savo jautį
Ir išrėdę jį, kaip reik, klausyt pamokinkim [...] (34–36)*

Darbas įtraukia valstietį, dirbantį žemę, į *sacrum* (šventumo) erdvę, tampa ne tik etiniu gyvenimo pagrindu, bet ir įgyja religinį ir ritualinį pobūdį. Dieviškoji realybė, pagal K. Donelaičio pasaulėžiūrą, tiesiogiai susijusi su svarbiausia ir vienintele valstiečio-ūkinin-

⁴ Žr. Trečią įsakymą, 94 punktą. Prieiga per internetą: <<http://www.liuteronai.lt/Istorija-ir-teologija/Martyno-Liuterio-raštai/Dr.-Martyno-Liuterio-Didysis-Katekizmas>>.

ko realybe – gamta ir žeme-maitintoja. Todėl žemė ir gamta (su dangiškaisiais kūnais, nuo kurių priklauso ūkio darbų ciklas) valstiečio sąmonėje sudvasinama, mitologizuojama ir net dievinama. Galima teigti, kad K. Donelaičio veikėjų dievas tapatinamas su gamta, yra savotiška gamtos forma.

K. Donelaičio gamta yra neatsiejama nuo teologijos, o tai viena pagrindinių F. Melanchtono⁵ filosofijos minčių. F. Melanchtonas „gamtą aiškino kaip Dievo apsireiškimo veidrodį“, šią tradiciją „įvedė į protestantiškąją teologiją“ (Pociūtė-Abukevičienė 2015: 186). K. Donelaitis, minėtą teologiją pritaikydamas, „sukūrė natūrfilosofinę poetinę emblemą“, kurioje „gamtą <...> apmąstė ne klasikinėmis filosofinėmis kategorijomis, bet tam tikroje erdvėje (Prūsų Lietuvos kaimas) ir konkrečioje istorinėje socialinėje aplinkoje susiformavusios žemdirbių kultūros įvaizdžiais bei autentiškos kaimo lietuvių kalbos <...> priemonėmis“ (Pociūtė-Abukevičienė 2015: 180).

Dar vienas K. Donelaičiui svarbus reikalavimas, kurio privalo paisyti kiekvienas, visus metus pasiturimai norintis gyventi valstietis, yra taupumas ir su juo susijusios elgesio formos: kuklumas ir nuolankumas, t. y. esminės vertybės pietizmo pasaulėvokoje. Pamokymuose K. Donelaitis ypač pabrėžia saikingumo dorybę ir gebėjimą „pasikakint“ (8) – „pasitenkinti mažuma“. Šis patarimas sietinas su kasdieniu gyvenimu:

*Čedyk, nepriteliau, kol riebų šutini puodą,
Tai tau kūdą nereiks prisikaist, kad vasara grįžta. (42)*

*„Rods“, tarė Lauras, „su miera vis reik pasipurtint. [...]
Vaikė! privalgydams ir gerdamas, mandagiai elkis.
Mets turi daug dienų, ik visas jis pasibaigia,
O kožna diena daug kąsnių nor pasisotint. [...]
Taigi ne vis kasdien, nei svodbą diedelę keldams [...]
Ne kasdien vis su smaltumais vėdarą linksmink
Irgi ne vis durnai ir taip sau uždarą pustyk [...] (124–126)*

Kartais patarimuose nurodoma dieviškoji santvarka, kurią privalu skatinti ir ja sekti:

*Tau, žmogau, miels dievs daugių daugiaus dovanojo,
O tu dar niurni, kad kartais, alkaną dieną [...] (14)*

⁵ Philippas Melanchthonas (1497–1560) – vokiečių humanistas, reformacijos teologas, protestantiškosios sisteminės teologijos, plėtotos ir K. Donelaičio *Alma Mater* – liuteroniškame Karaliaučiaus universitete – pradininkas.

*Nes dosningas dievs kiekvieną žino pasotint;
Ale su pilnomis saujoms mus vis šert nežadėjo.
Taigi nereik tuojaus nusimint, kad mūsų zapostas
Ant laukų menks rods ar pasimažina greitai. (198)*

Atsižvelgdamas į lauko darbų ciklą, t. y. keturis metų laikus, K. Donelaitis pateikia konkrečių praktinių patarimų, kokių veiksmų privalo imtis valstietis, norėdamas visuomet turėti „ką nusivirti ir kuom pasisotint“ (40).

Pirmoje dalyje „Pavasario linksmybės“ teikiama patarimų, susijusių su pavasariui būdingais darbais ir gyvenimo būdu. Pavasaris – tai žmogaus ir gamtos vitalinių jėgų viršūnė, tai gimimo ir atsinaujinimo metas, kai gyvybingumo jėga, kurią simbolizuoja saulė, laimi prieš mirtį. Būtent pavasarį kupinas jėgų ir optimizmo žmogus privalo nuveikti daugybę darbų, užtikrinančių garbingą gyvenimą visus metus:

*Rūpinkitės akylai, kad, užardami lauką,
Daug visokio sau išbertumbit vasarojo; [...]
Todėl tur kiekviens, šventes pavasario švęsdams
Kas ant čielo meto reik, taipo pasirūpint [...] (40)*

Puikiai išmanydamas, K. Donelaitis kruopščiai išvardija pavasarį svarbius lauko darbus, aiškina, kaip turėtų būti ariama, kokie įrankiai tam reikalingi, kaip privalu elgtis su gyvuliais:

*Skubinkimės, eime nugaminkim reikalą kožną!
Orei žagrių reiks, palyčių beigi noragų,
O akėčioms reiks negelių bei bingusių kuinų. (30)*

*Bausk jį (arklį), kad klausyt nenorės ir tau pasipriešins.
Tur klausyt, juk tam jisai tavo pašarą kramtė [...]
Tik saugokis; kad ne – pats, be reikalo mušdams,
Su glupais savo jaučiais į galvijų pavirsi. (38)*

Ypatingą dėmesį poetas atkreipia į sėjos darbus. Patariama išnaudoti kiekvieną žemės gabalėlį, esant galimybei, sėti daugiau ir kuo įvairesnių augalų. Iš viso K. Donelaitis išvardija apie 30 skirtingų pasėlių rūšių, leidžiančių skaniai, sveikai ir taupiai maitintis iki kito pavasario:

*Eik, žioply! Eik sėt kiekvieną sėjamą daiktą.
Sėk miežius, pupas, grikius su didele sauja
Ir avižių n' užmiršk, kad sėdams išberi grūdus,
Nes kisieliaus tu, o kuinai pašaro laukia.
Žirnių sau pasisėk zopostui didelį plotą;
Juk žinai, kaip skanūs jie, kad šiupinį valgai.
Ai! kaip daug jie mums per metą skalsina duonos! (42)*

Viena iš išraiškingiausių valstiečių darbą vaizduojančių scenų yra tręšimo darbai. K. Donelaitis aiškina šių, iš pirmo žvilgsnio menkų, darbų svarbą ir stengiasi įtikinti valstiečius minėtų darbų nemenkinti, o mėšlo nesigėdyti, nes:

*Iš menkų daiktų daugysk dyvai pasidaro,
O iš mėšlo smirdančio žegnonė pareina. (68)*

Tręšimo darbus poetas vaizduoja kaip itin naudingus. Pirmiausia, tai yra paliepimo „kad grečną grūdą sulaukti, tur grečną šūdą pakrėsti“ (66) vykdymas. Antra, tai yra vienas iš būdų laikyti tvartą švarų ir tvarkingą. Simboline prasme šie darbai žymi pačių valstiečių apsisivalymą ir atsinaujinimą.

Antroje poemos dalyje „Vasaros darbai“ teikiami patarimai derliaus surinkimo darbų tema. Vyrauja nurodymai, kaip nesugadinti žemės duotų vaisių, raginama netingėti ir „nuolatai suvalyt vasaroją“ (86). Ne mažiau negu pjūtis svarbus vasaros darbas – rinkti miško teikiamas gėrybes. Pasakotojas įtikinamai ir net griežtai skatina lietuves rinkti grybus, uogas ir riešutus, aiškina šių „miško turtų“ teikiamą naudą, pateikdamas svarių argumentų:

*Žinot juk, kaip grybas, kad ji moki paprovyt,
Virus ir avižų kruopas užgardina šauniai.
Bet ir su riešutais saldžiais taip jau pasidarė. (88–90)*

Esama ir išimčių:

*Boboms mūsų bedantėms jie taip jau nepritinka;
Ne, gaidau nesiūlyk joms, kas joms nepareitis.
Dantys juk, anot ano, sukrošusių metų
Riešutį perkąst ir kramtyt jau nedera boboms. (90)*

Trečioje poemos dalyje „Rudenio gėrybės“ vaizduojamas ruduo. Tai, viena vertus, yra gamtos apmirimo laikas, antra vertus, – poilsis ir linksmybės valstiečių gyvenime. Po sun-

kių darbų prasideda ilsėjimosi, ritualinių švenčių, surinkto derliaus vartojimo ir užaugintų gyvulių skerdimo metas. Toks nenuosaikus gyvenimo būdas – tarsi bandymas pabėgti nuo destruktinių pokyčių gamtoje, besiruošiančioje žiemos laikotarpiui. Taigi „rudeniniai“ patarimai skirti visų pirma taupumui ir protingam, saikingam maisto ir alkoholio vartojimui skatinti.

„Žiemos rūpesčiai“ – paskutinė poemos dalis, kurioje žiema vaizduojama kaip refleksijų ir susimąstymo apie žmogiškojo gyvenimo trapumą ir laiko tėkmę metas. Kartu žiema – tai mirties laikas: mirstančios gamtos fone („laukai gedulingi nei kapas sens pasirodo“ (102)) savo gyvenimo kelionę baigia vienas iš pagrindinių poemos herojų – Pričkus. Tačiau, nepaisant rimtos žemiškos nuotaikos, K. Donelaitis nepamiršta, kad būrų gyvenimas eina toliau, todėl privalu jiems patarti, kaip atlaikyti žiaurios žiemos šalčius:

*Taigi mokinkis, miels žmogau, česu pasirūpint,
Kaip žiemavojant tau reikės kasdien pasielgtis. (180)*

Pasakotojas dėsto, kaip atsargiai elgtis su ugnimi, kad „nei save patį, nei kitus draugus nepažeisi“ (180), nurodo tinkamai šerti gyvulius, skatina taupumą. Į ateitį būrai mokomi žvelgti su tikėjimu ir viltimi, nes metų pabaiga – tai kartu ir kitų metų pradžia. Pasakotojas primena ir apie kaimiškojo kalendoriaus cikliškumą – po žiemos mirties su Dievo pagalba prasidės nauji ūkio metai, o tada visi vėl turės dirbti sunkius lauko darbus:

*Ogi dabar, žėlėk dieve! jau vasara randas
Ir darbų naštas nusitvert vėl ragina rengtis. (32)*

Saulė baigia savo nuo pavasario iki žiemos truncančią kelionę tam, kad kitą pavasarį vėl ją pradėtų. Analogiškai žmogus – gimsta, bręsta, palieka palikuonių ir miršta. Poetas neturi nė mažiausių abejonių dėl visos žmonijos likimo, suvokiamo Senojo Testamento kategorijomis. Dievas sutvėrė pirmuosius žmones, Adomą ir Ievą, kurie laimingi gyveno rojuje, tačiau jiems nepaklusus ir nusidėjus, Dievas juos iš rojaus išvarė. Dėl šios priežasties žmonės privalo dirbti, kentėti nepriteklių ir su tuo susitaikyti:

*Juk ir mes, kaip tu, šiame sviete vos pasirodom,
Štai tuo bėdos iš visų pašalių susibėga
Ir nuo lopšio mus iki grabo persekinėja.
Ale ką galim veikt? Pakol šiame krutame sviete,
Turim jau visaip, kaip taiko dievs, pasikakint. (30)*

Jėzus Kristus antrąkart nužengs į Žemę, įvyks paskutinis teismas, kurio metu kiekvienas turės atsakyti už savo veiksmus, todėl po Pričkaus mirties Selmas grasina ponams:

*Ti č tik, ik sūdžia šio svieta tau pasirodys
Ir ponus taip, kaip mus, sūdo suvadinęs,
Algą kiekvienam, kaip pelnęs yr, sudavady. (194)*

Buvo pradžia, bus ir pabaiga. Taigi ir „Metuose“, kaip miniatiūroje, kaip projekcijoje kalendorinių metų fone pavaizduotas žmogaus gyvenimo ir viso pasaulio modelis.

Kaip matyti, didaktinė dedikacija – dominuojantis K. Donelaičio poemos motyvas. Vis dėlto negalime poemos autoriaus vadinti moralistu. Giliai sąmoninga teologija, persmelkta Reformacijos idėjų, didžio kūrėjo talentas ir pažangiai atsiskleidžianti literato nuojauta nuslopino poemoje bene svarbiausią Apšvietos literatūros tendenciją – tarnauti didaktiniam tikslui – ir suteikė K. Donelaičiui didžio poeto ir mąstytojo vardą. Poema „Metai“ – unikalus Lietuvių kultūros fenomenas, davęs pradžią nacionalinei grožinei literatūrai, – tapo kultūrinės tapatybės šaltiniu, teikia dvasinei tautos istorijai skaidrumo ir ligi šių dienų stiprina mūsų tautinės tapatybės jausmus, įrašydamas lietuviškąją realybę į Europos kultūros kontekstą.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. BRETKŪNAS JONAS, *Postilė*, Parengė Ona Aleknavičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.
2. DAUGIRDAS KĘSTUTIS, „Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetas Donelaičio studijų metais“, in: *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, Acta Historica Universitatis Klaipedensis XXVI, 2013, p. 55 - 64.
3. DONELAITIS KRISTIJONAS, *Metai. Pory roku*, Olsztyn–Białystok, 1982.
4. GILMANOV VLADIMIR, „Kristijonas Donelaitis ir priešnuodis prieš apokalipsę: Apie išgyvenimo hermeneutiką „nedorybės paslapties“ (2Tes2,7) epochoje“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 506 - 524.
5. GINEITIS LEONAS, *Kristijono Donelaičio aplinka*, Vilnius, 1998.
6. RIMVYDAS LAUŽIKAS, „Maisto reikšmės Kristijono Donelaičio *Metuose* XVIII a. kultūros kontekste“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 443 - 460.

7. RIMA PALIJANSKAITĖ, „Kristijono Donelaičio pasaulėžiūros atspindžiai jo raštuose“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 461- 489.
8. DAINORA POČIŪTĖ-ABUKEVIČIENĖ, <http://reformacija.lt/wordpress/reformacijos-diena-kodel-donelaitis/>
9. DAINORA POČIŪTĖ-ABUKEVIČIENĖ, „Mėšlas“ ir „pyragai“ Kristijono Donelaičio „Metuose“ <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/7798-dainora-pociute-meslasq-ir-pyragaiq-kristijono-donelaicio-metuoseq?catid=786%3A2014-m-nr-12-gruodis>
10. DAINORA POČIŪTĖ-ABUKEVIČIENĖ, Kintančio pasaulio refleksija Kristijono Donelaičio „Metuose“: antikinės ir protestantiškosios gamtos filosofijos kontekstai“, in: *Knygotyra*, Vilniaus universitetas, 2015 – 64, p. 179 – 198.

Tatjana Vologdina

She graduated from Lithuanian and Slavic Studies on Lithuanian University of Educational Sciences and Vilnius University and received a doctoral degree from Vilnius University for her thesis on the influence of Nietzsche's and Schopenhauer's philosophy on European literature.

From 2004 she is head of the Study Center in Lithuanian Language and Culture at the University of Wrocław. She is founder and main organizer of International Lithuania Congress and author of multiple scientific publications and translations.

Vienos lietuvių giminės ir jų kalbos likimas Pietų Latgaloje: Varnų giminės pavyzdys

Marija Bebre

Anotacija

Lietuviai yra reikšminga ir organiška Latvijos pasienio, įskaitant Pietų Latgalą, etninio ir lingvistinio kraštovaizdžio dalis, jie čia gyveno daugelį amžių. Pietų Latgaloje yra dvi didžiausios lietuvių kolonijos ir šnektos – Uodegėnai (lat. Odiģāni) ir Indrica, kurios šiais laikais, deja, beveik išnykusios, nors seniau, kiekvienai iš jų buvo atstovaujama dideliu tam tikros šnektos kalbėtojų skaičiumi. Palyginti su Uodegėnų kolonija, kurios tikslus susikūrimo laikas nežinomas (ji galėjo susiformuoti jau XVI a.), Indricos kolonija laikoma palyginti nauja – ji pradėjo vystytis XIX a. antroje pusėje.

Vieni iš žymiausių lietuvių kolonistų, kurie Kraslavos rajono Kalniešių valsčiaus Didžiojoje Indricoje (lat. Lielindrica) apsigyveno XIX a. pabaigoje, yra Varnų giminė. Šiai žmonių bendruomenei per šimtmetį didelę įtaką darė aplinkinės kalbos (latvių, lenkų, rusų) ir tai paliko reikšmingus pėdsakus tiek giminės narių kalboje, tiek jų lingvistinėje tapatybėje apskritai.

Straipsnyje aprašomas Varnų giminės likimas ir kalbos pakitimai per šimtmetį, nagrinėjamas kontaktinių kalbų poveikis jų gimtajai – lietuvių kalbai, apžvelgiama asimiliacijos problematika. Taip pat atkreiptas dėmesys į Varnų giminės kultūros paveldą. Straipsnyje taip pat aprašoma dabartinė lingvistinė padėtis Kraslavos rajono Kalniešių valsčiuje, kuris išskirtinis tuo, kad jame šiais laikais vis dar galima rasti rašytinių kultūrinių ženklų lietuvių kalba.

Raktažodžiai: Varnų šeima, Didžioji Indrica (Lielindrica), Kalniešių valsčius, Indricos bažnyčia.

Kultūrinis-istorinis kontekstas

Daugiausiai lietuvių gyvenviečių galima rasti Latvijos-Lietuvos pasienio ruože, kur seniau kalbėta keliomis Latvijos lietuvių šnektomis. Tam skirtas dėmesys ir lingvistinėje literatūroje, pavyzdžiui, Neretos, Subatės, Aknystės ir kt., tačiau unikalūs šiame kontekste yra „gilesnėse“ Latvijos vietovėse esantys lietuviai. Latgala yra vienas iš kultūrinių ir istorinių Latvijos regionų, kuriame lietuviai gyveno daugelį amžių. Didelė lietuvių kolonija seniau buvo įsikūrusi Rėzeknės rajono Ciskodo kaime (lat. Ciskādi, Tiskādi), kur 1935 m. registruoti 102 lietuviai, nors daugelis dėl politinių priežasčių galbūt neatskleidė savo tikrosios tapatybės, – istorikai padarė išvadą, kad 1940-ųjų pradžioje Ciskode gyveno net daugiau nei 1000 lietuvių (Garšva, 2015a: 59; Mačiulis, Jēkabsons, 2018: 18). Latgalos lietuviai siejami su pietuose esančiu Kraslavos miestu, kuris yra Kraslavos rajono administracinis centras. Nors šiais laikais Kraslavos rajonas nesiriboja su Lietuvos Respublika, būtent čia – Ūdryšių ir Kalniešių valsčiuose – yra dvi lietuvių kolonijos ir šnektos, kurios šiandien beveik išnykusios.

Lietuviai ir jų kalba Latvijoje yra išsamiai tirta, tačiau žinios apie jų atvykimą, kultūros paveldą, tradicijas ir kalbą vis dar nėra vienareikšmiškos. Reikšmingiausius tyrimus lietuvių diasporos ir lingvistinio paveldo srityje atliko lietuvių kalbininkas ir dialektologas Kazimieras Garšva, kurio monografiniai darbai „Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)“ (2005) ir „Latvijos lietuvių šnektos“ (2015) yra pagrindiniai autorės tyrimo teoriniai lingvistiniai šaltiniai. Savo monografiuose K. Garšva išsamiai apžvelgė įvairias Latvijos lietuvių šnektas, tarp jų ir autorės straipsnyje aptariamą Varnų giminės atstovaujamą Indricos šnektą (Garšva, 2005: 167–170; Garšva, 2015). Apie lietuvių Latvijoje rašo istorikas ir lietuvių mažumos tyrinėtojas šiais laikais Erikas Jekabsonas (Ēriks Jēkabsons). Jis primena, kad skirtingos komunikacijos rūšys tarp baltų genčių egzistavo dar iki XII–XIII a., todėl neatmetama galimybė, kad gentys, kurios tuo metu gyveno Lietuvos teritorijoje, dėl įvairių priežasčių galėjo atvykti į Latviją (Jēkabsons, 2003: 7). Istorikė Tatjana Berga (*Tatjana Berga*), atlikdama archeologinius kasinėjimus Augustiniškių, Vilmanių ir Slutiškių senkapiuose, esančius netoli Kraslavos, ir tyrinėdama rastus materialios gamtos įrodymus, padarė išvadą, kad atvertos sudegintų palaikų kapavietės ir keli lietuviškos kilmės senoviški daiktai (pvz., piniginės, papuošalai, pakinktai, monetos) rodo, kad Dauguvos krantuose XIV–XVII a. greta latgalių sporadiškai gyveno ir lietuviai. Jos nuomone, lietuvių įtaka iš dalies paaiškinamas ir pagoniškų tradicijų išlikimas Dauguvos aukštupyje (Berga, 2007: 158, 159). Reikia pažymėti, kad apie lietuvių gyvenimą netoli Kraslavos apylinkių taip pat liudija 1529 m. pasirašyta sutartis tarp Livonijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, ir ši siena tęsiasi ties Kraslava ir Dauguva (Merkienė, 2005: 26).

Lietuvių atvykimą į Latgalą galėjo lemti įvairūs veiksniai, kuriuos bandė paaiškinti tiek Latvijos, tiek Lietuvos tyrinėtojai. Heinrichas Strods (*Heinrihs Strods*) rašo, kad po Šiaurės karo (1700–1721 m.) daugelis valstiečių sodybų buvo sugriautos ir dvarininkai tuščiose sodybose ėmė apgyvendinti rusus, baltarusius ir lietuvius (Strods, 1989: 8). Plačiau lietuvių emigracijos motyvą paaiškina Irena Regina Merkienė, kuri rašo: „Pietryčių Latvijos lietuviai daugiausia siejami su Latgalos pietine dalimi ir prie jos besiglaudžiančia Aukšzeme. Jie čia gyveno nuo seno dėl įvairių priežasčių: perkelti dvarų savininkų, atklydę į maro ir bado nusiaubtas žemes, bandę pasislėpti nuo caro administracijos po 1831 ir 1863 m. sukilimų, vėliau – ieškodami didesnio uždarbio, pirkę žemės, pagaliau atsidūrę, pasikeitus politinėms-administracinėms riboms.“ (Merkienė, 2005: 26). Taip pat reiktų pažymėti, kad dalis lietuvių čia nutekėjo arba pateko ieškodami geresnio gyvenimo sovietmečiu. Gana daug jų čia atlikdavo karinę tarnybą, nes netoli Udegėnų buvo suformuota Borovkos armijos bazė

(LC, 2007: 505). Keletas čia tarnavusių lietuvių vedė Uodegėnų ir jų apylinkių lietuves ar kitų tautybių atstoves. Pavyzdžiui, taip buvo suformuota Plačakių šeima – Prano Plačakio našlė rusė Antonina Plačakienė lietuviškai nekalbėjo, nors kai kuriuos žodžius žinojo (Bebre, 2018: 27, 28). Visos šios priežastys leidžia teigti, kad lietuviai jau ilgą laiką yra Pietų Latgalos etninio ir lingvistinio kolorito dalis.

Nors lietuviai, iki XVIII a. apsigyvenę Kraslavos apylinkėse, iš dalies buvo sulenkinti, ką teigia ir istorikas E. Jekabsonas (Jēkabsons, 2003: 9), vis dėlto jie atitinkamų regionų kultūrą papildė savo kultūra ir tradicijomis ir netgi įnešė lituanizmą – skolinių iš lietuvių kalbos. Tokia lietuviška leksika šiandien padeda atpažinti lietuvių apgyventas teritorijas. Tyrėjai sutinka, kad lietuvių kilmės antroponimai ir ypač toponimai tiesiogiai rodo, kad konkrečiose vietose seniau tikrai gyveno lietuviai. Tai, kad Kraslavos apylinkėje seniau gyveno lietuviai, patvirtina ir tolėliau nuo minėtų lietuvių kompaktiškai apgyvendintų vietų (Indricos ir Uodegėnų) randami kalbiniai pėdsakai. Lietuviškos kilmės yra įvairūs Kraslavos apylinkės vietovardžiai, pavyzdžiui, ežerų ir upių pavadinimai: *Ašarainis* (// *Ašera ezers*, Kraslavoje, liet. *ešerys*), *Kulis* (// *Kuļu ezers*, Skaistoje, liet. *kulys*), *Šaltup'ā* (liet. *Šaltupė*) (Balode, 1988: 314; Брейдак, 2007: 190). Yra ir keli lietuviški kaimų pavadinimai: *Kiški*, *Suveizdi*, *Bindari*, *Lemešovka* (žmonės vadina *Lemešauski*), *Berezovka* (žmonės vadina *Beržine*) ir t. t. Šioje apylinkėje paplitusios lietuviškos kilmės pavardės: *Ungurs* (liet. *Ungurys*), *Širvis*, *Balulis*, *Palepa*, *Misjūns* (liet. *Misjūnas*), *Kaira*, *Gereika*, *Gražulis* ir t. t. (Брейдак, 2007: 190; Bebre, 2019: 6). Įvairias lietuviškas įtakas ir jų buvimo pėdsakus analizuojamoje vietovėje mini Lidija Leikuma (*Lidija Leikuma*) (žiūr. Лейкум, 1989: 55–61).

Esminis liudijimas apie lituanizmus, kurie anksčiau vartoti tiriamame regione, yra 1858 m. Vilniuje išleistas lietuvių klebono Jono Kurmino (*Jan Kurmin*) žodynas „*Słownik polsko-łacinsko-łotewski*“ (Lenkų-lotynų-latvių žodynas). J. Kurminas dalį savo gyvenimo praleido Kraslavos pusėje (Aulejoje, Skaistoje, nuo 1852. m. ir Kraslavoje), užrašinėdamas vietinių leksiką, ir visai įmanoma, kad į žodyną įtraukti lituanizmai galėjo būti būdingi būtent Pietų Latgalai (Leikuma, 2010: 120). Žodyne galima rasti latvių kalbos žodžių, kurie padaryti pagal lietuvių kalbos pavyzdį, pavyzdžiui, būdvardžiai su galūne *-us*: *gausus*, *romus*, *narymstus*, *nadrusus* ir kt. Taip pat randama žodžių, kurie paimti iš lietuvių kalbos, kad žodyne būtų galima išsamiau atskleisti lenkišką ar lotynišką žodį. J. Kurminas savo žodyną buvo parašęs kitatautių klebonų reikalams, tarp kurių tuo metu Latgaloje buvo ir daug lietuvių (Spūls, 1944: 207, 208). Įdomių pastebėjimų yra pateikusi Kraslavos apylinkių šnektų tyrinėtoja Anna Vagalė (*Anna Vagale*), kuri vietinių kalboje užfiksavo įvairių numanomų lituanizmų, pavyzdžiui, iz-

brūnga, kuris, kaip manoma, atsirado iš lietuvių aukštaičių tarmės, fiksuoti ir žodžiai *pylnatis* (< liet. *pilnatis*), *jaūņik'is* (< liet. *jaunikis*), *gīrsa* (< liet. *diršė*), *palēpe* (< liet. *palėpė*) ir kt., kurie galbūt pasiskolinti iš lietuvių kalbos. Taip pat A. Vagalė daro išvadą, kad galbūt lietuvių kalba lėmė priebalsių minkštinimą Aulejos ir Kraslavos šnekte (Vagale, 1957: 10, 41, 83, 85, 98). Kalbininko Antono Breidako (*Antons Breidaks*) latgalių šnektų tyrimai taip pat atskleidžia čia funkcionavusius lituanizmus, pavyzdžiui dalelytę *gi* (Aulejos, Kraslavos, Skaistos, Izvaltos šnekte), *gīrsa* (< liet. *diršė*), *k'āv'ā* (< liet. *kėvė*), *žogi* (< liet. *žagulys*) ir kt. (Брейдак, 2007: 191). L. Leikuma mini kelis Kraslavos apylinkėje aktyviame bendravime vartojamus žodžius, pavyzdžiui, *girtums* (< liet. *girtumas*), *girtiņa* // *girtuokļa* (< liet. *girtuoklė*), *gīrsa* (< liet. *diršė*), *žaislys* (< liet. *žaislas*) ir kt. (Leikuma, 1993: 28). Net ir šiais laikais Kraslavos apylinkės latvių leksikoje kartais nuskamba lietuviški žodžiai: *važuot* (< liet. *važiuoti*), *kiškis*, *girtums* (< liet. *girtumas*), *girts* (< liet. *girtas*), *diļts* (< liet. *dilti*), *kuoleit* arba *kuoļ* ir t. t. Įdomus lietuvių kalbos pėdsakas yra jau beveik išnykęs lietuviškas pašto skyriaus „Silmede“ pavadinimas (< liet. *šilas* + *medis*) (Bebre, 2019: 6). Labai didelis lituanizmų skaičius Pietų Latgaloje rodo, kad lituanizmų pasitaiko tiek Kraslavos apylinkės toponimuose ir antroponimuose, tiek vietinių gyventojų apeliatyvinėje leksikoje už lietuvių apgyvendintų vietų ribų, kas rodo šio etnoso reikšmingumą tyrimo arealo kontekste.

Kraslavos apylinkėje funkcionuoja dvi lietuvių kalbos šnektos – Uodegėnų ir Indricos. Uodegėnų šnektą laikoma sena, ji formavosi Latvijoje ir vartota kompaktiškai, savo ruožtu Indricos šnektą yra atnešta XIX a. pabaigos kolonistų ir paskui besivysčiusi savarankiškai, jos atstovai yra kilę iš skirtingų Lietuvos regionų, atitinkamai tarmių ir šnektų, todėl ši šnektą yra „maišyta“ (Bebre, 2018: 75). Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas būtent Indricos šnektos kalbėtojams ir konkrečiai Varnų giminei, kurie yra vieni iš žymiausių lietuvių kolonistų Pietų Latgaloje. Patikslinama vietos ir giminės faktinė dabartinė padėtis, apžvelgiami sociolingvistiniai, etnolingvistiniai, kultūriniai-istoriniai ir lingvistiniai procesai 2017–2019. m vasaromis Latvijos teritorijoje – Kalniešių valsčiaus Didžiojoje Indricoje ir jos apylinkėje.

Varnų giminės įsitvirtinimas Didžiojoje Indricoje

Išsamiausią Varnų giminės istoriją sudarė Vytautas Varnas, kurio rasta archyvinė medžiaga rodo, kad 1869 m. kovo 26 d. po motinos grafienės Karolinos Platerės (Каролина Плятер) mirties, jos turtą paveldėjo sūnus Michailas Ivanovičas Plateris (Михаил Иванович Плятер), kuris 1893 m. įgalioto Vjačeslavą Petrovičą Fedorovičą (Вячеслав Петрович Федорович) par-

duoti šį turtą. Parduodamo turto dalį sudarė 775,93 dešimtinių žemės, gyvenamasis ir negyvenamasis namas, vandens malūnas. Dalis parduodamo turto buvo įkeista Vilniaus žemės banke už 33,334 rublius. Pirkimai buvo patvirtinti 1893 m., bet jau 1894 m. lapkričio 1 d. Varnai iš Anykščių rajono Kirkiliškių kaimo Lietuvoje čia tapo pilnateisiais žemės savininkais. Kartu su jais į Didžiąją Indricą persikėlė dar 15 lietuvių šeimų iš įvairių Lietuvos regionų. Tarp jų buvo Aborovičių, Milašių, Cicėnų, Narių, Valinskių, Baranauskų ir kt. šeimos (Барнас, 2011: 2, 3). Po metų iš Lietuvos atvyko Rukšėnų, Peculevičių, Matkevičių ir Valatkų šeimos, papildydamos Didžiosios Indricos lietuvių bendruomenę ir apsigyvendamos netoliese esančiuose Daudzišių, Spalvių ir Šterenbergo kaimuose (Stivriņa, 2009: 5). Vytautas Varnas daro prielaidą, kad būtent Joachimas Varnas buvo tas, kuris Lietuvoje XIX a. pabaigoje organizavo Didžiosios Indricos žemės pirkimą iš Michailo Platerio. Tai įrodo ir įvairūs žemės pirkimo dokumentai, kuriuose nurodyta, kad pirkėjas buvo ponas Varnas arba ponas Voroneckij (Барнус, Воронежский) (Барнас, 2011: 1). Varnų šeima išsiskiria iš kitų ne tik todėl, kad jie buvo vieni iš pirmųjų čia atvykusių naujakurių, bet ir todėl, kad jie rūpinosi lietuvių gerove, lietuvių kalbos išsaugojimu ir perdavimu ateities kartoms, protėvių tradicijų išsaugojimu iki šių dienų.

Šeimos vyriausiasis – Joachimas Varnas – gimęs 1856 m. Ignato ir Praksedijos Voroneckų šeimoje, vedė Domicelę (gim. Aborowicz), gimusią Ignalinos rajono Dainiškės kaime, jiems gimė 11 vaikų. Joachimas Varnas tuo metu buvo laikomas palyginti išsilavinusiu vyru, Kraslavos istorijos ir meno muziejuje yra pažymėjimas, kad 1867 m. jis baigė trejų metų mokyklą. Daugelyje to meto dokumentų yra nuoroda, kad už tokį ir tokį skaityti ir rašyti nemo-kantį pasirašęs Joachimas Varnas (Gončarovs, 2012: 2). Joachimas su žmona Domicele aktyviai palaikė lietuvių bendruomenę Didžiojoje Indricoje ir ypač palankiai vertino bažnyčią, – už Varnų pinigus pirktas Indricos bažnyčios varpas, įkurtos šeimos kapinės ir pan.

Tolesniais metais Varnų įsteigtas tradicijas perėmė jų vaikai, kurie sudarė didelę dalį Didžiosios Indricos lietuvių bendruomenės. Deja, ne visoms Varnų giminės atžaloms buvo lemta savo gyvenimą praleisti Didžiojoje Indricoje – duktė Teklė buvo ugdyta Šv. Kotrynos bažnyčios mokykloje Sankt Peterburge, kur gavo namų mokytojos specialybę, tačiau vėliau ji tapo vienuole ir iki gyvenimo pabaigos gyveno vienuolyne Lenkijoje. O Sūnus – Robertas Varnas – 1912 m. išvyko į Niujorką. Pagal turimą informaciją, ir dabar Ilinojaus valstijoje gyvena daugiau negu dešimt žmonių su pavarde *Warno* (Барнас, 2011: 5, 6). Dalis Varnų giminės atžalų visą savo gyvenimą praleido savo gimtojoje vietoje – sukurdami čia šeimas ir mokyda-

mi atžalas lietuvių kalbos, kuri čia per šimtmetį patyrė įvairių transformacijų dėl ekstralingvistinių sąlygų ir, deja, šiais laikais ji turi labai siauras funkcijas.

Sociolingvistinė padėtis Kalniešių valsčiuje

Didžiosios Indricos lietuvių kolonijai XX a. pradžioje buvo susiklosčiusios palankios sąlygos lietuvių kalbai palaikyti. Nepaisant to, kad jie gyveno didelėje baltarusių ir lenkų apsuptyje ir, laikui bėgant, nutautėjo, lietuvišką dvasią tam tikrą laiką kėlė klebonas Stanislovas Kurliandskis, kuris buvo Latgalos lietuvių visuomeninio gyvenimo vadovas ir Indricos parapijoje dirbo nuo 1926 m. iki 1928 m. (Čakuls 1996: 97; Jėkabsons, 2013: 109). Dėl jo atvykimo ir paramos parapijai kalbos būklė pagerėjo, jos funkcijos išsiplėtė. Klebono S. Kurliandsko svarbą Didžiosios Indricos kontekste taip pat iškelia ir I. R. Merkienė, nes jis jaunimui diegė lietuvišką kultūrą, moralę ir elgesio normas, taip pat supažindino su tautinių drabužių ir pasilinksminimų tradicijomis (Merkienė, 2005: 41).

Didžiosios Indricos bažnyčioje pamaldos kartą per mėnesį vykdavo lietuvių kalba, veikė sporto būrelis „Vytis“, „Šviesos“ draugija, lietuvių choras, rengti lietuviški vakarai, skaitytos lietuviškos knygos ir laikraščiai (Jėkabsons, 2003: 77; Garšva, 2010: 53). 1929 m. Kalniešių valsčiuje buvo atidaryta lietuviška pradinė mokykla (Mačiulis, Jėkabsons, 2018: 232).

Remiantis vietinių gyventojų pasakojimais, Didžiojoje Indricoje aktyviai veikė lietuvių draugija, kuri organizavo įvairius renginius ir sprendė su švietimu susijusius klausimus. Į draugiją aktyviai įsitraukdavo būtent tie lietuviai, kurie Kalniešių valsčiuje įsikūrė pirmieji, tarp jų ir J. Varnas, vėliau į kultūrinį gyvenimą įsitraukdavo ir naujos kartos lietuviai – jų vaikai. J. Varno anūkė prisimena, kad jos mama Marija Varnaitė buvo vietinės lietuvių draugijos sekretorė (Bebre, 2018: 34, 35).

Iš pradžių lietuvių mokykla buvo Varnų šeimos namuose. Vėliau, kada Didžiojoje Indricoje žmonių skaičius sumažėjo, o netoli esančiuose Bindaruose padidėjo, mokykla buvo perkelta į Bindarus. Didžiosios Indricos I pradinė mokykla Bindaruose buvo 13 km nuo valsčiaus centro. Kalniešių valsčiaus lietuvė Veronika Silavienė pabrėžia, kad kurį laiką mokykla buvo jų namuose, vėliau – Cicėnų šeimos namuose. Vienas namo galas buvo skirtas mokyklai, kitame gyveno šeiminkai. Visos keturios klasės buvo toje pačioje patalpoje. Mokyklą finansiškai rėmė Lietuvių draugija, kuri sumokėjo tiems, kurie atidarė mokyklą, taip pat ir parėmė mokinius, dovanodami jiems knygas ir laikraščius. Informantė mini, kad mokyklą tuo metu lankė 30, gal 50 mokinių. Vaikai čia buvo vežami ir iš netoliese esančių kaimų –

Kalniešių ir Spalviškių, kurie buvo palyginti toli, tačiau tėvai norėjo, kad jų atžalos išmoktų lietuvių kalbą (Salnais, Maldups, 1935: 573; Bebre, 2018: 33).

Laikui ir politiniams režimams keičiantis, keitėsi ir lietuvių kalbos padėtis ir funkcijos. Lietuvių mokyklą palankyti suspėjo jau tik seniausi Varnų šeimos atstovai, nes mokyklos gyvenimas nebuvo ilgas – 1943 m. ji buvo uždaryta (Garšva, 2015b: 53). Buvo uždaryta ir draugija ir lietuvių kalbos funkcijos laipsniškai susiaurėjo nuo vartojimo viešojoje sferoje iki lietuvių kalbos išlaikymo šeimos lygyje. Lietuvių kalba buvo pakeista latvių kalba, o sovietmečiu – rusų kalba.

Kaip pavyzdį to, kaip kalbų politika daro įtaką asmenvardžių pasirinkimui, galima pastebėti Joachimo Varno dukraitės Aldonos šeimoje: prieškario Latvijos Respublikos laikais jos vyro *Mykolo* vardas dokumentuose buvo sulatvintas ir jis tapo *Mikeliu*. Sovietų laikais dėl slavizacijos *Mikelio* sūnus *Mykolas* tapo *Mihailu* ir šeimoje vadintas *Miša* (Bebre, 2018: 53).

Margą likimą turi pačios giminės pavardė, kuri įvairiais laikais patyrė nesuskaitomų transformacijų: laikraščiuose, dokumentuose, ant kapų paminklų ir kitur buvo rašoma ne tik *Varnas*, bet ir – *Varnass*, *Vārna*, *Varna*, *Warnas*, *Warno*, *Waroneckij*, Варнус, Воронежский. Moterų pavardžių rašyboje buvo naudoti lietuviški baigmenys *-aitė* ir *-ienė* (Varnų giminėje būtent: *Varnaitė* ir *Varnienė*), kurie tradiciškai nurodo moters šeiminę padėtį, o sovietų laikais visi variantai pakeisti į vieną formą – *Varnas*.

Kalniešių valsčiaus lietuviai ir šiais laikais patiria kalbinių kontaktų, jie negyvena atskirai nuo kitų etninių grupių ir kasdien jiems daro įtaką dvi dominuojančios kalbos Kraslavos viešojoje erdvėje – latvių ir rusų. Šalia jų funkcionuoja dar kitos: baltarusių, lenkų ir vietinių latvių, atitinkamai, latgaliečių, taigi vietiniai lietuviai be gimtosios kalbos supranta latvių ir rusų kalbą ir dar kokią nors bent minimaliu lygiu, kad galėtų susikalbėti su savo kaimynais be jokių tarpinių kalbų. Tai reiškia, kad jie yra daugiakalbiai. Kalniešių valsčiaus lietuviams būdingas tolerantiškas požiūris į skirtingas etnines grupes ir jie patys suvokiami kaip organiška to dalis.

Vietovės daugiatautis ir daugiakalbis pobūdis bei ryškūs rusifikacijos procesai, trukę pusę šimtmečio, aišku, turėjo esmingai didelį poveikį Varnų giminei ir jų kalbai šiandien. Šiandien Didžiosios Indricos lietuvių kolonija yra beveik išnykusi. Taip pat ir iš gausios Varnų šeimos šiandien tik keli nariai savo namais laiko Kalniešių valsčių ir jo apylinkę ar netoliese esantį Kraslavos miestą. Dalis Varnų šeimos narių gyvena Latvijos sostinėje Rygoje ar kituose Latvijos miestuose. Keletas šeimos palikuonių persikėlė į Lietuvą, Baltarusiją, Rusiją, Lenkiją ir net JAV.

Pietų Latgaloje gyvenantys Varnų giminės atstovai iš esmės yra asimiliuoti, surusinti arba sulatvinti. Nors Varnų giminė iki šiol išsaugojo daugelį šeimos tradicijų, vienas svarbiausių tapatybės elementų – lietuvių kalba, išsaugota tik kai kurių vyresnių šeimos narių. Ir lietuvių etninę savivertę geriausiai išsaugo vyresnio amžiaus žmonės, ypač tie, kurie užaugo šeimoje, kurioje abu tėvai yra lietuviai. Kai lietuvis susituokia su kitos tautybės atstovu, galimybė perduoti lietuvių kalbą yra menka. Šiuolaikinių Didžiosios Indricos kolonistų atžaloms yra išnykusi galimybė vartoti lietuvių kalbą svarbiose gyvenimo srityse (mokykloje, bažnyčioje, įstaigose) ar net vartoti išvis. Todėl lietuvių kalba čia jau yra pakeista latvių arba rusų kalbomis – šeimos yra mišrios. Aišku, tai didele dalimi lemia kalbos potencialių paveldėtojų valia ir etninė savivertė.

Varnų giminės atstovų kalba

Šiandien iš Varnų giminės Indricos šnektą atstovauja trys Joachimo Varno dukraitės, lietuviškai taip pat kalba vyriausios anūkės vaikai. Kiekvienos sesers gyvenimo kelias buvo skirtingas – jauniausia ištekėjo už ruso, vidurinė – latvio, o vyriausia ištekėjo už vietinio Didžiosios Indricos lietuvio. Sutuoktinio kalba buvo lemiamas veiksnys, ar šeimoje lietuvių kalba buvo perduota vaikams. Todėl vyresniosios sesers vaikai yra vieninteliai, kurie gerai supranta lietuviškai (nors tai yra šnekamoji kalbos forma su daugybe slavizmų). Kitų seserų vaikai lietuviškai jau nebekalba, bet supranta atskirus žodžius ir kelias dainas ar eilėraščius lietuvių kalba, kuriuos iš kartos į kartą kaip brangų kultūros paveldą vis dėlto perdavė vyresnio amžiaus žmonės.

Plačiau Indricos šnektą aprašė K. Garšva. Jis daro išvadą, kad tai yra naujakurių šnektą, kuri susiformavo daugiau nei prieš 130 metų. Amžiaus pradžioje Indricos šnektą atstovavo apie 250 lietuvių ir joje atsispindėjo kai kurios archajiškos kalbos ypatybės. Vis dėlto ji patyrė daugiau kontaktų nei kitos Latvijos lietuvių šnektos (Garšva, 2015a: 65; Garšva, 2015b: 56, 57). Remiantis stebėjimais, kuriuos K. Garšva fiksavo Indricos šnektoje ir juos lyginant su autorės 2017 ir 2018 m. vasaromis surinktais duomenimis apie Varnų giminės atstovų kalbą, padaryta išvada, kad seserų kalba turi kelias vienijančias ypatybes. Kalbų kontaktų, ypač slavų kalbų įtaka, pasireiškia visų trijų informantų kalboje, vis dėlto ryškiai galima matyti Indricos šnektos bruožus: dzūkavimo, garsų pakeitimus ir pan.

Autorės pastebėjimai rodo, kad visos seserys vietoje *č* sako *c* (pvz.: *cia* < *čia*, *paciai* < *pačiai*, *suncia* < *sunčia*⁶). Taip pat labai būdingas bruožas yra *t* ir *d* pakeitimai į *c* ir *dz* (pvz.:

6 Autorės nurodyti pasakotojų kalbos pavyzdžiai *čia* ir toliau pateikiami supaprastinta fonetine transkripcija.

cinai < tenai, cik < tik). Šiuos du požymius kelių Indricos kolonistų kalboje seniau pastebėjo ir K. Garšva (žiūr. Garšva, 2005: 169).

Stebimi garso junginių *an, en* pakeitimai į *un, in* (pvz.: *brungus < brangus, švintas < šventas*). Taip pat *ai* keičiamas į *ei* (pvz.: *deiktas < daiktas*); *o* pakeistas į *a* (pvz.: *narėjau < norėjau, raželes < roželės, nupjavė < nupjovė*). Transformacijos stebimos tiek žodžio šaknyje, tiek galūnėje.

K. Garšva rašo, kad iliatyvo vartojimas būdingesnis būtent Uodegėnų šnektai: „Tarp Uodegėnų ir Eglainės (vilniškių ir gretimų uteniškių, išskyrus gal tik Ciskodą ir Indricą) lokatyvas painojamas su iliatyvu t. y. Vietoj lokatyvo labai dažnai (ypač Uodigėnuose) vartojamas iliatyvas, o vietoj iliatyvo – retkarčiais ir lokatyvas [...]“ (Garšva, 2015a: 134). Tačiau Varnų šeimos atstovų kalbos analizė rodo, kad iliatyvo vartojimas būdingas tiek visų trijų seserų, tiek kitų šeimos narių kalboje (pvz.: *Lietuvan* ‘į Lietuvą’, *Rygan* ‘į Rygą’, *Kraslavkan* ‘į Kraslavą’, *kabinetan* ‘į kabinetą’) (Bebre, 2018: 55, 75).

Leksikos vartosenoje pastebėta, kad *dalgiui* pavadinti vartojamas morfologinis variantas *dalgė*, o *gyvatei* pavadinti vartojamas žodžių junginys *baisi kirmėlė*. Kalboje yra labai mažai latvių kalbos žodžių, bet seserų kalboje yra daug slavizmų, kurie įtraukti į lietuvių kalbos sistemą, pvz.: *videlca < lenk. widelec* ‘šakutė’, *viedras < lenk. wiadro, brus. вядро, rus. ведро* ‘kibiras’; *batienas < lenk. bocian* ‘gandras’, *cibulis < lenk. cebula* ‘svogūnas’, *skatertis < rus. скатерть* ‘staltiesė’, *lotkas < brus. rus., лодка* ‘valtis’, *tumanas < brus., rus. туман* ‘migla’ ir daug kitų.

Įdomus dvidešimto amžiaus pradžios Varnų šeimos kalbos pavyzdys yra Teklės Varnaitės, kuri savo gyvenimo pabaigą praleido vienuolyne Lenkijoje, parašyti laišakai tėvui Joachimui Varnui. Laiškuose buvo pastebėti keli garsų pakeitimai: *an > un*: *brungus < brangus, runkėlės < rankėlės*; *en > in*: *šwintam < šwentam*. Rašyba vizualiai panaši į lenkų kalbą, pavyzdžiui, vietoj grafemos *š* esama digrafo *sz*: *asz < aš, apraszej < aprašei*, o *č* rašomas *cz*, pvz., *atejnanczam < ateinančiam*. Dvibalsių antras komponentas *i* panašiai kaip lenkų kalboje labai dažnai pakeistas į *j*: *swejkinu, danguj*. Vietoj prielinksnio *už* vartojamas *ažu* arba *až*, kas yra būdinga Rytų Lietuvai (Zinkevičius, 1966: 428), pavyzdžiui *ažu wisu musu familiju meldziuous* ‘už visą mūsų šeimą meldžiuosi’, taip pat pastebėta daug kitų įdomių požymių. Taigi lyginant Teklės Varnaitės kalbą su jos brolio dukterų kalba, galima pamatyti daugiau archajiškų formų, kurių jaunos kartos kalboje daugiau nepasirodo, pavyzdžiui, *ažu* arba *až* vartojimas vietoj *už* (sesers tėvo Povilo Varno užrašuose prepozicija *ažu* dar vartota).

Dar ryškesnius pokyčius galima pastebėti jaunosios kartos Varnų giminės atstovų kalboje, ką iliustruoja vyresniosios sesers dukra. Nors jos kalba išlaiko keletą bruožų, kurie taip pat pastebimi jos motinos kalboje ir charakterizuoja Indricos šnektą, dukters kalba panaši į pidžiną, kuriame sumaišyti lietuvių, rusų ir latvių kalbų elementai, ryškiai atskleidžiant šnektos pokyčius, kurie įvyko kontaktinių kalbų įtakoje: „[...] Dedukas *pets pabeige*, *i deduka visi vaikai, brālī i seseris makesi Vilniuse gimnazijoj*. *Par ji buvo daže savas kabinetas namie, su takie pramakaškas su šitams nu vot, su černilu. I anas mus nieka šitus vaikus anukus nu nemožna bila užeit kebinetan* [...] *Kabinetan nemožna bila vaikščiuoti*.“ (Bebre, 2018: 96). Pasakotoja pripažįsta, kad daugelio lietuviškų leksemų neprisimena, todėl jas pakeičia rusų kalba, kuri bendravime vartota dažniau. Dėl šio fakto pasakotoja jaučiasi kiek nepatogiai ir bando sumažinti įspūdį, kad jos šeimos kalba vis dėlto yra rusų. Galima daryti išvadą, kad keli Varnų giminės atstovai lietuvių kalbą gyvenimo metu vartojo ir tebevartoja kasdieniniame bendravime, tačiau kitos lietuvių kalbos funkcijos, tokios kaip mokėjimas rašyti, nėra išvystytos – rašo – kaip girdi kaip girdi, su latvių diakritiniais ženklais. Lietuvių mokyklą lankė retas, todėl kalbos funkcijos susiaurėjo. Kasdieniniame bendravime vartojama kalba, jei ji vis dar yra lietuvių, vadinama lietuvių šnekamąja kalba su šnektų ypatybėmis, bet ji papildyta slavizmais, o ne kokiais nors latvių kalbos elementais. Deja, tyrimo areale slavų kalbos, įskaitant ir jų pidžiną, dominuoja.

Giminės kultūros paveldas

Grįžtant prie šeimos kultūros tradicijų, reikia paminėti, kad Varnų giminei buvo svarbu neužmiršti protėvių tradicijų ir šeimos istorijos. Varnų giminę vienija ne tik gausus žmonių skaičius Latvijoje, Lietuvoje, Rusijoje, Lenkijoje ir kitur, bet ir savos kapinės ir himnas lietuvių ir latvių kalbomis, kuris giedamas tada, kai visi kartu susirenka. Susidomėjimą giminės istorija galima matyti keleto šeimos narių veiksmuose ir veikloje. Pagrindinę medžiagą iš įvairių archyvų ir tėvų pasakojimų apibendrina Vytautas Varnas, o Biruta Stivrinia (*Biruta Stivriņa*, gim. Varnas) iki šiol savo namuose išsaugojusi įvairių lietuviškų knygų ir periodinių leidinių kolekciją, taip pat ir įvairius užrašus ir laiškus, kuriuos jos šeimos atstovai vienas kitam siuntė XX a. pradžioje.

XX a. Varnai ant jiems priklausančios žemės pradėjo kurti giminės kapines, kuriose palaidota didžioji dalis Varnų giminės atstovų. 1928 m., kai visi Didžiosios Indricos gyventojai buvo suskirstyti į vienkiemius, Joachimui Varnui kilo idėja ant savos žemės įkurti kapines. 1931 m. jis baigė savo namo statybą ir siekė atlikti reikiamus formalumus, kad gautų

leidimą įkurti kapines. Gauti leidimą prireikė maždaug trejų metų, ir per tuos metus mirė jo vyriausias sūnus Mykolas Varnas, kuris tapo pirmuoju palaidotu tose kapinėse. Kapinių centre palaidotas pats Joachimas Varnas ir jo žmona Domicelė Varnienė. Likusieji kapai turi konkretų išdėstymą: vienoje pusėje palaidoti lietuviai iš žmonos linijos, kitoje – vyro (Bebre, 2018: 37).

Varnų giminės kapinės yra svarbios ne tik kultūriniu ir istoriniu požiūriu, nes jos rodo stiprias šeimos tradicijas, tačiau jos yra įdomios ir lingvistiniu požiūriu. Ant antkapių esantys tekstai yra lietuvių, latvių ir lenkų kalbomis, jie atskleidžia daugiakalbę šeimos tapatybę. Lingvistiškai įdomus yra asmenvardžių ir ypač pavardžių rašymas. Kai kuriuose lietuviškuose žodžiuose vartojami lietuviški rašmenys, kituose tekstas supaprastintas. Ant kai kurių antkapių skaitomi tokie užrašai kaip: *Viespatie duok jai amžina atilsį; Viešpatie, Tu gailėstingas. Duok mirusiems atilsį; Tavimi pasitikejau Viešpatie. Nebusiu sugedintas per amžius ir kt.*

Varnų giminei religinis gyvenimas ir bažnyčia visą laiką buvo labai svarbūs. Kalniešių valsčiuje esančioje Indricos bažnyčioje nuo XX a. pradžios pamokslai ir maldos vykdavo lietuviškai, ji buvo viso Kalniešių valsčiaus lietuviškos tapatybės simbolis. Indricos bažnyčia turi nepamainomą vaidmenį beveik visų apklaustų Kalniečių valsčiaus lietuvių gyvenime, o ypatingą palankumą bažnyčiai parodė Varnų šeimos atstovai. Prie bažnyčios yra XIX a. pastatyta varpinė, o jos viduje – J. Varno padovanotas 35 pūdų (560 kilogramų) sunkus varpas. Varpo viduje išgraviruotas lietuviškas užrašas – *Skumbek Dieva garbei ir žmonu geravei*, o ant varpo parašyta, kad tai J. Varno dovana Indricos bažnyčiai. J. Varnas bažnyčiai padovanojo taip pat ir 14 gipso bareljefų (stočių) su lietuviškai užrašais, vaizduojančių Kristaus kelią į Kalvariją. J. Varno dukra Teklė Varnaitė taip pat parėmė Indricos bažnyčią materialiai, būtent, atsisakė dalies savo paveldo, atiduodama jį bažnyčios poreikiams. Už jos pinigus buvo nupirktas pirmasis dešinėje esantis Jėzaus širdies altorius (Барнас, 2011: 6; Bebre, 2018: 38, 39).

Nors autorės tyrimai rodo, kad Kraslavos apylinkės lietuviams ir keliems Varnų šeimos atstovams lietuvių kalba yra vienas iš tapatybės elementų, tačiau jis nėra vienintelis. Kai kuriems svarbu susitapatinti su Lietuva ir jos simbolika, kitiems lietuviškumas svarbus tik lokaliai, jie neidentifikuoja savęs su Lietuva, bet su vietiniais latvių ar rusakalbių bendruomenės nariais.

Apibendrinant galima teigti, kad lietuvių kalbai stiprinti, tradicijoms išsaugoti ir perduoti kitoms kartomis yra labai svarbus bendruomeniškumas, nes būtent jis užtikrina, kad

Varnų giminė daugiau nei per šimtmetį išlaikė savo etninius ypatumus, išvengdama visiškos asimiliacijos ir šaknų užmaršties.

Literatūra

1. (LC) Avotiņa R., Abajs I., Cekula D. u. c. *Latvijas ciemi. Nosaukumi, ģeogrāfiskais izvietojums*. Rīga: Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra, 2007.
2. Balode L. Lituānismi latviešu limnonīmijā. *Valodas aktualitātes*. Rīga: Zinātne, 1988, 313.–325. lpp.
3. Bebre M. *Lietuvieši un viņu valoda Krāslavas apkaimē*. Maģistra darbs, Rīga: LU, 2018.
4. Bebre M., Lietuvieši Krāslavas apkaimē. *Ezerzeme* Nr. 32, 9. augusts. 2019, 6. lpp.
5. Berga T. *Augšdaugavas 14.–17. gadsimta senvietas. No Krāslavas līdz Slutišķiem*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007.
6. Cakuls J. (1996). *Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja.
7. Garšva K. Lietuvninkai latgalų etnogenezėje. *Baltistica III (1) priedas*. Red. kol. V. Mažiulis, V. Urbutis, V. Ambrazas ir k. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 64–69.
8. Garšva K. Latvijos lietuvių telkiniai: istorija ir kalba. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. t. 24*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, p. 245–262.
9. Garšva K. *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
10. Garšva K. Latvijos lietuviai ir jų kultūra. *Gimtasai kraštas*, 2010, p. 50–56.
11. Garšva K. *Latvijos lietuvių šnektos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015a.
12. Garšva K. Latvijos lietuviai ir jų kalba. *Gimtasai kraštas* 2015/2, 2015b, p. 52–59.
13. Gončarovs A. Dzimtās lietuvišu asinis. *Ezerzeme* Nr. 68, 31. augusts, 2012, 2. lpp.
14. Jēkabsons Ē. *Lietuvieši Latvijā*. Rīga: Elpa, 2003.
15. Jēkabsons Ē. Lietuvišu tautības priesteri Latvijā 19. gadsimta beigās – 1940. gadā. *Katoļu kalendārs 2014*. Katoļu Baznīcas Vēstnesis. 2013, 99.–113. lpp.
16. Leikuma L. *Darbības vārds Krāslavas, Aulejas, Skaistas un Izvaltas izloksnē*. Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga: LU, 1993.
17. Mačiulis D., Jēkabsons E. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.
18. Merkienė I. R. *Pietryčių Latvijos lietuviai*. I. R. Merkienė, R. Paukštytė-Šaknienė, V. Savoniakaitė, Ž. B. Šaknys. Vilnius: Verslus Aureus, 2005.
19. Salnais V., Maldups A. *Pagastu apraksti*. Rīga: Valsts statistiskās pārvaldes izdevums, 1935

20. Spūļs B. Leišu volūdas elementi bazneickunga Jōņa Kurmina vordneicā. *Olūts*, 1944, 6. 205.–230. lpp.
21. Stivriņa B. Rezonanse. *Ezerzeme*, Nr. 4, 15. janvāris, 2009, 2. lpp.
22. Strods H. *Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs 1772.–1959*. Rīga: P. Stučkas LVU, 1989.
23. Vagale A. *Aulejas izloksnes fonētika un vārdu atvasināšana*. Diplomdarbs. Latvijas Valsts universitāte, 1957 (manuskripts; tiek sagatavots izdošanai).
24. Zinkevičius Z. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis, 1966.
25. Брейдак, А. Б. Влияние литовского языка на глубокие латгальские говоры. *Darbu izlase*. 2. daļa. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 2007, с. 188–192.
26. Варнас В. Большая Индрица Краславского района Латвии. *Manuskriptas, glabājas Vītauta Varna personīgajā arhīvā*, 2011.
27. Лейкум Л. Факторы, повлиявшие на образование говоров окрестностей Краславы. Верхнелатышский диалект. Рига: Латвийский государственный университет им. П. Стучка, 1989, с. 40–67.

Marija Bebre

Mg. philol., is a PhD student at University of Latvia Faculty of Humanities, study program “Linguistics”.
Her scientific interests include Baltic language studies, sociolinguistics, dialectology.

Būdingieji politinės reklamos dispozicijos dėmenys

Eglė Gabrėnaitė

Santrauka

Dispozicija, arba retorinė kompozicija, tiria ir vertikalųjį, ir horizontalųjį diskurso lygmenis. Dispozicinės topikos – pastovių diskurso kompozicijos modelių – analizė svarbi ir prasminga siekiant numatyti ir įvertinti potencialų diskurso efektyvumą, poveikumą. Paveikiųjų diskursų kompozicijos tyrimai dažniausiai telkiasi ties komercinių reklamų analize, politinės reklamos dispozicija kol kas menkliau aptarta sritis. Straipsnyje pristatomo tyrimo tikslas – dispozicinės politinės reklamos topikos analizė. Siekiama nustatyti ir iškleisti būdinguosius retorinės kompozicijos topus, pateikti charakteringų pavyzdžių. Dispozicinės topika tirta taikant retorikos mokslo kategorijas bei retorinės ir kontentinės (turinio) analizės metodus.

Dispozicinės topikos tyrimas atskleidžia, jog politinės reklamos kompozicija retai yra išplėtotą, dažniau dėl tam tikrų kūrybinių sprendimų – siekiant ekspresijos, išpūdžio – realizuojamas stipriai redukuotas modelis. Neretai praleistų dėmenų funkciją perima vaizdiniai diskurso elementai, jie funkcionuoja kaip savarankiška kompozicijos dalis, negana to, politinėje reklamoje politiko portretas yra reklamos šerdis, pagrindinis struktūrinis komponentas. Politinė reklama vertintina kaip argumentacinis diskursas: visi reklamos kompozicijos topai – tiek verbaliniai, tiek vizualiniai – glaudžiai susiję su argumentacija ir skatinimu, todėl bendrąja prasme gali būti laikomi sudėtiniais argumentacijos elementais.

Raktiniai žodžiai: retorika, dispozicija, topika, politinė reklama

Įvadinės pastabos

Dispozicija – tai tikslingos ir logiškos teksto kompozicijos mokslas, deramas invencijos etapu surinktų diskurso faktų, argumentų, pavyzdžių, citatų išdėstymas, atsižvelgiant į diskurso tipą, auditoriją, kalbos situaciją ir siekiamą tikslą. Dispozicija, arba retorinė kompozicija, yra „įtikinamosios iškalbos kompozicija“ (Korolko, 1998: 78) – šiuo etapu apgalvojamas diskurso komponavimo planas. Dispozicija tiria tiek vertikalųjį, tiek horizontalųjį diskurso lygmenis. Dispozicinės topikos – pastovių diskurso kompozicijos modelių – analizė svarbi ir prasminga siekiant numatyti ir įvertinti potencialų diskurso efektyvumą, poveikumą.

Tyrimai atskleidžia (Gabrėnaitė, 2010), kad įsimintinoms reklamoms būdinga nuosekli, logiška struktūra, tačiau esama ir tokių, kurios sudarytos tarsi iš atskirų šūkių, tarp kurių neretai trūksta loginių ryšių. Taip nutinka dėl keleto priežasčių: pirmiausia siekiama, kad reklama išsiskirtų, atkreiptų adresato dėmesį, būtų pastebėta, bet nebūtinai perskaityta. Net jeigu pritrauktas trumpalaikis dėmesys, taip ir neperaugęs į sąmoningą dėmesį,

po kelių sekundžių dingsta, tikėtina, jog adresatas spės užfiksuoti bent dalį reklamos – perskaityti neįprastu šriftu, kita spalva išskirtus teiginius arba žodžius, pamatyti iliustraciją. Tokią „fragmentiškos“ reklamos kūrimo strategiją lemia faktas, jog adresatas neretai ignoroja reklamas, geriausiu atveju – „užmeta akį“ (Chłopicki, 2000: 589). Kuo ilgesnis yra reklamos tekstas, tuo labiau jis atbaido adresatą: tokio teksto skaitymas ne tik atima daugiau laiko, bet ir dėl tam tikrų žmogaus psichikos ypatybių yra prasčiau įsimenamas (Šulcienė, 1993, 29–30). Taigi pagrindinės reklamos kūrėjų pastangos skiriamos sukurti tokią reklamą, kuri visų pirma atkreiptų dėmesį: tik tada, kai kuris nors reklamos elementas – šūkis, iliustracija – patrauks adresato dėmesį, šis, tikėtina, susidomės likusiu reklamos tekstu.

Straipsnyje pristatomo tyrimo tikslas – dispozicinės politinės reklamos topikos analizė. Siekiama nustatyti ir iškleisti būdinguosius retorinės kompozicijos topus, pateikti charakteringų pavyzdžių.

Nors topikos tyrimas orientuojasi į bendrybių, universalių modelių paiešką, išskirti labiau apibrėžtas topų grupes pakankamai sudėtinga dėl reklamos turinio ir formos įvairovės. Siekiant labiau apčiuopų rezultatų, pasirinkta tirti spausdintinės politinės reklamos diskursą: analizuotos reklamos, publikuotos prieš 2012–2019 m. laikotarpį vykusius Lietuvos Respublikos Seimo, Prezidento, savivaldybių tarybų ir merų rinkimus. Tiriant politinės reklamos kompozicijos topiką, klasifikacijos pagrindu pasirinkti šie kriterijai: elementų (ne) buvimas, jų kartojimasis bei hierarchija. Atsižvelgiant į darbo objekto specifiką, reklamos pavyzdžių imtis sudaryta vadovaujantis pasikartojimo bei dažnumo kriterijais. Dispozicinės topika tirta taikant retorikos mokslo kategorijas bei retorinės ir kontentinės (turinio) analizės metodus.

Reklamos diskursas intensyviai tyrinėjamas įvairiais aspektais: kaip ekonominis, socialinis, kultūrinis, lingvistinis reiškiny. Minėtinų publikacijų, analizuojančių reklamos tekstų tipus (Arbačiauskienė, Župerka, 1996); reklamos vietą funkcinį stilių sistemoje (Arbačiauskienė 1999); reklamos kalbos taisyklingumą (Pupkis, 1994; Valskys, 1994, 2005; Miliūnaitė, 2004; Drazdauskienė, 2004; Blažinskaitė, 2002, 2004; Klimavičius, 2004); kreipimosi į adresatą būdai reklamoje (Marcinkevičienė, 2004; Girčienė, Kupčinskaitė-Ryklėnė, 2005); dėmesio skiriama vaizdo ir žodžio santykio reklamoje tyrimams (Lidžiuvienė, 2002; Juzelėnienė, Šarkauskienė, 2007). Solidi lingvistinių reklamos ypatybių studija yra Irenos Smetonienės monografija „Reklama... Reklama? Reklama!“ (2009), skirta garsinės reklamos stiliaus analizei, vertinga Kazimiero Župerkos mokomoji knyga „Reklamos tekstas: pragmatika, stilius, kalba“ (2008). Vis dėlto pastebėtina, kad paveiklų diskursų kompozi-

cijos tyrimai dažniausiai telkiasi ties komercinių reklamų analize (Gabrėnaitė, 2010), politinės reklamos dispozicija kol kas menkliau aptarta sritis.

Teorinė tyrimo prieiga

Aristotelis teigia, jog kiekviena kalba turi turėti pradžią, vidurį ir pabaigą, tačiau taip pat pastebi, jog kartais pakanka dviejų dalių – teiginio ir jo įrodymo (Aristotelis, 2005: 150). Retorinės kompozicijos kanonus labiausiai atitinka ir praktinei analizei dažniausiai taikoma keturių elementų schema: įžanga (lot. *exordium*) – etapas, kurio metu stengiamasi patraukti auditorijos dėmesį, pelnyti jos palankumą, taip pat – intelektualiai parengti auditoriją suprasti gvildenamo klausimo esmę; pasakojimas (lot. *narratio*) – pasakojimo apie diskurso objektą, jo pristatymo arba aiškinimo etapas; argumentacija (lot. *argumentatio*) – išsakytų teiginių pagrindimas; pabaiga (lot. *peroratio*) – išvadų ir apibendrinimų pateikimo etapas. Nuoseklumo ir logikos reikalavimams paklūstanti kompozicija vadinama įprasta (lot. *ordo naturalis*). Meninė kompozicija (lot. *ordo artificialis*) vadinama modifikuota diskurso struktūra, kai tam tikros dalys praleistos, sukeistos vietomis ar „performuotos“ (Koženiausienė, 2001: 102). Retorinės kompozicijos elementai glaudžiai tarpusavyje susiję, kiekvienas iš jų atlieka tam tikrą funkciją, turi savus uždavinius, kurių įgyvendinimas – sėkmingos persvazijos sąlyga.

Nors retorinės kompozicijos schema yra palyginti tvirta, ją sudarančios dalys gali įvairuoti priklausomai nuo diskurso pobūdžio. Aristotelis „Retorikoje“ teigia: jeigu kalba aiški, kalbos objektas lengvai ir greitai įsimenamas, kai kurių kompozicinių dalių, pavyzdžiui, įžangos arba pabaigos, galima atsisakyti (Aristotelis, 2005: 150). Paliekama galimybė improvizuoti, atsižvelgiant į komunikacinio tikslingumo, t. y. santykio tarp adresanto, adresato bei gvildenamos temos; turinio nuoseklumo, t. y. nuoseklios ir logiškos pagrindinės minties plėtotės; prasminio išbaigtumo, t. y. tikslo, kurio siekiant vyksta komunikacija – kreipiamasi į auditoriją, vartojant atitinkamas kalbos priemones, ir kt. veiksmus. Diskurso komponavimo logika „priklauso tiek nuo kalbos produkavimo bendrosios intencijos (informuoti, įtikinti, skatinti veikti, sužadinti jausmus), tiek nuo konkretaus kiekvieno sakytinio ar rašytinio teksto tikslo“ (Nauckūnaitė, 2002: 62).

Atsižvelgiant į tirto diskurso, kurio vienas iš pagrindinių bruožų yra glaustumas bei lakoniškumas, specifiką, sunku tikėtis, kad jo kompozicija atitiks klasikinės retorinės dispozicijos reikalavimus. Reklama – kompaktiška informacija, todėl diskurso kompozicija retai būna išplėtotą, dažniausiai realizuojamas supaprastintas jos modelis, eliminuojami kai kurie klasikinės struktūros elementai. Tačiau ne visi diskurso kompozicijos elementai yra vieno-

dai svarbūs, „kiekvienas teksto tipas turi vieną esminį žingsnį“ (Marcinkevičienė, 2008: 49). P. H. Lewiński, aptardamas reklamos struktūrinius modelius, išskiria penkis etapus, atitinkančius tam tikras klasikinės retorinės kompozicijos dalis: *įvadinę, dialogo užmezgimo, argumentų pateikimo, įtikinėjimo, pabaigos* (Lewiński, 1999: 68–69).

Analizuojant spausdintinės politinės reklamos kompozicijos topiką pagal diskurse atliekamas funkcijas, tikslinga išskirti šiuos bendriausius kompozicijos elementus: *įžangą*, argumentaciją, apibendrinimą. Svarbus įžangos psichologinis poveikis, jo tikslas – sužadinti adresato motyvaciją dalyvauti komunikacijos procese, atkreipti dėmesį į reklamą, kelti susidomėjimą, pelnyti palankumą, pateikti bendrąją informaciją. Argumentacijos tikslas – užmegzti dialogą tarp komunikacijos akto dalyvių: tam tikrų poreikių turinčio adresato ir tuos poreikius patenkinti siūlančio adresanto. Įžangoje pateikta bendroji informacija konkretizuojama. Užsimezgęs dialogas tęsiamas, teikiant įvairaus pobūdžio argumentaciją: pristatomas reklamos objektas, jo pranašumas prieš konkurentus. Argumentacijos uždavinys yra įtikinti adresatą, paskatinti veikti arba priimti atitinkamą sprendimą. Pakartojimo ir apibendrinimo tikslas – pakartoti esminę informaciją, akcentuoti pagrindinius argumentus, nukreipti veikti tinkama linkme.

Pagrindinės retorinio diskurso kompozicijos dalys iš esmės atitinka pagrindines persvazijos kategorijas (Volkov, 2001: 165): *įžanga* yra tiesiogiai susijusi su adresato ir adresanto santykiu, t. y. su didžiausią poveikumo galią turinčia *ethos* kategorija – derama pagarba adresatui ir tinkamų tos pagarbos raiškos priemonių pasirinkimu; argumentacija siejama su tikrovės ir diskurso turinio santykiu, taigi su *logos* kategorija – įrodymo ir įtikinimo jėga; pabaiga – su emocijomis, valios aktais, adresato sprendimu, taigi priskirtina *pathos* kategorijai, sužadinančiai motyvacinę jausmų galią.

Verbalinė – vizualinė reklamų kompozicija

Nors straipsnyje koncentruojamasi į verbalinius diskurso elementus, negalima neaptarti vizualumo reklamoje svarbos. Aristotelis „Metafizikoje“ pabrėžia, jog regėjimas yra vertingiausia joslė, turinti prioritetą kitų jausmų atžvilgiu. Vizualinių elementų gausą reklamoje pirmiausia lemia elementarūs pragmatiniai motyvai – „vaizdinis reklamos pateikimas yra paprasčiausias būdas perduoti informaciją, nes vaizdo suvokimui žmogus sunaudoja mažiausiai energijos“ (Jokubauskas, 2006: 3). Reklamos diskurso orientavimasis į vizualumą yra akivaizdus: vaizdas tampa svarbia informacijos sklaidos, įtaigos, argumentacijos priemone. Vizualinis reklamos įtaigumas yra stipresnis nei verbalinis, nes adresatas rekla-

moje mato tai, ką nori matyti, t. y. tai, kuo tiki: „Matymas lemia mūsų vietą supančiame pasaulyje; mes aiškiname šį pasaulį žodžiais, bet žodžiai niekuomet nepaneigs fakto, kad mes esame jo (matymo) apsupti. <...> Kaip mes matome daiktus, priklauso nuo to, ką mes žinome ar kuo tikime“ (Berger, 1972: 7–8). Vadinasi, vaizdinis objektas visuomet yra bent iš dalies atkuriamas iš patirties ir žinojimo, taigi per vaizdą reklama gali „įtraukti publikos patirtį“ (McLuhan, 2003: 224).

Esminis politinės reklamos suvokimo momentas – pažinumas, todėl reklamų kūrėjai daug dėmesio skiria iliustracijai. Iliustracijos funkcija yra kurti (pozityvų) įspūdį, tai ir viena iš svarbiausių, o dažnai – ir pati svarbiausia, informacijos sklaidos ir įtaigos priemonė politinėje reklamoje. Kaip teigia reklamos vaizdų poveikį analizavęs P. Messaris, „vaizdai gali priversti pajusti, jog privalome atlikti vienokį ar kitokį veiksmą“ (Messaris, 1996: 4). Taigi iliustracija yra svarbus sėkmingos persvazijos veiksnys: tinkamai parinkta ji gali turėti nemenką įtaigos galią, generuoti adresato emocijas, skatinti priimti sprendimą ar atlikti tam tikrus veiksmus.

Pagal vizualinių elementų dominavimą apibendrintai galima skirti šiuos spausdintinės reklamos tipus: reklamos, kuriose dominuoja vizualiniai elementai; reklamos, kuriose dominuoja verbaliniai elementai; reklamos, kuriose lygia greta pateikiama vizualinė ir verbalinė informacija. Politinėse reklamose dominuoja vizualiniai elementai: dažniausias modelis – pagrindinis dėmesys skiriamas iliustracijai, ją papildo tekstas – šūkis ir / arba partijos, politinio judėjimo logotipas. Kartais glaustas tekstas pateikiamas kaip papildomas komentaras, vizualinės plotmės interpretacijos raktas.

Politinėje reklamoje dominuoja dvejopo pobūdžio iliustracijos. Dažniausiai pasitinkantis kompozicinis modelis – pagrindinė asmens arba asmenų grupės iliustracija, greta esantis tekstas papildo informaciją apie asmenį: nurodo partinę priklausomybę, sąrašo numerį, pakartoja politiko arba partijos šūkį. Tai labiausiai įprastas, tradicinis pri(si)statymo rinkėjams būdas. Kitas būdingas atvejis – iliustracija, tiesiogiai nesusijusi su asmeniu. Tokio tipo iliustracijos tikslas – atkreipti dėmesį, priminti, įtvirtinti partijos ar politinio judėjimo ženklą, logotipą, sąrašo numerį, programinį šūkį. Kaip papildomas elementas gali būti dalies programinių nuostatų atkartojimas.

Įžangos topika

Aristotelis lygina įžangą su prologu poezijoje ir preliudija muzikoje: „Preludija panaši į epideiktinės kalbos įžangą tuo, kad fleitininkai, tai, ką gali sugroti geriausiai, groja iš pat

pradžių; kalbant reikia daryti tą patį“ (Aristotelis, 2005: 151). Retorikos teorija rekomenduoja atsižvelgti į tam tikrus veiksnius: tinkamos įžangos rūšies bei deramų persvazijos priemonių pasirinkimą, numatomą psichologinį vaidmenį, auditorijos, kuriai ji skirta, charakteristikas ir t. t. Įžanga neretai vertinama kaip pagrindinis reklamos diskurso kompozicijos elementas, lemiantis tolesnį adresato dėmesį, taigi ir reklamos sėkmę (Smetonienė, 2001: 65): ji turėtų būti formuluojama taip, kad adresatas tiksliai ir aiškiai suvoktų, kokias problemas išspręsti arba kokius poreikius patenkinti žada reklama.

Įžanga – adresato paruošimo komunikacijos procesui fazė, psichologiniu požiūriu ji reikšminga, nes padeda užmegzti kontaktą tarp komunikacijos akto dalyvių. Nors reklamos diskursas neretai analizuojamas kaip įtikinėjimo semiotika paremta vienpusės komunikacijos forma, iš esmės reklama neatsiejama nuo dialogo sąvokos. Diskurso dialogiškumą implikuoja kontakto tarp adresanto ir adresato būtinybė. Politinei reklamai būdingas aktyvus adresanto ir adresato santykis: į adresatą tiesiogiai ar netiesiogiai kreipiamasi, jis nuolat juntamas, visada yra komunikacijos centre. Tokia tariamo artumo atmosferos kūrimo strategija dar vadinama sintetinė personalizacija (Marcinkevičienė, 2008: 60).

Daugelyje politinių reklamų įžangos funkciją atlieka šūkis – skambus, nuolat kartojamas jis veikia kaip politiko ar pretendento juo tapti identifikatorius. Dar vienas iš tokio šūkio tikslų – pelnyti rinkėjų pritarimą: demonstruojama pagarba ir dėmesys adresatui, apeliuojama į bendrystę. Jeigu adresato ir nepavyks įtikinti iš karto, pagarbus kreipimasis pastarajam sukels pozityvių emocijų, o tai gali būti paskata teigiamam vėlesniam sprendimui. Adresatui atskleidžiama tai, ką šis nori matyti, kuriama idealios tikrovės imitacija: *Už naują pradžią Vilniuje!* (Gintautas Paluckas); *Už šviesesnę Kauną!* (Židrūnas Garšva); *Savo ateities šeiminkai* (Bronys Ropė).

Dažniausiai rinkėjų palankumo siekiama pasitelkus bendrystės aktualizavimo topą: politikas tapatinasi su adresatu, akcentuoja rūpestį paprasto žmogaus gerove, solidarumą. Jei tai lokalūs, savivaldos lygmeniu organizuojami rinkimai – pabrėžiamas krašto, rajono, miesto dėmuo: *Mus vienija meilė Šilalės kraštui* (Stasys Navardauskas); *Užtikrinsime Kauno gyventojų ir jų augintinių gerovę!* (Brigita Kymantaitė, LS); *Kartu – už pažangą Vilniaus rajoną!* (Gintaras Karosas); *Keiskime Prienus kartu!* (LŽP); *Klestintį Jurbarko kraštą sukursime dirbdami kartu* (Vidmantas Juzėnas, LCS); *Kurkime Kauną kartu!* (Gintautas Labanauskas). Jei reklamos publikuojamos ruošiantis Seimo ar prezidento rinkimams, neišvengiamai demonstruojamas rūpestis visos šalies ir jos gyventojų gerove: *Žmogui, žemei, Lietuvai!* (LVŽS); *Už stiprią Lie-*

tuvą! (Saulius Skvernelis); Laimingas žmogus – laiminga Lietuva! (Dalia Kaupaitienė, LSDP); Lietuva – čia mūsų namai. Tesprendžia tauta! (Vytautas Kamblevičius, TT).

Vienas iš esminių momentų, siekiant įgyti adresato palankumą – leisti jam pajusti, jog yra gerbiamas ir vertinamas, todėl taikomos retorinės priemonės, turinčios sužadinti pasitikėjimo tarp komunikacijos akto dalyvių atmosferą. Demonstruojama pagarba privalo būti besąlygiška, nepaisanti jokių aplinkybių, amžiaus, išsilavinimo, socialinio statuso ir t. t.: *Gerbti, girdėti ir ginti. Kiekvieną (Vilija Blinkevičiūtė, LSDP); Svarbiausia – žmogus! (LSDP); Visi mes – Lietuva! (LSDP), Lietuva yra čia! (Arvydas Juozaitis).*

Tapatinimosi su adresatu topika yra vienas iš ryškiausių politinės reklamos ypatumų – politikai pozicionuoja save kaip orientuotus į tarnystę rinkėjams, bendruomenės įgalinimą: *Ateiname tarnauti žmonėms, o ne valdyti! (LCP); Mūsų daug, todėl galime daugiau (Steponas Vaičiškuskas, LSDP) Keiskime sistemą kartu (Kaunas plius Puteikis); Pasitikėsite – laimėsime visi! (Raminta Bastytė, LSDP).*

Dar vienas įžangos uždavinys – nukreipti adresato dėmesį tinkama linkme, kad šis tinkamai suvoktų pagrindinę mintį – „įžangoje atskleidžiamas tolimesnės kalbos turinys, jos tikslas, kad adresatas iš anksto žinotų, apie ką bus kalbama“ (Aristotelis 2005: 152). Patyrusių arba į aukščiausius postus pretenduojančių politikų, politinę tradiciją puoselėjančių partijų reklamoms labiau būdingos santūrios įžangos – šūkiei, vengiama netikėtumo efekto, šokiravimo, įtampos. „Retorikoje“ Aristotelis teigia: „Yra trys priežastys, dėl kurių pasitikima kalbėtoju, trys priežastys, dėl kurių tikime, nereikalaudami įrodymų – tai išmintis, dorybė ir geranoriškumas. <...> Jei klausytojams atrodo, kad kalbėtoju būdingos visos šios savybės, juo pasitikima“ (Aristotelis 2005: 65–66). Kandidatui pelnyti rinkėjo pasitikėjimą yra svarbiausias uždavinys, todėl pabrėžiamas atsidavusio, patikimo, dialogui atviro politiko įvaizdis: *Visas jėgas Lietuvai! (Gitanas Nausėda); Už naują, geresnę Lietuvą! (Remigijus Ačas); Susitarkime pagaliau! (Ingrida Šimonytė); Laukia rimti darbai! (Mantas Adomėnas, TS-LKD).*

Politikos naujokai arba žūtbūt dėmesio siekiantys kandidatai renkasi patraukiančiojo tipo įžangas, kurių tikslas – tinkamai nuteikti adresatą, skatinti jį nedelsiant priimti sprendimą arba veikti, o paveikumas grindžiamas netikėtumu, išskirtinumu. Tokioms įžangoms būdingas patetiškas tonas, ekspresyvumas, dažni retoriniai sušukimai, klausimai, skatinimas, kategoriškos intonacijos: *Ateiname tarnauti žmonėms, o ne valdyti! (LCP); Rink valdžią, kuriai tu svarbus (Emanuelis Zingeris, TS-LKD); Kokią Lietuvą renkiesi Tu? (Dainius Kreivys); Priversime Vyriausybę gerbti Kauną! (Andrius Kupčinskas, TS-LKD).* Emociniam įspūdžiui sustiprinti vartojama licencija – retorinė figūra, kuria adresantas, kreipdamasis į adresatus,

„atvirai ir drąsiai reiškia savo mintis ir jausmus arba pavartoja kokį perdėm stačiokišką žodį ar posakį minties stiprumui ir aiškumui sustiprinti“ (Koženiauskienė, 2001: 338): *Kiek galima šliaužti? Darom šuolį!* (Paulius Kunčinas); *Atsilyginsime už balsus!* (Antanas Guogas, LS).

Ižangos funkciją dažnai atlieka kreipimasis į adresatą. P. H. Lewińskis atkreipia dėmesį į tai, kaip siekiama adresato palankumo, kai reklamos objektas savaime asocijuojasi su nemaloniomis ar nepatraukliomis aplinkybėmis, t. y. jam būdinga tam tikra negatyvi konotacija (Lewiński, 1999: 158–159). Tokioms reklamoms iš galima priskirti ir politines reklamas, kuriomis kreipiamasi į skeptiškai, dažnai net priešišškai nusiteikusius rinkėjus. Čia tinkamas kreipimasis į adresatą itin svarbus. Būdingi atvejai, kai į kreipiamasi netiesiogiai – per tarpininką: jei reklamuojasi naujas ar menčiau žinomas politikas, jį pristato ir rekomenduoja kolega – turintis daugiau patirties ir rinkėjų simpatijų. Tokią reklamų ižangą – rekomendaciją visada papildo ir rekomenduojančiojo atvaizdas. Pavyzdžiui, pirmąją pusę kandidato į Marijampolės merus Kęstučio Traškevičiaus reklamos užima TS–LKD partijos pirmininko Gabrieliaus Landsbergio nuotrauka ir rekomendacija: *Marijampoliečiams reikia pokyčių. Reikia pašalinti neteisybę, nesąžiningumą ir neskaidrumą iš Marijampolės politinio gyvenimo. Esu įsitikinęs, kad šiuos pokyčius gali užtikrinti Kęstutis Traškevičius*. Europos Parlamento narė Vilija Blinkevičiūtė pozuoja šalia kandidato į Kauno rajono merus Valerijaus Makūno, o ryški reklamos antraštė perduoda įvadinį jos klausimą *Kodėl verta pasitikėti Valerijumi Makūnu?*, į kurią atsakoma tolesniame reklamos tekste.

Argumentacinė topika

Nesąmoningas adresato dėmesys, kurį patraukia ižanga, išblėsta arba virsta sąmoningu dėmesiu, t. y. krypta į diskurso turinį: tai informacijos priėmimo ir vertinimo etapas. Kiekvienas spausdintinės reklamos diskursas turi pasakojimo struktūrą, tačiau pasakojimo samprata čia neapsiriboja „kalbiškumu“ (pasakojimas yra kalbinis) ir „įvykiškumu“ (jis pasakoja įvykius) (Kačerauskas, 2006: 25). Pasakojimas šiuo atveju turėtų būti suprantamas platesne reikšme: ne visos jo apraiškos yra naratyvios, vizualinė raiška keičia verbalinę, iliustracija perima pasakojimo funkciją, „vaizdai, kurie mus supa ir skverbiasi į mus, iš tikro turi tas pačias savybes, kaip ir pasakojimo žodžiai“ (Sodeika, 2005: 32). Reklamos diskursas yra terpė, į kurią papuolęs bet koks vaizdas ar žodis tampa ženklu.

Politinės reklamos kūrėjai ieško argumentų, galinčių padėti įtikinti adresatą, paveikti jo nuostatas, jausmus, taigi šiuo požiūriu reklama gali būti pavadinta argumentaciniu diskursu. Klasikinėje retorikoje argumentacija yra etapas, kai įrodomas prieš tai buvusioje

dalyje išsakytų teiginių teisingumas, tai „įtikinamas teiginių teisingumo įrodymas“ (Koženiauskienė, 2001: 127). Bet kuriuo atveju – „galutinis argumentacijos tikslas – įtikinti auditoriją (klausytojus ar skaitytojus) tam tikrų kultūros, visuomenės ir žmogaus gyvenimo problemų tikrumu ir / ar siūlomų sprendimų teisingumu“ (Nauckūnaitė, 2007: 99). Kaip savarankišką reklamos diskurso kompozicijos dalį argumentaciją išskirti yra keblu, nes, kaip minėta, visas reklamos diskursas yra persmelktas argumentacijos.

Vienas iš reikalavimų, keliamų reklamos argumentacijai – ji privalo atrodyti logiška, nuosekli, kurti patikimo įrodymo iliuziją. Pasak M. Korolko, „retorinių argumentų vertė priklauso nuo jų naudingumo, tinkamumo konkrečiam adresatui. Šiuo požiūriu įtikinanti argumentacija yra susijusi su daugeliu įvairių aplinkybių: istorinių, kultūrinių, visuomeninių, psichologinių. Šios aplinkybės yra susijusios ir su retoriniais veiksniais“ (Korolko, 1998: 85–86). Retorinės argumentacijos būdų bei priemonių pasirinkimas tiesiogiai priklauso ir nuo adresatų charakteristikos: dera pasirinkti tokius argumentus, kurie būtų tinkami ne tik konkrečiam retoriniam diskursui, bet ir atitiktų adresato suvokimo galimybes.

Politinėje reklamoje dominuoja emocinės apeliacijos – eristinė argumentacija. Tai tam tikros argumentacijos schemos, susijusios su mėginimu įtikinti savo pažiūrų teisingumu, palenkti adresatą į savo pusę (Schopenhauer, 2007: 13–35). P. H. Lewińskis, analizavęs įvairių reklamos formų argumentacijos ypatybes, daro išvadą, kad eristinė argumentacija yra dominuojanti argumentacijos reklamoje rūšis (Lewiński, 1999: 170). Politikams, renkantis argumentacijos metodus, ypač svarbu rasti tai, kas bendra, suprantama ir priimtina visiems adresatams, nepaisant jų priklausomybės tam tikrai socialinei, etinei, religinei ar kt. grupei, ir kartu atrasti tai, kas būdinga konkrečios grupės narių kolektyvinei sąmonei. Emociniai argumentai padeda kontroliuoti adresato dėmesį, struktūruoti adresato gaunamą informaciją, priversti jį užfiksuoti vienokią ir nepastebėti kitokios, politikui nenaudingos informacijos.

Eristinės argumentacijos būdų politinėje reklamoje labai daug, tačiau su kai kuriais tenka susidurti itin dažnai. Vienas iš politikų mėgstamiausių – apeliavimas į adresato tuštybę (lot. *argumentum ad vanitatem*), stengiantis šį palenkti į savo pusę, pelnyti palankumą. Tokio tipo argumentacija dominuoja jau aptartoje įžangų – šūkių topikoje, tačiau būdinga ji ir kitoms reklamos kompozicijos dalims: *Vystydami žemės ūkį vienodomis sąlygomis su visomis ES šalimis, gamindami sveiką maistą mes sukursime Lietuvos žmonėms darbo vietas bei orias gyvenimo sąlygas ir dirbančiam, ir pensininkui (LVŽS); Daugiau pagarbos – štai ką garantuoja Laura Radzevičiūtė ir Lietuvos centro partija visiems alytiškiams! (Laura Radzevičiūtė, LCP).*

Kaip jau minėta, apeliacija į autoritetą (lot. *argumentum ad verecundiam*) – vienas iš tradicinių argumentų, pasitelkiamų įrodyti, kodėl vertėtų pasikliauti politikos naujoku. Tokia argumentacija gali būti daugiau ar mažiau išplėtotą, tačiau visada grindžiama rekomenduojančiojo asmenine nuomone: *Mieli kraštiečiai, raginu aktyviai balsuoti II-ajame rinkimų į Šakių rajono savivaldybės tarybos narius – merus ture. Kviečiu palaikyti gerbiamą Vidą Cikaną, kuris ryžtingai pasisako už pokyčius! Šakių rajono savivaldybės tarybos narė Raminta Bastytė. Štai kaip Europos Parlamento narė Vilija Blinkevičiūtė rekomenduoja perrinkimo siekiantį Kauno rajono merą: Galiu drąsiai tvirtinti, kad Valerijus Makūnas yra vienas geriausių merų Lietuvoje. Kauno rajono gyventojams tikrai pasisėkė – jie turi lyderį, kuris kaip niekas kitas geba pasirūpinti žmogumi. Kokybiškų socialinių paslaugų neįgaliesiems, vyresnio amžiaus žmonėms, šeimoms su vaikais gali pavydėti daugelis savivaldybių. Valerijus nepamiršta padėkoti socialiniams darbuotojams ir visiems, kurie rūpinasi žmonėmis. Dažnai bendrauju su Kauno rajono gyventojais ir džiaugiuosi girdėdama, kad žmonės gerai vertina savo merą. Nuoširdžiai kviečiu šį savo palaikymą išreikšti ir artėjančiuose rinkimuose.*

Įprasta, kad mažiau žinomus politikus rekomenduoja populiariesni tos pačios partijos lyderiai, tačiau gana dažnai pasitelkiama ir asmenų „iš šalies“ nuomonė – viešojoje erdvėje palankiai vertinamų visuomenės veikėjų, verslo ar pramogų pasaulio atstovų. Esama atvejų, kai balsuoti už tam tikrą kandidatą ar politinę jėgą agituoja dvasininkai, pavyzdžiui, Radviliškio dekanas kunigas Tadas Rudys mero Antano Čepononio reklamoje išsako savo nuomonę: *Negaliu nedėkoti ponui Antanui už meilę Dievui ir žmogui, už ištikimybę šeimai, už rūpestingumą tarnyboje, už viltingą žvilgsnį į sunkumus, už neįkainojamas pamokas, už nemeluojamą draugystę.*

Neretai reklamoje autoriteto funkciją perima pas politikas, pabrėždamas pakankamas savo kompetencijas: *Esu komandos žmogus, todėl „Klestintį Jurbarko kraštą kursime dirbdami kartu“. Pastarųjų metų darbas kaimyninėje Tauragėje leido kitaip – ir iš verslo pusės pamatyti savivaldos problemas. Turiu patirties ir noro dirbti Jums, mieli Jurbarko krašto žmonės. (Vidmantas Juzėnas, LCS).*

Reklamoje pasitelkiamas ir „lazdos“ argumentas (lot. *argumentum baculinum*), kai persvazijos siekiama manipuliuojant tokiais dirgikliais kaip adresatų nerimas, nuogąstavimas. Tiesa, politinėje reklamoje apeliacija į baimę labiau priartėja prie apeliavimo į pyktį – *argumentum ad odium* –, kai stengiamasi sužadinti nuviltų rinkėjų nuoskaudas, pasipiktinimą nesąžiningais politikais: *Neleisime valdžiai toliau vogti ir tyčiotis iš Lietuvos žmonių! (Antikorupcinė N. Puteikio ir K. Krivicko koalicija).* Tokio tipo argumentaciją dažniau renkasi marginalinės, pakraščio politinės jėgos ir joms atstovaujantys politikai. Pavyzdžiui, „Stanis-

lovo Buškevičiaus ir tautininkų koalicijos prieš korupciją ir skurdą“ reklamose buvo gąsdinami ir konkurentai (*Neleisiu tyčiotis iš žmonių; Nubausk korumpuotas partijas; Korupcija, skurdas peržengė visas ribas*), ir rinkėjai (*Lietuvos ištrynimasis vykdomas... Jie bando ištrinti Lietuvą*). Tokių reklamų kalba emocionali, intonacija kylanti, būdingas kalbėjimas klišėmis, pasitaiko nenorminės leksikos pavartojimo atvejų: *Nebegalime toliau pasyviai stebėti, kaip Lietuvą užvaldė ir siekia toliau valdyti neskaidrios teistų politikų ir neskaidraus verslo interesų grupės, kurios siekia patekti į valdžią tik tam, kad pasipelnytų. Garsiai deklaruojame, kad išgyvendins korupciją ir nepotizmą, buvusios ir dabartinės valdžios jai leido tik dar labiau subijoti, nes jiems svarbiausia ne visų eilinių žmonių, o tik jų siauri interesai. Jie naudoja visų žmonių pinigais tarsi nuosavais. Turime tai sustabdyti! Dvigubo standartai, nebaudžiamumas, įžūlus politinis nihilizmas – to neturi likti Alytaus mieste!!!* (LCP).

Apeliacija į pyktį glaudžiai susijusi su skatinimu, adresatas raginamas priimti sprendimus, kurių dar nepriėmė, atlikti veiksmus, kurių dar neatliko. Politinėje reklamoje skatinimas yra raginimas balsuoti už siūlomą kandidatą ar politinę partiją: *Nelinkite abejingi, balsuokite už sąrašą Nr. 2 ir Vytautą Zalieką* (Vytautas Zaliekas, LSDP); *Naglis Puteikis kovoja su korumpuotais valdininkais ir drąsiai gina klaipėdiečių teisę gyventi ekologiškai švariame mieste. Išrinkime Naglį Puteikį į Lietuvos Respublikos Seimą!* Skatinimas čia susijęs ne su loginiu samprotavimu, bet su emocionalią įtikinėjimo retorika. Tai rėksmingos, raiškos reklamos, kuriose dominuoja vizualiniai elementai, vartojama emociškai konotuota leksika, nevengiama humoro, kuriamas familiaraus bendravimo išpūdis: *Zuokas praskolino Vilnių! O Jūs dar vis juotikite! Viršūnė!; Tvarka bus. Šakės oligarchams – ateisim ir patvarkysim!* (Petras Gražulis).

Politinė retorika – pažado retorika, ja stengiamasi įtikinti, išpildyti adresato lūkesčius, įgyvendinti pokyčius, net jei šie nėra racionaliai pagrįsti arba ne politiko jėgoms. Tokie pažadai vertintini kaip apeliavimas į masės lūkesčius – *argumentum ad populum*. Politinėje reklamoje šių argumentavimo techniką iliustruoja deklaratyvūs įsipareigojimų ir būsimų darbų vardijimas: *Atlaisvinsime kiemus – plėtosime patogų viešąjį transportą. Sumažinsime šilumos kainas per taupymą ir renovaciją. Paskelbsime karą politinei korupcijai. Suformuosime profesionalų vyriausybę (LVŽS); Saugi aplinka vaikams. Sveikas maistas ir gyvensena. Saugi kaimynystė. Skaidri viešoji politika (LVŽS). Nemažai ir tiesmukai populistinių įsipareigojimų, stengiantis įsiteikti politikais nusivylusiems rinkėjams: *Ji priverčia valdžią dirbti Jums!* (Rūta Janutienė); *Mes padarysime tai, ko nepadarė kiti!* (Stanislovas Buškevičius ir partija „Jaunoji Lietuva“); *Išrinkite – „išvalysiu“.* *Aferų nebus! Įgyvendinsiu Jūsų lūkesčius* (Kęstutis Pūkas).*

Pabaigos topika

Pabaigos topika apima išvadų ir apibendrinimų pateikimo etapą, kurio tikslas – dar kartą pabrėžti esminę informaciją, apibendrinti argumentus, paraginti adresatą priimti sprendimą. Tokia apibendrinanti pabaiga, vadinama pakartojimu, arba rekapituliacija, „dažnai susideda iš vieno išplėtoto sakinio, kuriuo išvardijamos pagrindinės mintys“ (Koženiauskienė, 2001: 148). Rekapituliacija – nebūtinai pagrindinės minties pakartojimas, joje gali slypėti pagrindinės minties tąsa, skatinanti apsispręsti, pasirinkti, pritarti.

Daugelis reklamų baigmių atlieka kreipimosi į adresatą funkciją ir skamba kaip įsipareigojimas: *Dirbsiu sąžiningai!* (Valdas Pileckas, TS-LKD); *Už žemę ir žmogų. Visada šalia Jūsų* (Vytautas Mikelionis, LVŽS); *Paskambink man ir pasakysiu kaip!* (Rimantas Mikaitis, LLS); *Jei jaučiate kad jus skriaudžia, skambinkite* (Rūta Janutienė).

Pabaigos topai sutvirtina, išryškina argumentus, pabaigia diskurso kompoziciją. Idealiu atveju „įžanga ir pabaiga kalbą turėtų įrėminti taip, kad ji visa sudarytų darnų kompozicinį paveikslą“ (Koženiauskienė, 2001: 151). Politinės reklamos pabaigai būdinga skatinamoji intonacija – dominuoja tiesmuka skatinimo, raginimo, rekomendacijos topika, ją galima pavadinti instruktavimu: *Balsuokite už kandidatą į Kauno miesto merus Stanislovą Buškevičių ir partiją „Jaunoji Lietuva“* (Stanislovas Buškevičius ir partija „Jaunoji Lietuva“); *Balsuokit už realią galimybę! Už Lietuvos žemės ūkį atstovaujančius kandidatus!* (LVŽS); *Jei nori tokių pokyčių, balsuok už Liberalų sąjūdį* (LS). *Balsuokite už Lietuvos žaliųjų partijos kandidatus į Prienų rajono savivaldybės tarybą!* (LŽP)

Apibendrinamosios pastabos

Dispozicinės topikos tyrimas atskleidžia, jog reklamos diskurso kompozicija pagrįsta universalia retorine topika. Reklamos stengiamasi vengti monotonijos, ieškoma originalesnių, naujesnių raiškos formų, tačiau kokybiškos reklamos kūrėjai vengia kraštutinumų, įmantrumo. Kuriant politinę reklamą svarbu atrasti optimalius raiškos būdus, vadovautis organiškumo, funkcionalumo, tinkamumo kriterijais. Paveiki yra reklama, kuri iš karto patraukia tikslinės auditorijos, kuriai yra skirta, dėmesį, t. y. sėkmingai pasiekia tikrąjį rinkėją. Nors komercinė reklama šiandien išsiskiria įvairove ir išradingumu, dominuojantys pavyzdžiai atskleidžia, kad politinės reklamos kultūrai Lietuvoje būdingas konservatyvumas.

Apibendrinant politinių spausdintinių reklamų būdingąsias dispozicijos savybes, pastebėtina, jog reklamos kompozicija retai yra išplėtota, dažniau realizuojamas stipriai redukuotas modelis. Praleistų dėmenų funkciją perima vaizdiniai diskurso elementai, vaizdas

funkcionuoja kaip savarankiška reklamos diskurso kompozicijos dalis – politiko portretas dažnai yra reklamos šerdis, pagrindinis struktūrinis komponentas.

Pastoviausios politinės reklamos kompozicijos dalys yra įžanga ir argumentacija, pastaroji glaudžiai susijusi su instruktavimu ir skatinimu. Apskritai visi politinės reklamos kompozicijos elementai glaudžiai susiję su argumentacija ir skatinimu, todėl bendrąja prasme gali būti laikomi sudėtiniais argumentacijos elementais. Atsižvelgiant į tai, politinė reklama vertintina kaip argumentacinis diskursas.

Santrumpos

LCP – Lietuvos centro partija

LCS – Liberalų ir Centro sąjunga

LLS – Lietuvos liberalų sąjunga

LS – Liberalų sąjūdis

LSDP – Lietuvos socialdemokratų partija

LVŽS – Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga

LŽP – Lietuvos žaliųjų partija

TS-LKD – Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai

TT – partija Tvarka ir teisingumas

Literatūra

1. Berger A. A., 2003. Kelionių reklama: vaizdai ir kalba. *Respectus Philologicus*, 3 (8), 145–153.
2. Chłopicki W., Świątek J., 2002. *Angielski w polskiej reklamie*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
3. Gabrėnaitė E., 2010. *Reklamos topika: persvazijos instrumentai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
4. Jokubauskas D., 2006. Reklamos poveikio etapai. *Marketingas: rinkos įvaldymo menas*, 2, 3–8.
5. Kačerauskas T., 2006. Naratyvinis tapatumas ir popkultūra. *Filosofija. Sociologija*, 3, 25–30.
6. Korolko M., 1998. *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

7. Koženiauskienė R., 2001. *Retorika: iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
8. Lewiński P. H., 1999. *Retoryka reklamy*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
9. Marcinkevičienė R., 2008. *Žanro ribos ir paribiai*. Spaudos patirtys. Vilnius: Versus Aureus.
10. McLuhan M., 2003. *Kaip suprasti medijas: Žmogaus tęsiniai*. Vilnius: Baltos lankos.
11. Messaris P., 1996. *Visual Persuasion: The Role of Images in Advertising*. California: Sage Publications.
12. Nauckūnaitė Z., 2002. Klasikinė retorika kaip komunikacinės kompetencijos ugdymo paradigma. Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika. Vilnius: VPU leidykla, 4, 59–68.
13. Nauckūnaitė Z., 2007. Argumentacija: įrodymo ir įtikinimo santykis. Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika. Vilnius: VPU leidykla, 1, 94–100.
14. Schopenhauer A., 2007. *Erystyka. Sztuka prowadzenia sporów*. Gliwice: Helion.
15. Smetonienė I., 2001. *Garsinės reklamos stilius*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
16. Sodeika T., 2005. Filosofija anapus pasakojimo teksto. Žmogus ir žodis: filosofija. Vilnius: VPU leidykla, 4, 32–44.
17. Šulcienė I., 1993. *Reklamos pagrindai*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
18. Аристотель, 2005. Риторика. Поэтика. Москва: Лабиринт.
19. Волков А. А., 2001. Курс русской риторики, Москва: Издательство храма св. муч. Татианы.

Dr. Eglė Gabrėnaitė

Vilniaus universitetas, Kauno fakultetas, Kalbų, literatūros ir vertimo studijų institutas

Muitinės g. 14, 44280 Kaunas, Lietuva

Moksliniai interesai: paveikiųjų diskursų retoriniai ir stilistiniai tyrimai, paveikioji komunikacija, norminamoji kalbotyra.

egle.gabrenaite@knf.vu.lt

Dimensions of Citizenship and Nationality in the Area of Comprehensive Education: Experience of the Republic of Lithuania

Vilija Grincevičienė, Libertas Klimka,
Vytautas Magnus University Education Academy, Society
of Regional Studies

Abstract

Accelerating processes of globalization affect most areas of public life. They are assessed ambivalently; challenges of the current epoch are especially hard on national cultures. European Union policies do not aim to homogenize the diverse expressions of its members' various cultures. Such processes are autonomous and relate to the increasing mobility of the population.

A state with a nation as its basis should more effectively implement the perception of the importance of ethnic culture in its educational system and cultural institutions, in order to preserve and strengthen the citizenship of its society. In 2009 the Ministry of Education and Science of the Republic of Lithuania adopted a development strategy for ethnic culture in educational institutions, in 2012 it was fleshed out into an action program. The principal provision is that elements of ethnic culture -folklore, traditions, folk art - should be integrated into most of subjects taught and into extracurricular activities. However, practical steps are slow; unfortunately, ethnic culture phenomena are of little interest to the popular media. This paper aims to analyze the causes of this situation. In the conclusions it is stated, that strengthening of national self-perception and ethnic culture as a task of national importance should be more effective in schools of comprehensive education. It is also important in schools of national minorities, in order to strengthen the intercultural cooperation and societal integrity.

Keywords: national identity, citizenship, ethno-culture, globalization, EU cultural policy, education

Introduction

The current complex and constantly evolving social, economical and cultural landscape of society redefines the concept of national identity. Not only in Lithuania, but also in entire Europe. Currently it's perceived through its relationship with otherness. It is increasingly a reflective concept (Vabalaitė, 2006: 148; Jastrumskytė, 2006: 110). In general, identity forms through social activities, it is consolidated by them and by creative work, geared towards the national community. On the other hand, identity gives meaning to the actions of a separate individual, especially if they are involved in culture or science. It should be noted, that "national culture" as a concept is more suited to describing ethnic communities, rather than political structures. Nationality of modern societies is problematic, as it requires

support based on deliberate decision and commitment of citizens. For example, Lithuanian folklore was a phenomenon of mass culture during the 19th century, therefore, a part of popular culture, while nowadays it is confined to high level stage performances. A conscious constructing of identity presupposes assimilation of values, world view, thinking (Roepstorff, Simoniuškytė, 2001:160). It is, therefore, a very important objective for education and therein lies the mission of the national school (Klimka, 2007: 137).

Aim of the article is to present guidelines for discourse on what the current strategy for strengthening the foundation of the state could be. Has nationality, adopted in the public education as ethnic culture, already lost its significance? What is the future of nation states in general? Will they dissolve in the globalized world or will they become picturesque areas of culture in the community of economically and legislatively integrated European states? The search for answers is based on historical experience of the region, current philosophical ideas and analysis of European Union cultural policy documents. In relation to this dilemma, specific tasks for Lithuania's comprehensive education schools are discussed, using results of a representative survey of schoolchildren (youth).

Nationality as foundation of statehood

First and second independences of Republic of Lithuania were restored on February 16, 1918, and March 11, 1990, and were the culmination of waves of national renaissance. What could be the current strategy for strengthening the foundations of the state? A brief historic digression is needed for a stronger theoretical justification of the strategy. During the end of the 18th century and first half of the 19th century nation states began forming throughout Western and Central Europe, as nation became the foundation for legitimacy of political power. Georg Hegel provided philosophical justification for these important shifts in political thinking in his lectures on "Philosophy of history". According to him, political system of a nation depends on the structure of its culture, since culture is the unifying foundation for law, economy, religion and politics of nations. Therefore, the nature of a state is of spiritual origin, dependent on morale, religion, and philosophy. There is a close dialectical relationship between the nation and the state, so moral and political responsibilities are interrelated (Hegel, 2000: 65). This view, referred to as national expressionism, contradicted a purely technological and bureaucratic understanding of the nature of state mechanism. Johann Gottfried Herder became an apologist of rights of small nations in a state (Šešplaukis, 1995: 24).

In general, the strategy of a nation state's development follows two main blocks of ideas - principles of universal human rights, widespread democracy, social prosperity and of fostering ethnic-cultural identity. It is very important to maintain balance between these blocks, as was the lesson of all the work of Dr. Jonas Basanavičius - an ideologist of national renaissance. A project for a state by him and his contemporaries was supposed to combine independence with common human and national values, duties and responsibilities. As if they were two wings of state, ready for a flight to its future... Most prominent Lithuanian philosophers (Maceina, 1939; Šalkauskis, 1995) between the two world wars dedicated their work specifically to theoretical definitions of relationship between the nation and the state. Their insights are still relevant today (Asakavičiūtė, 2007: 205).

Without a doubt, the power of a nation state and its ability to take care of the nation and its members depends on the cultural self-awareness of the citizens. It is an objective collective commonality, created through effort of several generations. It should be striven for by creating effective imagery of "national pride": making history of the nation relevant through media and art, placing importance on creative achievements in science and art of citizens, promoting distinctive ethnic-cultural customs and traditions, celebrating sports achievements.

Unfortunately, current politics is dominated by radical opinions. During integration into structures of European Union, all attention was directed towards political principles, while forgetting the importance of national identity. This might have occurred consciously, by ignoring it and not delving deeper into EU's attitudes towards national culture. However, as accurately summarized by philosopher A. Jokubaitis, "Loss of national identity might be as harmful as choosing an unfit political system. ... Without uniqueness of national culture, political independence would also lose its meaning. ... A nation unable to maintain its cultural uniqueness cannot lay claim to political autonomy" (Jokubaitis, 2008: 14). Naturally, by emphasizing the tasks for fostering ethnic culture one must not downplay today's most important political principles - human rights, expression of democracy, moral and cultural pluralism.

Attitudes towards further development of nation states gave rise to two tendencies, which could be considered a dispute between nationalists and liberals. The former are critical of liberal morale - excessive individualism, personal self-actualization separate from the society, devaluation of ethics of personal developments, abandoning the idea of common good (Manet, 2006: 58). Inhabitants of Eastern and Central Europe still have vivid memories

of preserving their identity, even without a state, through fostering national culture (Rubavičius, 2018). Liberals, on the other hand, believe that a nation is a fictitious or an imaginary community, only a social construct or ideological mystification (Vyšniauskas, 2006:165). For them common human values are more important than loyalty and love of ones motherland. Critique of nationalists specifically emphasizes multiculturalism and political egalitarianism (Jokubaitis, 2017). History of tolerant policies of Grand Duchy of Lithuania is a perfect example.

Idea of a nation state is also opposed by prevailing schools of moral philosophy, e. g. political liberalism of John Rawls (Rawls, 2000). Jürgen Habermas' ideas of constitutional patriotism are also actively promote in Lithuania (Habermas, 1999). It is possible, that a negative view towards nationality in Europe stems from the reasons behind World War II. Naturally, the events in the former Yugoslavia were also depressing, reasons for them are still not clearly and fully identified by the global community. Miscommunication also occurs due to the different terms used. For example, in some languages there is no difference between nationalism and chauvinism. Therefore, it is important to carefully discuss and define the meaning of terms used. All over the world "nationalism" refers to a doctrine, according to which a nation is entitled to an independent state and self-governance. Without nationality, patriotism, as love of one's motherland, is in principle impossible. Essentially, citizenship arises from nationality; this exact notion would not only eliminate a lot of contradictions, but would also offer new ways of strengthening the state through collective effort. Meanwhile, there are several ongoing destructive processes in our country: polarization of the public, apolitical youth, corruption of public servants and officials, brain drain, prevalence of violence and bullying in schools, etc. Nowadays all social relationship analysts agree, that undervalued categories of nationality and citizenship are one of the main reasons for the prevalence of such injustice. These values should especially be emphasized by small nations and in the political life of their states.

Theoretical disputes in today's Europe are completely overshadowed by political processes, such as establishing the Scottish Parliament in the United Kingdom or referendums on the status of Catalonia in Spain. Evidently, such processes are driven by idea of nationality, thereby proving its vitality.

Practical steps for strengthening the identity

In Lithuania the position of national identity had to be strengthened by passing the law of Safeguarding of ethnic culture by the state in 1999. According to this law, every couple of years a state program of developing ethnic culture is created. Currently a program for a longer period until 2027 is in development. Lithuanian spiritual values are noticed and recognized in global context. Folk cross making and symbolism in crosses, polyphonic songs “sutartinės”, festivals of song and dance in the Baltic states are included in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. National list of intangible cultural heritage is updated annually, it contains unique elements of ethnic heritage, which are valuable from historical, cultural, ethnological and other points of view. The aim is to highlight and maintain the traditions of ethnic culture. This activity is practically coordinated by the department of Ethnic culture at Lithuanian National Culture Center.

It is a pity, however, that most provisions of law of safeguarding ethnic culture are not enforceable in practice, especially those relating to education. Even despite the fact, that in 2012 Ministry of Education and Science, pressured by the public, approved general programs of ethnic culture for lower secondary and secondary education. Unfortunately, the institution which should be coordinating this and responsible to the Parliament of Republic of Lithuania - Council for the Safeguarding of Ethnic Culture - has become a routine bureaucratic entity.

The significance of scientific research of cultural heritage and museum exhibitions is not doubted by anyone. The same goes for songbooks, released by Institute of Lithuanian Literature and Folklore. Research of ethnic culture and Lithuanian studies are declared to be priorities by the Research Council of Lithuania. However, when the time comes at the end of the year to count points, awarded to scientific institutions for publications, these priorities are forgotten. Even though these points determine the next year's funding of a university or institute... It is paradoxical, that after all this time since Lithuania regained independence the importance of ethnic culture for development of the country needs to be proven again. It is as if it was not obvious that the main objective of a nation state is to guarantee the survival and fulfilling development of the nation.

The public is quite indifferent towards current efforts to foster Lithuanian folklore, traditions and folk art. Opinions of culture workers also differ: they are preoccupied with accusing each other of ethnic fundamentalism, sectarianism or cosmopolitanism. These extre-

mes only accentuate the gloomy situation of our ethnic culture policy. Current mass media includes only a couple of programs for representing national culture. None of the commercial television channels host a program which would explain the essence of our folk art, folklore and customs in a creative and appealing way. Folk art is often equated to kitsch. Both teachers and parents feel there is a lack of educational programs. Coverage of ethnic culture consists only of superficial reports from mass public events. Situation is slightly improved by ethnological periodic publications - magazines such as "Būdas" and "Gimtasai kraštas", also regional studies publications - "Žiemgala", "Prie Nemunėlio", "Indraja", etc.

General publics need for national self-perception is evident in the number of folk and ethnographic ensembles. Their creation took place along with the national renaissance, during liberation from the spiritual stagnation of the soviet era. In response to the interest in ethnic music, the educational system of the Republic started training specialists, able to lead music and song ensembles. This area does not exhibit any significant problems: currently one can study at the Lithuanian Academy of Music and Theater to become an ethnomusicologist. However, almost no one chooses this study program, the total number of ensembles is also notably decreasing. One of the reasons for this is a lack of unified system for providing methodological support, helping with issues of costume purchases, organizing tours and so on. In some regions of the country this function is performed by culture centers. This poses other problems: functioning of these centers depends on the will of municipal councils or the region's head's of the department of culture attitudes towards ethnic culture.

In the current cultural life the priorities of nationality and necessity for continuation of national traditions could be based on these arguments:

1. ethnic culture is a continuous cultural process, encompassing the entire nation, young and old, in the family, among like-minded people, in cells of the society and in its entirety; it brings authenticity and aura of living to areas of cultural expression; turns them into spiritual heritage of the country;
2. traditional festivities are times when the sense of community among members of the nation is felt best; it forms and develops national self-awareness and sense of citizenship;
3. ethnic culture is a certain way of absorbing universal spiritual values, by selecting what best suits the lifestyle and aims of the nation at specific times;
4. ethnic culture is the foundation of culture, created by professionals; it is open to various forms of expressions and, therefore, cannot be juxtaposed to Christian, professional European or world culture or contrasted to them;

5. ethnic culture, which unifies the nation, uses artistic forms to pass moral norms, principles of ecological behavior and healthy lifestyle from generation to generation;
6. traditions and national customs make a society and the country unique between other European nations; make them interesting and attractive to other members of the global community.

The importance of this culture is hardly overrated: it is the essence of a nation's existence, survival, and strength, it is the foundation of national culture and the beauty of regions' uniqueness. However, implementation of these attitudes in the public life nowadays is very problematic - no institutions of higher education in the republic prepare specialists of ethnology, do not provide wider knowledge of ethnic culture to future teachers.

Nationality in the European Union

Nowadays it is very important to precisely identify the attitude of European Union towards nationality in state's policies. This knowledge is especially important to personnel of comprehensive education schools. Moreover, this was not emphasized, possibly deliberately, during joining of the Union. Careful study of the European Union documents shows, that implicit position of EU institutions is the following: cultures of member states shall exist as autonomous and independent structures of these states; function of the unified Europe in the cultural sphere is only auxiliary - to ensure more contact, increasing cooperation, awareness and understanding between the cultures. Hence, work of EU institutions in the cultural sphere is geared solely towards strengthening cultural cooperation. Financial aid is provided to cultural entities, but indirectly, it is identified as tourism promotion, development of the countryside (e. g., Museum of Lithuanian Ethnocosmology in Molėtai district, Leliūnai center of pottery in Utena district, Zypliai manor center of crafts in Šakiai district), etc. In essence, this policy could be recognized as an effective factor in vitality and development of every national culture, since culture spreads through exchange (Čičinskas, 2006: 257). Cultural cooperation is based on the premise, that all existing national cultures face no difficulties in their development and in cooperation with other national cultures of EU. Hence, cultures of smaller nations should not face a greater threat of extinction than cultures of large European nations. It should be noted, that this aspect is not included in the EU cultural policy at all. Threat of overshadowing is only posed by mass culture of the US - it is the globalization with strong attitudes of consumerism and pragmatism. In essence, EU cultural policy encourages governments to take care of national cultures, so that every

country could truly cooperate during cultural exchange and could benefit from it as much as possible (Johler, 2002: 13). This is well known by our culture workers, who often worry about “how interested others would actually be in us”...

EU institutions also have an implicit aim of fostering, creating, developing the common identity of Europe not only in the sphere of politics, but also in the cultural sphere. The motive is clear and comprehensible: this will serve both to strengthen the political identity of Europe and the unity of EU (Rubavičius, 2006: 98). An interesting metamorphosis should be noted: it is currently becoming an effective tool against homogenizing effect of globalization, while half a century ago it was a tool against rising nationalism between the two world wars. EU's cultural policy's attitude towards common cultural identity of Europe, as defined by directive 97/36/EC, is not cosmopolitan. Certain concerns are caused by the fact that the concept of “European culture” is still not clearly defined in documents.

Exceptional attention is directed towards regional culture in EU documents. In general, such attitude reflects a historically inherited and still viable tradition of regional identity in Western Europe, still not eradicated even by emerging nation states. Of course, such liberal attitudes sometimes lead to tricky situations with unexpected solutions, e. g., permission to use Catalan and Basque languages at the European parliament. This attitude is probably beneficial for Lithuania: lands of ethnic Lithuanians diminished throughout history, so this policy provides an opportunity to maintain Lithuanian diasporas in Belarus, Poland, Latvia.

In strategic EU documents it is stressed, that role of culture will inevitably become more important in the future. It is said that culture, its European dimension, will become a tool for citizen self-awareness and self-expression, as economic integration continues to unify EU countries (Tomlinson, 2006).

What influence does free movement of people - student exchange, tourism, employment of specialists - have on development of national culture? Assessments are ambivalent. Good news about Lithuania are spreading increasingly wider - the culture promotes the country. However, economically weaker EU members, especially new members, will inevitably face greater threats to their national culture, compared to the large member states. Therefore, state's efforts for preserving national culture should be intensified. One thing is surprising: why, even with solid guarantees of freedoms and rights for citizens, do we not dare return to the moral philosophy of the old idea of nation state and do not aim to utilize its strengths?

Emerging peculiarities and tendencies of development of global culture show, that cosmopolitan attitudes, despite processes of globalization, encompassing many areas of life, have no prospects - future of human civilization is multicultural diversity.

Ethnic culture in schools

The cradle of conscious citizenship should be the school. It is disappointing, that system of lower secondary and secondary education is unconcerned with this. Prepared programs of ethnic culture are buried deep in the drawers of Ministry of Education and Science. Very few teachers have the enthusiasm to make youth proud of their Lithuanian identity. Lessons of civic education take place in schools of comprehensive education, but it is recommended to integrate ethnic culture into other subjects. Neither textbooks, nor methodological tools have been provided...

In general, the main point of creating and strengthening the state - maintaining the vitality of a nation - is underrepresented in work programs of educational institutions. Other pedagogical aspirations - respect for person's work and creations, compassion for the weak and old, love of the motherland's nature, ecological behavior - are also easily realized without overly moralizing didactics, by utilizing ethnic culture. Ethnic culture in primary education could become an excellent tool for instilling honesty, moral norms, true values. Foundations of music, singing, dance are especially easily learned through folk art. Folklore is based on a mythical way of thinking, which forms the basis for creative imagination; empathizing with the worlds of sagas, legends and fairytales promotes creative abilities of the child. Familiarity with semantics of folk art works could provide additional motivation for developing artistic inclinations.

By utilizing traditions of ethnic culture, creatively organized celebrations in school could become an effective antidote to holidays of other countries, persistently promoted by the media - St. Valentine's day, St. Patrick's day, Halloween, etc. It is also an additional stimulus for organizing friendly and educational visits with foreign schools. A great outcome is school events transforming into celebrations of the entire community. However, research on integrating ethnic culture in schools show, that effectiveness of such efforts should be increased (Bylaitė, 2017: 70). In order to master the ethnic culture subject well and comprehensively, it is necessary to improve qualifications of teachers or other subjects and motivating them to learn about ethnic culture; invite specialists of ethnic culture to schools more often to share good experiences.

A study in 2016 revealed the need for more consistent shaping of positive attitudes of students towards nationality and citizenship (Grincevičienė et al. 2016:111-127). The study showed how interested youth (aged 16 – 29, see Table 1) of Lithuania is in national history/ethnic culture.

Methodology and methods of the study: sample size - 1030 respondents, study spans all regions of the country. Selective sampling was used to achieve representativity. 0.05 p-value is used, common in social studies.

The primary data was coded and statistically processed using SPSS 10.0 for Windows. Descriptive statistics was applied to analyze the obtained data.

Methods of mathematical statistics confidence intervals were applied. If the reliability is 95%, the interval then is:

$$[(a-1.960\%; (a+1.960\%]$$

where m – is the number of respondents (the sample);

– percentage of respondents possessing feature (A);

– number of respondents claiming to have feature (A).

Data revealed that the youth of Lithuania is only moderately interested in Lithuanian national history/ethnic culture (see Table 2). Questionnaire contained a scale from 0 to 10, where 0 means “I take no interest” and 10 means “I take great interest”.

Characteristic	
Gender	Women
	Men
Education	Lower secondary
	Secondary
	Further/vocational education
	Non-university higher education
	University higher education
Place of residence	Vilnius
	One of the five major cities of the country
	Cities (district centers), towns
	Rural area
Nationality	Lithuanian
	Polish
	Russian
	Jewish
	Other
	Do not want to specify

Table 1. Information about the respondents

Results of the study clearly show that youth completely uninterested in national history/ethnic culture outnumbers those very interested. The extreme positions on the scale (12,5 percent (N=131) – 7,9 percent (N=83) hint, that in state schools of comprehensive education the aforementioned subjects were not utilized to their full potential in forming students' transcendental values and underlying attitudes. The fifth (middle) position of the scale, chosen by 132 respondents (12,6 percent) allows splitting of the data into two parts: positive and negative. Their scores: 43,1 percent (N=453) and 42,4 percent (N=445). The slight positive leaning result hints that the youth is not indifferent towards national history/ethnic culture.

The study also revealed correlations between interest in history/ethnic culture and respondent's gender, place of residence, level of education and nationality. Women show somewhat higher interest in history/ethnic culture than men; majority of respondents interested in history/ethnic culture live in cities, they have acquired lower secondary (26,5 percent) or secondary (44,6 percent) education, i. e. they are students or have recently graduated;

exceptional relationship with ethnic culture was indicated by Lithuanians and Polish (Grincevičienė et al. 2016:111-127).

Replies		Frequency, N	Percentage, % (percentage confidence interval with 95 percent reliability)
Scale	0 I take no interest	131	12.5 /10.5 – 14.5
	1	63	6.0/4.5 – 7.5
	2	58	5.5/4.1 – 6.9
	3	82	7.8/6.2 – 9.4
	4	111	10.6/8.7 – 12.5
	5	132	12.6/10.6 – 14.6
	6	105	10.0/8.2 – 11.8
	7	119	11.3/9.4 – 13.2
	8	88	8.4/6.7 – 10.1
	9	58	5.5/4.1 – 6.9
	10 I take great interest	83	7.9/6.3 – 9.5
	Total	1030	98.1
Other replies	Do not know	16	1.5
	Refuse to answer	4	0.4
	Total	20	1.9
Total		1050	100.0

Table 2. Interest of youth in Lithuanian national history/ethnic culture

It is clear, that our country understands the pleasant duty of protecting national minorities by valuing their inputs into the culture of Lithuania. Department of National Minorities is operating near the government of Lithuania. Denationalisation policy during the soviet times provided some painful but valuable experience. It is useful for members of national minorities to acquaint themselves with Lithuanian culture, as it helps closer cooperation in the cultural sphere.

Moreover, ethnic culture should not be equated to traditional or folk culture developed in Lithuanian countryside until the end of the 19th century. This might lead to a misconception, that what is being promoted is obsolete traditional heritage, belonging only in a museum,

folklore archives or books on regional studies. The youth must be demonstrated, that ethnic culture is not just antiquity. It's not just clogs, chimneyless cabins, serfdom... We choose from the wealth of traditional culture only what is useful in the 21st century. It is mostly spiritual things: songs, fairytales, other works of folklore, traditional music, family and holiday customs. Useful elements of material culture are traditional dishes, national festive clothing, features of ethnic architecture in countryside buildings. Most importantly, ethnic culture, stemming from traditional heritage, nowadays helps Lithuanians maintain their national uniqueness in the modern world.

Conclusions

Importance of concepts of nationality and citizenship and their relationship in the arena of world politics changes according to the epoch. Fall of totalitarian empires in the end of the 20th century caused a second wave of emergence of nation states, which proved the vitality and strength of nationalism. In the European Union such processes are still ongoing and clearly demonstrate, that citizenship derives from the dimension of nationality.

Strengthening of ethnic culture is a task of national importance and must be effectively tackled in education and cultural institutions. Data of the representative empirical study unequivocally provide guidance to strategists of organizing/modernizing the process of education and all participants of the education process to unite in common effort to analyze content areas of general education plans, improve strategies for organizing education, search for new means and methods of education

References

1. Asakavičiūtė V. Tarp Rytų ir Vakarų: tautinio tapatumo problema XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos filosofijoje // Lietuvių tautos tapatybė. Tarp realybės ir utopijos. Vilnius: KFMI, 2007, p.194-217.
2. Bylaitė-Žakaitienė A. Etninės kultūros integravimas į ugdymo procesą: nauda ar mada? // Socialinis ugdymas / Holistinės edukacijos ir aktyvios socialinės įtraukties sinergija. Social Education/ Sinergy of Holistic Education and Active Inclusion. 2017, t. 46, no. 2, p. 56-71.
3. Čičinskas J. Europos Sąjungos kultūros politika kaip nacionalinės kultūros veiksnys // Lietuva globalėjančiame pasaulyje. Vilnius: Logos, 2006. – p. 249-296.

4. Habermas J. The Inclusion of the Other // Studies in Political Theory. Cambridge, 1999. – p.105-127.
5. Girnius J. Tauta ir tautinė ištikimybė // Raštai. T.3. Vilnius: Mintis, 1995.
6. Grincevičienė V. et al. Socio-Cultural value orientations of youth: cases of Lithuania and Belarus: monograph. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016.- p.111-127.
7. Hegel G. History of Philosophy. Vilnius: Mintis, 1990, 495 p.
8. Jastrumskytė S. Reflektyvusis identitetas – lietuviškumas Europos akivaizdoje // Lietuviškojo europietiškumo raida: dabarties ir ateities iššūkiai. Vilnius: KFMI, 2006. – p. 101-115.
9. Johler R. Europe, Identity Politics and the Production of Cultural Heritage // Lietuvos etnologija. 2002. No.2 (11). – p.9-22.
10. Jokubaitis A. Tautinė valstybė ir atsakomybė // Vertybių nykimas? Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2008. – p.11-349.
11. Jokubaitis A. Liberalizmas kaip pilietinė religija. Vilnius: Tyto alba, 2017, 264 p.
12. Klimka L. Pilietiškas ir tautiškas: laiko dimensijos ir aktualijos // Tautiškas ir pilietiškas: Atskirtis ar dermė? Vilnius: VPU leidykla, 2007. – p.127-141.
13. Maceina A. Tauta ir valstybė // Naujoji Romuva. 1939, no.11. – p.229-230.
14. Manent P. A World Beyond Politics? A Defence of the Nation State. Princeton, Oxford, 2006. p.58
15. Roepstorff A., Simoniukštytė. Modernus lietuviškasis identitetas – šimtmetį at/kuriama tradicija // Lietuvos etnologija. 2001. No.1 (10). – p.145-166.
16. Rawls J. Lectures on the Moral Philosophy. Cambridge, London, 2000.
17. Rubavičius V. Naujas pilietinis europietiškas ir racionalumo raiška // Lietuviškojo europietiškumo raida: dabarties ir ateities iššūkiai. Vilnius: KFMI, 2006. – p.86-100.
18. Rubavičius V. Nacionalinis tapatumas, kultūrinė atmintis ir politika politika. Vilnius: KFMI, 2018. – 328 p.
19. Šalkauskis S. Dviejų pasaulių takoskyroje. Sintetinis esė apie Lietuvos tautinės globalizacijos problemą // Raštai. T.4. Vilnius: Mintis, 1995.
20. Šešplaukis A. J.G. Herderis ir baltų tautos. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
21. Tomlinson J. Globalisation and Cultural Identity. Cambridge: Polity Press, 2006.
22. Vabalaitė R.M. Modernioji tapatybės samprata // Lietuva globalėjančiame pasaulyje. Vilnius: Logos, 2006. – p. 129-148.
23. Vyšniauskas G. „Lietuviškoji tapatybė“ – įsivaizduojamos bendruomenės ideologema // Lietuva globalėjančiame pasaulyje. Vilnius: Logos, 2006. – p. 162-181.

Globalisation, Cross-Cultural Interaction and Humanness

Salomėja Jastrumskytė (Lithuanian Culture Research Institute)

Summary

This article explores the diverse cross-cultural interaction, which acquires particular relevance and intensity in the current world of globalisation and which the author perceives as a constant. Cultural intertwinement, intercultural dependencies, multicultural relationships, influences, and exchanges are seen throughout the thousands of years of civilisation history, but with evolution of communications in recent decades, they are intensifying at an extremely fast pace, transitions become more and more sophisticated and complicated, reflecting the most complex socio-cultural transformations of the present day. One of the most challenging moments in cross-cultural interactions is humanness as such. Intercultural connections in the context of globalisation open up the ambiguity, variability and legal non-universality of human value.

Keywords: cross-cultural interactions, multiculturalism, humanness, migration, globalisation, identity, culture.

Introduction

Multiculturalism and interculturalism, as its dynamic counterbalance, insinuates many different ways of communication between individuals and groups of carriers of various cultures. In one way or another, cross-cultural interactions transform everyone who interacts, so in the long run, it becomes clear that a change, a peculiar becoming-*other* [fr. *devenir-autre*] is an inevitable or perhaps necessary result of cultural encounters. The change is continuous; the transformation is uninterrupted. No culture⁷ can remain sterilely homogeneous, and no individual can avoid the becoming inside interaction and communication. The creative act of cultural interaction–becoming-*other* in the micro and macro levels creates the essence of the endurance of this phenomenon. Fernando Braudel, a theoretician of French civilisation and culture, precisely notices that there is really no modern culture, which can be truly understood without knowledge of its earlier development paths, former values, and experience. Culture is always the past, the concrete living past (Braudel, 1993 :68)

Today people live in an unprecedentedly complex world of geopolitical and civilisational contradictions where new radical civilisational shifts emerge, and civilisational conflicts

⁷ The concept *culture* is used here in the broadest sense as “a historically transferable combination of meanings of symbols, a system of inherited conceptions, expressed in symbolic form in the ways, in which men and women communicate, immortalise, and develop cognition of life and worldview”. (Clifford Geertz, *Interpretations of Culture*, (New York: Basic Books, 1973), 89).

flare up in different parts of the globe, which bring to the fore the problems of harmonious interaction between different traditions of civilisation and culture. Social conflicts in one part of the globe often cause tragic consequences in others. In all the processes of the global world, the following essential elements are involved: human, as the bearer of a particular culture, and human, as a being of his own self and immutable value. However, if the dynamics of the cultured person in the global world can open up to a sufficiently neutral view, the unconditionality of a human value appears to be not universal, and the terms of globalisation highlight the discontinuity and contradiction of what in the long run only seems to be like a Western contribution to the structure of the world, i.e. non-universal and optional, local and migratory, created and transferrable. In the globalised world, it turns out that humanity is not the modus of globalisation.

The recent and present world is full of intercultural tensions, dynamics, dialogues and conflicts. It contains enough archaic relics—distinction between your own and alien, discrimination and subordination. Cross-cultural interaction, transforming each and every that interact, is dialectically linked to all socio-cultural transitions. In this case, the Deleuzian concept of becoming-other can be spaciouly paraphrased on the scale of megasocium—the result of any interaction is that we will never be the same—both *we* and *they* will become the *others*.

Interactions between cultures fundamentally question any homogeneity. In a multicultural society, where a few or more unlike and even radically different cultures interact, a special network of cross-cultural interactions and influences is being created. Geographical, political, economic constraints for individuals and groups from various cultures, the segregation gradually erodes creating new challenges for liaisons that are particularly relevant to present-day Europe. In fact, in this large-scale process of migration and movement of refugees from Syria, Eritrea, Afghanistan, Libya, and other countries, there is nothing new what we would not be aware of from the earlier history of civilisation. The acuteness of the problem is largely emphasised not only by the constant flare-ups of geopolitical hotbeds of conflicts but also by the strong reflection of nowadays phenomena, reinforced by the simultaneous agora of electronic media. Global reflection of the world takes new cultural interactions to a dramatic level; the world-wide anxiety and insecurity caused by the changes occurring *here* and *now* are the instantaneous epistemic of the present world. The depth of reflection in the present world is momentary explication, it is affective, and historical memory is no longer directly involved, or is being tensile and pragmatically exploited. After all,

identity thrives between the verge of origin and future, and it cannot be left to the natural flow of events, it must be intellectually perceived and attained. Historical memory and historical consciousness are rewarded with an important cultural function to form an identity, as Jörn Rüsen states (Rüsen, 2002: vii). So cross-cultural interactions become a permanent novelty when they move away from the historical dimension of memory. The episteme of novelty is the engine of the present world, which is equally used for creation and destruction. In nowadays sociocultural processes, cross-cultural interaction, enlarged up to the novelty *par excellence*, distorts this phenomenon and makes it unstable and unmanageable.

Cultural interconnection is not a new phenomenon in the context of globalisation; on the contrary, with the rapid development of social mobility, it acquires an entirely different scale, revealing its potential. New dimensions of cross-cultural interactions often can only be seen in terms of scale and intensity as an intensification of ever-increasing socio-cultural links and interactions around the world. The vision of a homogenous, unified world was linked to the processes of globalisation in the late 20th century, and at the beginning of the 21st century, it evidently turned into an undeniable fact that collisions/encounters between cultures of different ethnicities not only do not level up but on the contrary seek to maintain and emphasise their differences. Braudel states that culture is constantly taking something over from its neighbours while trying “to interpret the debt in its own way” and assimilate it. At first glance, every culture is similar to a freight station, which only deals with receiving and shipping various loads. Nevertheless, even if it is requested, civilisation may stubbornly deny one or another gift from the outside (Braudel, 1993: 73).

It can be suggested that this is the endurance of the interconnectedness of cultures—the preservation of the identity of the interacting components to support the interaction itself. The full spectrum of nuances of interaction, from the *expectation* of assimilation to the *event* of open cultural conflict, shows that under the conditions of interaction the individual formations of cultural and ethnic identity become more focused, sustainable, robust, their sameness becomes self-reflective and action-oriented in the socium. Cultural diversity in the global space also creates specific conditions for cross-cultural interaction, shapes its definitions and highlights latent traits. However, among many other aspects, it is important to address this progressively changing context when analysing the essence of cross-cultural interaction.

Modern industrial-liberal democracies seem to be equipped with the potential to absorb the processes and outcomes of cross-cultural interactions, but due to the factors of glo-

balisation, societies, in which such interactions take place, previously have never been so ethnically diverse, multicultural and controversial, face tense interactions between different ethnic cultures, dialectical intertwining, divergent and heterogeneous interrelationships. Megasocium is overfilled with the growth of cultural diversity—this parallel accurately reflects the contemporary political, economic, sociocultural context on a global scale. Arjun Appadurai pointed out that in the world's socium, peculiar “*ethnoscape*”, which consist of social landscapes interacting and positively accepting ethnic groups, come into sight (Appadurai, 1990: 297). Lately, this process started gaining momentum, and is extremely dynamic, albeit not lacking the stability that new ethnosocial structures create.

The importance of cross-cultural interaction is highlighted by the huge shifts in the heterogenic nature of migration inherent in the present megasocium. Nikos Papastergiadis described this phenomenon as “the turbulence of migration” (Papastergiadis, 2000). Today's migration of individual members of the population is diverse, with millions of people existing under the migratory conditions; it is not possible to define a few underlying factors that drive people to move to neighbouring countries or even very geographically remote countries. The attempt to limit the nature of this phenomenon to political and economic motives unduly narrows its essence, which lies more in the opportunity offered by the megasocium than in the consequences of individual processes (economic inequalities, political turmoil, etc.). Besides, migration is not only driven by work or war motives, so it is worth noting the specific form of migration, where individuals leave their countries, their usual environment, and their ethnic background to seek education in countries where it is of better quality or more accessible. However, most importantly, aiming to unfold the impulses of humanness self-concept unequal global conditions push the foundational migratory forces. Even in the absence of equal approach to the value of humanness throughout the planet, as it will be explained later, this aspect even not being legitimised politically and culturally actuates the inner fabric of humanity and the topographic mosaic.

The interaction of cultures under the conditions of different forms of migration is also different, but the ethnosocial membrane of identity persists and supports communication of different identities, no matter it is positive or negative. In addition, migrational streams have uniquely activated nationalist sentiment and even motivated movements in countries with a long-lasting history of national identity. Formerly integrated ethnic communities and the multifaceted structures of the new migration also create new, unpredictable interactions.

The power of cultural identity in the 21st century becomes extremely prominent and one of the strongest factors making an impact on all cultural, geopolitical and economic processes. Since the 19th century, when this phenomenon came into the view of a newly born sociology and other social sciences, its definitions and influence have changed considerably. Chimeric interdisciplinarity, like the alleged order of the excesses of empirical facts in the individual sciences, can no longer cover, moreover, control a phenomenon, which is becoming almost axial in the present society. Were liberal democracies prepared for such intense intermixing of nations—the coexistence without the intentions of assimilation? Interculturalism may also be one of the chimeric concepts what this article attempts to discuss and highlight in many ways, but in this revelation the direction moves forward emphasising the concurrency of the process rather than a retrospective of the humanities, almost indulging on Michael Foucault's impossibility of present ontology. Neither the theoretical empires of statistical empirics nor speculative retrospective can encompass the *event* of what has become the permanent interaction of cultures in the modern world. The event as such is a challenge to any prognostic mechanism, as the recent breakthroughs of terror staged on the intercultural fundamentals have demonstrated, even if the patterns of this violent interaction are elucidated in the texts of Slavoj Žižek. The transformation of cross-cultural interaction into an *event*, the current unprecedented present, puts a new image of interculturalism before our eyes. Gilles Deleuze has pointed out that the problem of minority integration is not resolved through axioms, statutes, autonomies, or independence. Of course, their tactic is to pursue that. But if minorities are revolutionary, it is just because they have a much stronger power to question global axiomatic (Deleuze, 2004: 521).

Intercultural differences are one of the key issues in intercultural communication research. These differences are usually seen as a source of conflicts and various incompatibilities. Recognising the ontological, epistemological, and ethical aspects of cross-cultural interaction opens up a path that has recently been considered extremely promising in terms of cultural interaction—a foundational dialogue expressing more than passively postulated pluralism, relativism, or multiculturalism, which has acquired contradictory and dangerous inertia. Modern nations face intense challenges of cultural integration in an attempt to curb the increasing global migration flows and the controversial cross-cultural interactions. In this context, the constantly developing scientific analysis of the coexistence of different cultures gradually highlights the differences in the concepts of multiculturalism and interculturalism. Multiculturalism becomes a problematic concept because it treats cultural

difference as static and inert content, a specific symbolic asset increasing upon the belonging to the community, a system of values, and the entirety of cultural practices. Multiculturalism is lacerated by two fundamental forces: the necessity for assimilation and the quest for the full recognition of ethnic minorities, which is the opposite of unification and radical defence. The difference in multiculturalism is not dynamic and productive, and it faces many unsolvable problems, accepting cultural diversity as the given a priori. The outline of the concept of interculturalism encompasses agile, fluid, relative cultural interactions, saturated with transformations what assert the potential hybridity of cultural sameness and, in essence, the formation of this sameness through a relationship with otherness, the Other. Differences in cross-cultural interactions reduce the strain on self-defence and place greater emphasis on the ability to recognise equivalence among those, who do not have similar identities, behaviour, and values, accepting that those different identities are equal. Thus, the difference is a part of the vitality of culture, which, in its turn, reflects on what extent culture is influenced by the circumstances, in which it is formed, and also the scale, to which it combines those differences. Culture is the most complicated area to reach agreements and develop conceptual tools enabling to build a united community, respecting internal diversity and differences, says Jean-Fred Bourquin (Bourquin, 2003: 29).

The endorsement of cultural minorities, immigration and the growing blend of communities in European and global cities have given culture new implications. From an anthropological perspective, culture has long been perceived as a continuous state of co-existence between groups of people presenting themselves in different ways of expression. Following the current assertion of cultural diversity, equality and democracy demand inside the cross-cultural interaction emerge as the essential ones in the context of intensely changing geopolitical and sociopolitical circumstances. Jean-Fred Bourquin questions how cultural identity should be approached in this context, how the requirement for equality is combined with the recognition of difference. Nations maintain and defend their cultural singularity, determine the historical formation of the community and give themselves a political identity. They perpetuate all these aspects by defending their distinctiveness from the world around them and by erasing differences within their boundaries. Therefore, even today, it is complicated for states to deal with cultural differences and to confine them inside the private sphere (Bourquin, 2003: 30).

In the context of globalisation, culture is no longer what one or another group of people holds in the form of identity, but rather a specifically recognisable way of responding

to living conditions and embodying a difference which expresses and mobilises the sameness of groups of people, Arjun Appadurai explains. Meanwhile, George Yúdice argues that it is necessary to understand the culture in the global age as a resource that can be conceptualised, experienced, exploited, mobilised in socio-economic processes, and within cross-cultural interactions (Yúdice, 2003: 2).

There are usually three variations of cultural interactions: protection/defence, adaptation and convergence. All three assumptions implicate the concept of the problem of cultural differences. The problem of difference hinders successful intercultural communication, while similarities are desirable as a facilitator for mutual understanding at the intercultural level, however, from this standpoint the dominant culture seeks to impose its patterns on those it dominates, eventually implicating colonialism, imperialism, and even genocide (Xu, 2013: 381). This approach is static and essentialistic towards culture, lacking in historical context and analysis of relations of power between different cultures. For example, M. K. Asante argues the need for historical contextualisation, allowing to understand better the internal systems, identities, and communication practices of individuals of interacting cultures (Asante, 1980: 401-410). J. K. Martin and T. K. Nakayama note that culture is not just a changing and socially constructed establishment; it is a place of struggle where various communicative meanings are encountered and created (Martin, Nakayama, 1999: 1-25).

Thus, the emphasis on intercultural differences as a problem inevitably follows the essential path for Western philosophy, science, and religion—the dichotomy. This epistemological tradition is full of contradictions and, although allowing the knowledge, characterisation, and description of different cultures, it substantially limits, stereotypes, and simplifies the live intercultural expression. Also, it leads to a stifling reductionism between the West and the rest of the world (Xu, 2013: 381). Scientists representing critical access to culture oppose this static and dichotomous principle of cultural identity. Here, one of the pioneers of intercultural communication theory, S. Hall argues that cultural identity is an ideological construct created and placed in a particular historical, discursive and cultural context (Hall, 1990: 222-237). Scientists recognise the phenomenon of cultural hybridity and claim that cultural sameness tends to be nomadic, ambivalent, rhizomatic, transitive. The historical and sociopolitical context embraces cultural sameness and provides an articulated space for cross-cultural interactions.

The dominant Western epistemology, which is inertly invoked in the study of cross-cultural interactions, actually feeds on the principle of universal knowledge formed during the

Enlightenment and transformed into the one-dimensional colonialist representation centred on the modern Western subject, subjugated cognition and action for the intellectual hegemony. The diversity of cultures, the infinite ways of their interaction are subordinated to the generally accepted Western worldview. The essentialist approach to interculturalism, emphasising cultural differences, asserts a certain cultural essence, immutable and static, without which a particular culture would cease to exist on itself. The opposite and much more productive approach is emphasised by the dialogic theories of cross-cultural interaction represented, for example, by R. C. Arnett, C. Grayson, C. McDowell. In a rather pioneering publication, Kaibin Xu, "Theorising Difference in Intercultural Communication: A Critical Dialogic Perspective", uses a dialogic approach firmly based on the philosophy of Martin Buber, Emmanuel Levinas, Mikhail Bakhtin, and communication theorists like R. C. Arnett, L. A. Baxter, S. Deetz (Xu, 2013: 379-397).

The dialogical theories of Buber, Levinas, and Bakhtin, when used in the research of interculturalism, argue that the latter is dialogic, supporting differences, otherness and plurality. This access criticises the essentialist understanding of interculturalism, emphasises otherness and the fundamentals and productivity of relationship with the Other as well as dialecticism and balancing of the power in the context of dialogue. Dialogic theories of cross-cultural interaction reject the concept of an autonomous, self-sufficient subject, and grounds the self-perception on the relationship between the self and the Other. This way, oriented theories of cross-cultural interactions and communication are mainly based on the acceptance, understanding and empowerment of otherness. They also reject the position of the "autonomous acquaintance" arriving from the Enlightenment, the great narratives of the distinction between "me and the other", and provide approaches, which rest on a local and fluid understanding of cultural identity.

Thus, the dialogue is simultaneously the unity and the difference, united by a dynamic articulation of dialectics allowing to transcend the boundaries of individual experience in a particular culture, discourse, ideologies, and so on. From the first word in a dialogue, I face reality, which exists independently from my thoughts, Brunner states (Brunner, 1962: 26). Access to dialogic cross-cultural interaction also encompasses the ethical view that no culture is unique to all humanity—such absolute universalism is rejected by the claim that neither Western nor Eastern cultures are representative of the cultural potential of all humanity in principle (Xu, 2013: 390). Such a foundation of cross-cultural interaction supports cultural diversity, pluralism, the potential of difference and productivity.

However, cross-cultural interaction, even if it is based on the desired dialogue, is not a predictable, altogether a much less controlled phenomenon. This unique interaction is enriched with creative possibilities as well as conflict and cataclysm. Cross-cultural interactions are like the junction of tectonic plates moved by ontological anxiety. And while the conditions and relationships of cultures vary significantly in the global world, as the bearers of human resources, they paradoxically support the ever-changing and turbulent nature of the human status as Hannah Arendt calls it: “The survivors of the extermination camps, the inmates of concentration and internment camps, and even the comparatively happy stateless people could see without Burke’s arguments that the abstract nakedness of being nothing but human was their greatest danger. Because of it they were regarded as savages and, afraid that they might end by being considered beasts, they insisted on their nationality, the last sign of their former citizenship, as their only remaining and recognised tie with humanity” (Arendt, 1958: 300).

So, the preservation of cultural as well as national civic conventions is a special identity defence, which is strengthened by the increasing intensity of cross-cultural interactions, no matter what forms, positives or radical negatives they acquire. The recent drama in Europe, starting in the middle of the 20th century clearly shows that cultural identities and their interactions easily become a tool for political instrumentalism, manipulation of various ideologies, leading to the subordinate status of minorities, ethnic cleansing, genocide, and total disregard for fundamental human rights. With his insights on “bare life” and *homo sacer*, Giorgio Agamben has clearly exposed the tragedy of vague and unmanageable something *in between* socio-cultural conventions where the elemental human existence is being dangerously crushed. Agamben states that even in democratic societies, anyone is virtually a *homo sacer* (Agamben, 1998: 48). In his book *Violence, Conflict and Intercultural Dialogue*, Jean-Fred Bourquin raises the question whether the power of democracy is capable of managing the always budding state of fatal conflicts stemming out of clashes between different cultures. Even the most diverse cultural similarities meeting in a completely new geographical and social spaces (migration, war refugees cases), retain a certain potential for identity protection (Bourquin, 2003: 30). It can be said that the last few decades of the 21st century clearly showed that where cultural and other identities are different, their interaction maintains a waking defensive state and lacks any intercultural conformism, a continuous levelling what has been intensely debated in turn of the 20th and 21st centuries.

“Conflict prevention is not essential to cultures”, Jean-Fred Bourquin states, and democracy has unfortunately not yet been able to reduce all tensions, especially where the elements of intercultural differences and interactions are involved. “Between democratic practices and the practices of the various cultures of the democratic world, there is a gulf” (Bourquin, 2003: 10). According to this thinker, intercultural dialogue is an extremely difficult task for the modern, democracy-privileged world to maintain. One can even assume that there is some interaction between conflict and culture because human beings cannot avoid conflicts as much as they exist and interact with each other in social, economic, ideological contexts.

Therefore, one of the most challenging issues in today’s space for cross-cultural interaction is the legitimacy of human rights at the intercultural level. With great insight and keeping as moderate distance as possible from a Western standpoint, Abdullahi Ahmed An-Na’im discusses this topic in the introductory article of his edited book *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives. A Quest form Consensus*. He notices that access to cross-cultural interaction can be extremely productive in addressing the causes of the discrepancy between human rights theory and practice. Recently, it has become imperative to strengthen and consolidate the standards of human rights in the broadest possible range of cultures. “Current and foreseeable new human rights cannot be seen as truly universal unless they are conceived and articulated within the widest possible range of cultural traditions”, Abdullahi Ahmed An-Na’im puts in (An-Na’im, 1992: 2).

As a normative position, human rights are far more persuasive and easier to enforce if they are perceived as legitimate in various cultural traditions. Relativistic attitudes appear as a contradiction, but their dangers can be curbed by constructively analysing and acknowledging the problems encountered in asserting human rights in disparate contexts. As cultures relentlessly evolve and change both internally and interactively, it becomes possible to influence the direction of this change through intercultural dialogue. As cross-cultural interaction and reciprocal impact are a natural and increasingly growing phenomenon, human rights elements can be inserted into these acts of interaction, Abdullahi Ahmed An-Na’im explains (An-Na’im, 1992: 4).

The relevance and priority of human rights today affects intercultural relations. One culture by affecting another inevitably experiences the feedback of change within itself; namely, this aspect must be noticed in order to avoid the assertion of human rights as an act of imposition on the otherness. Incidentally, in the book as mentioned above edited by Ab-

dullahi Ahmed An-Na'im, Rhoda Howard critically observes that the concept of human rights itself is a purely modern entity, derived not from an anthropologically based agreement on human values, needs and desires but from modern thinking about law in the societies that have acquired the structure of the state (Howard, 1992: 65-81). In fact, the law cannot freely reshape the relationship between individuals as was expected in the Enlightenment breakthrough, because it cannot be applied in a cultural vacuum, which is particularly evident in today's diverse bubbling global society.

The intercultural legitimacy of human rights is made possible by agreeing on the meaning, scope and methods of enforcing these rights in different cultural contexts. The potential implications of cultural differences were already foreseen at the earliest stages of the Declaration of Human Rights in 1947, so the emphasis of this sensitivity on cultural differences should be one of the key principles for their implementation. Recently, though relatively in an abstracted way, there is a consensus that, despite radical cultural differences and peculiarities, people and societies agree on certain fundamental interests, things, concerns, qualities, and values, which can be viewed as conceptual and empirical foundations of shared cultural rights to establish and act (An-Na'im, 1992: 21).

The extraordinarily high intensity of cross-cultural interactions and their worldwide spread, as never before the dense network of representations and reflections, show that cultures have an extremely powerful potential for difference and change, for which to appear and manifest, it was anticipated that some conditions have to arise. Accordingly, the geopolitical shifts of the present progressively open up these conditions. Although cultural differences are removed from the political system and embraced only in the private sphere of individuals' lives, they return to the public sphere from completely unexpected sides. The reflection of these shifts through a network of electronic media and virtual social networks increases the pressure of cross-cultural interaction. The rapid change of generations also shows that the power of integration, adaptation, and other processes that could mitigate contradictions in cross-cultural interaction has been much overestimated.

Cultural differences are perceived at different levels, says Sławomir Magala (Magala, 2005: 48). The more sophisticated our society becomes and the global web accelerates and intensifies, the more acute is the need to relate to cultural differences. Thanks to modern technologies, they are positioned so close as never before, and perhaps this is why their uniqueness, autonomy, and robustness is revealed more than ever. The convergence of cultures, virtual or forced by a high sociopolitical acceleration, highlights the differences between

cultures and the internally hiding kernel of defence of their idiosyncrasies. Technologically and politically accelerated cross-cultural interactions bring the world an unexpected result: cultural differences are “slower” than an intensification of interactions as if they absorb crumbling and vanishing forms of the former worldview. From this point of view, we face the dual perspective of change, which is very clearly presented by Samuel P. Huntington and George Ritzer. As if two poles of the world full of cultural differences and interactions, the theories of these two authors proclaim two Cassandrian possibilities, which, though formally opposite, offer essentially the same opportunity to become different, which is inevitable anyway. The network of cross-cultural interactions tends to get denser and is unlikely to be a force, which could expand the mesh of this network. The archetypal forces defined by Huntington and Ritzer’s theories point to the inevitability of qualitative becoming, despite the variety of versions.

Huntington warns that cultures defending their values may face up with other equally strong but completely different identities (Huntington, 2006: 36), while Ritzer warns against the possible disappearance of these values in general as all identities dissolve in the global market, standardised and saturated with consumerism nothingness. Huntington says any compromise is impossible in such intercultural encounters, while Ritzer believes that everything becomes too compromised and there is no one else to face: “A true rational choice requires at least some real alternatives, not endless copying of the same or similar things” (Ritzer, 2004: 215).

So Ritzer claims that “globalisation of nothingness” is taking place, i.e. bringing all intercultural relations into secular, market-driven modernisation. Under the rapid development and standardisation, the global network of exchange of goods and services slowly deprives individuals of so-called *couleur locale* and *genius loci* qualities, replacing their emphasis on time, place, and personal uniqueness with faceless wealth in modern pseudo-Western style. However, to the greatest extent, George Ritzer emphasises the acceleration and intensification of the transformation of cultural values. Unlike hitherto tacit consensus in many cultural theories (sociology, social psychology, cultural anthropology), the internal cultural changes and interactions proceed much faster than it used to happen until the mid-twentieth century. Indeed, the Cold War and the establishment of the Communist Bloc in a large geopolitical area were crucial in slowing down cultural interactions and change at that time. However, lately, the unpredictable and even harder to control dynamic intercul-

tural processes are undergoing fundamental changes, both in technology and the economy or ever-increasingly shifting poles of political power.

Therefore, Huntington emphasises the sharp, conflicting, even dramatic scenario of a clash between cultures, after which the worldview should also change irreversibly. Unlike the entropy of Ritzer's cultural authenticity, the apocalyptic landscape painted by Huntington is a radical transformation into the other, by the way, commenced using military, terrorist aggression. It should be noted that perspectives on fatal conflicts of enormous magnitude regularly appeared in the books of various thinkers, sometimes in the form of catastrophic dystopias like in Oswald Spengler's *Untergang des Abendlandes*, 1918, Aldous Huxley's *Brave New World*, 1932, George Orwell's *1984*, 1949, etc. The fact that Huntington emphasises the crucial influence of Islamic culture acutely stressing the *presentness* and *eventness* of cross-cultural interactions does not alter the fundamental principle of this anticipated and ongoing change. The cultural East-West dichotomy is also not an essential joint of positions of power. In fact, the very idea of globalisation has been heavily criticised by historians Fernand Braudel, Immanuel Wallerstein, sociologists Roland Robertson, Arjun Appadurai, Michael Burawoy, philosophers Antonio Negri, Edward Said and economists Gunnar Myrdal, Joseph Stiglitz. Most social scientists agree with one common argument that globalisation cannot be equated with the simple expansion of Western modernisation, which claims to affect the whole world (Magala, 2005: 59).

Such a vision of homogeneous globalisation is alien to the diffused rhizomatic cultural differences, which confront at different levels in a weaker or stronger manner. Robertson's concept of "glocalisation" is essentially intended to define the position of a particular ego-centric culture under global pressure (Robertson, 1995). Robertson emphasises that not only the frequency of inexorable cultures is increasing, but so is our awareness of its increasingly intense interculturalism, which in turn not only develops critical approaches but also opens up new opportunities for even more specific and complex interactions between cultures in the future.

The establishment of the world as a continuous entirety of cross-cultural interaction, in its turn, the dynamic heterogeneity of differences increases the growing reflectivity of this process, the global/virtual consciousness, as today's multimedia enables us to examine indefinitely our reflections all the time. The resulting critique of globalisation and the spread of Western values creates new powerful valves to support cultural differences.

Thus, despite the geopolitical turmoil of the current world, which periodically flare up the new dramatic conflicts, cross-cultural interaction as such continue to exist in a variety of historical, sociopolitical, and other spheres of societal shifts, over time highlighting its inequality, necessity, definition. Cross-cultural interaction recently has been increasingly explored as a dialogic and dialectical dynamics of otherness, which encourages cultures to know one another. The concept of the other in cross-cultural interactions is no longer static and essentialistic but rather indicates an active, albeit very controversial origin of otherness, distinctiveness. Diversity becomes a productive foundation for both the creative dissemination of cross-cultural interactions and the understanding and mitigation of the problems posed by these interactions. The need for being different in cross-cultural interactions is positive because it maintains a pluralistic network of sameness. The difference becomes the *modus operandi* of cross-cultural interaction.

References

1. Abdullahi Ahmed An-Na'im, ed. *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives. A Quest form Consensus*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.
2. Agamben, Giorgio, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Translated by Daniel Heller-Roazen. Stanford: Stanford University Press, 1998, p. 48.
3. Appadurai, Arjun. "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy", *Theory Culture Society*,. 7, no 2, (1990): 295-310.
4. Arendt, Hannah, *Origins of Totalitarianism*, 2nd ed. New York: Meridian Books, 1958.
5. Arnett, Ronald C., Grayson, Celeste, McDowell, Christina. "Dialogue as an "enlarged communicative mentality": Review, assessment, and ongoing difference." *Communication Research Trends* 27, (2008): 3-25.
6. Asante, Molefi Kete. Intercultural communication: An inquiry into research direction. *Communication Yearbook*,.4, no 1, (1980), 401-410.
7. Bourquin, Jean-Fred. *Violence, conflict and intercultural dialogue*, Strasbourg: CoE Publishing, 2003.
8. Braudel, Fernand. *Grammaire des civilisations*, Flammarion, Paris, 1993.
9. Brunner, August. *La connaissance humaine*, in *Dictionnaire de la langue philosophique*, PUF, Paris, 1962.

10. Deleuze, Gilles, *The Logic of Sense*. Translated by Paul Patton, London, New York: Continuum, 2004.
11. Geertz, Clifford. *Interpretations of Culture*, New York: Basic Books, 1973.
12. Hall, Stuart. "Cultural identity and Diaspora." In *Identity: Community, culture and differences*, edited by Jonathan Rutherford, 222-237, London: Lawrence & Wishart, 1990.
13. Howard, Rhoda E. "Dignity, Community, and Human Rights," In *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives. A Quest form Consensus*, edited by Abdullahi Ahmed An-Na'im, 65-81, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.
14. Huntington, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 2006. p. 36.
15. Magala, Sławomir, *Cross-Cultural Competence*, London, New York: Routledge, 2005.
16. Martin, Judith N., and Nakayama, Thomas K. "Thinking dialectically about culture and communication." *Communication Theory* 9, (1999): 1-25.
17. Papastergiadis, Nikos. *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*, Oxford: Polity Press, 2000.
18. Ritzer, George, *The McDonaldization of Society*, London: SAGE Publications, 2004.
19. Robertson, Roland, "Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity". In *Global Modernities*, edited by Mike Featherstone, Scott Lash, Roland Robertson, 25-44. London: SAGE, 1995.
20. Rüsen, Jörn, ed. *Western Historical Thinking. An Intercultural Debate*, New York, Oxford: Berghahn Books, 2002, p. vii.
21. Yúdice, George. *The Expediency of Culture: Uses of Culture in the Global Era*. Durham, NC: Duke University Press, 2003, p. 2.
22. Xu, Kaibin. "Theorizing Difference in Intercultural Communication: A Critical Dialogic Perspective." *Communication Monographs*, 80, no. 3, (2013): 379-397.
23. Žukauskaitė, Audronė. *Nuo biopolitikos iki biofilosofijos*. Vilnius: Kitos Knygos, 2016.

Abiejų tautų respublikos istorinė gelmė kaip estetiškas proveržis / Kristinos Sabaliauskaitės „Silva Rerum“

Historical dimension of the Polish-Lithuanian Commonwealth as aesthetic power in Kristina Sabaliauskaitė's „Silva Rerum“

Jūratė Landsbergytė-Becher

Abstract

New Lithuanian literature explores historical depths of the Lithuanian statehood inspired by the Polish-Lithuanian Commonwealth, also known as the Republic of the Two Nations (after the Union of Lublin in 1569). This is an important special issue of Lithuanian historical continuity before the Russian occupation (1795). Lithuanian writer and art historian Dr Kristina Sabaliauskaitė (born 1974) uses chronicles of a prominent Commonwealth family life to make new points of view on these epochs. She wrote four books titled *Silva rerum* regarding the family's chronicles (*Silva rerum* in Latin – the forest of things). The content of the books is full of references to historical events and human fates, including the useful information about various structures of the Republic, traditions of education, aesthetics and culture. It looks into institutional matters of architecture, churches, religion, the Jewish influence, medicine, sexual relations, and other aspects of life in Vilnius' early modern period. These details are still alive in certain memory of the contemporary society as if in long-forgotten but newly uncovered archaeology of psyche. Sabaliauskaitė's aesthetic power transforms her literary style, so her language reminds of some old genealogy tree with branches and connecting paths and turns. The enriched multiplicity of verbalisation echoes Baroque and includes musical aspects of ritornello and rhetorical thriving. Even the integrity of language becomes inspiring as it brings events, metaphorical depths and linguistic aspects to life.

The writing presents very interesting completeness of view inspired by Dr Sabaliauskaitė's scientific experience, her professional practice and talent in describing artefacts that transform her literary style to an *unconscious* eternal musical line developed in Baroque's polyphony when unlimited sentences flow into other. This style is a good example to compare with the postmodern arts resembling *emptiness* of times, which is represented by static sentences, slang and common words. In contrary, Sabaliauskaitė's works thrive with old fashioned style, prominent scripts using old words, references to archives and chronicles and recreation of aesthetical power of the past.

Speaking of contemporary aspects, this new-old aesthetic in the Lithuanian literature and other forms of culture has been very successful, unexpectedly popular in society (her books became bestsellers) and even became admired internationally. The four books *Silva rerum* (2008-2016) written by Kristina Sabaliauskaitė are essential columns of Lithuania's statehood continuity in a contemporary way. They are good examples which prove the need to avoid negative aspects of the past still hiding in clichés inherited from the Russian historiography.

Keywords: Sabaliauskaitė, Republic, history, aesthetic, dimensions.

Išvadas

Dabarties Lietuvoje ryškėja naujas istorijos transformacijos estetiškas fenomenas: literatūros ir mokslo susilieėjimas, prikeliant visavertę valstybingumo sampratą, permąstant tapatybines gijas ir jų sąsajas su dvasios šaltinių Europa. Kaip sovietmečiu buvo atogrąža į pagonybę Sigito Gedos ir Broniaus Kutavičiaus kūryboje, taip dabar matome atogrąžą į krikščionybės sąsajas su Europa, pirmiausia su Lenkija. Šis aspektas tampa kultūros ir politikos diskursų objektu, sulaukia ir kontraversiškų vertinimų (M. Kvietkausko, D. Būdienės komentarai Santaros-Šviesos suvažiavime, Atlanta, 2018-06-23). Tačiau ypatinga gelminė istorinės estetikos nuojauta su savo galingu proveržiu yra akivaizdus ir keičiantis tautos savimonę veiksnys. Lietuvių literatūrologija, galima teigti, kol kas nepripažįsta Sabaliauskaitės fenomeno ir savaip jį ignoruoja.

Istorinis aspektas

Lietuvių literatūroje ryškėja anksčiau atmestos „svetimos savasties“ – sąsajų su Lenkijos istorija – trauka, atvėrusi neįtikėtinas tautinės savimonės, tapatybės koncepto gelmes per krikščionybės liniją – dvasinės archeologijos sluoksnius. Įdomu tai, kad šie sluoksniai, tarytum buvę užmiršti, iš tiesų tūnojo tam tikros tautos dalies, susietos su aristokratija ir jos palikuonimis, genezėje, dažnai vadinamoje savotiškoje valstybės gynimo geneologijoje, tautos politinės-psichologinės sąmonės gelmėse (Jokubaitis 2014: 119). Šias gelmes išvelgė ir neišsemiamą dvasinių vertybių – artefaktų skrynią literatūroje atvėrė rašytoja Kristina Sabaliauskaitė. Jos kūryba yra paremta autorės, humanitarinių mokslų tyrinėtojos, patirtimi. Ji geba maitinti ir atnaujinti dabarties postmodernizmo provokacijose paskendusią (Maris Ivaškevičius, Sigitas Parulskis, Herkus Kunčius), keistuose žaidimuose tebesiblaškantią, bet tikros rimties ir gelmės išsiilgusią lietuvių literatūrą. Išskirtinė dabarties rašytoja – neatsitiktinai ir menotyros mokslų daktarė – Kristina Sabaliauskaitė turi dailėtyrininkės kvalifikaciją ir talentą gilintis į dalykų esmę. Jos darbai sąlygojo ypatingą reiškinių – šiuolaikiškai įkvepiantį, neformaliai gyvą ir aštriai įžvalgų kelių šimtmečių praeities (nuo XVI iki XIX a.) mentaliteto atkūrimą. Tai epocha, kai Lietuvos ir Lenkijos savimonės buvo artimos, sukūrus Abiejų Tautų Respubliką, kurioje jungėsi sudėtingas valstybių likimas, demokratijos prielaidos, istoriniai posūkiai ir geneologiniai ciklai, egzistencinio žmogiškojo žemėlapių tekstai. Šį fenomeną suvokti ir analizuoti geriausiai padeda tarpdisciplininio komparatyvizmo metodai.

Dr. Kristina Sabaliauskaitė išgarsėjo savo keturių tomų knyga apie Lietuvos bajorų šeimų istoriją. Tuomet šie šeimos įvykių dienoraščiai buvo tradiciškai vadinami *Silva*. Ke-tvirtatomis taip ir vadinasi – *Silva rerum* (2008-2016), kas lotyniškai reiškia „Daiktų miškas“. Tai yra kelių bajorų kartų „šeimos knygų“ literatūrinė versija, kurioje surašomi svarbiausi šeimos gyvenimo įvykiai, apgaubti valstybės istorijos (Sabaliauskaitė 2016). Šiuos užrašus stebi įžvalgi tyrinėtojos akis, toliau atkurianti praeities iškilų skambesį, retoriką, pagal savo vidinio balso „pasakojimą“, įtraukianti ir kitas, nauja lemiančias inspiracijas, bei trūksta-mus įvykius glaudžiai siejanti su dokumentika ir istorija. Atsiranda įvykių „žemėlapis“ – su valstybės gyvenimu susijęs vaizdinys. Taip keturiose „*Silva rerum*“ knygose „keliauja-ma laiku“ per bajorų Norvaišų šeimos istoriją ir Lietuvos valstybingumo epochų konteks-tą: aprašymuose regimas Vilnius, bažnyčios, bokštai, vienuolynai, rūmai, jėzuitų kolegija, universitetas, astronomijos laboratorija, išgyvenama Rusijos invazija, kazokų siautėjimas, švedų invazija, maras, edukacija, Apšvieta, figūruoja Stanislovas Augustas, karalius Saulė ir jo saulės užtemimo metafora – Poniatovskis, meno ir mokslo elitas; be viso to, atskleidžia-mas ir šeimos likimas po Rusijos okupacijos – Trečiojo Žečpospolitos padalijimo. Istorijos gelmės čia integruojamos į skaitytojo sąmonę, **tampa savomis**, galima sakyti, genialiai su-pinamos su aristokratų geneologijos futurizmu: šeimos kartų likimais, meilės peripetijomis ir egzistenciniais-humanistiniais švietimo bei išlikimo amžinybėje klausimais. *Silva rerum* tampa ir netikėtu dabartinės tautos dvasios „trileriu“, ištis aktualių bestseleriu, ir senovi-ne šeimos saga, ir valstybingumo – Valstybės išlikimo bei praradimo – drama, ir šiuolaikinį žmogų sukrečiančių meilės kolizijų liudininku, ir vedliu po krikščionybės dvasios aukštumų dimensiją – tai priešokupacinė archetipuose išgyventa valstybės patirtis su europine sanklo-da bei dvasios ryšiais.

Lietuvos tapatybinės sąmonės gelmės archeologija, pilna įkvepiančių veiksmų, at-mintį atgaivinanti lyg ir žinomų, bet užmirštų „atradimų“ žemė, čia yra tarsi nuolatinė ke-lionė valstybės laiko labirintu. Būtent valstybės, ne tik žmonių! Rašytojos talento ir intelekto dėka, ši istorinė gelmė tampa dabarties retrospektyva, reformuojančia pačią naciona-linės tapatybės koncepciją, stipriai sukrėtą, sulaužytą skausmingų XX amžiaus istorinių praradimų. Vilnius čia itin aktualus kaip sostinė ir valstybingumo šaltinis, pajėgus atlaikyti sovietų okupaciją, ją sekančias tremtis, pralaimėtą partizanų laisvės kovą, ir svarbiausia – tarsi negrįžtamai įdiegtą sovietinės istorijos naratyvą, prieš kurį vargiai kyla dažnai ir ta-lentingiausi lietuvių rašytojai – jie dažniausiai sugniūžta ir pasiduoda, toliau vysto jį. Bet Kristina Sabaliauskaitė tapo būtent šio naratyvo sąmoningo laužymo karvede, metaforiškąja

literatūros Emilija Pliateryte. Ji sąmoningai ir racionaliai atskleidžia šio naratyvo skleidžiamą destrukciją lietuvių tautos istoriniam mentalitetui (Sabaliauskaitė 2018: 24), kviesdama niekada neatsisakyti savo istorijos heroizmo, t. y. pripažinti Abiejų Tautų Respubliką ir jos aristokratiją, bajorus, karvedžius kaip lietuvių tautos istorinio identiteto kūrėjus, herojus, vedlius ir laisvės šauklius (Sabaliauskaitė 2018: 21). Dabarties Lietuvoje, kur ši krizė (literatūros skilimas) išlieka ypač gili, kur atsiranda ryškus, susijęs su postsovietizmu, mažai kam būdingu istorijos menkinimu, diskursas, Sabaliauskaitės kvietimas jį atšaukti yra itin reikšmingas. Jis buvo išgirstas ir tapo **savalaikis tautos genezės dimensijų žadintojas**. Genezės architektūra tapo itin svarbi naujai istorinei pilietybės sampratai ir, susijusi su bajoriškąja tėvynės gynimo pareiga, yra paveldima prigimtine linija (Jokūbaitis, 2014: 120) kaip egzistencinė išlikimo prielaida. Tai viena iš esminių Sabaliauskaitės politinių poteksčių, tyrinėjant ir kalbant apie ATR bajoriją. Ypatingai aktualus proveržis į šiandieną slypi savotiškame barokiniame literatūros ir istorijos sinkretizme, kurį ir skleidžia autorės ketvirtatomis „Silva rerum“.

Literatūros stilius – estetinis-lingvistinis aspektas.

Sabaliauskaitės stiprybė – jos unikalus artefaktinis, senove spindintis pasakojimo stilius, kuriame ji naudoja seniai negirdėtus žodžius, specifiškai įstrigusius laike, tokią išraiškingą retoriką kaip dvigubus vardus, netgi įsitraukdama į muzikinį balsių aidą ritmą ir riturnelę, išnaudodama žodžių verbalinį-akustinį skambesį. Pavyzdžiui, balsių ir prie balsių sąskambius, susietus tarpusavy: „dangus – pradangino“. Taip sakinyje tampa visuminis, „keliaujantis laiku“. Jis tarsi begalinė melodija muzikoje su savo riturnelėmis, pakilimais ir nuolydžiais veda skaitantįjį tolyn, jį vis įkraudamas prasmėmis, įvykiais ir aiškia skvarbia įžvalga, racionalia paaiškinama logika, neleidžiančia „nuvysti“ ar išblukti minčiai, išsisemti ar bent akimirką suabejoti jos reikalingumu ir atsisakyti dėmesio skvarbos. Visiškai priešinga vadinamam postmodernizmui. Tai lyg baroko muzika su minties polifonija ir prasmės paralelizmais, itin skvarbiai išryškinančiais ir istorinį kontekstą, ir psichologines gyvybės gelmes, ir atminties archeologiją, išskleidžiantis į vieną vaizdinių prisodrintą visumą. Šis naratyvas, ne individualistinis, o valstybiškai visuminis, tarsi atveria vis naujas iš ATR koncepto atminties pulsuojančias gelmes ir būtent pačioje dabartyje leidžia išsiliesti kažkur glūdinčiam istorijos ilgesiui, ilgai blokuotam rusiškosios istoriografijos, pritaikytos imperijos poreikiams. Čia yra ypatingas autorės nuopelnas, kuris būtų neįmanomas be tikrų faktų ir istorinių tyrinėjimų, archyvų pažinimo patirties, leidžiantis atremti tvirtai sukonstruotas

istorijos dogmas, įdiegtas klišes arba XX a. praradimų užtemdytas sąmonėje tapatybės koncepcijas. Tačiau teprakalba pats autorės tekstas, kuris žingsnis po žingsnio ir posūkis po posūkio skleidžia savo senovinio stiliaus detalėmis išodrintą atgyjančios istorinės sąmonės žinią, didingą baroku ir gamta bei savo veikėjais unikalų Abiejų Tautų Respublikos vaizdinį. Būtent kontekstualumas šiuolaikiškai „įelektrina“ senamadiškai retorišką autorės „Silvų“ sakinių iki kulminacinės minties sluoksnių bangos proveržio į didybės dabartį:

„Viešpatie, kad tik viskas jiems būtų gerai – mąstė Uršulė iš Norvaišų Birontienė, likusi viena Milkantuose, bet dabar jau buvo kur kas ramesnė, regis, jos planas pavyko, regis, Norvaišos dar neišmirs, dar kol kas ne, ne dabar, ji prisaikdino Joną Izidorių, kad jai būtinai parašytų, jei tik gims berniukas; bet ji buvo beveik jau rami ir dabar tik stūmė dienas iki savo galo, ir jai buvo sunku, ji tiesiog skeldėjo nuo skausmo, laudanumas baigėsi, ir, keista, lygiai kaip kadaise kad svajojo apie šventybę ir geidė nemirtingumo, taip dabar išsiilgusi troško mirties; ak, keistas tas jos gyvenimas, kartais dalykai atrodo visiškai ne tokie, kaip yra iš tikrųjų; ir kažkada vaikystėje ji įsivaizdavo šventybę, apsuptą žvakių ir brangenybų, gėlių ir smilkalų, betgi brolis Rokitas jai parodė visiškai kitokį jos veidą – jos vargšo atgailavusio Sebastiano mirusį veidą; kaip keista, ji kadaise svajojo būti šventoji, o labiausiai prie to priartėjo jos sūnus palaidūnas, savo rankom laidojęs žmones, iš kurių kada tyčiojosi; nors šiandien, kai ji pagalvoja, galbūt didžiausias šventasis iš jos visų sutiktų ir buvo tas bevardis, niekam nežinomas vienuolis, palaidojęs tūkstančių tūkstančius ne atgailaudamas, o iš paprasčiausios krikščioniškos pareigos, vien todėl, kad kitaip negalėjo, vien todėl kad jam taip liepė širdis, ir, kaip keista, Uršulė iš Norvaišų Birontienė mintyse buvo palaidojusi Vilnių, ji per daug ten kentėjo, tai būta pernelyg žiauraus miesto, kur maras pažadino žvėriškumą, kur praeivis galėjo peržengti mirštantį, prieš tai jam, žinoma, iškraustęs visas kišenes, kur krikščionis galėjo suėsti krikščionį, galėjo kūdikį sudraskyti į gabalus, betgi kuo ji daugiau galvojo, tuo dažniau prisimindavo ne padugnes, o tą brolių, kurio vardo taip niekada ir nesužinojo, o ir kam? Juk kaip jis ten sakė: „Viešpats ir taip atsirinks“, betgi kažkodėl vien nuo minties apie tą numirėlius laidojantį vienuolį tas miestas jai vėl tapdavo stebėtinai gyvas.“ (Sabaliauskaitė 2016: 278-279).

Verta atkreipti dėmesį į sakinio erdvinį plėtimąsi nuo alsavimo tarp gyvybės ir mirties iki amžino architektūros bokštų įvaizdžio bei kulminacinių varpo dūžių. Melodinės linijos vingiai siekia aprėpti kuo daugiau kontekstualių aspektų, nežiūrint ornamentinių įmantrybių, ir tikslingai veda į tikslą – aiškią teksto siunčiamą krikščioniško gailestingumo žinią. Tuo būdu čia matoma ir analogija su muzika, kurią atskleidžia retorinės figūros, polifonija, ritmas, dramaturgija, eklipsinė kulminacija, atoslūgis, formos tęstinumo logika. Stiliaus specifiška – lingvistinės įmantrybės, tarsi iš senovinės skrynios ištraukti žodžių artefaktai.

Visa tai kuria Sabaliauskaitės literatūrinio stiliaus daugiasluoksniškumą, archetipinį kontekstualumą ir šiuolaikinį dimensionalizmą tarp meilės ir mirties, iš kurio kyla tikras sukaupų įtampų proveržis, pasiekiantis dabarties valstybės sąmonės gelmes. Neabejotinai aktualus autorės tekstas įgyja gyvybinę skvarbą ir inspiracinį politinį tonusą, kalbant apie XVIII amžiaus Europos provincijos Lietuvos valstybingumo konceptą. Ir jau valstybingumo saulėlydyje, kai ją ruošiasi praryti Rusijos imperija, Apšvietos akivaizdoje spindi jos krikščioniškoji europinė esybė. Barokinis šio saulėlydžio spalvingumas ir saulės užtemimo metafora rodo žmonių ir valstybės likimo linijų sankirtą, kurios pulsavimas išsiskleidžia į paradigmą Europos epopėją, į kurią sminga Rytų sfinkso žvilgsnis. Tačiau visada kažkas išlieka gyva, amžina iš to Europos helenistinio-krikščioniškojo koncepto. Tarsi paskutinis mirštančiojo karžygio šypsnis skleidžiasi drąsios laisvos sielos viršlikiminė didybė, verčianti užmiršti baudžiauninko sindromą, vargus ir Lietuvos „amžių sutemas“ (Sabaliauskaitė 2018: 21).

Ypatinga ši didybė, kurią į mūsų diskursą įtraukė Sabaliauskaitės stiliaus estetika ir jos faktologine skvarba ginamas Lietuvos istorijos konceptas, kuriuo kviečia atsisakyti „tamsos“ interpretacijos tezės: „Štai penketas amžių – naktis be aušros“ (Maironis 1893, 1956: 105). Romantizmo dimensija, išjudinta šios poetikos, nukreipiama į baroko estetiką, kurioje tvyro ne mažiau išgyventa, gili savo praeities egzistencinės sąmonės neatsisakiusi atminties archeologija. „Silva rerum“ tampa ne tik dabartinės literatūros ir politologijos ženklu, globalizacijos *kelio posūkiu*, bet ir unikaliu **ligvistiniu senamadiškumo estetikos sugrįžimu**, tikra atgaiva po postmodernizmo „tuštumų“, jų „uždusintos tikrovės“. Taip pat – istorijos, kurios bijo liberalizmas (Jokūbaitis 2014: 123), sugrįžimu. Liberalių pažiūrų autorė, prof. Leonido Donskio (1962-2016) mokinė, čia neria į komplikuoatą asmenybės ir istorijos vienumą. Įdomiai turtingai, atsiveria tarsi amžiais sąmonėje tvyranti aktualija – Lietuvos žydų teminė linija:

„Garbusis medikas Aaronas Gordonas ilgais žiemos vakarais laukdavo tos akimirkos, kai, pabaigęs darbus, padėjęs į šalį plunksną ar peilį ir užgesinęs žiburį, per žvarbius kambarius ir koridorių pagaliau atšlepsėdavo į savo alkovą, tą šilumos salelę atšiauriame pasaulyje, kurioje, kaip kas naktį, lovoje boluodavo šiltutėlis jo Rivkos kūno volelis po kaldra – tarsi Tora, susupta į švelnią aksominę Įstatymo mantiją. Jis tyliai prisėdavo ant lovos kraštelio ir keletą akimirkų delsdavo, idant įsiurbtų į save Vilniaus nakties nekintamybę – užiančią kamine ugnį, balto tamsios gatvės sniego atšvaitus ant kambario sienų, kartais sutrikdomus nešamo žiburio ar vienišo it švytuoklę praeivio šešėlio ir jo kurpių gurgždesio, vis tų pačių garsų – pavienio tolimo varpo, kimaus pamainą einančio gatvės sargybinio riktelėjimo

ar į jį panašaus varnos karksėjimo šaltyje. Aaronas Gordonas buvo išmokęs vertinti ramybę ir nekintamumą; ramybė buvo gerai, kur kas geriau už dūžtančių stiklų džeržgesį, smūgius ir riksmus antpuolio metu. Jo jis dar nebuvo pamiršęs, nors anuomet, prieš trisdešimt metų, tebuvo dar visiškas paauglys...

<...> *Prasisikolinę iki pat panagių nesugalvojo nieko geriau, kaip tik savo kreditorius užpulti. Aaronas Gordonas šito niekaip negalėjo suprasti, bet gojai tam ir buvo gojai, kad elgtųsi kvailai, nes jei tik būtų buvę protingi, tai būtų ne gojai, o žydai. Ir jis priimdavo juos, nepatenkintus, pasipūtusius, tarsi savo apsilankymu darytų jam didžiausią malonę, apsikarsčiusius keisčiausiais amuletais, gintarais, bezoarais, valakiško riešuto kiaute uždarytu gyvsidabriu ar flakonais su aršenu ir kamforu; prisirijusius sveikų ir trintų perlų, žarnas raizančių malachito, jaspio ir lazurito miltelių, gyvačių, rupūžių ar dar velniažin kokių antpily, pažeistus nuolatinės nešvarios – ne tik kūno, bet ir minčių nešvaros“ (Sabaliauskaitė 2016: 73-75).*

Atsakas postmodernizmui: „nebijok istorijos“ kaip aktualus dabarties politinis aspektas.

Sabaliauskaitės literatūros posūkio naujumas glūdi ir politikos įžvalgų gelmėje. Ištisa postmoderno epocha – XX a. II pusė – dėl II pasaulinio karo sukrėtimų iš esmės intelektualiai radikalizavosi į kairę, menas tapo *natūraliai* leftistinis (antikapitalistinis), savo patosu proletariškas arba liberalistinis, atsisakydamas bet kokio politikos artumo, susitelkęs tik į savąjį vidų – individo *ego* problemas, svetimumo pasauliui jausmą, tuštumą, depresiją, „tam-sos pokerio“ paradigmą kaip vienintelį **tikrą tikrovės** vaizdą, pasmerkiantį istoriją su karų patirties išgyvenimais. Natūralu tapo atsisakyti didvyrių, heroizacijos, kankinių, tremtinių, pranašų ir kitų religijai artimų „persikėlimų į kitą erdvę“ patyrusių asmenybių, vengti jų „balinimo“. Tai yra istorijos nupolitinimo strategija, klaidinanti ir literatūros estetikoje (Jokūbaitis 2014: 119).

Šis generalinis pacifizmas tapo meno, kultūros ir ypač literatūros neįgalumo kanonu, giliai įsitvirtino su postmodernizmo buvimo *svetimu* filosofų plėtojamu tuštumos-aptamsos diskursu. Theodor Adorno, Zygmunt Bauman, Jean François Lyotard, Michel Foucault, Gilles Deleuze, Jacques Derrida, Jacques Ranciere kūrė postmarksistinę postmodernizmą, kuriam atliepė ir literatūra. Taip Lietuvoje turime postmodernizmu giriamą Mariaus Ivaškevičiaus romaną „Žali“, kurio autorių filosofė Jūratė Baranova, remdamasi Zigmundu Freudu, įvardina kaip itin dažnai pasitaikantį rašytojo infantilizmo, „sudariusio sutartį su tamsa“ atvejį (Baranova, 2009:53). Tokiu polėkiu, tik jau labiau adaptuotu Lietuvos 100-mečiui,

pasižymi ir intermediali fluxistinė opera „Post futurum“ (2018, autoriai Gintaras Sodeika, Sigitas Parulskis, Oskaras Koršunovas). Literatūros, meno, kultūros ir politikos neįgalumą prieš istoriją įžvalgiai kritiškai pastebi „Silva rerum“ autorė savo straipsnyje „Nepatogioji LDK: atminties ir užmaršties karai...“ (Sabaliauskaitė, Naujasis židinys/ Aidai, 2018, p. 20–33). Tai parodo ne atsitiktinį spontanišką autorės požiūrį į istoriją kaip įkvėpimo šaltinį, bet ir moksliskai pagrįstą sąmoningą istoriografinę poziciją, kuria ji siekia pakreipti visą pastarųjų šimtmečių politinį konceptą. Politika išties reikalauja esminių įžvalgų ir moksliskumo iš literatūros, o ne vien kūrybinio spektaklio žaidimų, kas tampa ypatinga virtualybės hibridiškumo invazija į estetikos ir demokratijos fundamentų esmę. Visgi Sabaliauskaitės pozicija išlieka itin pozityvi ir liberalistinė. Čia kalbama apie aspektų visumą; „Silva rerum“ skleidžiasi Respublikos gyvenimo multikultūriškumas, socialinių ir nacionalinių tapatybių daugiaplaniškumas, nevengiama nei genderizmo, nei feminizmo, nei kitų humanitarinių istorinių submotyvų, itin vertingai atskleidžiama Vilniaus žydų reikšmė, taip pat ir žemiausių socialinių sluoksnių (laisvo elgesio moterų) gyvenimas, jėzuitų darbai ir žemų nuopolių sferos, aristokratijos veikla, karaliaus dvaras – tikras civilizacinis ATR pasaulis, tačiau ne išsklaidytas, ne fragmentiškas, o jungiamas paties laiko linijos *par excellence* – kartų, keičiančių viena kitą, likimas, didingas savo saulėlydyje. Taigi, epochų sankirtos yra esminė žinia, kurią Sabaliauskaitė atneša į dabartį. Tokia pozicija yra paremta ne marksistiniu istorijos supratimu, o genezės (tradicijos paveldėjimo) linija, giliai mūsų visų sąmonėje glūdinčia kūrybos *archeologinės atminties* filosofine paradigma. Tokiu būdu, nors būdama šiuolaikinė liberalios filosofijos atstovė, kaip minėta, filosofo Leonido Donskio ir Didžiosios Europos (Donskis 2016) sekėja, Sabaliauskaitė atveda į dabarties kultūros-politikos diskursą alternatyvą postmodernizmui: ne poststruktūralizmo „tuštumą“ (Martino Heiddeggerio terminas) ir estetizmo reikšmių transformacijas į „ne-būtį“ (Andrijauskas 2017: 565), o istorizmo kupiną genetinę pilnatvę, užliejančią dabartį motyvais iš archetipų ir tautinių tapatybių šaltinių. Tyrinėtojos paieškos čia suspindi nauja šviesa – istorijos ilgesio – tarsi „senos meilės“ naratyvu ir iškyla kaip Krzysztofo Zanussi įvaizdinti Rytų Europos dvasios rūmai, kur valdo intelekto ir estetikos unijų misterija (Zanussi 2012).

Vilnius kaip Europos centras Lietuvoje. Muzika.

Kompozitorės Onutės Narbutaitės Vilniaus giesmė iškėlė ją į žymiausių kūrėjų gretas – oratorija „Centones mear urbi“ („Skiautinyš mano miestui“, 1998) yra apdovanota ir Nacionaline premija. Tai labai reikšmingas Abiejų Tautų Respubliką dekoduojantis posūkis. Gali-

ma sakyti, kad čia keičiasi generalinė Lietuvos likiminė tema: iš paaukotos tautos (Iškauskas 2014), transcendentinio Šiaurės peizažo ir folkloristinio intonacinės ląstelės etnocentristinio minimalizmo grįžtama į baroko visumos fugą – kompaktiškojo veikimo modelį ir raiškos prašmatnumą. Jis ne tik reprezentaciniai retoriškas, o ir visuminis, kupinas varžos, inspiracijų, ambicijų, užslėpto konkurencingumo ir kovos. Tai **valstybingumo estetika** – po Sabaliauskaitės pasikeitusi ir dekonstruktyviam postmodernui alternatyvi paradigma, kurios įvairūs aspektai – istorinis, politinis, meninis, tapatybinis – suteka kaip šaltiniai į vieną srovę, galinčią išgryninti dabartinę valstybės mąstymo kryptį ir valstybingumo konceptą.

Tai, ko vis dar trūko lietuvių postmodernistų ir minimalistų kūryboje, yra šiuolaikiško istorizmo proveržio principas, atrandamas K. Sabaliauskaitės literatūros stiliuje. Nors ir kitų kūrėjų (Onutės Narbutaitės, Vaidoto Daunio, Česlovo Milošo) vizijų kryptis ir atsparos taškas panašus – barokas, Vilnius, dvarai, universitetas, žydai, jėzuitai, – tačiau išraiškos dimensija ryškiai skiriasi: reprezentatyvusis, fiksuojantis laiko lūžį į Apšvietą, estetinis baroko paveldo motyvas arba egzistencinis skausmingas atsisveikinimas su juo –ėjimas į tylą, į tuštumą, į tamsą.

Taigi, K. Sabaliauskaitę dar kartą galima palyginti su XIX a. karvede, norinčia išnaukinti baudžiavinius susitaikymo su neteisybės tikrove likučius lietuvių savimoneje. Autorei labai svarbu pajusti ir pabrėžti istorijos gelmiškumo aspektą, išvengti sovietų įpiršto naratyvo, sukeliančio kontraversijų grandinę. Geriausias būdas yra *keliavimas laiku* priešokupacinėse epochose, kur yra aiškus reikšminis turinys (Kulakauskas 2017: 7). Pažymėtina, kad pirmiausia ir lietuvių emigracijoje buvo sukritikuotas klaidingas sovietmečiu įsigalėjęs XVIII-XIX a. Lietuvos istoriografijos naratyvas (Aleksandravičius, 2019:105). Tą patį ir daro ir „Silva rerum“ autorė. Čia nelieta klastotės ir tikrovės sankirtų, kontroversijų ir jas pridingiančio postmodernizmo argumento, kaip tai vyksta su Mariaus Ivaškevičiaus romano „Žali“ (2002) kontroversišku pokario vaizdavimu, kuris galėtų būti apie nuobodžiaujančius Pilies gatvės pankus „patogiu“ vėlyvučiu sovietmečiu, toliau modeliuojant mankurtizmo liniją, o ne apie *bloodlando* pokarį – partizanus bunkeriuose ir žemynėse, turinčius istoriją keitusių iš tiesų herojiškų generolų ir medicinos seserų – slaugių – vardus. Tokia kontroversija Sabaliauskaitės tekstams visiškai negresia, nes intelektas pažadina mąstymo gelmes ir tauta tarsis atsibunda epochoje, jau pagijusioje nuo okupacijų ir galinčioje prisiminti save. Šią misiją ir atlieka ketvirtatomis „Silva rerum“. Ir štai jie čia – tie patys senieji lenkakalbiai bajorai, paskendę savo aistrų ir tikslų verpetuose, bet kažkaip sugrįžtantys į lietuviškąją savasties ašį – valstybės kūrimą. Ir čia savasties ratas užsidaro, atsisuka į dabartį, į šeimos genezės

paradigmą, net ir įstrigusią laike, su klaidomis, pasirinkdamas teigti ją kaip savo vertybę, o ne plėtoti iš svetimo savo brutalumų pasaulio atėjusią niekinimo kultūrą.

Išvados

Rašytoja Kristina Sabaliauskaitė atveria labai svarbų Lietuvos valstybingumo ir tautinės tapatybės ženklų ir artefaktų kupiną atminties šaltinį. Pagal tai formuojasi naujas istorinis konceptas, ne rusiškojo pasaulio provincija, o europinis projektas, nes neįmanoma atmesti europinio paveldo sluoksnių artumo. Sabaliauskaitė remiasi ir dailės tyrinėtojos patirtimi, ir iš jos kylančiu vaizdavimo būdu. Atsiranda unikalus senovinis stilius, estetišiai „naivus“ senamadiškumas, alternatyva sustingusiai postmodernizmo abstrakcijai, tuštumai, psichozei, paranojiškai savigraužai, šizoidinei isterijai ar depresyvumui. Kristina Sabaliauskaitė čia žengia beprecedentinį žingsnį į literatūros ir istorijos integralumą.

Tai būtų neįmanoma, jei ne jos literatūrinio stiliaus genetiškasis valstybingumas. Jo ypatybės lemia politiškai svarbią kritinę koncepto kaitą. Tai yra:

Detalių tikslumas ir vaizdavimo intensyvumas,

Begalybinė jungtis, sakinio išplėtimas, atspindintis laiko visuotinumą, tarsi peržengiant epochų ribas ir vėl sugrįžtant į tikslinę pajautą; taip „braižomas“ savotiškas visumų ir atminties archeologijos „žemėlapis“,

Muzikinis ritmas, riturnelės retorinis puošnumas, detalėse gyva praeitis: senoviški žodžiai, vardai, daiktų pavadinimai, verčiantys iš tiesų pajusti alsuojantį daugiasluoksnį praeities skvarbumą, savo prasmėmis prasismelkiant į dabartį,

Akustinis muzikalumas žodžių skambesyje, balsių gausme, prailginiame ir retorikos prašmatnume, atspindinčiame ne formą, o aistrą, ekspresijos emociją, gelminės psichologijos viražų dramaturgiją,

Šiuolaikiškumas problematiniame lauke: politika, lyčių lygybės-nelygybės klausimai, seksualinio gyvenimo peripetijos, šeimos ir valstybės formavimo klausimai, edukacinės institucijos, religijos laisvės, tolerancijos ribų plėtimas, jurisdikcija ir karybos menas. Taip pat visa šia problematika alsuojanti Europos centrų artumo konstanta. Abiejų Tautų Respublikos dvasinės didybės sankirtų lygtys atsiveria kaip niekad aktualus europinės problematikos horizontas.

Dėka visų šių savybių Sabaliauskaitės kūryba atverčia naują puslapį lietuvių ir kaimyninių tautų (lenkų, latvių, estų, gudų, ukrainiečių) istorinio naratyvo, esančio jau ne rusiškojo pasaulio šešėlyje, formavimesi. Tai itin reikšmingas įnašas į dabarties konceptų diskur-

są, prasmingas savo pozityviu posūkiu iš lietuviško-baltiškojo fatalizmo į europinės brandos paradigmos laiką. „Silva rerum“ suteikia prasminį kodą šiam renesansui – raktą į dabartį iš geležinių uždangų išnyrančioms, istorijos paženklintoms Rytų Europos tautoms. Jų ateitis yra pulsuojančiame šiame istorijos non-finito stiliuje, peržengiančiame ne tik frazes, sakinio, puslapio, knygos ribas, bet ir valstybingumo epochas.

Literatūra

1. Egidijus Aleksandravičius. *Amžiaus slenksčiai*. Vilnius: Versus, 2019.
2. Antanas Andrijauskas. *Vakarų estetika ir meno filosofija*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.
3. Jūratė Baranova. *Baimė nuskęsti*. Vilnius: Apostrofa, 2009.
4. Leonidas Donskis. *Didžioji Europa. Esė apie Europos sielą*. Vilnius: Versus aureus, 2016.
5. Česlovas Iškauskas. *Paaukota Lietuva*. Vilnius: Obuolys, 2014.
6. Alvydas Jokubaitis. Raimundas Lopata. *Lietuva kaip problema*. Vilnius: Tyto alba, 2014.
7. Gediminas Kulakauskas. *Respublika prieš Maskvą*. Vilnius: Obuolys, 2017.
8. Maironis. Rinktiniai raštai, II tomas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.
9. Kristina Sabaliauskaitė. „Nepatogioji LDK: atminties ir užmaršties karai“, *Naujasis židinys / Aidai*. Vilnius, 2018 m. rugpjūčio 25 d.
10. Kristina Sabaliauskaitė. *Silva rerum. I-IV*. Vilnius: Tyto alba, 2016.
11. Krzysztof Zanussi. *Hybris*. Warszawa, 2012.

Palikto vaiko tema šiuolaikinėje paauglių problemų prozoje: savivaizdžio raida ir socialinė patirtis

Justė Povilaitienė

Santrauka

Lietuvių paauglių literatūros rašytojų, kurie domėtusi ir kūrinuose reflektuotų migracijos, tapusios globalia socialine problema, patirtis, yra nedaug. Šiame straipsnyje bus analizuojami ir lyginami du paauglių problemų prozos kūriniai, parašyti jaunosios kartos atstovų – Kristinos Jokšaitės romanas *Karta SOS* (2008) ir Unės Kaunaitės romanas *Laiškai Elzei* (2016). Pasirinktų knygų analizei bus taikomas komparatyvistikos metodas, „teminė kritika“ ir psichosocialiniai paauglių raidos aspektai. Šiuo tyrimu siekiama psichosocialiniu aspektu ištirti, kaip paauglių problemų prozoje per migracijos patirčių apraiškas atskleidžiama paliktų vaikų tema; kaip konstruojami pasirinktų romanų veikėjų – paliktų vaikų – charakteriai ir jų gyvenimo įvykiai, kuriuos lemia tam tikros socialinės aplinkos poveikis; kaip problemų prozoje interpretuojami paauglių ir tėvų santykiai; kokią vietą paauglių socializacijoje užima šeima, draugai ir mokykla.

Lyginamoji kūrinų – Jokšaitės *Karta SOS* ir Kaunaitės *Laiškai Elzei* – analizė atskleidė, kad tai yra tipiniai paauglių problemų prozos kūriniai. Juose vaizduojama, kaip paaugliai žengia į suaugusiųjų pasaulį, patirdami sukrečiantį išbandymą – tėvų eliminavimą iš jų gyvenimo. Abiejuose romanuose neigiamai atskleidžiama paliktų vaikų tema, vaizduojami psichologiškai suluošinti paaugliai, išgyvenantys tapatumo krizę, užsiimantys delinkventine veikla, maištaujantis prieš juos supančią socialinę aplinką. Psichosocialiniu požiūriu, paauglių prozos kūrėjos konstruoja sudėtingus, tragiškus, blogą lemtį žadančius veikėjų charakterius, besiformuojančius neigiamoje socialinėje aplinkoje, kuri skatina formuotis neigiamą tapatumą. Taip pat šie kūriniai realistiškai atliepia šiuolaikinio pasaulio paauglių iššūkius, juose refleksyviai fiksuojama ir įvertinama socialinė problema – palikti vaikai, kuri dar tik dešimtmetį reflektuojama lietuvių paauglių literatūroje.

Raktiniai žodžiai: paauglių literatūra, migracija, socializacija, psichosocialinė raida.

Summary

There are only few Lithuanian writers of young adult literature who reflect the migration experiences of adolescents in their literary works. In this article, it will be analyzed and compared two young adult problem novels written by the authors from the youth generation: Kristina Jokšaitė's novel *Karta SOS* (*The SOS Generation*, 2008) and Unė Kaunaitė's novel *Laiškai Elzei* (*Letters to Elze*, 2016). For the analysis of the selected books will be applied the comparative method, thematic criticism and psychosocial aspects of adolescents' development. The aim of the present research is to investigate psychosocially how the problems of adolescents are revealed in the novels through the manifestations of migration; how the characters – abandoned children – and the events of their life, caused by the influence of the particular social environment, are constructed; how the relationships between adolescents and

their parents are interpreted in the young adult problem novels; what is the role of the family, friends and school during the process of socialization.

The comparative analysis of the following literary works – K. Jokšaitė's book *Karta SOS* and U. Kaunaitė's book *Laiškai Elzei* – revealed that these are the typical young adult fiction problem novels. They illustrate how adolescents are entering the adult world, experiencing a devastating test, i. e. the elimination of their parents from their lives. Both novels negatively reveal the theme of abandoned children, depict psychologically crippled adolescents who experience a crisis of identity, engage in delinquent activities and rebel against the social environment. From a psychosocial point of view, the writers of young adult literature construct complex, tragic, badly-awaiting characters, who emerge in a negative social environment which motivates the construction of a negative identity. To conclude, the selected novels realistically respond to the challenges which face adolescents in the contemporary world. The authors reflect and evaluate the social problem of abandoned children, although this particular theme has just appeared in the Lithuanian young adult literature.

Key words: young adult literature, migration, socialization, psychosocial development.

Įvadas

Per pastaruosius kelis dešimtmečius lietuvių paauglių literatūra, ypač proza, kito ir tolo nuo tradicinio, kanoniško, konservatyvaus modelio. Ją veikė „naujojo realizmo“ tendencijos, ji plėtėsi ir nebetilpo į įprasto apysakos žanro rėmus – peraugo į *problemų prozą* (angl. *problem novel*), kuri paprastai skirta paaugliams ir jaunimui. Kaip pastebi vaikų ir jaunimo literatūros tyrėjas Kęstutis Urba, „[š]i [išskirta mano – *problemų prozos*] sąvoka imta taikyti maždaug XX a. 7–8 dešimtmečio ir vėlesnei paauglių literatūrai, kurioje, paneigiant tradiciją, atmetant vaikų literatūros kanoną, pradėti vaizduoti skaudūs klausimai, imta vengti laimingos, optimistinės pabaigos, siekta skaitytoją sukrėsti, priversti mąstyti“ (Urba, 2017). Įprastai tokiam tikslui pasiekti pasitelkiama kasdienybė, gyvenimo dramtizmas, aprėpiamos ne vien tik universalios paauglių temos (tapatybė, lytiškumas, alkoholis, rūkymas, narkotikai, problemos su tėvais, draugais, mokyklos gyvenimas), bet ir globalios, viena iš jų – migracija, kuri tiesiogiai veikia aprašomų veikėjų paauglių socializacijos ir asmenybės tapsmo procesus, ypač socialinę tapatybę, bet apie tai plačiau bus kalbama analizuojant pasirinktus paauglių prozos kūrinius¹.

Taigi kokia lietuvių literatūros, kurią rašo paaugliams ir kurią skaito paaugliai, situacija? Kūrinių vis daugėja, ypač verstinių, bet, kaip pastebi daugelis literatūros kritikų, jų kokybė prastėja. Šis literatūrinis laukas susilaukė rimtesnių literatūros tyrinėtojų žvilgsnių

1 Užsienyje literatūrinių tyrimų, kuriuose būtų analizuojama paauglių literatūra, pavyzdžiui, taikant postmodernias teorijas, yra nedaug, nors per pastaruosius dešimtmečius literatūrinį lauką papildė galybė šio žanro kūrinių. Joanne Brown savo veikale *Immigration Narratives in Young Adult Literature: Crossing Borders* (2010) teigia, kad šis tyrimų sritis yra po truputį plintanti, tačiau vis dar neištirta. Savo studijoje ji atlieka tyrimą apie imigraciją, apžvelgia paauglių raidos teoriją ir analizuoja daugybę kūrinių, skirtų paaugliams. Lietuvoje padėtis dar praštesnė, per pastarąjį dešimtmetį atsirado pavienių tiek verstinių, tiek lietuvių kalba parašytų kūrinių, kuriuose reprezentuojamos vaikų migracinės patirtys. Kaip matyti, užsienyje paauglių literatūros ir jų tyrinėjimo tradicijos yra kur kas senesnės ir gilesnės, mat didžiosios angliškai kalbančios šalys jau seniai susiduria su migracijos procesais, kurie reflektuojami jaunimui skirtoje literatūroje, bet visgi tyrimų trūksta.

tik 2006 metais, kai Metų knygos rinkimuose knygos paaugliams buvo priskirtos atskirai kategorijai. Vis dėlto dėl laimėtojo vardo kasmet varžosi vos kelios knygos. Kiti labai svarbūs metai – 2014-ieji, nuo tada paauglių literatūra tarsi išgyvena savotišką renesansą – leidykla „Alma littera“ iniciavo pirmąjį Paauglių ir jaunimo literatūros konkursą, kuris sulaukė didelio pradedančiųjų rašytojų dėmesio. Kaip bebūtų keista, šią literatūrą daugiausia kuria debutantai, o ne patyrę ir pripažinimą pelnę rašytojai, kuriems nestinga literatūrinės išmonės ir patyrimo. Regis, paauglių literatūros laukas yra užribio zonoje, į kurią įžengia nedaugelis rašytojų ir literatūros tyrėjų. Pirmieji teigia, kad labai sudėtinga rašyti apie paauglius ir jiems įtikti, antrųjų nuomone, didžiajai daugumai kūrinių negalima taikyti visuotinai priimtinių vertinimo kriterijų, o galiausiai abejojama, ar kai kuriuos kūrinius iš viso galima laikyti literatūra.

Lietuvių literatūrologai kvestionuoja paauglių literatūros padėtį Lietuvoje, ypač aktuali estetinė kūrinių vertė, mat jaunieji rašytojai nevengia eksperimentuoti su turiniu ir forma, ir kartais šis žaidimas tampa ne literatūriniu, o tiesiog buitine refleksija. Akivaizdu, kad į paauglių prozą, kaip ir visą lietuvių literatūrą, smelkiasi ironija, skaidymas, profanacija, parodija, taip pat pastebimos ir kitos stiliaus apraiškos. Literatūrologė Jūratė Sprindytė, bendrai kalbėdama apie lietuvių prozos būsenas, aktualizuoja, jos nuomone, negatyviausią apraišką – proza gyvuoja tik šios dienos aktualijomis, ji yra susmulkėjusi ir subulvarėjusi (Sprindytė, 2006: 54). Kitais žodžiais sakant, į ją skverbiasi populiariosios literatūros kanojai. Kaip galima pastebėti, kasdienio gyvenimo integravimas į literatūrą, tikrovės imitavimas ar aprašymas tekste palieka socialinį įspaudą, tačiau šios gausios, „niūrios gyvenimo realijos, šiurkščios detalės“ (Sprindytė, 2006: 63) stokoja „konsoliduojančio, perskverbiančio žvilgsnio“ (*Ibid.*) ir pasižymi buitine bei psichologine empirika, postmodernistine eklektika, žurnalistiniu esėjizmu, etc. Todėl būtų galima daryti išvadą, kad tokio pobūdžio literatūroje meninė tikrovė tiesiog aprašoma. Šitoks „aprašymas“ palankus literatūros kūrinių analizei taikyti sociologijos – mokslo apie socialinę realybę – teoriją.

Kadangi šiuolaikinė paauglių problemų proza nenutolsta nuo kasdienybės, joje fiksuojama aktualiausia žanrinė tema – vaikų ir tėvų santykiai, kurie įgauna vis daugiau atspindžių. Pasak Urbos, tik dabar „viena iš temų, kuri pradeda ryškėti lietuvių literatūroje yra emigracija, palikto vaiko tema“ (Kuzmicka, 2017). Todėl šiame straipsnyje bus analizuojamas paauglių problemų prozoje plintantis reiškinyss – „paliktų vaikų“ karta, vaikų, kurių tėvai, ieškodami geresnio gyvenimo, išvyksta gyventi ir dirbti svetur, o vaikus dažniausiai palieka senelių priežiūrai. Lietuvių paauglių literatūros lauke galima atrasti tik pavienius tokios

tematikos kūrinius, tačiau jų išskėlimas į dienos šviesą ir aktualizacija yra itin svarbi, nes tai praplečia problemų prozos žanro rašymo ir tyrinėjimo perspektyvas. Deja, literatūrologinių tyrimų, kuriuose būtų analizuojama palikto vaiko tema paauglių literatūroje, vis dar nėra, tad šis straipsnis galėtų nutiesti galimas gaires tolimesniems tyrinėjimams.

Tėvų-emigrantų palikto vaiko patirtys

Lietuvių paauglių literatūros rašytojų, kurie domėtusi ir kūriniuose reflektuotų migracijos patirtis, yra nedaug. Daugiausia domimasi jaunimo (sulaukusių pilnametystės ir vyresnių) patirtimis (pavyzdžiui, rašytojos Vaiva Rykštaitė, Gabija Grušaitė, Aleksandra Fomina ir kt.). Šiame straipsnyje bus analizuojami ir lyginami du paauglių problemų prozos kūriniai, parašyti jaunosios kartos atstovių – Kristinos Jokštaitės romanas *Karta SOS* (2008) ir Unės Kaunaitės romanas *Laiškai Elzei* (2016). Jaunoji rašytoja Jokštaitė straipsnyje analizuojamą kūrinį rašė dvyliktoje klasėje, ji yra Jaunųjų filologų konkurso laureatė. Vienintelis autorės romanas sulaukė dvejopų literatūrologų nuomonių. Pavyzdžiui, Loreta Jakonytė teigia, kad tai kūrinys „apsivėlęs nenatūraliu literatūriškumu ir popkultūros apnašomis“ (Jakonytė, 2009). Vis dėlto jis nestokoja turinio ir formos originalumo, psichologinio gylio, papildoma realistinės prozos lauką. Tuo tarpu rašytojai Kaunaitei tai jau trečiasis kūrinys, bet antrasis, skirtas paaugliams. 2013-ųjų metų Paauglių metų knygos rinkimuose ji gavo nominaciją už knygą *Sudie, rytojau* (2011). Nors pastaroji autorė turi šiek tiek daugiau rašymo patirties, abi kūrėjos pasirinko opią paauglių problemą, kurią perteikė skirtinguose meniniuose pasauliuose.

Pasirinktų knygų analizei bus taikomas komparatyvistikos metodas², „teminė kritika“³ ir psichosocialiniai aspektai. Šiame straipsnyje remiamasi „teminės kritikos“ nuostata – „teminė kritika“ literatūrą pateikia kaip patyrimo, o ne išmanymo objektą, kuris yra labiau dvasinis, todėl „teminis požiūris“ skleidžiasi kūrybiškai ir nėra varžomas dogmatikos ar doktrinos, taip pat išplečia literatūros apibūdinimo ir suvokimo ribas (Bergez, 1998: 96).

Tyrime, kuriame siekiama analizuoti palikto vaiko temą paauglių problemų prozoje, taip pat bus remiamasi sociologų Leonardo Broomo, Charleso M. Bonjeano, Dorothy H. Bromo postulatais apie socializaciją vaikystėje ir paauglystėje. Svarbią vietą kūrinių analizėje užima socializacija – socialinės sąveikos procesas, kurio metu žmonės, šiuo atveju paaugliai,

2 Čia remiamasi šia komparatyvistinės metodologijos apibrėžtimi: komparatyvistika tiria „sankirtas tarp įvairių diskurso tipų – literatūrinių ir neliteratūrinių, tai yra tarp literatūros ir pačios įvairiausios meninės praktikos, tarp literatūros ir kitų pažinimo sričių“ (žr. Vaičiulėnaitė-Kašeliūnienė, Nijolė, *Komparatyvistikos pagrindai*, Mokomoji knyga filologijos studentams, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006, p. 10).

3 Šiame straipsnyje (e)migracija traktuojama kaip istoriškai apibrėžta tema, mūsų epochos viena svarbiausių orientacijų, kuri atskleidžia daugelį mūsų epochos psichologinių, socialinių, ideologinių aspektų. Beje, ši tema bus tiriama sinchroniškai.

perima žinias, vertybes, nuostatas, elgesį, kurie būtini tampant pilnaverčiu visuomenės dalyviu. Analizėje bus gilinamasi į romanų veikėjų – paliktų vaikų – psichosocialinę raidą, kurią veikia (ne)palanki fizinė ir pažintinė raida bei (ne)harmoningi santykiai su aplinka, i. e. asmenybės struktūros, adaptacijos galimybių, tarpasmeninių santykių, socialinių įgūdžių ir kitų reiškinių kaita individo socializacijos procese, kuriam tiesioginę įtaką daro migracijos patirtys.

Taip pat šiai analizei bus aktuali Eriko Eriksono psichosocialinė paauglių tapatybės (arba vaidmenų sumaištis) krizės koncepcija. Eriksono nuomone, paauglys nori savarankiškai pasirinkti gyvenimo tikslą, deja, šis savo ateities įvaizdžio kūrimas ir siekimas gali būti komplikuoatas, ilgai trunkantis. Šiuo kritišku momentu didėja priklausomybė nuo atsitiktinių aplinkos pokyčių, jis gali susidurti su neigiamais elgesio apraiškomis: pabėgimai iš namų, alkoholio ir narkotikų vartojimas, vandalizmas ir kt., dėl šių patirčių gali susiformuoti neigiamas tapatumas, kuris prailgina paauglio virsmą į suaugėlį.

Taigi paauglystės psichosocialinė samprata reikalauja atsižvelgti į daugelio raidos procesų, tokių kaip fizinis brendimas, paauglio tapatumo raida, socialinis patyrimas, pažintinė raida, psichologiniai sunkumai ir savojo Aš vaizdas, tarpusavio sąveiką. Šiuo tyrimu siekiama psichosocialiniu aspektu ištirti, kaip paauglių problemų prozoje per migracijos patirčių apraiškas atskleidžiama paliktų vaikų tema; kaip konstruojami pasirinktų romanų veikėjų – paliktų vaikų – charakteriai ir jų gyvenimo įvykiai, kuriuos lemia tam tikros socialinės aplinkos poveikis; kaip problemų prozoje interpretuojami paauglių ir tėvų santykiai, kokią vietą paauglių socializacijoje užima šeima, draugai, mokykla.

Kristinos Jokškaitės Karta SOS: neigiama identifikacija ir saviDestrukcija

Pirmiausia skaitytojo dėmesį patraukia Jokškaitės romano *Karta SOS* pavadinimas, kuris implikuoja ir tiesiogiai nukreipia į straipsnyje analizuojamą problemą. Palikti vaikai – tai besikurianti vaikų karta, kuri šaukiasi pagalbos, kuriai reikia visuomenės, ypač tėvų, dėmesio. Kitas akį traukiantis dalykas – kūrinio forma. Rašytoja į vieną knygą sulieja du literatūros tipus: epiką ir dramą. Istorija pradedama pagrindinio veikėjo Tado dienoraščio fragmentais, kurie suponuoja, kad pasakojimas yra intymus, čia veikėjas vaizduojamas be kaukių, toks, koks yra. Nenutolstant nuo paliktų vaikų temos, galima daryti prielaidą, kad vaikinai rašo dienoraštį, nes tiesiog nepasitiki jį supančiais asmenimis arba neturi artimųjų, kurie juo rūpintųsi, arba jis nelabai jiems rūpi. Taip pat autorė naudoja įprastą pasakojimą pirmuoju ir trečiuoju asmenimis. Neįprastas, bet kūrybingas atrodo žaidimas su drama – tragi-komiška teismo proceso parodija, kuri tik sustiprina aprašomų paliktų vaikų temos stigma-

tizaciją, pačių paauglių gyvenimo absurda. Tokia savotiška žaismė su literatūros formomis leidžia pateikti plačią socialinę apžvalgą – atvirai ir ekstensyviai kurti charakterius aprašant reikšmingus visuomeninius ir veikėjų tarpusavio santykius, bet tuo pačiu įsijausti į keleto pagrindinių veikėjų – Tado ir Robertos – likimus, jų intymų gyvenimo epizodų vaizdavimą. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad Jokšaitės romanui trūksta vientisumo, visgi kūrinys yra rišlus, atskleidžia rašytojos besiformuojantį rašymo stilių, individualų požiūrį į vaizduojamą pasaulį ir jo problemas. Beje, šis romanas parašytas 2008-aisiais, kaip tik tuo laiku Lietuvoje prasidėjo ekonominė krizė, kuri sukėlė didžiausią emigracijos bangą, atnešusią opią socialinę problemą – paliktus tėvų-emigrantų vaikus.

Rašytoja (kaip būsima psichologė) taip pat pakankamai įtaigiai pateikė knygos turinį, jeigu žiūrėtume iš šiuolaikinės paauglių prozos perspektyvos. Ji realistiškai atspindėjo dabartinį jaunimo gyvenimą, jų problemas, tragiškai nupiešė tėvų-emigrantų paliktų vaikų likimus, puikiai išlaikė pasakojimo stilių, sukūrė vaizdingus veikėjų dialogus, igudusiai pavartojo paauglių leksiką. Vis dėlto šiame kūrinyje pateikiamas ne vien tik kasdienybės aprašymas – čia realybė supinama su fantazija. Nepaisant bandymų kurti meninę tikrovę, skaitytojui gali nepavykti visiškai atsikratyti tam tikrų abejonių dėl romano meninės vertės. *Karta SOS* – tai prozos kūrinys, turintis ir socialinio buitinio, ir psichologinio, ir detektyvinio, ir dienoraštinio romano ypatybių; tai tipiškas postmodernistinis kūrinys, kuriame vyksta žanrų sintezė. Visa tai leidžia autorei išnaudoti kūrybines galimybes gvildenant paaugliams aktualias problemas, su kuriomis jie susiduria (ne)sąmoningai pasirinkę „gyvenimą be taisyklių“.

Grįžtant prie *Karta SOS* turinio analizės ir paliktų vaikų temos, kūrinyje aprašomi dviejų vaikų, – brolio ir sesers – kurių tėvai emigravo į Angliją, gyvenimo epizodai. Jie gyvena su seneliais, kurie nors yra artimi žmonės, dėl savo amžiaus nebegali tinkamai organizuoti anūkų laisvalaikio ir priežiūros, be to, jų pasaulėžiūra ir auklėjimo stilius visiškai nesutampa su tėvų. Tada paauglių gyvenime atsiranda draugai, kurie vienaip ar kitaip veikia jų socializacijos procesus, šiuo atveju jie daro neigiamą įtaką. Veikėjai Tadas ir Roberta liko be tėvų, – jie išvyko iš Lietuvos dėl prastų ekonominių sąlygų – kai vienam buvo trylika, o kitam devyneri. Senelių globoje jie gyvena jau ketverius metus, per tą laiką patyrė daug traumatizuojančių situacijų. Romane vaikų išsiskyrimas su tėvais nebuvo laipsniškas, tad toks staigus ryšio nutraukimas abiem sukėlė rimtų psichosocialinių problemų, kurios sąlygojo jų asmenybių tapsmą. „Šeima nėra asociali, bet vaikai neprižiūrimi. Tado ir Robertos tėvai jau kelerius metus dirba Londone, vaikai vieniši ir linkę į chuliganizmą. Seneliai per

seni juos prižiūrėti“⁴ (Jokšaitė, 2008: 129). Socializacijos požiūriu, šeima yra svarbiausias šio proceso institutas, ypač vykstant pirminei socializacijai. Pagrindiniai romano veikėjai gyvena nebranduolinėje šeimoje – jie neturi nei tėvų, nei nuosavų namų, tad vyksta iškreiptas fizinis, emocinis ir socialinis jų vystymasis. Paauglystės amžiaus tarpsnyje, kuriame nedalyvauja tėvai, netinkamai formuojasi vaikų normų ir vertybių sistemos, nevyksta jų identifikacija su tėvais, be to, nesant tarpusavio ryšiui – tėvai nežino ar nesidomi vaikų pasauliu ir jų poreikiais – netinkamai formuojasi jų savimonė ir asmenybė (Leliūgienė, 1997: 20).

Protagonistų Tado ir Robertos tėvai labai retai grįžta į Lietuvą, parveža lauktuvių, nuolat siunčia pinigų: „[m]ama ir tėtis iš Londono grįžta tik per Kalėdas ir savaitę prieš rugšėį. Kartais birželį“ (KS, 80). Tadui kaip vieninteliui ir vyriausiajam „subyrėjusios“ šeimos nariui tenka rūpintis seserimi, – seneliai apsimestinai susirūpina anūkais tik grįžus tėvams – kuri neseniai tapo maištinga paaugle, ir „šeimos“ gerove, tačiau laikinai sugrįžę tėvai nevertina jo pastangų. Savo dienoraštyje vaikinai rašo:

Roberta normaliai apsirengė, išsivėrė auskarus (net iš liežuvio!), susitvarkė kambarį, nuolat šokčiojo apie senelius ir į pažymių knygelę pripiešė fantastinių fantasmagorinių piešinių – dešimtukų ir devynetukų. Todėl tėvai ją vis glostė, čiupinėjo ir stebėjosi mano bei senelių (ši vakarą jie pabudo, nusiprausė, išjungė TV, apsirengė ir iškepė kotletų taukuose) pasakojimais apie nuostabų Robertos elgesį.

Aš pasikvėpinau odekolonu (senelis negali jo gerti, nes nuo jo jam didėja skrandžio rūgštingumas), sugrūdau žurnalus po lova ir išmečiau pro langą murzinus treningus, bet tėvai vis tiek netikėjo, kad aš lankau šokius ir vienintelis rūpinuosi šeimos gerove: langais, protezais ir auklėjimu. (KS, 31)

Nors veikėjas Tadas kalba ironiškai, jo žodžiuose galima pastebėti nuoskaudą dėl susiklosčiusios situacijos, jis jaučiasi neįvertintas, jo sukurtas ir palaikomas „socialinis pasaulis“ yra labai trapus ir ydingas. Kadangi tėvai nesidomi savo paliktų vaikų gyvenimu, jų elgesiu tam tikrose situacijose, jie nepelnytai apdovanoja dukrą už neva gerą elgesį: „[...] jos kalėdinės dovanos buvo geresnės! Ji gavo kojinių, megztinių, knygų... O aš tik sukiužusį mobilųjį telefoną. Jis nei šildo, nei moko gyvenimiškos išminties...“ (KS, 31). Tokiu primityviu būdu protagonistas Tadas nori pasakyti, kad jam vis dėlto trūksta tėvų dėmesio, šilumos ir kitų emocinių dalykų, kuriuos gali patirti tik gyvendamas pilnoje šeimoje. Bet, kaip matyti, pagrindinis romano veikėjas nelaiko savo tėvų autoritetais, nes tarp jo ir tėvų nėra susiformavusio glaudaus ryšio – nevyksta bendradarbiavimas, jie nepastebi jo kaip individualybės,

4 Toliau darbe bus cituojama, tekste nurodant romano pavadinimo santrumpą KS ir puslapį.

jo didėjančio savarankiškumo, atsakomybės (Broom, 1992: 90), noro imtis „šėimos galvos“ vaidmens. Paauglio jausmai tėvų atžvilgiu yra dvejopi, jis jų ilgisi, ypač mamos, kuri atliktų paprasčiausius buitinius darbus, demonstruojančius motinišką rūpestį ir kasdienį šeimyninį gyvenimą: „[m]amytė jų [išskirta mano – kojinių] jau ketverius metus neskalbė.“ (KS, 6). Kadangi veikėjo Tado gyvenime svarbų vaidmenį atlieka draugai, tėvų sugrįžimas pristabdo jo siautulingą gyvenimą ir jis dabar priverstas vaidinti „šėimą“:

[p]er kvailus tėvus turėjau pristabdyti visą kultūrinę veiklą: nei vakarėlių, nei draugų – nieko. Tik kančios besilankant pas išsiilgusius giminaičius ir leidžiant vakarus prie šėimos židinio, dvejus metus nevalyto, kurio kamine lizdą susirentė žvirbliai ir kurį užkūrę beveik uždusome nuo smalkių. Gerai, kad tėvai ryt ryte išskrenda, bent Naujuosius sutiksiu kaip reikiant. (KS, 31–32)

Bet netrukus paaiškėja, kad herojus tik kvailina skaitytoją, jam džiugu, jog tėvų skrydis atšaukiamas ir jis galės prisiminti naujametinę šėimos idilę:

[a]čiū aukščiausiam dėdei Likimui, kad tėvų skrydis buvo atšauktas ir jie liko namie! Naujųjų metų nereikės sutikti pas Jurą! Chūch, net širdis nuo akmens nusirito! [...] Naujuosius sutikau žiūrėdamas Švarcnegerį, auklėjąntį darželinukus. Tėvai sakė, kad jau dešimt metų jie sutinka Naujuosius žiūrėdami į Švarcnegerį, auklėjąntį darželinukus. Dar tėvai sakė, kad sutikti Naujuosius žiūrint į Švarcnegerį, auklėjąntį darželinukus, jau tapo gražia tradicija. (KS, 32).

Nors romane vaizduojamos šėimos nesieja glaudūs ryšiai, Tadas kaip normalus vaikas trokšta šeimyninių susibūrimų, kuriuose tvyrotų jauki atmosfera. Akivaizdu, kad paauglio netenkina dabartinis jo gyvenimas. Įkvėptas šeimyniškų Naujųjų metų jis sugalvoja dvylika pažadų, kuriuos galbūt įgyvendins kitais metais:

1. Neberūkysiu;
2. Vesiū Rūtą ir ji man pagimdys gražų vaikutį;
3. Išauklėsiu Robertą;
4. Nebegersiu;
5. Pasakysiu Jurui tiesą apie jo mamą;
6. Nutrėkšiu kurį nors Robertos vaikną – jie man jau atsibodo;
7. Pradėsiu mokytis;
8. Išmoksiu taisyklingai kalbėti (ir rašyti);
9. Išmoksiu nebesisioti prieš vėją;
10. Pajusiū tėvams pagarbą;

11. Tapsiu NBA žvaigžde;

12. Atsikratysiu priklausomybės depiliuoti pažastis [...]. (KS, 32)

Šitoks tikslų išsikėlimas rodo, kad pagrindinis veikėjas nėra praradęs atsakomybės jausmo, stengiasi žengti į suaugusiųjų gyvenimą, keisti savo įpročius, gyvenimo būdą, siekia svajonių, nori būti pavyzdžiu savo klystkeliais einančiai seseriai. Čia galime pastebėti jo bandymus atrasti savo tapatybės jausmą, keisti savo vertybių sistemą, kontroliuoti savo impulsus ir parodyti elgesio brandą (Navickas, 2011: 242). Bet tuo pačiu jis stengiasi paneigti savo subrendimą, pavadina save „bandos komplekso kamuojamu paaugliu“ (KS, 32), sako, kad šie tikslai tėra melas. Galima būtų daryti prielaidą, kad Tado nepakanka žinių, jis bijo tapti suaugusiu, nes vis dėlto nėra pasiekęs visiškos emocinės ir psichologinės nepriklausomybės nuo tėvų.

Suaugusiųjų akimis, paauglio Tado veide atsispindi jo ydos: alkoholizmas, kleptomanija, cinizmas, kaltės jausmas, homofobija ir slėpimasis nuo pasaulio po naivaus berniuko kauke“ (KS, 116). Šis „naivus berniukas“ trokšta ne tik tėvų, merginų, draugų dėmesio, bet ir kitų artimųjų, kurie prisimena jį tik per gimtadienį, ir tai daro esant būtinybei:

[s]eneliai paskambino man iš ligoninės ir pasakė, kur ieškoti jų dovanos. Unitazo bakelyje. Radau į penkis maišelius įvyniotą atsparų vandeniui laikrodį. Roberta man padovanojo vaško pažastims depiliuoti ir už tai gavo į nosį. Juras ir Kęstas pažadėjo nupirkti man butelį degtinės, o Siga – vilnones kelnaites su meškiuku užpakalyje. Jos nuomone, aš šqlu užpakalį ir dėl to esu impotentas. Jurga iš 11b nemokamai išvalė ausis. Dar gavau daug SMS, iš Anglijos paskambino tėvai, iš Ispanijos elektroniniu paštu laišką atsiuntė krikšto tėvai ir sveikinimų koncerte man estrados princo Sysino dainą užsakė (kiti) seneliai iš kaimo. Trumpai tariant, gavau daug dovanų ir meilės. Aptekau artimųjų šiluma, gėriu ir gėrimais... Bet pasenęs nesi-jaučiu. Nors galiu oficialiai rūkyti, gerti ir vairuoti. (KS, 41)

Taip pat labai svarbu paminėti jo nerimą dėl mokslų. Kūrinio veikėjas nuogaustauja dėl savo ateities, suvokia mokslo svarbą: „[t]iesą pasakius, biologijos mokytis reikėtų ir man. O jos nesimokau. Bet kas tada, jei į teisę neįstosiu ir į Angliją krovėju dirbti neišvažiuosiu? Norėdamas tapti krepšinio treneriu, kūno kultūros mokytoju arba bent daktaru, turiu mokėti biologiją“ (KS, 35). Čia galima pastebėti herojaus Tado vidinę sumaištį, kuri kyla dėl profesinės tapatybės pasirinkimo. Nors ir galima „apčiuopti“ jo karjeros perspektyvas, vis dėlto veikėjo ego tapatybės pojūtį negalima pavadinti „sukaupu tikrumu“, mat jis neišsiugdė vidinio turinio vienovės ir vientisumo, be to, visa tai nesutampa su kitų žmonių priskiriamu turiniu (Erikson, 2004: 308). Jam nepavyksta įveikti tapatumo krizės ir jis įgyja neigiamą

identitetą – susiklosčius tam tikroms aplinkybėms įvykdo delinkventinę veiklą, tampa nusikaltėliu, nors iš tiesų yra „normalus“ vaikiną: „[l]iūdna, kad jis nusikaltėlis. Tikrai to ne-nusipelnė. Buvo perspektyvus krepšininkas, geras šokėjas, garsino mokyklą, vienintelis rūpinosi namais“ (KS, 130).

Romano herojus teigia, kad jam nerūpi draugų nuomonė, bet iš aprašymų matyti priešingai. Paaugliui Tadaui itin svarbūs draugai, jis labai dažnai kalba apie juos, nes jie suteikia jam socialinį-psichologinį statusą, formuoja jo elgesį ir savęs vertinimą, taip pat suteikia stabilumo, galimybę lyderiauti, nukreipia į (anti)vertybes (Leliūgienė, 1997: 21). Kūrinyje *Karta SOS Tadas* vaizduojamas kaip draugų rate lyderiaujantis asmuo: jis yra sąlyginai – anksčiau laiko – nepriklausomas nuo tėvų, nevaržomai gali lankytis vakarėliuose, rūkyti, vartoti alkoholį ir gyventi aktyvų lytinį gyvenimą. Visa tai sukuria „kieta“ vaikiną įvaizdį, kuris neatitinka jo vidinės būsenos, dėl šios priežasties jo viduje vyksta nuolatinis konfliktas.

Veikėjas paauglys perdėm akcentuoja seksą, kuriuo užsiima jau nuo ankstyvos paauglystės: „[...] mano pirmasis kartas buvo nevykęs. Man buvo keturiolika, o kaimynei iš priešingos gatvės pusės – dvidešimt treji“ (KS, 21). Akivaizdu, kad jaunuolis susiduria su lytinio tapatumo problemomis, nes galbūt dėl tėvo vaidmens nebuvimo ir, žinoma, lytinio švietimo stokos jam netinkamai susiformavo nuostata į savo seksualumą. Protagonisto nuomone, būti vyru, vadinasi, permiegoti su kuo daugiau merginų. Jis suvokia seksualinio elgesio vertę tik nuoširdžiai pamilęs klasiokę Rūtą, tada jo pasaulis apsiverčia aukštyn kojomis, jis tarsi suauga, jam atsiranda noras keistis, surimtėti ir pan. Šią veikėjo būseną būtų galima paaiškinti remiantis Eriksono mintimis, kad „[p]auglių meilė visų pirmą yra pastangos apibrėžti savąją tapatybę projektuojant sumišusį savo paties *ego* vaizdinį į kitą žmogų ir tokiomis aplinkybėmis reginti to vaizdinio atspindį, ilgainiui įgyjantį vis aiškesnį pavidalą“ (Erikson, 2004: 309). Bet visos pastangos sužlunga per vieną vakarą, senelių name švenčiant Tado 18-ąjį gimtadienį, kada įvyksta tragedija, kuri galutinai sugriaua abiejų romane vaizduojamų paauglių gyvenimą. Būdamas afekto būsenos – pamatęs, kad jo girtą seserį išprievartavo vienas iš jo draugų, kuris iš tiesų atėjo jai padėti – ir neįsigilinęs į situaciją veikėjas Tadas „nužudo“ (trenkia girtam draugui į veidą, kuris krisdamas susitrenkia galvą į stalą ir miršta) nekaltą žmogų. Dėl šio poelgio Tadas nuteisiamas 7 metams, todėl jam tenka išsiskirti su Rūta, kuri neva laukiasi jo vaiko. Vėliau kalėjime jis stoja akistaton su tikruoju sesers prievartautoju, deja, romano herojus pralaimi šią kovą – jį negyvai sumuša buvęs draugas Juras su kitais kaliniais.

Palyginti su Tadu, kitos romano veikėjos Robertos asmenybės tapsmas kur kas sudėtingesnis, mat ji neteko tėvų vykstant pirminei socializacijai, o tai reiškia, kad ji nebuvo tinkamai išmokyta būti pilnaverčiu visuomenės nariu, jai iki galo nebuvo perduotos kultūrinės ir kitos vertybės. Šie trikdžiai sutrikdė savęs atskleidimo procesą, neišmokė tinkamo socialinio elgesio taisyklių (Broom, 1992: 69), todėl knygos herojė priversta resocializuotis. Protagonistė jaučia socialinę atotrūkį, todėl nesugeba sąveikauti su aplinka, nes nepilnai įvykusi socializacija vaikystėje „trukdo konstruoti dabarčiai reikalingą socialinę patirtį“ (Juodaitytė, 2002: 50). Kadangi tarp jos ir tėvų nebuvo glaudaus bendravimo, buvo patenkinti ne visi jos socialiniai ir psichologiniai poreikiai, tad ji bandė ir tyrė pasaulį pati.

Kaip teigia dauguma socializacijos teoretikų, pirminės socializacijos metu vaikai lygiuojasi į tėvus, šioje romane aprašomoje situacijoje paauglė Roberta – netekusi tėvų vaikystėje, o ne paauglystėje kaip jos brolis – lygiuojasi į Tadą, kuris gyvenime vadovaujasi savo susikurtomis taisyklėmis. Ji tiesiog nemokėjo arba nesugebėjo susikurti sau saugios aplinkos: „Roberta rūkė nuo vienuolikos. Penktoje klasėje pradėjo, šeštoje mėgino mesti, septintoje rūkė toliau. Degtinės pirmą kartą paragavo dvylikos. Ha. Tadas pradėjo rūkyti šešiolikos. Gerti penkiolikos. Tikriausiai todėl ir yra toks aukštas ir proporcingas“ (KS, 60).

Taip pat svarbu paminėti, kad veikėja Roberta išgyvena *moratoriumo* būseną, kuri būdinga „žmogui tarp vaikystės ir suaugusio pasaulio, tarp vaikystėje įsisavintų dorovės normų ir etikos, kurią dar teks išsiugdyti suaugus“ (Erikson, 2004: 310). Tėvų palikta paauglė trokšta pripažinimo, ypač bendraamžių. Tačiau jai sunkiai sekasi, nes neranda bendros psichologinės-vertybinės orientacijos, neužmezga draugiškų santykių, neužsiima turininga veikla, nepriklauso nė vienai bendraamžių subkultūrai: [t]rečiadienį ji gotė, ketvirtadienį reperė, penktadienį pankė, savaitgalį priklauso nuo aplinkybių, o pirmadienį menininkė arba „normali“. Pilka knygų griaužikė“ (KS, 64). Žinoma, normalu, kad paauglys priklauso vienai ar kelioms subkultūroms, formalioms ir neformalioms grupėms, bet protagonistė yra per daug nestabili, ji nesugeba realizuoti save visuomenėje ir „subjektyviuose pasauliuose“. Ji ieško ir randa nusiramimą bei šilumą vyresnių vaikų prieglobstyje, dažniausiai brolio Tado draugų rate. Deja, vienas kartas tampa lemtingas ir nepataisomai sugriaua abiem tėvų paliktiems vaikams gyvenimą: vienas tampa pilnamečiu delinkventu, o kitas – nestabilios psichikos ligoniu.

Kaip ir brolis Tadas, Roberta ilgisi šeimos, kai jie buvo keturiese, kol jų laimės nesugriovė tėvų bedarbystė:

[k]aip gera buvo tada, kai tėvelis dirbo saldinių fabrike, o mamytė – buhalterė! Tada jie visi keturi – su ja ir Tadu – šeštadieniais vasarą eidavo į ledainę, žiemą – į koldūninę, vasarą – į parką, žiemą – į čiuožyklą... Smagu buvo. Paskui tėtį atleido, nes jis nemokėjo prisitaikyti prie kintančių rinkos sąlygų. O mamos įmonė bankrutavo. Nes prisitaikė prie kintančių rinkos sąlygų. Tada mama ir tėtis dirbo įvairius darbus, o Tadas ir Roberta mokykloje valgė nemokamus pietus. Prieš ketverius metus mama ir tėtis išvyko į Londoną. (KS, 60)

Kaip ir herojui Tadui, taip ir paauglei Robertai trūksta mamos ir jos meilės, bet sulaukusi jos dėmesio jaučiasi keistai, susvetimėjusi:

[m]ama išvažiavo. Žadėjo niekada nebepalikti savo mažylės. Bet dar tą patį vakarą jai paskambino darbdavys. Roberta nežino, ką jis pasakė mamai. Bet mama kitą dieną išskrido. Išbučiavo Robertą. Ilgai laikė apkabinusi. Roberta stebėjosi. Kad mamos apkabinimas jos nešildo. Lyg mama būtų svetima moteris... Tokia ir yra. Ketverius metus Roberta buvo viena. Vienas apkabinimas negali nieko pakeisti. (KS, 82)

Stipriai išgyvendama tėvų netektį ji nukreipia pyktį į save. Negalėdama viduje susidoroti su tėvų netekties skausmu mergaitė ryžtasi save žaloti – pjaustyti, bausti save sukeliant fizinį skausmą. Jos psichologinė būklė dar labiau pablogėja, kai brolio gyvenime atsiranda Rūta, kuri atima iš jos likusį vienintelį artimą, ja besirūpinantį žmogų. O ji visiškai praranda save ir sveiką protą po išprievartavimo:

[j]ą žudė visi. Ir ji bijojo. Rūta irgi žudė. Kartais Roberta jausdavosi taip, lyg galėtų sprogti. Tada piešdavo. Rūta bloga. Kartais Robertą apimdavo neviltis. Tada gulėdavo lovoje ir verkėdavo. Neužsimerkusi. Žvelgdama į vieną tašką. Be garso. Rūta vagia iš jos brolių. Kartais Roberta būdavo apatiška. Tada tingėdavo išsižioti. Dieną ar daugiau nekalbėdavo. Nevalgydavo. Nevalydavo dantų. Nieko neveikdavo. Jos brolis įsimylėjęs Rūtą. Kartais Roberta pajusdavo euforiją. Ką nors nupiešusi. Bet nesiremdama asmenine patirtimi, o išvydusi viziją. Tokią, kaip tada, kai matė save, gulinčią lovoje, Rūtą, stovinčią viduryje kambario paklaikusiomis akimis, ir vienas kitą besmaugiančius Tadą ir drimbą [išskirta mano – Kęstą]. Jos brolis PAVEIKTAS. KARTAIS Robertai labai skaudėdavo. Galvą. Pilvą. Širdį. Pykindavo. Ji norėdavo ridikėlių. Jos brolis KITOKS. Bet dažniausiai Roberta jausdavo viską iš karto. Tada čiupdavo peiliuką popieriui pjauti. Raudoną. Ryškiai. Bet ne tamsų, o beveik oranžinį. Ir raižydavo vidinę dilbio pusę. Odą prie pat alkūnės linkio. Skausmas, plyštančios odos vaizdas, tekantis kraujas išlaisvindavo Robertą nuo kančių ir ji penkiolika minučių jausdavo palengvėjimą. Bet kas išlaisvins nuo kančių jos idiotą brolių? Nes būdamas Rūtos įtakos sferoje jis kenčia. Ir nebekreipia dėmesio į ją, Robertą. (KS, 71)

Akivaizdu, kad knygos herojė šaukiasi aplinkinių pagalbos, bet jų neprisileidžia. Galima daryti prielaidą, kad paauglė, išgyvenusi seksualinę prievartą, patiria tapatybės krizę, kuri pasireiškia psichoze (Erikson, 2004: 309). Iš aprašytų simptomų būtų galima teigti, kad Roberta serga maniakine depresija, kuri labai greitai progresuoja, galiausiai ją tenka uždaryti į psichiatrinę ligoninę.

Taigi paliktų vaikų istorijoje rašytojai Jokštaitei pavyksta pasiekti kulminaciją – vyksiant teismo posėdžiui dėl veikėjo Tado nuteisimo už žmogžudystę, paaiškėja skaudus faktas – veikėją Robertą ruošiamasi perkelti į vaikų namus, o tėvai demonstruoja abejingumą: „[a]trodo, tėvams tai nelabai rūpi – jie nepasirodė nė viename svarstyme dėl Robertos likimo, mat, dirba. O mergaitė serga psichikos liga. Taigi šiuo metu tvarkomi dokumentai. Abejoju, ar tėvams pavyks išsaugoti teises auginti Robertą Suknytę, net jei jie labai pasistengs“ (KS, 129). Užut stengęsi susigrąžinti dukrą, protagonistų – Tado ir Robertos – tėvai surengia jai atsisveikinimo vakarą, kurį knygos autorė aprašo nevengdama sarkazmo ir ironijos:

Jie mane prisiminė! Atvyko į teismą pasižiūrėti, kaip jų beprotė dukrelė sodina į kalėjimą ją išprievartavusį tipą! Valio! Ura! Hip hip chūreei! Nenorėjau, kad pagieža man trukdytų džiaugtis. Tad ėjau su tėvais ir močiute į kiną. Į ledainę. Į dailės parodą (kiek man dar reikia išmokti, kad pieščiau kaip tikra dailininkė!). Netgi juokiausi ir kalbėjau. Nereikšmingas kvailystes. Ir nekreipiau dėmesio į savo riebaluotus plaukus ir iš po šiek tiek per trumpų rankovių lendančius savęs žalojimo likučius – ilgus siaurus švelniai rožinius randus. Vėliau močiutė važiavo namo. O tėtis ir mama tampė mane po vakarėjantį miestą. Nesuprantu, kodėl. Bet neprieštaravau. Buvo įdomu stebėti pasikeitimus, įvykčius, kol manęs nebuvo. Taip. Manęs nebuvo. Ilsėjau. Pusę metų nėjau į mokyklą. Tikriausiai taip ir liksiu septintoje klasėje. Jei kas nors dar priims mane į mokyklą. Vėliau vakarienę valgėme restorane. Prabangiame. Buvo keista. Nes vilkėjau per mažą švarkelį. Per trumpas kelnes ir svetimus sportbačius. O ir tėvai nebuvo apsirengę šventiškai. Todėl padavėjai žvelgė į mane ir tėvus įtariai. Kiti restorano lankytojai irgi. Bet tėtis negailėjo arbatpinigių. Tiesiog švaistė juos. Į kairę ir į dešinę. Aukštyn žemyn. Trijų šimtų šešiasdešimt laipsnių kampų. Todėl labai greitai padavėjų nuomonė apie tėvus ir mane pasikeitė. Stalėlį aptarnavo trise. Maloniai aiškino, kuria šakute valgyti jaučio liežuvio ir sraigių vyniotinį, kuria ananasų ir graikiškų riešutų salotas, kurią paelį su mirmirių padažu. Pavalgę pagaliau važiavome namo. Ir ten aš sužinojau, kodėl tėvai mane mėgino lepinti. Kartą per penkerius metus. Rytoj aš keliauju į vaikų namus. Jie nieko nedarė, kad namų vaikų išvengčiau. Bet. Šaunuoliai tėvai pasistengė, kad turėčiau teigiamų prisiminimų apie juos. (KS, 209–210)

Kaip matyti, veikėja Roberta yra susitaikiusi su savo sudėtinga padėtimi, žiūri į gyvenimą pesimistiškai, nemato jokių pagerėjimo galimybių ir teigia, kad visą likusį gyvenimą

teks nešti šią našą ir kęsti nepakeliamą egzistenciją, pažymėtą fizinėmis ir psichologinėmis stigmomis:

[r]usas mane išprievartavo, aš žalojau save ir niekada nebegalėsiu nešioti mini sijonų ir palaidinių trumpomis rankovėmis. Randų turiu ir ant pilvo. Viso gero, bikini. Viso gero, atžalos, jūsų neturėsiu. Labanaktis, groži. Vaikystės džiaugsme. Susidomėjime priešinga lytimi. Labas, piešime. Vienintele mano atgaiva. Ir neapykanta pasauliui. Vieninteli mano hobi. (KS, 219)

Taigi romane *Karta SOS* Jokšaitė pakankamai meniškai atskleidžia tėvų-emigrantų paliktų vaikų, kurių sukurti literatūriniai portretai yra pakankamai vaizdingi, bet tragiški, lemiantys pražūtį, charakterius. Šiame kūrinyje veikėjai susilaukia itin negailestingų posūkių gyvenime, dėl kurių kalti nerūpestingi tėvai. Kitame romane *Laiškai Elzei* rašytoja Kaunaitė daug pozityviau rutulioja paliktų vaikų temą, bet visgi atskleidžia šios problemos sudėtingumą ir daugiasluoksniškumą.

Unės Kaunaitės *Laiškai Elzei*: neigiama identifikacija ir maištas prieš save, tėvus, visuomenę

Kitas analizei pasirinktas problemų prozos kūrinys – Kaunaitės *Laiškai Elzei* – pakankamai akivaizdžiai skiriasi nuo pirmojo romano ne vien tik savo forma, bet ir turiniu. Šiame kūrinyje paliktų vaikų tema nėra pagrindinė, todėl ji atskleidžiama ne tokiomis sutirštintomis, ryškiomis spalvomis ir vaizdiniais. Rašytoja Kaunaitė labiau vaizduoja paauglių mokyklinį, o ne gatvės gyvenimą, taip pat jos romanas yra pozityvesnis, ne toks niūrus ir tamsus, jame rusena daugiau vilties ir tikėjimo.

Kūrinio pavadinimas suponuoja, kad romane įpintas epistolikos žanras. Pagrindinių veikėjų – Gabijos ir Šarūno – laiškai vaizdingai papildo kuriamą meninį pasaulį. Šie laiškai, skirti įsivaizduojamai Elzei, yra tarytum žaismingas žaidimas, kuris kelia svarbius paauglių gyvenimo klausimus, taip pat atskleidžia vidinį veikėjų pasaulį, jų problemas, mintis ir kt. Vis dėlto romaną sudaro ne vien tik laiškai, bet ir įprastas pasakojimas pirmuoju ir trečiuoju asmenimis. Visa tai leidžia visapusiškai aprėpti kūrybingai aprašomą pasaulį. Nors Kaunaitė įgudusiai naudoja paauglių kalbėjimo stilių, ji laikosi tam tikros cenzūros. Tad estetiniu požiūriu, pastaroji knyga yra vertingesnė, nes rašytoja meniškiau perteikia realybę. Visgi šis romanas taip pat neatitrūksta nuo „naujojo realizmo“ tendencijų ir atspindi kasdienybę. Tarp šių dviejų analizuojamų kūrinių yra viena ryški detalė, kuri tarsi paryškina paliktų vaikų temos aktualizaciją: tiek Jokšaitė, tiek Kaunaitė pasitelkia vidinės komunikacijos iš-

raiškos priemonės, – viena dienoraštį, kita laiškus – kuriomis įprasmina aprašomų paauglių problemines situacijas, jų vienišumą, etc.

Laiškai Elzei vaizduoja dviejų aštuntokų mokyklinį, šeimyninį ir popamokinį gyvenimą. Šioje analizėje svarbus Šarūno personažas – tai paliktas vaikas, gyvenantis su močiute, mat jo tėvai „trumpam“ išvyko uždarbiauti į Angliją, ir kuriam jau nusibodo laukti, kada jie sugrįš: „[l]abiausiai gyvenime nekenčiu laukimo. Laukimo, kai niekas nuo tavęs nepriklauso. Kai lauki tėvų ir nežinai, kada jie grįš. Lyg būtum kokia lytis, kuri arba užstrigs kokiame nors upės posūkyje ir ištirps belaukdama, arba išplauks į jūrą“ (Kaunaitė, 2016: 62)⁵. Šis sukrėtimas dezintegravo „ankstyvoje vaikystėje internalizuotą tvirtą tikrovę“ (Berger, 1999: 179), nes sugriuvo jo tėvų apibrėžtas pasaulis. Nusivylęs paauglys pradeda „kovoti prieš sistemą“, elgtis ne taip, kaip iš jo tikimasi. Jis elgiasi agresyviai, kartais nevaldo pykčio protrūkių: „[...] kartais Šarūnas gąsdina – supykęs net mokytoją gali apšaukti. Arba sulaužyti kėdę. Arba taip bjauriai rėžti ką nors tiesiai į akis... Kamilę yra prostitute išvadinęs!“ (LE, 11). Herojus Šarūnas kaip tipiškas paauglys maištauja prieš mamos, *babos* ir mokyklos diegiamas vertybes, bet jaučia kaltės jausmą dėl netinkamo elgesio. Didžiausia problema ta, kad niekas nesirūpina paauglio, kaip ir anksčiau analizuoto romano veikėjų, užimtumu, jis „daug laiko praleidžia ne namuose, bet mokykloje ir su draugais“ (Broom, 1992: 90), todėl iškyla pavojus vystytis neigiamam tapatumui. Trokšdamas dėmesio ir pripažinimo protagonistas tampa net klasės lyderiu: „Šarūnas ir toliau mūsų klasėje kiečiausias“ (LE, 10). Šį populiarumą jis pelnė dėl savo pusbrolio Karolio, kuris „dabar jau dešimtokas, vyriausias mokykloje, ir šiaip visi gerai žino, kad su juo negalima pyktis. Todėl ir Šarūno prisibijo“ (LE, 10–11). Veikėjas Karolis siekia, kad Šarūnas taptų jo gaujos nariu, vėliau mokykloje perimtų lyderio vaidmenį. Apskritai kalbant, kūrinio herojaus Šarūno santykis su pusbroliu yra problematiškas. Nors paauglys jaučia, kad jo giminaitis elgiasi netinkamai, visgi būdamas su juo

Šarūnas jautėsi laisvas ir laimingas. Jie niekieno nevaržomi krėtė nesąmones. Jie juokėsi iš taisyklių, kurios kiaurą dieną stengėsi juos sulankstyti ir sugrūsti į dėžutę, paruoštą iš anksto. [...] Šarūnas pagaliau buvo tikras maištininkas. Tarsi koks muškietininkas. [...] Kad ir kaip močiutei nepatiktų, Šarūnas tik dar labiau žavėjosi savo pusbroliu. Ji niekaip nenorėjo suprasti, kad tik su juo būdamas jis jausdavosi neteisiamas. (LE, 20)

Kaip galima pastebėti, išgyvenantis paauglystės amžiaus tarpsnį romano veikėjas naujai pažvelgia į save, savo šeimą ir draugus. Kadangi jis yra susirūpinęs dėl savo elgesio,

⁵ Toliau darbe bus cituojama, tekste nurodant romano pavadinimo santrumpą LE ir puslapį.

pastebi tam tikrus prieštaravimus tarp suaugusiųjų pripažįstamų vertybių ir jų (bei savo) poelgių, o įsižeidęs imasi socialinio protesto (Broom, 1992: 89), šiuo atveju, delinkventinės veiklos. Tėvų-emigrantų paliktas vaikas užmezga ryšius su savo pusbroliu Karoliu ir jo šaika, kuri užsiima chuliganizmu, plėšikavimu. Paaugliui atrodo svarbu užmegzti ryšį su vyresniais vaikinais, kurie „lyderiauja“ mokykloje, gyvena nepriklausomą suaugusių gyvenimą, pripažįsta ir gerbia jį kaip asmenybę. Nors romano herojaus sugebėjimas palaikyti tarpusavio ryšius turėtų būti teigiamas dalykas ir rodyti jo brandą (Broom, 1992: 90), deja, jis veda savidestrukcijos link. Veikėjui Šarūnui patinka, kad būnant su šaika jo niekas nekalina ir nebaudžia už blogą elgesį, nelaiko beviltišku kaip mama. „Žinau, kad galiu būti geresnis. Jei norėčiau, galėčiau mokytis mamos trokštamais dešimtukais. Galėčiau nesitrankyti naktimis ir sutaupyti *babai* pinigų valerijonui. Daug ką galėčiau. Bet tada daryčiau tai, ko jie iš manęs tikisi. Kiūtočiau jų asmeninėje dėžutėje be galimybės ištrūkti“ (LE, 64). Jo įsitraukimą į neformalią bendraamžių grupę, užsiėmimą nusikalstama veikla lemia mamos abejingumas: ji nesidomi vaiko pasiekimais moksloje, niekada neišklauso sūnaus, o nuolat dėl visko kaltina, neva jis elgiasi tik blogai:

[...] buvau prisikaupęs kaip balionas. Jau žiojau, bet mama užklausė:

– O tu? Nekeli močiutei problemų?

– Ne, – numykiau.

– Kelia kelia... Valkiojasi kaip visada.

Gal baba ir juokavo, bet man lyg gumulas gerklėje įstrigo.

– Tikiuosi, šį kartą jokių kuolų? – mama kamantinėjo toliau.

– Ne.

– Papeikimų?

– Bent jau nerodė, – šį kartą atsakė baba.

Taip nesąžininga. Per visus mokslo metus esu gavęs vienui vieną kuolą. Ir tą už tai, kad daviau Dariui nusirašyti per kontrolinį. Užuoat paminklą pastatę už pagalbą artimui, toliau mane žemina.

Man dingo bet koks noras su ja kalbėtis. Juolab nebenorėjau pasakoti apie savo dešimtuką ir mokytojos komentarą, kad galėčiau būti rašytojas. (LE, 91)

Paauglys pavargo nuo nuolatinių kaltinimų, aplinkinių netikėjimo, jog jis gali elgtis ir gerai. Dėl šitokio elgesio knygos herojus pradeda abejoti savo gyvenimo tikslu, matydamas tokius suaugusiųjų pavyzdžius jis nebenori užaugti:

Vakar per pamoką Lithuanė klausė, kuo norėtume būti užaugę. [...]

– Aš nenoriu užaugti, – atsakiau nemirksėdamas.

– Baik išsidirbinėti.

– Aš neišsidirbinėju.

[...] Kai išsisukinėju neatlikęs namų darbų, ji man liepia neišsidirbinėti. Kai atsakau nuoširdžiai – irgi. O dar baba ir mama liepia mokytis. Kokio velnio?

Atsakiau taip, kaip iš tiesų galvojau. Vaikystėje atsakyti buvo labai lengva. Klausimas priminė besvorį pienės pūką, kurio negali nulaikyti rankose. O dabar nebežinau, ko noriu. Kaip tėtis dirbti vairuotoju Anglijoje?.. Gal. [...]

Imu galvoti, kad gyvenimas – lyg skrolinimas kompiuterio ekrane. Visko daug, bet aš nespėju. Nemoku stabtelėti ir įsiskaityti. Tik bėgu ir bėgu. Istorikė reikalauja, kad kaltume datas ir mūsų, o aš nematau prasmės – bet kada galiu pagūglinti ir viską susirasti. Todėl nesimokau. Kai gaunu dvejetą, mama nesupranta. Bet ji išvis nebeturi teisės ko nors nesuprasti, palikusi mane Lietuvoje. „Trumpam“.

Etikė aiškina, kad turėtume išmokti atsirinkti. Nors niekas netiki, aš tikrai jos klausau. Kartais. (LE, 103–104)

Šis pavyzdys iliustruoja veikėjo Šarūno išgyvenamą tapatybės krizę. Kol kas ji sprendžiama pasitelkus neigiamas priemones. Paauglys stengiasi perkainuoti vertybes ir savi-voką, galvoti apie savo profesinę ateitį. Palyginti Jokštaitės romano herojaus Tado požiūrį į mokslo svarbą, Kaunaitės kūrinio veikėjas Šarūnas pats pasirenka nesimokyti – tai viena iš jo maišto formų. Tuo tarpu Tadas turi aiškius ateities tikslus, kurie žlunga tapus nepalankių aplinkybių įkaitu, o ši padėtis priverčia pasukti „blogu keliu“. Žinoma, tam įtakos turi ir jų dviejų amžiaus skirtumas: vienam penkiolika, kitam aštuoniolika. Nepaisant šio fakto, vienas paauglys griaua savo gyvenimą savanoriškai, iš dalies nesąmoningai, kito likimas pasisuka tokia linkme, kad jam nelieta kito pasirinkimo – jis tarsi sąmoningai, iš lėto save naikina, nes nebeturi galimybių žengti žingsnio atgal. Šios „savinaikos“ epicentre atsiduria jau minėta delinkventinė veikla: veikėjo Tado atveju – atsitiktinė, nulemta įvykių grandinės, veikėjo Šarūno – savanoriška. Pastarasis paauglys savo padarytą nusikaltimą – rankinės vagystę iš užrakinto automobilio – bando pateisinti mesdamas kaltę tėvams: [...] Bet kažkodėl ne nusikaltimas palikti vaiką ir išvažiuoti į užsienį. Čia viskas pagal įstatymus.“ (LE, 62–63), mokytojams ir kitiems socialinės aplinkos dalyviams. Karta SOS veikėjas nekaltina nei kon-

krečių žmonių, nei aplinkybių, nebent save dėl karštakošiškumo. Jis priima savo likimą tarsi neišvengiamą duotybę, gyvena „čia ir dabar“. Galima daryti prielaidą, kad Kaunaitės knygos herojus dar nėra subrendusi asmenybė, todėl jam trūksta atsakomybės už savo jausmus. Nors ir vaidina suaugusį, jam dar reikia formuoti savo elgesio normas.

Toliau tęsiant mintį apie protagonisto Šarūno santykį su tėvais, iš aprašymų matyti, kad jį su mama sieja stipresnis ryšys, negu su tėvu, nes jo „neteko“, kai jam buvo septyneri. Galbūt šį tėvo ir sūnaus ryšį padėjo nutraukti ir faktas, kad tėvas įkalbėjo mamą emigruoti:

Tėvas yra keista sąvoka. Į Angliją jis išvažiavo, kai man buvo gal septyneri. Kartu išsivežė ir tą žodį su visomis prasmėmis. Dabar „tėvas“ man yra pinigų siunčiantis žmogus. Mama sako, kad čia svarbu. [...] Tėvą matau geriausiai atveju du kartus per metus: per Kalėdas ir kartais vasarą. O dabar dėl jo kaltės dar ir mamos netekau. Neatsimenu ne tik jo balso. Turbūt net sutikęs gatvėje nepažinčiau. (LE, 110)

Akivaizdu, kad vykstant pirminei socializacijai jis neprisirišo prie tėvo, tarp jų neužsimezgė glaudus emocinis ryšys (Broom, 1992: 91). Taip pat čia išryškėja dar vienas svarbus faktas – veikėjo mama pasirinko ne vaiką, o vyrą. Šitokiu būdu ji pakenkė paauglio savivokai sukeldama nepilnavertiškumo ir nereikalingumo jausmus, kurie galiausiai peraugo į maištą. Vis dėlto nors paauglys Šarūnas pyksta ant mamos, jam jos trūksta, laukia sugrįžtant, o jai sugrįžus mėgaujasi jos draugija, prisimena senus laikus, kaip ir Karta SOS veikėjas Tadas:

Mama parskrido sausio gale, anot jos, „kai pagaliau atpigo bilietai“.
Šarūnas ją pasitiko oro uoste. Atvažiavo autobusu ir ilgai staipėsi minioje, kol pagaliau išvydo pažįstamas geltonas garbanas. Tik raukšlių padaugėjo, pasirodo, dėl prastos ekrano raiškos kalbant skaipu jų neįžiūrėdavo.
– Paskutinį kartą taip, pamatysi.
Mama jį apglėbė ir ilgai nepaleido. Šarūnas net susigraudino, nors jokių būdu nebūtų to prisipažinęs.
Močiutė namuose juos pasitiko su garuojančiu kugeliu – vien nuo kvapo sutraukė skrandį.
[...] Jautėsi laimingas – net neatsiminė, kada toks buvo. Virtuvės stalas vėl priminė šeimą, nors iki tėvų išvažiavimo niekada to nevertino. Vien mamos veidas kėlė šypseną, o tada dar prisiminė, kad rytoj šeštadienis, todėl nereikia net namų darbų ruošti, ir gyvenimas virto pasaka. (LE, 94–95)

Dėl darbo užsienyje tėvai nedalyvauja mokykloje organizuojamuose tėvų susirinkimuose, ten kartais nueina močiutė, kuri tėvams ne visada tiksliai perpasakoja informaciją, kurią išgirsta iš mokytojų apie Šarūną. Protagonisto maištas vis didėja ir kelia didesnių pro-

blemų, apie kurias tėvai sužino nutikus blogiausiam – sūnui stipriai sumušus klasės atsiskyrėlį Albiną (jį išprovokavo pats Albinas!), mat kažkas filmavo muštynes ir vaizdelį patalpino į socialinį tinką „Youtube“. Apie šį incidentą sužinojo mokyklos administracija, todėl veikėjui Šarūnui gresia pašalinimas iš mokyklos. Sugrįžusi mama nusprendžia vežtis sūnų į Angliją, kad jis ten lankytų vietinę mokyklą ir visada būtų šalia, kad jį būtų galima kontroliuoti ir auklėti, tačiau paauglys nenori palikti Lietuvos, močiutės, Gabijos – mergaitės, kuri jam patinka ir su kuria užsimezgė draugystė: „[m]an čia patinka. Patinka tos prispjaudytos laiptinės, su manimi nesisveikinanti pirmo aukšto kaimynė... Nenoriu kažkokių svetimų...“ (LE, 168). Vis dėlto romano herojus supranta, kad jis neturi kitos išeities – mama neleis pasilikti su močiute, kuri, kaip pastebėjo, nesugeba tinkamai rūpintis paaugliu. Palyginti veikėjo Tado situaciją, herojus Šarūnas yra laimingesnis paliktas vaikas, nes kritinėje situacijoje jam ištiesiama pagalbos ranka, o ta ranka yra pačio svarbiausio žmogaus – mamos. Kad ir kaip būtų, juo nuolat rūpinosi *baba* (gamino maistą, domėjosi jo gyvenimu, skųsdavo mamai, etc.), jis dažnai *skaipu* kalbėdavosi su mama, mokyklos psichologės domėjosi jo šeimyninėmis problemomis ir jas bandė spręsti. Beje, viena iš jų ir patarė rašyti laiškus, kurie padėtų atsiverti, nelaikyti visko viduje. Galbūt tie laiškai jam padėjo atskirti juodą nuo balto ir nenukristi į gyvenimo bedugnę.

Išvados

Išanalizavus ir palyginus du lietuvių romanus – Jokšaitės *Karta SOS* ir Kaunaitės *Laiškai Elzei* – paaiškėjo, kad tai yra tipiniai paauglių problemų prozos kūriniai. Juose vaizduojama, kaip paaugliai žengia į suaugusiųjų pasaulį patirdami sukrečiantį išbandymą – pasirinktų prozos kūrinių herojus tėvai-emigrantai palieka vienus. Vis dėlto tėvų eliminavimas iš vaikų gyvenimo nėra atsitiktinis, nes minėto žanro kūriniams būdingas toks motyvas, kuris ne tik paaštrina aprašomą socialinę problemą, bet ir akcentuoja, koks yra svarbus šeimos vaidmuo vaikystėje ir paauglystėje, vykstant socializacijai.

Abi rašytojos aprašo paauglių kasdienybę: Jokšaitė kuria pasaulį be pagražinimų, Kaunaitės kūrinys tikrovė meniškesnė, o turinys cenzūruotas. Abiejuose romanuose neišvengiamai atskleidžiama paliktų vaikų tema, vaizduojami psichologiškai suluošinti paaugliai, išgyvenantys tapatumo krizę, užsiimantys delinkventine veikla, maištaujantis prieš juos supančią socialinę aplinką.

Psichosocialiniu požiūriu, paauglių prozos kūrėjos konstruoja sudėtingus, tragiškus, blogą lemtį žadančius veikėjų charakterius, besiformuojančius neigiamoje socialinėje aplin-

koje, kurią veikia netiesioginės – tėvų – migracijos patirtys ir pakeista gyvenamoji vieta – senelių, kurie juos prižiūri, namai. Išanalizuotų kūrinių herojai, turėdami socializacijos problemų ir psichosocialinių traumų, nesugeba tinkamai bręsti, formuoja neigiamą identitetą. Jokštaitės romane visa tai veda į neišvengiamą saviDestrukciją, Kaunaitės romane – į maištą, kuris vieną dieną baigiasi.

Šie kūriniai realistiškai atliepia šiuolaikinio pasaulio iššūkius, su kuriais paaugliams tenka susidurti. Jaunosios kūrėjos refleksyviai fiksuoja ir vertina socialinę problemą – palikti vaikai, bet skirtingais būdais sukuria meninę tikrovę, kuri vienu metu ir įtraukia, ir atitraukia nuo kasdienybės.

Šaltiniai

1. Jokštaitė, Kristina, *Karta SOS*, Vilnius: Baltos lankos, 2008.
2. Kaunaitė, Unė, *Laiškai Elzei*, Vilnius: Alma littera, 2016.

Literatūra

1. Berger, L. Peter, Luckmann, Thomas, *Socialinis tikrovės konstravimas. Žinojimo sociologijos traktatas*, iš anglų k. vertė Aldona Radžvilienė, Vilnius: Pradai, 1999.
2. Bergez, Daniel, *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, iš prancūzų k. vertė Rūta Kisielytė, Akvilė Melkūnaitė, Genovaitė Dručutė, Jūratė Skersytė, Saulius Repečka, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
3. Broom, Leonard, Bonjean M., Charles, Broom, H. Dorothy, *Sociologija*, Kaunas: Littera Universitatis Vytauti Magni, 1992.
4. Brown, Joanne, *Immigration Narratives in Young Adult Literature: Crossing Borders*, USA: Scarecrow Press, 2010.
5. Erikson, H. Erik, *Vaikystė ir visuomenė*, iš anglų k. vertė Lina Jurėnienė, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2004.
6. Jakonytė, Loreta, „Realistinės prozos tikrovė 2008 m.“, *Rubinatis*, 2009 Nr. 1 (49), prieiga internetu: <http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?3829585394> [žiūrėta 2019 04 09].
7. Juodaitytė, Audronė, *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: UAB „Petro ofsetas“, 2002.
8. Kuzmicka, Izabela, „Ar lietuvių literatūros kūrėjai neturi ko pasiūlyti jaunimui?“, *Universiteto žurnalistas*, 2017 02 28, prieiga internetu: <http://www.universitetozurnalistas.kf.vu.lt/2017/02/ar-lietuviu-literaturos-kurejai-neturi-ko-pasiulyti-jaunimui/> [žiūrėta 2019 03 13].

9. Leliūgienė, Irena, *Žmogus ir socialinė aplinka*, Technologija, 1997.
10. Navickas, Vytautas, Vaičiulienė, Aldona, *Žmogaus raidos psichologija*, Vilnius: Versus Aureus, 2011.
11. Sprindytė, Jūratė, *Prozos būsenos 1988–2005*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
12. Urba, Kęstutis, „Vaikų ar vaikiška literatūra?“, *Rubinaitis*, 2017 06 12, prieiga internetu: <http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?1035313195> [žiūrėta 2019 05 02].
13. Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, Nijolė, *Komparatyvistikos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006.

Finansowanie społecznościowe i sutelktinis finansavimas: czyli o crowdfundingu w Polsce i na Litwie

Aleksandra Michałowska-Kubś, Jakub Kubś

Finansowanie społecznościowe (lit. *sutelktinis finansavimas*¹) to nowe źródło pozyskiwania funduszy w oparciu o Internet. Crowdfunding² (ang. *crowd* – tłum, *funding* – finansowanie), bo tak inaczej określa się tę formę finansowania, wykorzystuje potencjał drżący w cyfrowym Tłumie, dzięki czemu jest alternatywą dla modelu tradycyjnego, w którym posiada się jednego sponsora, np. bank. Założeniem finansowania społecznościowego jest dążenie do pozyskiwania od szerokiego grona wspierających wielu niewielkich kwot (wpłaty zaczynają się już od złotówki czy euro) na realizację danego pomysłu³.

Crowdfunding polega na pozyskiwaniu środków wyłącznie za pośrednictwem specjalnych platform internetowych. Ułatwiają one przekazywanie kapitału na realizację określonego celu (za pomocą przelewów internetowych), a także stanowią przestrzeń, w której projekty są umieszczane, a przez to stają się bardziej wiarygodne, łatwiejsze do zweryfikowania i odnalezienia. Cechą konstytutywną finansowania społecznościowego jest wreszcie świadczenie zwrotne wobec wspierającego, nawet jeśli ma ono charakter niematerialny⁴.

Crowdfunding wchodzi w zakres szerszego zjawiska – crowdsourcingu. Termin ten został ukuty przez redaktora czasopisma „The Wire”, Jeff’a Howe’a⁵. Zgodnie z zaproponowaną przez niego typologią można wyróżnić cztery rodzaje crowdsourcingu:

- *Crowd Creation* – forma współtworzenia dzięki zaangażowaniu społeczności internautów nastawionych na znajdowanie nowych rozwiązań. Przykładem projektów urzeczy-

1 W języku polskim termin „crowdfunding” jest uznawany za dopuszczalny, natomiast w języku litewskim już nie, zarówno anglicyzm jak i jego litewska wersja - *crowdfundingas*. W 2015 roku specjaliści z Litewskiej Narodowej Komisji Językowej, Narodowego Banku Litewskiego oraz Ministerstwa Rolnictwa i Ministerstwa Finansów zdecydowali, że obowiązującym na Litwie określeniem na zjawisko crowdfundingu jest „finansowanie społecznościowe”, czyli *sutelktinis finansavimas*, zob. *Kalbos komisija: ne crowdfundingas, o sutelktinis finansavimas*, źródło: <https://bit.ly/2R67fsw> [dostęp: 28.11.2019].

2 Termin został po raz pierwszy użyty w 2006 roku przez vloggera Michaela Sullivana, zob. *crowdfunding*, [hasło w:] *Word Spy*, <https://wordspy.com/index.php?word=crowdfunding> (dostęp: 23.11.2019).

3 Strona Komisji Europejskiej, *What is crowdfunding?* źródło: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/growth-and-investment/financing-investment/crowdfunding_en [dostęp: 13.07.2018].

4 W prawie polskim crowdfunding nie jest regulowany przez Ustawę z dnia 14 marca 2014 r. o zasadach prowadzenia zbiorów publicznych (Dz.U. 2014 poz. 498), ponieważ art. 1 ust. 1 tejże ustawy twierdzi, że „Zbiórką publiczną jest zbieranie ofiar w gotówce lub w naturze (...)”. Jak dotąd polskie prawo reguluje crowdfunding na zasadach ogólnych, np. jako przedsięwzięcie lub darowiznę.

5 Termin ten został wymyślony przez Johna Howe’a w 2006 roku, zob. J. Howe, *The Rise of Crowdsourcing*, „Wired”, nr 14(6), 1.06.2006, http://www.wired.com/wired/archive/14.06/crowds_pr.html (dostęp: 28.11.2019).

wistnionych dzięki cyfrowemu Tłumowi jest m.in. system operacyjny Linux, Wikipedia, iStockPhoto, Innocentive czy TopCoder,

- *Crowd Voting* – najpopularniejsza forma crowdsourcingu angażująca wielu uczestników. Udział internetowej społeczności sprowadza się do głosowania na temat np. nowej nazwy drinka, marki samochodu, wybrania utworu muzycznego w programie rozrywkowym⁶,
- *Crowd Wisdom* – tzw. „mądrość Tłumu” stanowi próbę uzyskania wielu indywidualnych opinii i sądów w celu rozwiązania danego problemu, skonstruowania prognozy czy wyznaczenia strategii korporacyjnej,
- *Crowd Funding* – stanowi modyfikację crowdsourcingu nastawioną na zebranie określonej kwoty pieniędzy na realizację założonego celu⁷.

Ostatni z wymienionych rodzajów crowdsourcingu cieszy się obecnie coraz większą popularnością i jest szeroko praktykowany na całym świecie – najnowsze dane wskazują na wzrost tej formy pozyskiwania środków na świecie w wysokości 44,2%⁸. Według badań z 2019 roku największy rozwój crowdfundingu następuje w Chinach – kraj ten posiada aż 85,99% udziałów w globalnym rynku finansowania społecznościowego. Na drugim i trzecim miejscu znajdują się Stany Zjednoczone i Wielka Brytania (odpowiednio 10,27% i 1,88% udziałów). Polska znajduje się na 22, a Litwa na 30 miejscu w rankingu⁹. W 2019 roku wielkość transakcji za pośrednictwem finansowania społecznościowego wyniosła w Chinach 5,576 mld dolarów, co stanowi niewspółmierny wynik w porównaniu do Stanów Zjednoczonych (718 mln dolarów) czy Wielkiej Brytanii (88 mln dolarów)¹⁰. W ramach crowdfundingu tradycyjnego w 2017 roku wśród krajów Europy Środkowej i Wschodniej Szwajcaria zebrała kwotę 14,88 mln euro, Austria 5,81 mln euro, w Polsce zebrano 4,57 mln euro (ok. 20 mln zł), a na Litwie 240 tys. euro¹¹.

Prężny rozwój relatywnie nowego zjawiska przyciągnął uwagę naukowców i specjalistów, w związku z czym pojawiło się wiele propozycji ujęcia tej praktyki w określone ramy

6 Np. firma Lego w kampanii „Lego Ideas”, zob. <https://ideas.lego.com/howitworks> (dostęp: 28.11.2019) czy akcje takich firm jak BMW, Amazon, Unilever, Pepsi czy Coca-Cola przy zbieraniu pomysłów na brief marketingowy, zob. np. D. Moth, *How Coca-Cola uses co-creation to crowdsource new marketing ideas*, 12.11.2012, źródło: <https://econsultancy.com/how-coca-cola-uses-co-creation-to-crowdsource-new-marketing-ideas/> (dostęp: 28.11.2019).

7 Typologię podają za: K. Kozioł-Nadolna, *Funding Innovation in Poland through Crowdfunding*, [w:] „Innovation In Finance”, (red.) K. Prędkiewicz, O. Kalinowska-Beczyńska, J. Karsaim, t. 12, nr 3, 2016, s. 12-13.

8 *Crowdfunding Statistics Worldwide: Volume by Country and Industry Trends*, 15.09.2019, źródło: <https://p2pmarketdata.com/crowdfunding-statistics-worldwide/> [dostęp: 28.11.2019].

9 *Ibidem*.

10 Zob. *Statista.com – Global Comparison – Transaction Value*, źródło: <https://www.statista.com/outlook/335/146/crowdfunding/poland#market-arpu> [dostęp: 28.11.2019].

11 Zob. *Statista.com – Alternative finance reward-based crowdfunding volume in the Central and Eastern Europe (CEE)* region in 2017, by country (in million euros)*, źródło: <https://bit.ly/2ROIGNG> [dostęp: 28.11.2019].

definityjne. Według Karola Króla, wiceprezesa Polskiego Towarzystwa Crowdfundingu i właściciela bloga *Crowdfunding.pl*, finansowanie społecznościowe to: „Rodzaj gromadzenia i alokacji kapitału przekazywanego na rzecz rozwoju określonego przedsięwzięcia w zamian za określone świadczenie zwrotne, który angażuje szerokie grono dawców kapitału, charakteryzuje się wykorzystaniem technologii teleinformatycznych oraz niższą barierą wejścia i lepszymi warunkami transakcyjnymi, niż ogólnodostępne na rynku”¹². Inną definicję proponują badacze Paul Belleflamme, Thomas Lambert i Armina Schwienbacher – według nich crowdfunding to: „(...) otwarte zaproszenie, przede wszystkim za pośrednictwem Internetu, do wpłacania środków finansowych zarówno w formie donacji jak i w zamian za przyszłe produkty lub jakąś inną formę nagrody w celu wspierania inicjatyw mających określony cel”¹³. Cechą charakterystyczną finansowania społecznościowego jest model, w którym twórca umieszcza swój projekt na publicznie dostępnej platformie internetowej w celu zgromadzenia pieniędzy na jego realizację. Wpłaty otrzymuje od wielu indywidualnych osób (tzw. Tłumu), który przekazuje swoje środki, najczęściej w zamian za określone profity zależne od przyjętego modelu crowdfundingu.

Początki finansowania społecznościowego sięgają końca lat 90. XX wieku i wiążą się z działalnością artystów sceny muzycznej¹⁴, jednak największy rozwój przypada na koniec minionej dekady, łącząc się bezpośrednio z powstaniem dwóch platform crowdfundingowych: *Indiegogo* (2008) oraz *Kickstarter* (2009). W Polsce za początek finansowania społecznościowego można przyjąć rok 2011, kiedy powstały portale *Wspieram.to*¹⁵ i *Polakpotrafi.pl*¹⁶. Na Litwie pierwsza platforma crowdfundingowa – *Savy.lt* – powstała w 2014 roku, natomiast 1 grudnia 2016 roku Sejm Republiki Litewskiej uchwalił *Ustawę o finansowaniu społecznościowym (Lietuvos Respublikos sutelktinio finansavimo įstatymas)*¹⁷, a Narodowy Bank Litwy (*Lietuvos Bankas*) ogłosił oficjalną listę czterech platform crowdfundingowych¹⁸.

12 K. Król, *Finansowanie społecznościowe jako źródło finansowania przedsiębiorstw w Polsce*, Poznań 2011, s. 37-38.

13 P. Belleflamme, T. Lambert, A. Schwienbacher, *Crowdfunding: Tapping the Right Crowd*, „Journal of Business Venturing”, nr 29, 2014, s. 588.

14 Za pierwszy przypadek kampanii crowdfundingowej uważa się zbiórkę 60 tys. dolarów przez fanów w celu ufundowania trasy koncertowej brytyjskiego zespołu Marillion w 1997 roku, zob. M. Giełzak, B.F. Malinowski, *Prehistoria crowdfundingu: Marillion*, 8.04.2014, <https://wethecrowd.pl/prehistoria-crowdfunding-u-marillion/> (dostęp: 28.11.2019).

15 Strona portalu Wspieram.to - „Kim jesteśmy?": https://wspieram.to/kim_jestesmy [dostęp: 28.11.2019].

16 K. Król, *PolakPotrafi.pl – crowdfunding w Polsce*, 21.08.2011, źródło: <https://crowdfunding.pl/2011/08/21/polakpotrafi-pl-crowdfunding-w-polsce/>

17 *The Law On Crowdfunding of the Republic of Lithuania*, nr XII-2690, 3.11.2016, Wilno, źródło: <https://www.lb.lt/en/operators-of-crowdfunding-platform#ex-1-5> [dostęp: 28.11.2019].

18 Strona Lietuvos Bankas – *Operators of Crowdfunding Platform*, źródło: <https://www.lb.lt/en/operators-of-crowdfunding-platform> [dostęp: 13.07.2019]

Finansowanie społecznościowe przybiera różne formy m.in. ze względu na cel projektu i świadczenie zwrotne, które otrzymuje wpłacający. Wyróżnia się cztery główne rodzaje oraz dodatkowo crowdfunding subskrypcyjny¹⁹.

- *Reward-based crowdfunding* – polega na wpłacie określonej sumy przez wspierającego za pośrednictwem platformy internetowej. W zamian za wsparcie internauta otrzymuje nagrodę (zróżnicowaną w zależności od wysokości wpłaty), która może mieć charakter materialny lub emocjonalny²⁰. Wartość może być adekwatna do ceny (np. płyta CD), ale też symboliczna (np. pocztówka).
- *Charity-based crowdfunding* – model donacyjny (charytatywny) charakteryzuje się brakiem nagród. Wspierający decydują się wesprzeć szczytny cel zgodnie ze swoją potrzebą serca i przekonaniem.
- *Lending-based crowdfunding* – crowdfunding pożyczkowy polega na udzielaniu mikropożyczek przez wiele osób, co składa się na większą sumę. Pożyczkobiorca umawia się z poszczególnymi wspierającymi na wybrany procent i określony czas zwrotu. *Crowdlending* i pożyczki *peer-to-peer* (P2P), czyli udzielanie pożyczek na procent między indywidualnymi osobami, zyskują coraz większą popularność na świecie, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. Jest to model dominujący na Litwie.
- *Equity-based crowdfunding* – zgodnie z tym modelem wpłacający w zamian za wsparcie otrzymują udziały w przedsiębiorstwie. Taki sposób finansowania wykorzystywany jest najczęściej przez start-upy i ma na celu uniknięcie zaangażowania w tradycyjny model pozyskiwania funduszy na założenie biznesu, jak np. kredyty.
- *Subscription-based crowdfunding* – w tym modelu wspierający zobowiązują się do wspierania wybranego twórcy regularnie, np. raz w miesiącu lub od wyprodukowanej twórczości – utworu muzycznego, teledysku, odcinka programu, rozdziału książki itp. Daje to szansę przede wszystkim artystom, którzy chcą pozostać niezależni od tradycyjnych metod finansowania działalności artystycznej i w założeniu mają utrzymywać się ze wsparcia fanów. Największą platformą, za pośrednictwem której zbierane są środki w ramach crowdfundingu subskrypcyjnego, jest działający od 2013 roku amerykański serwis *Patreon*²¹.

19 S. Kraus, C. Richter, A. Brem; C. Cheng, M. Chand, *Strategies for reward-based crowdfunding campaigns*, „Journal of Innovation & Knowledge”, nr 1, s. 15.

20 Na przykład w kampanii crowdfundingowej na wyprodukowanie filmu „Fanatyk” oferowanych było kilkanaście nagród: za najniższe wsparcie oferowano pamiątki czy podziękowania, natomiast najwyższe premiowano m.in. kopią filmu w jakości Blu-ray, zaproszeniem na prywatny pokaz czy możliwością stania się oficjalnym sponsorem, zob. projekt: *Fanatyk – ekranizujemy copypaste!*, źródło: <https://polakpotrafi.pl/projekt/fanatyk-ekranizujemy-copypaste> [dostęp: 28.11.2019].

21 Strona: <https://www.patreon.com/> [dostęp: 22.11.2019].

W Polsce za początek finansowania społecznościowego można przyjąć rok 2011 - wiąże się z powstaniem największych istniejących do dzisiaj krajowych platform. W okresie najszybszego rozwoju crowdfundingu, w latach 2015–2016, wartość rynku alternatywnego finansowania w Polsce była na poziomie 38 mln euro i osiągnęła wzrost o ponad 270% w ciągu jednego roku²². W Europie Środkowej Polska jest liderem w tej dziedzinie, wyprzedzając Węgry, Słowację i Czechy²³. Aktualnie w Polsce działa kilkanaście portali crowdfundingowych. Cztery mają charakter uniwersalny, projekty mogą mieć zróżnicowany charakter. Są to: *Polakpotrafi*²⁴, *Wspieram.to*²⁵, *OdpalProjekt.pl*²⁶, *Wspolnyprojekt.pl*²⁷. W dziedzinie kultury działają dwa portale: *WspieramKulture.pl*²⁸ oraz *Patreon*²⁹. Wśród platform o charakterze dobroczynnym funkcjonuje pięć stron: *Siepomaga.pl*³⁰, *Zrzutka.pl*³¹, *Pomagamy.im*³² (obecnie część *Wspieram.to*), *DoMore.Live*³³ oraz *Pomagam.pl*³⁴. W Polsce działa także jeden portal finansujący projekty o charakterze naukowym: *ScienceShip*³⁵ oraz kilka serwisów crowdfundingu udziałowego, takich jak *Beesfund*³⁶, *Findfunds.pl*³⁷, *Wspolnicy.pl*³⁸, *Crowdway.pl*³⁹, *FindFunds.pl*⁴⁰ czy *FundedByMe.com*⁴¹. Jeden z portali poświęcony jest finansowaniu nieruchomości: *ShareVestors*⁴².

W dziedzinie crowdfundingu tradycyjnego oprócz liczby platform zwiększyła się także ich specjalizacja - jak wspomniano, istnieją serwisy poświęcone wyłącznie projektom kul-

22 A. Polanowski, *Crowdfunding. Zasady działania i europejskie plany regulacyjne*, „Biuletyn Euro Info”, nr 5 (182), s. 6.

23 *Ibidem*.

24 Strona: <http://www.polakpotrafi.pl> [dostęp: 28.11.2019].

25 Strona: <https://wspieram.to> [dostęp: 28.11.2019].

26 Strona: <https://odpalprojekt.pl> [dostęp: 28.11.2019].

27 Strona: <https://www.wspolnyprojekt.pl> [dostęp: 28.11.2019].

28 Strona: <http://wspieramkulture.pl> [dostęp: 28.11.2019].

29 Strona: <https://patronite.pl> [dostęp: 28.11.2019].

30 Strona: <https://www.siepomaga.pl> [dostęp: 28.11.2019].

31 Strona: <https://zrzutka.pl> [dostęp: 28.11.2019].

32 Strona: <https://pomagamy.im> [dostęp: 28.11.2019].

33 Strona: <http://domore.live> [dostęp: 28.11.2019].

34 Strona: <https://pomagam.pl> [dostęp: 28.11.2019].

35 Strona: <http://scienceship.com> [dostęp: 28.11.2019].

36 Strona: <http://beesfund.com> [dostęp: 28.11.2019].

37 Strona: <https://findfunds.pl> [dostęp: 28.11.2019].

38 Strona: <http://www.wspolnicy.pl> [dostęp: 28.11.2019].

39 Strona: <https://www.crowdway.pl/> [dostęp: 22.11.2019].

40 Strona: <https://findfunds.pl/> [dostęp: 22.11.2019].

41 Strona: <https://www.fundedbyme.com/pl/contact/> [dostęp: 22.11.2019].

42 Strona: <http://sharevestors.com> [dostęp: 28.11.2019].

turalnym, naukowym czy nawet grom planszowym⁴³. Z drugiej strony znacząco zwiększył się zakres pojawiających się pomysłów na platformach ogólnych, np. na portalu *Wspieram.to* wyróżnionych jest siedemnaście kategorii, w ramach których można uruchomić kampanię, m.in. komiks, film/ fotografia, design, edukacja, technologie, wyprawy, sport, startup i inne.

Warto również zwrócić uwagę, że na polskich, podobnie jak na zagranicznych platformach, w ramach crowdfundingu tradycyjnego oferowane są odmienne modele fundowania zbiorów: system *all-or-nothing* („wszystko albo nic”) polegający na tym, że pomysłodawca otrzymuje wpłacone środki tylko w wypadku, kiedy osiągnięta zostanie określona przez niego wcześniej kwota potrzebna do realizacji projektu. Jeśli suma ta nie zostanie zebrana, wówczas pieniądze zwracane są wpłacającym. Ponadto, jeśli projektodawca zobowiąże się do wykonania określonego przez siebie zadania i zgromadzi niezbędne do tego fundusze, zobowiązuje się tym samym do dotrzymania danej wspierającym obietnicy i realizacji projektu. W razie niewypełnienia zadania osoby, które poparły kampanię mogą domagać się od projektodawcy podjęcia działania lub zwrotu wsparcia.

Innym modelem finansowania jest *keep-it-all* („bierzesz, ile zbierzesz”). W ramach tego rozwiązania twórca projektu zatrzymuje wszystkie wpłacone środki, niezależnie od tego, czy wystarczą one na realizację celu w zakładanej formie. W takim wypadku może zrealizować projekt w mniejszej skali lub w wersji uproszczonej. W Polsce w ramach crowdfundingu tradycyjnego dopuszcza się często oba modele, jego wybór zależy od twórcy.

Jeśli chodzi o inne formy crowdfundingu, w Polsce intensywnie rozwija się również crowdfunding subskrypcyjny. Większość korzystających z niego twórców skupia platforma *Patronite* działająca od 2015 roku. Serwis ten stał się sławny w 2017 roku dzięki sukcesowi Krzysztofa Gonciarza, który w szczytowym momencie otrzymywał miesięcznie około 20 tysięcy złotych comiesięcznych wpłat od fanów za pośrednictwem portalu⁴⁴. Tzw. „efekt Gonciarza” spowodował masowe zainteresowanie serwisem wśród internautów⁴⁵. Przełożyło się to także na wzrost wpłat dla osób zamieszczających na platformie *Patronite* swoje projekty.

43 Strona *Zagramw.to*, zob. <https://zagramw.to> [dostęp: 28.11.2019]. W 2018 roku polskim rekordzistą pod względem zebranej kwoty w ramach crowdfundingu tradycyjnego była gra „Valhalla” (527 763 zł) ufundowana właśnie na platformie *Zagramw.to*. Rekord ten został pobity w lutym 2019 r. przez kampanię „Zew Cthulhu RPG- gra fabularna” zorganizowaną na platformie *Wspieram.to*. Twórcy tego projektu początkowo zamierzali zebrać 60 tysięcy złotych. Projekt został ufundowany w ciągu 23 minut. Ostatecznie w ramach kampanii zebrano ponad milion złotych, zob. <https://wspieram.to/zewcthulhurgp> [28.11.2019].

44 Ł. Kotkowski, *Rok i 300 tys. złotych później – co sukces Gonciarza zmienił na Patronite*, 29.05.2017, źródło: <https://www.spidersweb.pl/2017/05/gonciarz-patronite-rok-pozniej.html> [dostęp: 28.11.2019].

45 M. Nowak, *Efekt Gonciarza, czyli sezon na „odpaliłem Patronite’a” uważam za otwarty*, 07.06.2016, źródło: <https://www.spidersweb.pl/2016/06/patronite-opinie.html> [dostęp: 28.11.2019].

Obecnie na pierwszym miejscu pod względem uzyskiwanej miesięcznej kwoty (ponad 80 000 zł) plasuje się dziennikarz śledczy Tomasz Sekielski, który dzięki wsparciu patronów zrealizował film dokumentalny „Tylko nie mów nikomu” dotyczący pedofilii w Kościele katolickim. Autor zgromadził również środki na przeprowadzenie śledztwa i nagranie filmu dotyczącego pożyczek z tzw. SKOK-ów, a obecnie jest w trakcie zbierania funduszy na kolejne części dokumentów o pedofilii⁴⁶. Na pierwszym miejscu pod względem liczby patronów na portalu *Patronite* znajduje się profil „Langusta na palmie” prowadzony przez ojca Adama Szustaka. Nazywany „katolickim Netflixem”⁴⁷ kanał jest według autora - członka zakonu dominikanów „jedną z największych ambon świata” i służy mu do głoszenia Ewangelii, prowadzenia rekolekcji i zamieszczania filmów na aktualne tematy⁴⁸.

Pod względem obrotów natomiast, najwyżej w Polsce plasuje się crowdfunding pożyczkowy oraz udziałowy⁴⁹. Są to zarazem modele finansowania społecznościowego mające największe bariery prawne oraz najtrudniejsze w realizacji. *Equity-based crowdfunding* jest jednak coraz ważniejszym instrumentem finansowym wielu powstających spółek – w Polsce tylko 20 udanych zbiorów na platformach crowdfundingu udziałowego zebrało łącznie 38,5 mln zł⁵⁰. Mimo rozwoju tej formy finansowania społecznego, w 2018 roku crowdfunding stanowił tylko 11,1% finansowania start-upów w Polsce⁵¹. Jest to wciąż niewielka część w porównaniu do pozyskiwania środków z innych źródeł, jak instytucje publiczne (55,6%), anioły biznesu (44,4%) czy kredyty (33,3%)⁵². Ponadto zastrzeżenia zgłasza Komisja Nadzoru Finansowego – zgodnie z wprowadzoną w 2018 r. nowelizacją ustawy o zmianie ustawy o obrocie instrumentami finansowymi oraz niektórych innych ustaw, wymagane jest zgłoszenia działalności platform crowdfundingu udziałowego jako domów maklerskich. W razie niespełnienia tego obowiązku, serwisowi grozi kara do 5 mln zł⁵³.

Crowdfunding pożyczkowy (dłużny) rozwija się w Polsce od 2008 roku. Początkowo, ze względu na łatwy dostęp pożyczek bankowych, nie był tak popularny, jak w innych kra-

46 Strona projektu: <https://patronite.pl/sekielski> [dostęp: 22.11.2019].

47 T. Gardziński, Właśnie ruszył „katolicki Netflix”. Szkoda tylko, że bardziej przypomina śniadaniówkę niż serwis VOD, źródło: <https://www.spidersweb.pl/rozrywka/2019/01/10/katolicki-netflix-start-opinia/> [dostęp: 28.11.2019].

48 Projekt: <https://patronite.pl/langustanapalmie> [dostęp: 22.11.2019].

49 A. Polanowski, Crowdfunding. Zasady działania i europejskie plany regulacyjne, „Biuletyn Euro Info”, nr 5(182), s. 6.

50 A. Ptak-Iglewska, Crowdfunding udziałowy w Polsce rośnie, choć żyje w stresie, „Rzeczpospolita” wydanie internetowe, 08.07.2019, źródło: <https://www.rp.pl/Finanse/307079950-Crowdfunding-udzialowy-w-Polsce-rosnie-choc-zyje-w-stresie.html> [dostęp: 28.11.2019].

51 Zob. Statista.com - Sources of external financing for start-ups in Poland in 2018, źródło: <https://www.statista.com/statistics/1067791/poland-sources-of-external-funding-for-start-up/> [dostęp: 28.11.2019].

52 A. Ptak-Iglewska, Crowdfunding udziałowy..., „Rzeczpospolita” wydanie internetowe, 08.07.2019.

53 <https://www.rp.pl/Finanse/307079950-Crowdfunding-udzialowy-w-Polsce-rosnie-choc-zyje-w-stresie.html>

jach, jednak obecnie zyskuje na znaczeniu⁵⁴. W tym rodzaju crowdfundingu pożyczkobiorca – najczęściej osoba fizyczna – może za pośrednictwem określonej platformy internetowej wziąć pożyczkę na określony cel, okres czasu i procent. Pożyczka jest finansowana przez większą grupę osób. Taki rodzaj finansowania społecznościowego nie jest wolny od ryzyka – ocena podmiotu, któremu udzielana jest pożyczka spoczywa na pożyczkodawcy, dodatkowo ważny jest właściwy dobór wspomnianych parametrów, tj. oprocentowanie, czas, zasady wypłacania. Dominującą na polskim rynku *crowdlendingu* pozycję od 2017 roku zajmuje łotewski *Mintos*⁵⁵, poza nim działa jeszcze np. *Finansowo*⁵⁶ i *eMonero*⁵⁷ oraz inne, mniejsze portale. Dotychczas crowdfunding pożyczkowy pozwalając uzyskać finansowanie P2P był dla użytkowników i inwestorów alternatywą w stosunku do firm pożyczkowych. Dodatkowo niedawno pojawiła się nowa możliwość – powstała pierwsza w kraju platforma *crowdlendingu* dla nieruchomości – *Crowd Real Estate*⁵⁸.

Powyższe przykłady pokazują, że crowdfunding w Polsce rozwija się prężnie i jest coraz częściej wykorzystywaną formą poszukiwania finansowania. Warto zaznaczyć, że mimo to wciąż nie doczekał się regulacji prawnej. Wiadomym jest, że do finansowania społecznościowego nie mają zastosowania przepisy *Ustawy z dnia 14 marca 2014 r. o zasadach prowadzenia zbiorów publicznych*⁵⁹, ponieważ zgodnie z art. 1. ust. 1 cytowanej ustawy: „Zbiórką publiczną jest zbieranie ofiar w gotówce lub w naturze w miejscu publicznym na określony, zgodny z prawem cel pozostający w sferze zadań publicznych (...)”⁶⁰. Crowdfunding polega natomiast na zbieraniu środków za pomocą przekazu teleinformatycznego, co wyklucza zastosowanie do niego przepisów ustawy. Mechanizm finansowania społecznościowego zakłada wynagrodzenie przez projektodawcę osób, które wpłacają pieniądze na rzecz projektu w ustalonej wcześniej formie. W przypadku zbiórki publicznej natomiast wpłacający są darczyńcami, z czego wynika, że nie otrzymują nic w zamian za wsparcie. Należy jednak zauważyć, że w niektórych sytuacjach obie formy finansowania znajdują cechy wspólne, np.

54 Chociaż skala crowdfundingu dłużnego w Polsce jest nieporównywalna z brytyjską czy amerykańską, to wciąż obrót szacuje się na kilkadziesiąt milionów złotych rocznie. zob. <https://www.pb.pl/spoleczne-inwestycje-w-dlugi-970023> [dostęp: 22.11.2019].

55 Strona: <https://www.mintos.com/pl/> [dostęp: 22.11.2019]. Jak zwraca uwagę Szymon Maj, istnieją różne typy crowdfundingu dłużnego np. „Mintos umożliwia inwestowanie na trzy sposoby. Pierwszy z nich, tzw. ręczne inwestowanie, które pozwala wybrać pożyczki samodzielnie. Rozwiązaniem automatycznym jest Auto Invest, czyli przeznaczenie kapitału na te pożyczki, które spełniają założenia ustawionej przez użytkownika strategii. Trzecia możliwość, czyli Invest&Access, to najprostsza opcja lokowania pieniędzy, w której inwestor sam określa kwotę i kupuje zdywersyfikowany portfel udziałów w pożyczkach na platformie”, zob. <https://www.pb.pl/spoleczne-inwestycje-w-dlugi-970023> [dostęp: 22.11.2019].

56 Strona: <https://www.finansowo.pl/> [dostęp: 22.11.2019].

57 Strona: <http://emonero.pl/> [dostęp: 22.11.2019].

58 Strona: <https://crowdrealstate.pl/> [dostęp: 22.11.2019], zob. też <https://www.propertynews.pl/finanse/crowdfunding-podbija-rynek-nieruchomosci,77590.html> [dostęp: 22.11.2019].

59 Dz.U. 2014 poz. 498.

60 Art. 1 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2014 r. o zasadach prowadzenia zbiorów publicznych (Dz.U. 2014 poz. 498).

crowdfunding przewiduje takie formy wynagrodzenia wspierających, które mają wyłącznie symboliczny, możliwe jest także zorganizowanie zbiórki publicznej na cel społecznie użyteczny, która przyniesie korzyść darczyńcom.

Spośród regulacji prawnych dotyczących crowdfundingu wymienić należy przepisy Kodeksu Cywilnego, w tym przepisy dotyczące darowizny, sprzedaży, pożyczek oraz przepisy Kodeksu Spółek Handlowych dotyczące sprzedaży udziałów w spółkach z ograniczoną odpowiedzialnością oraz ofert publicznej sprzedaży akcji spółek akcyjnych. Taka regulacja nie jest jednak z pewnością wystarczająca, a mnogość przepisów powoduje wątpliwości interpretacyjne co do tego, w jakich sytuacjach należy je stosować. Główną przyczyną tego stanu rzeczy są regulacje rynku kapitałowego i bariery administracyjne, przede wszystkim w zakresie gromadzenia środków publicznych, które ograniczają rozwój crowdfundingu w Polsce⁶¹. Dotyczy to zwłaszcza crowdfundingu udziałowego oraz pożyczkowego. W przypadku *equity crowdfunding* mogą znaleźć zastosowanie przepisy Ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych⁶², przede wszystkim, jak podaje Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, w zakresie: „obowiązku sporządzania prospektu emisyjnego lub memorandum informacyjnego w przypadku przekroczenia określonej kwoty – wartość niedawno podniesiona do 1 mln euro środków zebranych w ciągu roku”⁶³. W przypadku crowdfundingu pożyczkowego kolejne wymogi może narzucać Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o usługach płatniczych⁶⁴, wątpliwości rodzą też niektóre interpretacje wynikające z Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe⁶⁵. W przypadku obu modeli i w zależności od sytuacji mogą znaleźć zastosowanie przepisy Ustawy z dnia 27 maja 2004 r. o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi⁶⁶ czy Ustawy z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców⁶⁷.

Według Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości: „Ze względu na długą listę wymagań prawnych niektóre z polskich platform crowdfundingowych, próbując obejść wymogi związane z obrotem papierami wartościowymi, zdecydowały się na oferowanie zakupu

61 European Crowdfunding Network, *Country Crowdfunding Factsheet: Poland*, czerwiec 2018, źródło: https://eurocrowd.org/wp-content/blogs.dir/sites/85/2018/06/CF_FactSheet_Poland_June2018.pdf [dostęp: 28.11.2019], s. 4.

62 Dz. U. 2005 Nr 184 poz. 1539.

63 A. Polanowski, *Crowdfunding. Zasady działania i europejskie plany regulacyjne*, „Biuletyn Euro Info”, nr 5(182), s. 5-6.

64 Dz. U. 2011 Nr 199 poz. 1175.

65 Dz. U. 1997 Nr 140 poz. 939.

66 Dz.U. 2004 nr 146 poz. 1546.

67 Dz.U. 2018 poz. 646.

udziałów podmiotów inkorporowanych tylko w formie spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. Tworzy to jednak również dodatkowe problemy, takie jak minimalna wartość jednego udziału o wartości 50 złotych czy konieczność notarialnego poświadczenia podpisów w umowie zbycia udziałów”⁶⁸. Należy jednak zauważyć, że pomimo prawnych trudności, finansowanie społecznościowe przeżywa w Polsce stały rozwój, co przekłada się na liczbę przeprowadzanych z sukcesem kampanii crowdfundingowych. Biorąc pod uwagę powyższe wydaje się, że w Polsce niezbędna jest osobna regulacja prawna finansowania społecznościowego. Obecnie Konferencja Przedsiębiorstw Finansowych (KPF) podjęła prace nad opracowaniem Dobrych Praktyk Operatorów Platform Crowdfundingowych, jednak można zakładać, że nie wyczerpie to zapotrzebowania na jasną sytuację prawną zarówno dla projektodawców, jak i potencjalnych inwestorów finansowania społecznościowego⁶⁹.

Naturalnym jest, że finansowanie społecznościowe przyciągnęło uwagę także Unii Europejskiej. Na razie nie został wydany w tej kwestii żaden obowiązujący akt prawny na szczeblu unijnym, w 2015 roku Komisja Europejska wydała przewodnik *Zrozumieć finansowanie społecznościowe. Przewodnik dla małych i średnich przedsiębiorstw*⁷⁰, a Europejski Urząd Nadzoru Giełd i Papierów Wartościowych (ESMA) wydał opinię w przedmiocie zakresu zastosowania unijnych regulacji do crowdfundingu udziałowego⁷¹. Ze względu na to, że tylko niektóre kraje przyjęły osobne regulacje dotyczące tego zjawiska (np. Litwa), podczas gdy inne stosują tylko na drodze analogii przepisy dotyczące innych umów (np. Polska), przeprowadzenie międzynarodowej zbiórki wśród obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej ma znacznie utrudniony charakter. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom, w marcu 2018 roku Komisja Europejska w raporcie *FinTech Action plan: For a more competitive and innovative European financial sector* zawarła projekt nowego rozporządzenia w sprawie europejskich dostawców usług w zakresie finansowania społecznościowego dla przedsiębiorstw. Zgodnie z nim miałyby zostać wprowadzona instytucja zezwolenia na „prowadzenie działalności w charakterze dostawcy finansowania społecznościowego”⁷², które otrzymałby przedsiębiorca spełniający wymogi co do ochrony potencjalnych inwestorów. Jednym z mechanizmów zabezpieczających interesy udziałowców lub pożyczkodawców miałyby być obo-

68 A. Polanowski, *Crowdfunding. Zasady działania...*, s. 6.

69 Aneta Filipczak, Powstaną Zasady Dobrych Praktyk Operatorów Platform Crowdfundingowych, 19/08/2019, źródło: <https://crowdinvesting.pl/powstana-zasady-dobrych-praktyk-operatorow-platform-crowdfundingowych/> [dostęp: 28.11.2019].

70 Publikacja Komisji Europejskiej, *Zrozumieć finansowanie społecznościowe. Przewodnik dla małych i średnich przedsiębiorstw*, 2015, źródło: https://ec.europa.eu/growth/content/crowdfunding-explained-0_en [dostęp: 28.11.2019], s. 4.

71 A. Polanowski, *Crowdfunding. Zasady działania...*, s. 6.

72 A. Polanowski, *Crowdfunding. Zasady działania...*, s. 6.

strzenia dotyczące tworzenia kampanii przez właścicieli platform crowdfundingowych, testowanie wiedzy i doświadczenia inwestycyjnego projektodawców, udostępnianiu rejestru przedsiębiorców, którzy otrzymali zgodę na przeprowadzenie zbiórki oraz transparentności arkusza kluczowych informacji inwestycyjnych dla potencjalnych inwestorów⁷³. Propozycja spotkała się z akceptacją osób powiązanych ze środowiskiem biznesu i inwestycji, zaproponowane zostały także poprawki⁷⁴. Jest to jednak dopiero projekt drogi do powstania regulacji, tym bardziej, że na razie nie został też sprecyzowany termin zakończenia prac nad rozporządzeniem.

Przechodząc do sytuacji litewskiego *sutelktinis finansavimas* od razu zauważyć można zasadnicze różnice w stosunku do sytuacji polskiej. Przede wszystkim jedynym rodzajem crowdfundingu mającym swoje platformy internetowe na rynku litewskim jest crowdfunding pożyczkowy, dokładniej platformy pożyczek konsumenckich P2P. Ponadto jest on ściśle regulowany przez prawo – oficjalną listę portali ogłasza Narodowy Bank Litewski. Jedynie podmioty zarejestrowane i znajdujące się na publicznej liście operatorów mogą prowadzić działalność crowdfundingową. Obecnie są to cztery platformy: *Savy.lt*⁷⁵, *FinBee*⁷⁶, *Paskolų Klubas*⁷⁷ oraz *Manu*⁷⁸. Z uwagi na fakt, iż w 2014 roku na Litwie 40% wniosków o kredyt dla małych i średnich przedsiębiorstw zostało odrzucanych, a 50% obywateli trzyma swoje pieniądze w gotówce, wydaje się, że stworzenie alternatywnej formy pozyskiwania funduszy byłoby na Litwie zdecydowanie pożądane⁷⁹.

Jak już wspomniano, na Litwie nie ma żadnych aktywnych platform finansowania społecznościowego w modelu tradycyjnym ani charytatywnym pomimo tego, że według raportu Europejskiej Sieci Crowdfundingowej (*European Crowdfunding Network*) z czerwca 2018 roku istnieją w tym kraju warunki, aby takie serwisy powstały⁸⁰. Modele tradycyjny i charytatywny nie są uregulowane prawnie, w przypadku ich wystąpienia stosuje się przepisy *Kodeksu Cywilnego Republiki Litewskiej* (*Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas*). Na Litwie nie istnieje też żadna platforma, która działalność dotyczyłaby crowdfundingu udziałowego⁸¹.

73 A. Polanowski, *Crowdfunding. Zasady działania...*, s. 7.

74 A. Polanowski, *Crowdfunding. Zasady działania...*, s. 7.

75 Strona: <https://gosavy.com> [dostęp: 28.11.2019].

76 Strona: <https://www.finbee.lt/en/> [dostęp: 28.11.2019].

77 Strona: <https://www.paskoluklubas.lt> [dostęp: 28.11.2019].

78 Aktualnie działalność zawieszona, strona: <https://www.manu.lt/manu> [dostęp: 28.11.2019].

79 Strona: *CrowdfundingHub*, źródło: <http://www.crowdfundinghub.eu/current-state-of-crowdfunding-in-lithuania/> [dostęp: 28.11.2019].

80 European Crowdfunding Network, *Country Crowdfunding Factsheet: Lithuania*, czerwiec 2018, źródło: https://eurocrowd.org/wp-content/blogs.dir/sites/85/2018/06/CF_FactSheet_Lithuania_June2018.pdf [dostęp: 28.11.2019], s. 4.

81 *Ibidem*.

Chociaż poza pożyczkami konsumenckimi P2P na Litwie nie ma innych platform finansowania społecznościowego, nie oznacza to, że modele te nie są przez Litwinów używane, wykorzystuje się bowiem serwisy zagraniczne – zwłaszcza *Indiegogo* i *Kickstartera*. Prowadzone przez Litwinów projekty wpisują się w szerokie spektrum tematyczne. Wśród kampanii znajdują się pomysły z obszaru filmu, np. „The Queen of England stole my parents” w reżyserii Ernestasa Jankauskasa (krótkometrażowy film o dziecku, które wyrusza na poszukiwanie rodziców, migrantów zarobkowych⁸²) czy „You Can’t Escape Lithuania” w reżyserii Romasa Zabarauskasa (poruszający problem homofobii na Litwie dramat⁸³). Prowadzone są również kampanie z zakresu designu, jak np. projekt na produkcję autorskiej odzieży „Not yet decided”, który zebrał na *Kickstarterze* sumę 14 427 dolarów⁸⁴, „Spyndi”, czyli pomysł na złożone z segmentów, mobilne meble⁸⁵ czy „Parkis” – mobilny parking dla rowerów⁸⁶. Ponadto na *Kickstarterze* znaleźć można litewskie propozycje z zakresu fotografii, np. autorski album Andersa Miksysa „Tulips”⁸⁷ czy fotografie disco z litewskiej wioski „DISKO: Photographs of Lithuanian village discos”⁸⁸. Wymienione kategorie to tylko niektóre z wielu litewskich propozycji, które obfitują również w nowinki z zakresu techniki, codziennego funkcjonowania jak i szeroko pojętych działań artystycznych. Jeden z projektów, który zaliczyć można do ostatniej kategorii zasługuje na szczególną uwagę. Jest to kampania „Saulė ir jūra” („Sun&Sea”) przeprowadzona na portalu *Indiegogo*, która przyczyniła się do sfinansowania znacznej części projektu i wystawienia go jako pawilonu na Biennale w Wenecji w 2019 roku⁸⁹. Dzięki finansowaniu społecznościowemu projekt stworzony przez trzy artystki – Linę Lapelytę (kompozytorka), Vaivę Grainytę (dramaturgia), Rugilę Barzdziukaitę (reżyseria) oraz kuratorkę Lucię Pietroiusti - miał okazję zostać zrealizowany i znaleźć się wśród laureatów. Poruszająca problem zmian klimatycznych i krytyczny wobec czasów współczesnych sztuczna plaża w pobliżu wileńskiego Arsenału w ramach opery „Saulė ir jūra” pokonała osiemdziesiąt dziewięć pozostałych pawilonów narodowych i przyniosła zwycięstwo Litwie.

Przyglądając się pozostałym rodzajom crowdfundingu wśród Litwinów, można założyć, że nie rezygnują oni również z finansowania społecznościowego o charakterze sub-

82 Projekt: <https://www.kickstarter.com/projects/thetrolleybusman/the-queen-of-england-stole-my-parents-0> [dostęp: 28.11.2019].

83 Projekt: <https://www.kickstarter.com/projects/romaszabarauskas/you-cant-escape-lithuania> [dostęp: 2.10.2019].

84 ProjektL <https://www.kickstarter.com/projects/6767122/not-yet-decided> [dostęp: 11.11.2019].

85 <https://www.kickstarter.com/projects/spyndi/amazing-furniture-invention-magic-sticks> [dostęp: 18.11.2019].

86 <https://www.kickstarter.com/projects/277601164/parkis-effortless-bike-storage-solution> [dostęp: 28.10.2019].

87 <https://www.kickstarter.com/projects/1377950527/tulips> [dostęp: 28.10.2019].

88 Projekt: <https://www.kickstarter.com/projects/1377950527/disko-photographs-of-lithuanian-village-discos> [dostęp: 21.11.2019].

89 Projekt: <https://www.indiegogo.com/projects/saule-ir-jura-sun-sea/> [dostęp: 28.11.2019].

skrypcyjnym, umieszczając je np. na portalu *Patreon.com*. Do największych sukcesów w tym rodzaju crowdfundingu zalicza się internetowa niezależna telewizja *Laisvės TV* (obecnie wspierana miesięcznie kwotą około 13 000 dolarów przez prawie 4 tysiące fanów). Już pół roku po założeniu projektu telewizja mogła konkurować z państwową pod względem liczby odbiorców. Andrius Tapinas, założyciel i dyrektor generalny stacji *Laisvės TV* skomentował swój sukces: „Nasza stacja telewizyjna jest największym litewskim nadawcą na Youtube, ale mamy cztery razy mniej wyświetleń niż 17-latek, który nagrywa śmieszne filmiki w piwnicy swojej mamy. Mamy płakać, czy raczej rozważyć zatrudnienie tego gościa?”⁹⁰. Obok *Laisvės TV* na *Patreonie* stałe, chociaż kameralne grono odbiorców, mają również projekty takie, jak muzyczny profil „Dajnuojanti Lietuva” czy kanał medytacyjny „Maya Grey lietuviškai”.

Powyższe przykłady wskazują, że finansowanie społecznościowe cieszy się wśród Litwinów dużą popularnością. Zarówno wiodący na rynku krajowym pożyczkowy *sutelktinis finansavimas*, jak i różnorodne projekty prowadzone na portalach zagranicznych, są dowodem na duży potencjał crowdfundingu na Litwie. W związku z tym wydaje się, że rozwój krajowych platform finansowania społecznościowego mógłby przyczynić się do realizacji jeszcze większej ilości wartych wsparcia inicjatyw, a przede wszystkim stać się szansą dla małych i średnich przedsiębiorstw, umożliwiając większy wzrost gospodarczy w kraju.

Warto przy okazji zwrócić uwagę na sytuację finansowania społecznościowego w pozostałych krajach bałtyckich. W 2017 roku w ramach crowdfundingu tradycyjnego w Estonii zebrano kwotę 1,47 mln euro, natomiast na Łotwie 0,12 mln euro (w tym samym roku Litwa zebrała 0,24 mln euro)⁹¹. Estonia uważana jest za pioniera i lidera europejskiej branży finansowania społecznościowego, które w tym kraju rozwija się od 2009 roku⁹². Wiodącym typem crowdfundingu jest tam, podobnie jak na Litwie i Łotwie, *crowdlending*. Estonia ma wiele platform specjalizujących się w modelu alternatywnego finansowania, większość z nich prowadzi działalność transgraniczną. Największym serwisem jest *Bondora.com*, która aspiruje do zostania ogólnoeuropejską platformą kredytową⁹³. Obok niej wymienić należy również *Investly.co*, a także uruchomioną w 2015 roku platformę crowdfundingu aukcyjnego *Fundwise.me*⁹⁴. Jeśli chodzi o crowdfunding tradycyjny, estońskim „Kickstarterem” jest portal

90 N. Bouteldja, *Journalism in the era of clickbait*, 13.04.2017, źródło: <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/04/journalism-era-clickbait-170413091027734.html> [dostęp: 28.11.2019].

91 Zob. Statista.com - *Alternative finance reward-based crowdfunding volume in the Central and Eastern Europe (CEE)* region in 2017, by country (in million euros)*, źródło: <https://bit.ly/2ROIGNG> [dostęp: 28.11.2019].

92 European Crowdfunding Network, *Country Factsheet: Estonia*, czerwiec 2018, źródło: https://eurocrowd.org/wp-content/blogs.dir/sites/85/2018/06/CF_FactSheet_Estonia_June2018.pdf [dostęp: 28.09.2019], s. 4.

93 *Ibidem*, s. 5.

94 *Ibidem*.

Hooandja.ee – uruchomiony w 2012 roku, w 2017 roku posiadał ponad 43 000 stałych współpracowników, a baza użytkowników pochodziła ze 180 krajów⁹⁵.

Z kolei na Łotwie, gdzie również wiodącym rodzajem jest crowdfunding pożyczkowy, działają obecnie dwie platformy. Największą jest wspomniany już *Mintos*⁹⁶, natomiast drugą – *Twino*⁹⁷. Istnieje również platforma *Projektu Banka* przeznaczona dla crowdfundingu tradycyjnego⁹⁸. Co więcej, przeciętna suma zebrana dzięki alternatywnemu finansowaniu w 2015 roku wyniosła na Łotwie 7,68 euro, co jest zaskakującym wynikiem w kraju, gdzie średni dochód na osobę wynosi 12.27 euro⁹⁹.

Porównując sytuację litewską z pozostałymi krajami bałtyckimi zauważyć można istotne podobieństwa – przede wszystkim przodownictwo *crowdlendingu*, ale też małą popularność krajowego rozwoju innych modeli, chociaż zarówno Estonia, jak i Łotwa posiadają przynajmniej po jednym portalu przeznaczonym dla crowdfundingu tradycyjnego.

jak pisze w swoim artykule Tomasz P. Wiśniewski: „Innowacje oparte na rozwijających się technologiach są dynamicznym zjawiskiem kształtującym krajobraz finansów”¹⁰⁰. Jedną z nich innowacji jest właśnie finansowanie społecznościowe. Dzięki Internetowi i globalizacji możliwe stało się nie tylko przekazywanie na skalę masową informacji, ale też wymiana pomysłów i zasobów, w efekcie realne staje się przekazywanie wsparcia finansowego dla wybranych inicjatyw na całym świecie. W związku z tym, jak wskazuje ten artykuł, crowdfunding staje się istotnym źródłem alternatywnego pozyskiwania środków w skali globalnej jak i krajowej – zarówno w Polsce, w której coraz większą popularność zyskują wszystkie rodzaje finansowania społecznościowego jak i na Litwie – z dominującym modelem pożyczkowym, podczas gdy inne formy crowdfundingu uprawiane są na portalach zagranicznych. Wydaje się, że biorąc pod uwagę sukcesy litewskich kampanii m.in. na *Kickstarterze*, *Indiegogo* czy *Patreonie*, warte przemyślenia byłoby stworzenie przez Litwinów rodzimego portalu dedykowanego finansowaniu projektów w ramach crowdfundingu tradycyjnego i nie tylko. Jeśli chodzi natomiast o rynek polski – priorytetowym i niezbędnym krokiem jest prawne uregulowanie crowdfundingu i rozwianie wszystkich wątpliwości związanych z przepisa-

95 *Ibidem*.

96 <https://www.mintos.com/en/> [dostęp: 18.08.2019].

97 <https://www.twino.eu/en/> [dostęp: 13.08.2019].

98 <https://projektubanka.lv/> [dostęp: 18.07.2019].

99 European Crowdfunding Network, *Country Factsheet: Latvia*, czerwiec 2018, źródło: https://eurocrowd.org/wp-content/blogs.dir/sites/85/2018/06/CF_FactSheet_Latvia_June2018.pdf [dostęp: 28.11.2019].

100 T. Wiśniewski, *Determinanty rozwoju rynku crowdfundingu inwestycyjnego w Europie*, „Studia BAS”, nr 1(57), 2019, s. 77.

mi, co umożliwi większy rozwój rewolucyjnego sposobu komunikowania i alternatywnego finansowania pomysłów.

Bibliografia

1. Belleflamme P., Lambert T., Schwienbacher A., *Crowdfunding: Tapping the Right Crowd*, „Journal of Business Venturing”, nr 29, 2014, s. 585–609.
2. Kozioł-Nadolna K., *Funding Innovation in Poland through Crowdfunding*, [w:] *Innovation in Finance*, (red.) K. Prędkiewicz, O. Kalinowska-Beczyńska, J. Karsaim, t. 12, nr 3, 2016, s. 7-29.
3. Kraus S., Richter C., Brem A. et al., *Strategies for reward-based crowdfunding campaigns*, „Journal of Innovation & Knowledge”, nr 1, s. 13-23.
4. Król K., *Finansowanie społecznościowe jako źródło finansowania przedsiębiorstw w Polsce*, Poznań 2011.
5. Polanowski A., *Crowdfunding. Zasady działania i europejskie plany regulacyjne*, „Biuletyn Euro Info”, nr 5 (182), s. 4-7.
6. Wiśniewski T., *Determinanty rozwoju rynku crowdfundingu inwestycyjnego w Europie*, „Studia BAS”, nr 1(57), 2019, s. 77-103.

Źródła internetowe

1. *Beesfund*, <http://beesfund.com> [dostęp: 28.11.2019].
2. *Bondora*, <https://www.bondora.com/en> [dostęp: 12.11.2019].
3. Bouteldja N., *Journalism in the era of clickbait*, 13.04.2017, źródło: <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/04/journalism-era-clickbait-170413091027734.html> [dostęp: 28.11.2019].
4. *Current state of crowdfunding in Lithuania*, źródło: <http://www.crowdfundinghub.eu/current-state-of-crowdfunding-in-lithuania/> [dostęp: 28.11.2019].
5. *Crowdfunding podbija rynek nieruchomości*, źródło: <https://www.propertynews.pl/finance/crowdfunding-podbija-rynek-nieruchomosci,77590.html> [dostęp: 22.11.2019].
6. *Crowdfunding Statistics Worldwide: Volume by Country and Industry Trends*, 15.09.2019, źródło: <https://p2pmarketdata.com/crowdfunding-statistics-worldwide/> [dostęp: 28.11.2019].
7. *Crowdway*, <https://www.crowdway.pl/> [dostęp: 22.11.2019].
8. *Crowd real estate*, <https://crowdrealestate.pl/> [dostęp: 22.11.2019].

9. *Domore*, <http://domore.live> [dostęp: 28.11.2019].
10. *eMonero*, <http://emonero.pl/> [dostęp: 22.11.2019].
11. European Crowdfunding Network, *Country Crowdfunding Factsheet: Estonia*, czerwiec 2018, źródło: https://eurocrowd.org/wp-content/blogs.dir/sites/85/2018/06/CF_FactSheet_Estonja_June2018.pdf [dostęp: 28.09.2019].
12. European Crowdfunding Network, *Country Crowdfunding Factsheet: Latvia*, czerwiec 2018, źródło:
13. European Crowdfunding Network, *Country Crowdfunding Factsheet: Lithuania*, czerwiec 2018, źródło: https://eurocrowd.org/wp-content/blogs.dir/sites/85/2018/06/CF_FactSheet_Lithuania_June2018.pdf [dostęp: 28.11.2019].
14. European Crowdfunding Network, *Country Crowdfunding Factsheet: Poland*, czerwiec 2018, źródło: https://eurocrowd.org/wp-content/blogs.dir/sites/85/2018/06/CF_FactSheet_Poland_June2018.pdf [dostęp: 28.11.2019]
15. *Finansowo*, <https://www.finansowo.pl/> [dostęp: 22.11.2019].
16. *Finbee*, <https://www.finbee.lt/en/> [dostęp: 28.11.2019].
17. *Find Funds*, <https://findfunds.pl/> [dostęp: 22.11.2019].
18. *FundedByMe*, <https://www.fundedbyme.com/pl/contact/> [dostęp: 22.11.2019].
19. Gardziński T., *Właśnie ruszył „katolicki Netflix”. Szkoda tylko, że bardziej przypomina śniadaniówkę niż serwis VOD*, źródło: <https://www.spidersweb.pl/rozrywka/2019/01/10/katolicki-netflix-start-opinia/> [dostęp: 28.11.2019].
20. Giełzak M., Malinowski B.F., *Prehistoria crowdfundingu: Marillion*, 8.04.2014, źródło: <https://wethecrowd.pl/prehistoria-crowdfundingu-marillion/> (dostęp: 28.11.2019).
21. *Go Savy*, <https://gosavy.com> [dostęp: 28.11.2019].
22. Howe J., *The Rise of Crowdsourcing*, „Wired”, nr 14(6), 1.06.2006, źródło: http://www.wired.com/wired/archive/14.06/crowds_pr.html [dostęp: 23.08.2019].
23. *Lego Ideas*, <https://ideas.lego.com/howitworks> [dostęp: 28.06.2019].
24. *Indiegogo*, <https://www.indiegogo.com> [dostęp: 28.10.2019].
25. *Kalbos komisija: ne crowdfundingas, o sutelktinis finansavimas*, źródło: <https://www.lrytas.lt/kultura/meno-pulsas/2015/05/06/news/kalbos-komisija-ne-crowdfundingas-o-sutelktinis-finansavimas-4100415/> [dostęp: 12.11.2019].
26. *Kickstarter*, <https://www.kickstarter.com> [dostęp: 28.10.2019].

27. Kotkowski K., *Rok i 300 tys. złotych później – co sukces Gonciarza zmienił na Patronite*, 29.05.2017, źródło: <https://www.spidersweb.pl/2017/05/gonciarz-patronite-rok-pozniej.html> [dostęp: 28.11.2019].
28. Król K., *PolakPotrafi.pl – crowdfunding w Polsce*, 21.08.2011, źródło: <https://crowdfunding.pl/2011/08/21/polakpotrafi-pl-crowdfunding-w-polsce/> [dostęp: 08.11.2019].
29. *Manu*, <https://www.manu.lt/manu> [dostęp: 28.11.2019].
30. *Mintos*, <https://www.mintos.com/pl/> [dostęp: 28.07.2019].
31. Moth D., *How Coca-Cola uses co-creation to crowdsource new marketing ideas*, 12.11.2012, źródło: <https://econsultancy.com/how-coca-cola-uses-co-creation-to-crowdsource-new-marketing-ideas/> (dostęp: 28.11.2019).
32. Nowak M., *Efekt Gonciarza, czyli sezon na „odpalilem Patronite’a” uważam za otwarty*, 07.06.2016, źródło: <https://www.spidersweb.pl/2016/06/patronite-opinie.html> [dostęp: 28.11.2019].
33. *Odpal Projekt*, <https://odpalprojekt.pl> [dostęp: 28.11.2019].
34. *Paskolu Klubas*, <https://www.paskoluklubas.lt> [dostęp: 28.11.2019].
35. *Patreon*, <https://www.patreon.com/> [dostęp: 22.11.2019].
36. *Patronite*, <https://patronite.pl> [dostęp: 28.11.2019].
37. *Polak Potrafi*, <http://www.polakpotrafi.pl> [dostęp: 28.11.2019].
38. *Pomagam*, <https://pomagam.pl> [dostęp: 28.11.2019].
39. *Pomagamy.im*, <https://pomagamy.im> [dostęp: 28.11.2019].
40. *Projektu Banka*, <https://projektubanka.lv/> [dostęp: 18.07.2019].
41. Ptak-Iglewska A., *Crowdfunding udziałowy w Polsce rośnie, choć żyje w stresie*, „Rzeczpospolita” wydanie internetowe, 08.07.2019, źródło: <https://www.rp.pl/Finanse/307079950-Crowdfunding-udzialowy-w-Polsce-rosnie-choc-zyje-w-stresie.html> [dostęp: 07.07.2019].
42. *Science Ship*, <http://scienceship.com> [dostęp: 28.11.2019].
43. *Sharevestors*, <http://sharevestors.com> [dostęp: 28.11.2019].
44. *Sie Pomaga*, <https://www.siepomaga.pl> [dostęp: 28.11.2019].
45. *Spółeczne inwestycje w długie*, źródło: <https://www.pb.pl/spoleczne-inwestycje-w-dlugi-970023> [dostęp: 22.11.2019].
46. *Statista.com - Alternative finance reward-based crowdfunding volume in the Central and Eastern Europe (CEE)* region in 2017, by country (in million euros)*, źródło: <https://bit.ly/2ROIGNG> [dostęp: 28.11.2019].

47. Statista.com - *Global Comparison - Transaction Value*, źródło: <https://www.statista.com/outlook/335/146/crowdfunding/poland#market-arpu> [dostęp: 28.11.2019].
48. Statista.com - *Sources of external financing for start-ups in Poland in 2018*, źródło: <https://www.statista.com/statistics/1067791/poland-sources-of-external-funding-for-start-up/> [dostęp: 28.11.2019].
49. Strona Lietuvos Bankas - *Operators of Crowdfunding Platform*, źródło: <https://www.lb.lt/en/operators-of-crowdfunding-platform> [dostęp: 13.07.2019].
50. Strona Komisji Europejskiej, *What is crowdfunding?*, źródło: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/growth-and-investment/financing-investment/crowdfunding_en [dostęp: 13.07.2018].
51. Twino, <https://www.twino.eu/en/> [dostęp: 13.08.2019].
52. Wspieram.to, <https://wspieram.to> [dostęp: 28.11.2019].
53. Wspieram Kulturę, <http://wspieramkulture.pl> [dostęp: 28.11.2019].
54. Wspólnicy, <http://www.wspolnicy.pl> [dostęp: 28.11.2019].
55. Wspólny Projekt, <https://www.wspolnyprojekt.pl> [dostęp: 28.11.2019].
56. Zagram w to, <https://zagramw.to> [dostęp: 28.11.2019].
57. Zrzutka, <https://zrzutka.pl> [dostęp: 28.11.2019].

Akty prawne

1. *The Law On Crowdfunding of the Republic of Lithuania*, nr XII-2690, 3.11.2016, Wilno, źródło: <https://www.lb.lt/en/operators-of-crowdfunding-platform#ex-1-5> [dostęp: 28.11.2019].
2. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych (Dz. U. 2005 Nr 184 poz. 1539).
3. Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o usługach płatniczych (Dz. U. 2011 Nr 199 poz. 1175).
4. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (Dz. U. 1997 Nr 140 poz. 939).
5. Ustawa z dnia 27 maja 2004 r. o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi (Dz.U. 2004 nr 146 poz. 1546).
6. Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. - Prawo przedsiębiorców (Dz.U. 2018 poz. 646).
7. Ustawa z dnia 14 marca 2014 r. o zasadach prowadzenia zbiorów publicznych (Dz.U. 2014 poz. 498).

Language and cultural space of the Cyrillic book of 17th century

Oksana Nika

Abstract

This article analyzes the publication and distribution of the Cyrillic book of the 17th century that is shown in the prints by the “ruska mova” (“the Ruthenian language”) scribes, who started their activities in Lviv or Ostroh at the end of the 16th century, and later worked in Vilnius, Vievis, etc., as well as the distribution of the popular reading among Kyiv scribes in Lithuania. Lavrentii and Stefan Zyzanii, Meletii Smotrytskyi, etc. continue developing the “ruska mova” (“the Ruthenian language”) printing their books in Vilnius and Yeve at the beginning of the 17th century. A new type of a sermon (kazanie) is formed in the sermons of Meletii Smotrytskyi and his mentor – Leontii Karpovych. Language and cultural space of the Cyrillic book is also connected with the cultivation of traditions of the “ruska mova” (“the Ruthenian language”). Distribution of the Cyrillic book from the scribes of ‘Kyiv intelligence’ in the second part of the 17th century pointed at the common intellectual, language and cultural environment. Prints by A. Radyvylovskyi were actively spread and were popular readings for that time reader that is evidenced by the availability of these books in the library, in particular, in Sviatotoitsky Monastery (The Holy Trinity Monastery) in Vilnius.

Lexical variability and its language and cultural ‘functionality’ in the article are traced based on the printed material by one of the most famous preachers of the 17th century – A. Radyvylovskyi. Changes suggested by the editor were mainly considered in the old print; it was a condition for the appearance of the book in 1688. On the editor’s recommendations, suggested in the manuscript, the old print retained the changes of some Latin and Polish words into the Old Church Slavonic ones. Such changes were caused by the change of the socio-cultural situation in the 80s of the 17th century; however, they were only separate imaginary elements which, actually, did not change the language of the legendary, cultivated in the 17th century.

Keywords: Language and cultural space, “ruska mova” (“the Ruthenian language”), Cyrillic book, sermons, Antonii Radyvylovskyi.

Introduction

Objective of the study – to describe the peculiarities of the creation and spreading of the Cyrillic texts as integration processes of the language and intellectual life in the 17th century, figure out the lexical variability, resulting from it, in the sermons popular at that time. In particular, the 17th century is characterized according to the features of polylinguality and polyculture, language interference and language standard requirements. Lexical variability in the preaching is the reflection of these processes that characterize the “ruska mova” (“the Ruthenian language”) among the Polish, Latin and Old Church Slavonic

ones. In general, these legends are often influenced by the Polish samples, which, as well as particular usage of the 'examples' in the narration, develops the lexical interference.

Current studies prove that texts from the 'Kyiv circle', in particular, sermons by A. Radyvylovskyi, were popular in Vilnius. Therefore, I. Almes analyzed the repertoire of the library in the Holy Trinity Monastery in Vilnius, where the preachy literature occupied a significant place: 'these are primarily Polish books by the famous authors of the Baroque epoch from the Polish-Lithuanian State: Piotr Skarga, Fabian Birkovskyi, Antonii Venhzhynovych, Yan Wolski, Ihnatsii Krosnovsky, Ivan (Oleshevskyi), etc. This list also includes the texts that came from the 'Kyiv circle of scientists' of the second half of the 17th century, for instance, "ruska mova" Sunday sermons 'The Wreath of Christ' by Antonii (Radyvylovskyi)' (Almes 2019: 299). Incidentally, it should be mentioned that it also comprised "30 catalogues of the European libraries" including "the public library in Wroclaw" (Almes 2019: 300).

Method of linguocultural interpretation, context and interpretation method, historical, comparative study methods were used in the article. Analyses methodology – comparison of the legends by A. Radyvylovskyi based on his manuscript and old print, and determination of the speech meaning of the identified Latinisms and Polonisms, which were suggested to be changed by the editor. On this basis, similarities and differences in the verification of the analysed lexical units in the dictionaries, as well as specific meanings, that were not recorded in the dictionaries of that time, were determined. Lexical variability in the manuscript and old print is interpreted in the context of linguoculturology.

In linguistic dimension, the printed texts of A. Radyvylovskyi, "Ohorodok Mariyi Bohorodytsi" ("The Garden of Mary Virgin") (1676) and "Vinets Khrystov" ("The Wreath of Christ") (1688) have been studied mostly. Accordingly, manuscripts of A. Radyvylovskyi were still left out of the attention of linguists and were not compared with the early writings of this author. Y. Sheveliov, referring to the works of A. Radyvylovskyi in the review of the monuments of the Middle Ukrainian period, drew attention to the fact that "the preserved manuscript of his sermons from the "Ohorodok", dated 1671, included more Ukrainian features" (Sheveliov 2002: 728).

A. Radyvylovskyi as a preacher is known for the Kyiv period of his life when he wrote two collections of sermons, which were subsequently published in Kyiv, both in the printing house of the Kyiv-Pechersk Lavra. Huge in volume, these collections of sermons constitute all his written heritage, which demonstrates the Polish influence (Markovskii 1894). A little information about the preacher has been preserved: it is known that he studied at the

Kyiv-Mohyla Academy in the 1640s, thereafter he became a monk and was an archdeacon in Chernihiv until 1656, the alderman of the Kyiv-Pechersk Lavra (since 1671), the abbot of the Desert-Nicholas Monastery in Kyiv (1683–1688). In the manuscript, he signed as a hieromonk, the vicar of the Kiev-Pechersk Lavra; therefore, the text was created until 1671. In the preface of 1688, the author introduced himself as “hieromonk Antonii Radyvylovskyi, the abbot of the Desert-Nicholas Monastery in Kyiv”.

The manuscript was prepared for publication, as evidenced by the numerous changes that the editor introduced. Such a modification is insignificant in the first collection of sermons, “The Garden of Mary Virgin” (published in 1676); however, the work on preparing for the second book, “The Wreath of Christ”, lasted longer and contained more changes.

Comparing the manuscript and the book “The Wreath of Christ” by A. Radyvylovskyi and identifying the differences between them, mainly the lexical ones, reflect changes in the literary language of the end of 17th century and complement the analysis of the lexical composition of the Ukrainian language in historical dimension (Vynnyk, Horobets, Karpova, et al. 1983). While analyzing “Synonyma”, P. Zhytetskyi noticed that some lexical changes, which occurred when the unknown lexicographer replaced the abstract words, “which came to the bookish Ukrainian language mainly from the Polish language”, were aimed at “pushing out Polish words with synonymous Slavic words” (Zhytetskyi 1888: 5).

The both texts – a manuscript and a book – are stored in Foundation Institute of Manuscripts and Department of Rare and Old Books of the Institute of Book Science of Vernadsky National Library of Ukraine (VNLU). Most edits have been included in the manuscript “The Wreath of Christ” with a full name ВѢНЕЦЪ ХВЪ. З Проповѣдій нѣдѣльныхъ акы з(ѣ) цвѣтѣ(в) рожа(х) на оукрашѣніе правосла(в)но кавѣлическо(й) восточ(ч)но(й) цркви исплѣтѣнный Или КАЗАН(ѣ) # НЕДѣ(л)НЫЕ На всѣ Годъ з(ѣ) Писма Сѣго з(ѣ) Оучитѣлѣ Црковны(х), и з(ѣ) розны(х) Авторѣ(в) собраны и написаны. Прѣз(з) нѣдостоина(г)[о] Иеромонаха Антоні# Радивилѣвского Намѣсника Сѣѣ Чудотворной Обитѣли Пѣчѣрской Кіевской (THE WREATH OF CHRIST. Of Sunday sermons like of rose flowers to decorate Orthodox Eastern church writen, or Sunday sermons for a full year from Holy Scripture, Doctors of the Church, and different authors collected and written by the unworthy hieromonk Antonii Radyvylovskyi, the governor of the holy miraculous Kyiv Pechersk Cloister) (V. Manuscr., 1).

The title of old-printed book contains a changed annotated name; it has no author indication of the author, and the use of sources is reformulated: “... з(ѣ) Писма Сѣѣ, и з(ѣ)

розныхъ оучѣтгльѣ, на ползи душевнию Православныхъ, собранный” (“... of Holy Scripture, different doctors, for the spiritual benefit of the Orthodox, collected”) (V., tit.).

The back of the first unnumbered page of the manuscript includes information about the already issued collection of sermons з(ъ) значною поправою и w(т)мѣною: Сїѣ Казан” за помістю Бжѣг(й), и пргсѣѣи Б(лѣ)цы а мѣтвами Сѣтгль” Чудотво(р)ца Хвѣ Николаю выдриковалис” з(ъ) значною поправою и w(т)мѣною. и w(т)писаль сїю книги авто(р) онои, пргвгльбны(й) блѣжгнної пам”ти w(т)цѣ Антони(й) Радивиловски(й) Ігумг(н) мн(сѣ)тра Сѣтглю Х(сѣ)ва Нікола” Пусты(н)но(г)[о] Кіг(в)ско(г)[о] до того жѣ мн(сѣ)тра Сѣѣ Ніко(л)ско(г)[о], в которо(м) и прг(с)стави(л)с” роки аѣпи. м(сѣ)ца дгкг(м)вріа, дн” ї. бѣѣго(д)нг. а погрбгб(н) в Пгчг(р)ско(м) дн” еї. того (ж) м(сѣ)ца и року. Да пом”нг(т) гго Г(сѣ)дѣ Бѣѣ во Црѣствїи свог(м) нб(сѣ)но(м), и да напишг(т) в книги живота вѣчно(г)о (with significant withdrawal and change: These sermons with the help of God, Holy Mother of God, and the prayers of Holy Wonderworker of Christ Nicolaus have been printed with significant withdrawal and change. And the author of the book, blissful father Antonii Radyvylovskiy, the abbot of Holy Nicolaus deserted monastery, has written it. He died 11 December 1688 and was buried in Pechersk monastery 15 day the same month and year. May the Lord remember him in His heavenly kingdom and write his name in the book of eternal life) (V. Manuscr., 1a).

The manuscript has two prefaces: the first one is to Jesus Christ (V. Manuscr., 3–13), while the second one is to the reader (V. Manuscr., 15–20). In the second preface, the author articulates the purpose of his collection of sermons: оучинилемъ тое напере(д) длѣ того, абыс(ъ) оные себѣ читаючи, албо [еслис(ъ) естѣ дѣѣвна# wсѣба] людемъ в(ъ) црѣкви сѣѣѣ проповѣдаючи; оуважалъ тое, же Хсѣ Сѣситль... (I have done that primarily for those to read it for themselves or for a spiritual person to read it in the holy church while preaching) (V. Manuscr., 15). The old-printed book also contains the preface “Вѣ славоу и че(ст) црѣ цр(сѣ) твоуюти(х) и Г(сѣ)да г(сѣ)дтвоуютихъ” (“On glory and honor of the reigning and ruling”), which characterizes the social and linguistic changes of the end of 17th century.

It is known that church censorship banned the publication of the collection of sermons “The Wreath of Christ” by A. Radyvylovskiy, but the collection was printed with the support of the Kyiv elite. K.V. Kharlampovych reveals that since the late 70’s and in the 80’s of the 17th century, the influence of church censorship on the printing of books was increasing. He points out that when in 1688 Patriarch Joachim learned of the preparation of the book “The Wreath of Christ” in Kyiv, he “forbade its printing without his consideration. And when it was nonetheless printed, more so with a mention of his blessing, he rebuked both Archi-

mandrite Varlaam and Metropolitan Gedeon” (Kharlampovych 1914: 446). In the same year, Kyiv-Pechersk Lavra sent a book to the tsar with the alderman Isaakii Kokorovych and the elder Antonii Pocheka; “the cover letter written by A. Radyvylovskyi was added to the book” (Kharlampovych 1914: 446-447).

The old-printed preface also mentions Patriarch Joachim’s blessing for printing. Besides, it indicates the Kyiv clergy, the persons who actually contributed to the publication of the book: Metropolitan of Kyiv, Galicia and All Little Russia Gedeon, Archimandrite of the Kyiv-Pechersk Lavra Varlaam.

This explains the presence of a handwritten edit in the manuscript, reflecting a change in linguistic standards in the last quarter of the 17th century. The manuscript is crossed with a redraw that differs from the main text with another handwriting and ink. The word in the text is strikethrough, and on the top, or – less often – in the margin of the manuscript the editor’s recommended version is handwritten instead. The manuscript “The Wreath of Christ” is larger than the volume of the printed book, and not all manuscript sermons have been edited, likewise each of them contains a different number of edits. War manuscript sermons from this collection contain a few edits, perhaps because they were not intended to be printed.

In the article, we analyze Latin and Polish lexical units that freely functioned in the manuscript but the editor, preparing the text for printing, considered the socio-cultural changes in the 70’s and 80’s of the 17th century, therefore he changed specific lexical units of such origin into the Old Church Slavonic and rarely into the bookish Ukrainian ones.

As a rule, the manuscript substitutions have been considered in the book by A. Radyvylovskyi. In some cases, the old-printed text has another variant, which is different from the one proposed in the manuscript: the word *шл#хе(т)но(ст)* (*воли члѣвчгскои шл#хг(т)но(ст)*) (nobility (nobility of the will of man) has been substituted by *зацно(ст)* (nobility), whereas this edit has not been considered in the book: *Алг абы и вол# члч(с)ка# емг при самом(ъ) створгн(ъ)ю члѣвчкѣ дана#* (And if the will of man at the creation given) (V., 145). The absence of such words as *шл#хг(т)но(ст)*, *зацно(ст)* has caused the following restructuring: *воли члѣвчгскои шл#хг(т)но(ст)* – *вол# члч(с)ка#* (nobility of the will of man – the will of man). In “Materials to the Dictionary...” by E. Tymchenko, these words are indicated with the Polish equivalent: *зацность* (pl. *zaczność*) (Tymch. 1, 297), *шляхетность* (pl. *szlachetność*) (Tymch. 2, 499).

In the manuscript text, Latinisms were replaced (например, афѣгкѣ → оумысль (affect → intent)) or even skipped, which led to the reorganization of the sentence: Пойдѣмо (ж) до сѣн(ѣ)си дѣовна(г) → (ОУ)важмѣ тог дѣовнѣ (Let us go to the spiritual sense → Let us consider it spiritually).

Substitutions	Manuscript	Edit in Manuscript	Old-Printed Book
афѣгкѣ → оумысль (affect → intent)	афѣгкѣ свой вразъ до нѣ(ѣ)ны(х) и зѣмны(х) вѣборочають рѣг(ѣ) (Their affect is directed to earthly and heavenly things) (V. Manuscr., 351).	афѣгкѣ (this word is underlined in the manuscript and the margin contains a gloss – умысл(л)) свой вразъ до нѣ(ѣ)ны(х) и зѣмны(х) вѣборочають рѣг(ѣ) (Their affect is directed to earthly and heavenly things) (V. Manuscr., 351).	оумысль свой оразъ до нѣ(ѣ)ны(х) и зѣ(м) ны(х) вѣборачаю(т) рѣг(ѣ) (Their affect is directed to earthly and heavenly things) (V., 121 zv.)
до сѣн(ѣ)си дѣовна(г) → дѣовнѣ (to spiritual sen- se → spiritually)	Пойдѣмо (ж) до сѣн(ѣ) си дѣовна(г) (Let us go to the spiritual sense) (V. Manuscr., 351).	Пойдѣмо (ж) до сѣн(ѣ) си дѣовна(г) (Let us go to the spiritual sense) – crossed and the margin contains a gloss уважмо (ж) тог дѣовнѣ) (Let us consider it spiri- tually)	(ОУ)важмѣ тог дѣовнѣ (Let us consider it spiri- tually) (V., 123)
Тутъ з(ѣ) вѣказѣи пытаю ва(с) слухачи? Тутъ можѣтсѣ# запытати (On occasion, here I am asking you, the listener → Here one may ask) таем(ѣ)ница → таина (mystery → mystery)	Тутъ з(ѣ) вѣказѣи пытаю ва(с) слухачи? чтѣмъ бы в(ѣ) томъ была за таем(ѣ)ница (On occa- sion, here I am asking you, the listener? What was the mystery therein?) (V. Manuscr.. 481).	No edit	Тутъ можѣтсѣ# запытати: что бы в(ѣ) то(м) была за таина (Here one may ask: what was the mystery therein?) (V., 161 zv.)

In the “Synonyma”, the register part records афѣгкѣ (affect), while in translation, it corresponds with the following lexemes and phrases: страсть, причастїг, движенїг

сгрдгчное (passion, sacrament, movement of the heart) (Synonima). In the “Lexis” by L. Zyzanii, the translation part contains the word афгкть: бг(з)страстітеє, нетгрплгн(ь)є, нг(з) нгволгн(ь)є w(т) афг(к)то(в) (affect: dispassion, impatience) (Synonima, 29). This paper, as well as in the “Lexicon” by P. Berynda, does not record the word оумысль (intent). Similar to “Synonima”, “Lexicon” by E. Slavynetskyi included the Latin word *affectus* translated as стра(ст), движеніє (L., 74), “Slavic-Latin Lexicon” interprets: Страсть. Passio. Affectus (CL., 512). Such translation is different from the text substitution in “The Wreath”: аффгкть → оумысль (affect → intent). «

“Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century” mentions *афектъ, аффектъ* ‘intent, desire, idea, treatment of smb’ (SlUM, 1, 146–147), as well as *афектовати, афектація* (SlUM 1, 147–148).

“Latin Lexicon” contains a dictionary entry *sensus* *us. чувство, сми(с)ль* (L., 368). The absence of this substitution in the manuscript results from using different verbs (*пойдѣмо* → *(оу)важмѣ* (*Let us go* → *Let us consider*)) with their collocations.

Primarily, the manuscript included the word *вказія* (occasion), which the editor skipped after sentence restructuring. In the “Latin Lexicon”, the translation *occasio* has two variants: *бѣловргмгніє, вина, причина, повод* (L., 288). In “Synonima”, the word *оказія* is registered: *Оказія извѣтъ, явлгніє кичгніє* (Synonima). *Occasio* ‘przyczyna, powód, tytuł’ (SL 6.6(50), 934).

The editor did not suggest any corresponding lexemes to *вказія*, changed modality and communicative parameters of an utterance. The omission of this word affected the reorganization of sentence-statement: *Тутъ з(ь) вкказіи пытаю ва(с) слухачу?* (On occasion, here I am asking you, the listener?) → *Тутъ можгтс# запытати* (Here one may ask) (V., 161 zv.). The sentence has been transformed into a narrative, the 1st person singular verb form *пытаю* (am asking), which represented the speaker (the preacher), has been changed into *можгтс# запытати* (may ask); thus, an indication to the addressee has not been considered.

The lexemes *аффектъ, сенсь*, as well as *оумысль* are cited in the “Materials...” by E. Tymchenko: *Аффектъ* (lat. *affectus*) ‘1. Симпатія, расположение’ (Tymch. 1, 38); *Умысль* (pl. *umysł*) ‘1. Дух, ум, разум... 2. Намерение, цель... 3. Мысль’ (Tymch. 2, 429); *Сенсь* (lat. *sensus*). ‘Смысл’ (Tymch. 2, 317).

In the manuscript “The Wreath of Christ” by A. Radyvylovskyi, several Latinisms have been crossed, and another element (Old-Ukrainian, Old Church Slavonic, or Polish word) has been mentioned on the margin.

Firstly, we quote a text replacement in the manuscript “The Wreath of Christ”, and then check on these lexemes in the contemporary dictionaries:

аргумгнтъ → дово(д) (argument → reason): Другій *аргумгнтъ* (substitution – доводъ), збіаючи старан(ь)є, збыт(ь)нге в пими, и в одгждѣ (these three words have been crossed out in the manuscript), наводитъ в(т) пти(ц) мов#чи (V., 342). Доводъ указаніє умышленіє извѣтъ (Synonima); argumentum. и(з)вѣтъ, дово(д) (L., 94); доводъ. Argumentum (LSL, 433). In historical dictionaries *аргумент* (*аргумент*) (SIUM, 1, 121), *доводъ* ‘аргумент, доказ’ (SIUM, 8, 75), argument ‘dowod, uzasadnienie, racja’ (SP, 1, 214), argumentum ‘dowod, znak, świadectwo’ (SL, 1.5, 742).

делѣката → роскошника (sensualist → sybarite): можгм(ь) с# дорозумѣти (syllable -ва- is written above) ижъ не дл# чого иншого тыл(ь)ко абы выразиль, же та(к) цр№# в(ь) коронѣ, воина в(ь) пан(ь)цыри, *вратора* (gloss on the margin – *красомо(в)цу*). при сла(д) ко(й) вымовѣ, *делѣката* (gloss on the margin – *роскошника*) при вышмгнѣны(х) потравахъ и напо#х (We might comprehend that a king has his crown, a warrior has his armor, an orator has his sweet speech, a sensualist has his fine food and drinks) (V., 359). All the given fragment of the text is crossed in the manuscript. Делѣкаты пренасищникъ (Synonima); делѣкату сладкопипмнѣ (L., 156).

вратора → красомо(в)ць (orator → rhetorician) (see previous example, V., 359). Ораторъ вѣти/й/, рито/р/ хитрословець, рѣчетв/о/рецъ (Synonima); Красно/мо/вца вѣтий рито/р/, хитрословъ хитрословъ рѣчотворецъ (Synonima); orator, рито(р), орато(р), вѣтий хи(т)рослове(ц), рѣчоточе(ц) (L., 294); Риторъ Phetor. Orator (CL., 501). Orator ‘I. mówca (przemawiający w sądzie lub na zgromadzeniu); locutor, qui dicit (coram iudicio vel in con-tione). 1. krasomówca; rhetor, eloquens, dicendi, peritus (saec. XVI)’ (SL).

диспутуючому → навчаючому (disputing → teaching) (V., 453). Научаю поучаю вразумляю млію оглашаю (Synonima); disputatio, стязаніє, любопрѣніє (L., 168); стязаніє... Disputatio (CL, 511). In historical dictionaries, *диспутовати* has meaning ‘dispute, argue’ (SIUM, 8, 25).

– импгратора → властглина (emperor → lord): Цр# и нимагѣ, богатагѣ и оубогагѣ, раба и г(с)пдина, пїгнкого и нгпїгн(ь)кногѣ, мудрагѣ и нгмудрагѣ, шл#хгтнагѣ и нгшл#хгтнагѣ, воина и ролника, пргложгногѣ и по(д)данагѣ, *властглина* (in manuscript – *императора*) и калѣки, з(ь) одной оучини(л) матгрїи, згмли (King and beggar, rich and poor, slave and master, beautiful and ugly, wise and silly, noble and simpleton, warrior and

farmer, overlord and vassal, lord (emperor) and cripple, from the same matter, earth, has created (V., 200 zv.).

In contemporary dictionaries: Властгли(н), вла(д)ца, влада(р) (lord) (Synonyma, 39), властглинь: владзца, пань (overlord) (Berynda, кї); повелите(л), кеса(р) (L., 227); властелинь (master) (LSL, 433).

– липы → користи (loot → goods): дасть еми ца(р) содомскій *липы* (substitution – *користи*) которые неприятели вдобралъ, а в(н)на тоє что? (the King of Sodom gives him loot (goods) which the foe has taken away, and he?) (V., 324). In dictionaries: лупъ користъ ѡбраща (Synonyma). Корысть: липъ (Berynda, ра).

– помпы → спан#лости (pomp → luxury): который такой *помпы* (substitution – *спан#лости*) и славы и людѣй заживаешъ. Которы(й) на кажды(й) днь коштовными с#потравами кормишъ, в(ъ) свѣтлы(х) шата(х) ходишъ, въ вшгль#кихъ роскоша(х) впыываешъ! (the one who has pomp and fame, every day eats delicious dishes, wears light dresses, and has luxuries) (V. Manuscr., 325). In contemporary dictionaries: Помпа гордость, киченіє явленіє, напищеніє гордѣніє, щаство (Synonyma); помпа, позо(р), многолѣпие, преизобилиє, красота (L., 321). Pompa ‘1. wielka ilość, obfitość; copia, series variarum rerum. 2. przepych, wystawność, zbytek; luxuria, lautitia, abundantia’ (SL).

From the above lexical replacements of the manuscript, one is reflected in the “Lexicon” by P. Berynda and “Synonyma”: лупъ користъ and, correspondingly, корысть : липъ (loot, goods). The explanation is also in the selection of the register part of the dictionary, and in the text itself – especially when it comes to contextual replacements or the suggestion to replace them with polonisms, which are usually included in the Old-Ukrainian texts.

The lexicons of E. Slavynetskyi and A. Koretskyi-Satanovskyi provide the translation of Latin words, which may be different in the manuscript: помпы → спан#лости (pomp → luxury), диспутиуючому → навчаючгму (disputing → teaching), дгльката → роскошника/ (sensualist → sybarite). These are contextual substitutions that did not exclude Polonisms.

In the manuscript war sermons by A. Radyvylovskyi such words as вказія (occasion), императоръ (emperor) remained unchanged, the editor did not replace them, obviously, because they were not supposed to be published: бо такіи и добрымъ моло(д)цѣмъ ср(д)цг псують, и ггтманѣмъ до вдг(р)жан# з(ъ)вѣт#(з)ства на(д) нгпрі#тгльгмъ, поданію в(т)ѣмлють *вказію* (because they spoil the heart of good fellows and will intercept the hetman’s occasion to win) (V. Manuscr., 1586). Пишг(т) Свгтоній жг на Боноса *и(м)нграгора* палцгмъ указавши мо(в)лгно (tog) дл# его вгликѣи розрѣтности и впилства (Suetonius

writes that Bonos was notorious for his great profligacy and inebriety); gloss on the margin – В(ъ) животахъ *импер#торо(в)*) (In the Lives of emperors) (V. Manuscr., 1591).

Instead of Latinisms, Church Slavonic elements were introduced; the editor substituted гуморъ (humor) with нравъ (temper). Use of these words together with adjectives *добрий* – *злий* (good – evil) comprises antithesis:

Manuscript	Old-Printed Book
Хѣсть гумору (in the manuscript, this word is underlined and some letters are highlighted with the superscript symbols, and on the margin of the manuscript, нраву is written with superscript symbols) добрw(г), “кw мовить то(й) жг јалмиста (gloss on the margin – Ја(л): рмѣ): Блѣъ Г(сѣ)дѣ вс#чгскимъ, и мгдроты егw на всhхъ днлгхъ егw. діаволь засъ гумору (in the manuscript, this word is underlined and some letters are highlighted with the superscript symbols, and on the margin of the manuscript, нраву is written with superscript symbols) нраву слога (V. Manuscr., 348).	Хѣсть нраву доброго, “къ мовить то(й) жг јалмиста: Блѣъ Г(сѣ)дѣ вс#чгскимъ, и мгдроты егw на всhхъ днлгхъ егw. діаволь засъ нраву злого (Jesus has good temper, as Psalmist says: God is good and merciful, and devil has an evil temper) (V., 120 zv.).

P. Berynda mentions a Church Slavic word *нравъ*: Нравъ: норовъ, обычай, или звыкло(ст), образъ (Berynda, рмѣ).

In the following utterance, a word *гумор* was used twice. Nevertheless, the manuscript editor crossed this word in one case; accordingly, it is absent in the old-printed book. As for the second one, he suggested a substitution: гуморwвъ – обычае(в) (humors – customs).

Manuscript	Old-Printed Book
А такъ при #комъ кто зостагть г(с̑)пдини, того с# гуморwвъ (in the manuscript, this word is crossed) и wбычагвъ набирагть. Если при Хh, набирагть(ъ)с# и гуморw(в) (in the manuscript, this word is underlined, and on the margin, there is the word обычае(в)) Хвѣх(ъ) (He who stays with his master takes over the master's humors and customs. When staying with Christ, he takes over the humors and customs of Christ) (V. Manuscr., 350).	А такъ при “комъ ктѡ зостагть г(с̑)дини, того с# и wбычагвъ набирагть; если при Хр(с̑)th, набирагтьс# wбычагвъ Хвѣх(ъ) (He who stays with his master takes over the master's customs. When staying with Christ, he takes over the customs of Christ) (V., 121).

Omission of the word гуморwвъ in this utterance is aimed to avoid repetition (гуморwвъ и wбычагвъ). In the manuscript preface to “The Wreath”, a word гуморы has not been replaced: Рожа слые гуморы в(ъ) члѣхку розган#еть и вычитаетъ (Rose dispels and cleans out evil humors in a person) (V. Manuscr., 9).

According to the text substitutions, *гуморъ* – *нравъ*, *гуморъ* – *обычай* are synonyms, where *нравъ* – a Church Slavonic element, and the word *обычай* is provided in the translated part of Berynda's dictionary *нравъ* – *обычай*. In “Synonyma”, the registered *обычай* also corresponds with the Church Slavonic *нравъ*: Обычай законъ правило нравъ заповѣдь предприятіе устроєніе съустроєніе (Synonima), як і: Норовъ нравъ (Synonima).

Notably, the word *гуморъ* is mentioned in the “Latin Lexicon” with different meaning: humor влага, мокрота (L., 220).

While retelling the “example”, A. Radyvylovskyi uses the following gloss to the Latinism: и(н)флюг(н)ціи а(л)бо и(з)лі#ній, инфлюг(н)ція а(л)бо и(з)лі#ніе (putflow). The Latinism, via Polish (influcyа ‘вплив’), penetrates into the bookish Ukrainian language. In the text, the preacher translates it as и(з)лі#ніе ‘вплив’ along with this Latinism, and not instead of it. The editor crosses the word form и(з)лі#ній, и(з)лі#ніе in the manuscript and suggests a variant for replacement: дhйствъ, дh(й)ство. In the old-printed book, only the first edit has been considered; the second one is different both from the author's and the editor's variant, дhйствіg‘дія’.

Based on comparison of the manuscript and the old-printed book, a synonymic row includes the following items: инфлюг(н)ція – и(з)лі#ніе – дх(й)ство – дхйствіг (influence – outpouring – act – action).

– *manuscript*: Наприкла(л), до оужгн# пшгници, а(л)бо которо(г)[о] ко(л)вгкь збожа, потргба и(н)флюг(н)ції а(л)бо и(з)лі#ній (crossed in the manuscript, and on the margin is дхйствъ) нб(с)ны(х), всобливг и(н)флюг(н)ції слонгчнои; потргба тг(ж) и згрна на выправлгнюю ролю вкигного. Ту(т) жг пытаю: если г(с)дръ згрна в(ъ) выправлгнюю зг(м)лю нг вкиг(т), и зали сама# инфлюг(н)ція а(л)бо и(з)лі#ніе (this word is crossed, and on the margin is дх(й)ство) нб(с)но(г) оуроди(т) пшгници а(л)бо “ког и(н)шог збожг? (For instance, for wheat or any other crop to yield, the influence or outpouring of heaven, especially the one of sun is needed, as well as grain put in the soil. I enquire whether a seedsman puts no grain in the soil will the influence or outpouring of heaven yield wheat or any other crop?) (V. Manuscr., 432).

– *old-printed book*: Наприклад(ъ): до оужгн# пшгници, албо которого квлвгкь збожа, потргба ин(ъ)флюгнції албѡ дхйствъ нб(с)ных(ъ), всобливг инфлюгнції слнгчнои; потргба тгжъ и згрна на выправлгнюю ролю вкигногоѡ. Тут(ъ) жг спытаймѡ: если г(с)подар(ъ) згрна в(ъ) выправлгнюю згмлю нг вкигтъ, и зали сама# инфлюгнція, албѡ дхйствіг нб(с)ног оуродить пшгници, албѡ “ког иншог збожг? (V., 146).

P. Berynda's dictionary translates the word дхйство as дхлность (Berynda, иѣ). According to E. Tymchenko's dictionary, дхйство ‘действие, деяние’ (Tymch. 1, 239).

In A. Radyvylovskyi's manuscript, the Latinism декретъ (lat. decretum – постанова) in collocation with the adjective (з декрету Бжкого) is edited as з волх Бжѣй: Не хиби(т) доткнулас# болгзнь з дгкрпгту Бжкого (gloss on the margin – з волх Бжѣй) (V. Manuscr., 359). A synonymic replacement декретъ – вол# is made in the text. The register and translated sections of Berynda's dictionary contain a word вол# (Berynda, кѣ).

Editing covered Latinisms, which were substituted by Church Slavonic or bookish Ukrainian lexemes, rarely by Polonisms: помпы → спан#лости. The editor suggested substituting Polonisms to avoid word repetition while interpreting a previous utterance. For instance, a Polonism цнѡты (за..... цнѡты мовлю) has been replaced by дхла. A word цнѡты is crossed in the manuscript, and за дхла свой is written above, which has been considered in the old-printed book: за дхла свой (V., 123).

– *in manuscript*: Многѡ есть, чтѡ “(ко) (in this word, a syllable -ко has been written above the line) за снѣй свой цнѡты мовлю (these two words have been crossed, and above the

line comes за дѣла свои) бгритъ дѣмгы ихъ власныг (Many are those who marry their sons, virtues, with their daughters) (V. Manuscr., 356).

– in old-printed book: Алг w “к(ѣ) многw есть мгжи хр(с)тіаны такwвы(х), чтw “к(ѣ) дѣмгы свои, цнwты за сынwвъ ты(х) прокл#ты(х) нгпрї#тггй выдають! Бѣу “кобы служить. а з(ѣ) ними сва(т)ства завод#(т). многw есть, чтw “къ за сыны свои, за дѣла свои бгритъ дѣмгы ихъ власныг (There are so many Christians who their daughters, virtues, marry with those damned foes! As if they serve God but intercourse with them. Many of them marry their sons, their deeds, with their own daughters) (V., 123). The adverbial position of an evidential marker *мовлю* has not been considered in the book.

A contextual substitution цнwты – дѣла (virtues – deeds) is not reflected in the contemporary dictionaries: Цнота добродѣтель, блѣгость, святаа сила (Synonima); дѣло, оучино(к) (Synonyma, 44); дѣло: оучинокъ, справа, работа, скитокъ (Berynda, к).

The manuscript “The Wreath of Christ” by A. Radyvylovskiy contains one lexical substitution of the word посполита# (посполита# людгй мова). The editor has written a word нѣкоторы(х) above the line, and this substitution is also in the book:

– in manuscript: Есть посполита# и (above this word comes the word – нѣкоторы(х)) людгй мова... (Some people have simple language) (V. Manuscr., 350).

in old-printed book: Есть оу нѣкоторыхъ людгй мова: (Some people have language) (V., 121).

Instead of an adjective посполита#, which узгоджуався with a noun мова, a pronoun adjective и нѣкоторыхъ functions and relates to a noun with a preposition оу людгй. The pronoun и нѣкоторыхъ adds the meaning of indefiniteness, partiality, it opposes to the general and results in grammatical changes (nonprepositional/prepositional combination).

“Synonyma Slovenoroska” translates a registered word *посполитый* as общи/й/, собранный, ѡбичный’ (Synonima).

Word combinations посполита# мова, посполитг людг (V., 121), which are used in “Слові ѿ на нгдглю гѣ по Сошгствїи Стѣw Дхѣ” (“The second sermon on the third Sunday after the ascent of the Holy Spirit”), are usual for the second half of 17th century. The editor suggested replacing посполита# людгй мова... – оу нѣкоторыхъ людгй мова, which has been considered in the old-printed book. Notably, the combination посполитг людг has been left on the same page with no editing: и нг дивъ, “кїй панъ, такїй и крамъ, посполитг людг мов#тъ (The goods are what their merchant is, as the simple people say) (V., 121).

“The Folk Stories”, which K. Zinoviyiv collected, contain the samples of living Ukrainian language: proverbs and folk aphorisms. In this collection, there is the following proverb: Яки(и) па́нь, таки(и) его и кра́мъ (ZK).

In this context, *посполитий* is synonymous to *simple, common*. Concerning *посполита# мова*, as M. Moser argues, “”проста мова”, ... in fact means “посполита мова”” (Moser 2011: 131).

The manuscript gives a contextual meaning of *посполита# мова* as a “simple language”, different from Church Slavonic. After the example in “simple language” и нг дивъ, “кїй панъ, такий и крамъ, comes an utterance: Бѣи служи, а дїавола нг гнѣви и дл# тогѡ единъ члѣвкъ приход#чи до цркѣви млїтис#, завшг едини свѣчки засвѣчова(л) сѣми Антѡнїю, а другую дїаволи при образѣ егѡ маліюваному (Serve God and do not anger the devil; hence, one man who came to the church always lit a candle in front of the icon of Saint Anthony and another one in front of the devil) (V., 121), thereafter on the margin of the page cites: Кни(г): свѣт(ъ): Ев(г)скїй: Слово на н(д)лю дї по сошг(ст): С(т): Дхѡ (“The Book of Gospel: Sermon on the fourteenth Sunday after the ascent of the Holy Spirit”).

Therefore, analyzed changes, determined on the basis of the comparison of the versions of the same text in its different variants – manuscript, edited and printed versions – depict some changes in the language standard of the “ruska mova” (“the Ruthenian language”). In the period of the Polish-Lithuanian State, the influence of the Latinisms and Polonisms on the “ruska mova” of that time was greatly increased; these Latinisms and Polonisms often became an ‘organic’ part of this language. These tendencies were continued in the preaching of the 70’s of the 17th century, but at the end of the 80’s of this century, the usage of the Latin and Polish lexical units in the text was limited due to the dependence on the language standard which was partially planned to be brought closer to the Old Church Slavonic one. Manuscripts hold these foreign language units and it characterizes the development tradition of the legendary in the first half and in the middle of the 17th century.

Polish and Latin bookishness, along with the books from the ‘Kyiv circle of scientists’, was popular in the 17th and 18th centuries not only in Kyiv, where the book ‘The Wreath of Christ’ by A. Radyvylovskyi was printed, but also in Lithuania, both in the libraries of Orthodox and Greek-Catholic monasteries.

Bibliography (Transliteration)

1. Almes I. (2019). Biblioteka. *Na perekhresty kultur: Monastyr i khram Presviatoi Triitsi u Vilniusi: Kolektyvna monohrafiya za red. Alfredasa Bumblauskasa, Salvijusa Kulyavichiusa ta Ihorya Skochyliasa / 2-he vypravl. i dopovn. vydannia*. Lviv : Ukrainskyi katolytskyi universytet, s. 291–300. (Seriya «Kyivske khystyyanstvo», t. 16).
2. Kharlampovych, K. V. (1914). *Malorossiyskoye vliyaniye na velikorusskuyu tserkovnuyu zhyzn*. Vol. 1. Kazan.
3. Kuran, M. (2013). Struktura i problematyka kazań triumfalnych Piotra Skargi wygłasza-nych z okazji zwycięstw wojennych. *Folia Litteraria Polonica* (Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego), no. 21. S. 209–224.
4. Markovskii, M. N. (1894). Antonii Radivilovskyi, yuzhno-russkiy propovednik 17 veka. *Universitetskiye izvestiya*. Kiev, no. 1, 4, 7, 9.
5. Moser, M. (2011). Zrazkova “prosta mova” ta yiyi syntaksa. In *Prychynky do istoriyi ukra-ynskoyi movy*. Vinnytsia. P. 112–131.
6. Nika, O. I. (2012). Antoni Radvylovskyi i rozvytok ukrainskykh kazań 17 st. *Rozprawy komisji językowej*. Łódź. T. LVIII. S. 223–234.
7. Nika, O. I. (2013). Barokovy kontsept u staroukrayynskiy propovidi. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. Kyiv, vol. 43, no. 3, s. 135–141.
8. Oleshko, Yu. L. (2017). *Staroukrayynska propovid 17 st. u komunikatyvno-kohnityvnomu vymiri*. Dissertation abstract. KNU im. Tarasa Shevchenka. Kyiv.
9. Rutkovska, K. (2016). *Konstantino Sirvydo “Punktai sakymų” – XVII amžiaus pirmosios pusės lietuvių ir lenkų kultūros paminklas = “Punkty kazań” Konstantego Szyrwida – zabytek piśmi-ennictwa litewskiego i polskiego z pierwszej połowy XVII wieku*. Vilnius: LKI.
10. Sheveliov, Yu. (2002). *Istorychna fonolohiya ukraynskoyi movy*. Trans. from English. Kharkiv.
11. Vynnyk, V. O., Horobets, V. Y., Karpova, V. L., et al. (1983). *Istoriya ukraynskoyi movy. Lek-syka i frazeolohiya*. Kyiv.
12. Yakovenko, N. (2017). *U poshukakh Novoho neba: zhyttia i teksty Yoanykiya Galiatovskoho*. Kyiv.
13. Zelinska, O. Yu. (2013). *Ukrayynska barokova propovid: movnyi svit i kulturni vytoky*. Kyiv.
14. Zhytetskyi, P. (1888). *Slovar knizhnoy malorusskoy rechi po rukopisi 17 veka*. Kiev.

Contractions

- Berynda – Berynda, P. (1961). *Leksykon slovenoroskyi Pamva Beryndy*. Pidh. tekstu i vstup. st. V. V. Nimchuka. K., Naukova dumka, 1961. 271 p. (Pamiatky ukrainskoi movy 17 st.).
- V. – Radyvylovskyi, A. (1688). *Vinets Khrystov*. K., 1688. Old-printed book. VNLU, Sh. Kyr. 59. 543 p.
- V. Manuscr. – Radyvylovskyi, A. *Vinets Khrystov*. – Manuscript VNLU, Sh. F. 308. 560 p. T. II. 1614 p.
- ZK – Zinoviiv, K. (1971). *Virshi. Prypovisti pospolyti*. Pidh. tekstu I. P. Chepihy. K. : Naukova dumka, 1971. P. 211-266.
- L. – Slavynetskyi, Ye. & Satanovskyi-Koretskyi, A. *Leksykon sloveno-latynskyi* / Pidh. do vyd. V. V. Nimchuk. K. : Naukova dumka, 1973. (Pamyatky ukrainskoi movy 17 st. Seriiia naukovoii literatury). P. 61-420.
- LSL – “Leksykon sloveno-latynskyi” Ye. Slavynetskoho ta A. Koretskoho-Satanovskoho. “Leksykon latynskyi” Ye. Slavynetskoho. “Leksykon sloveno-latynskyi” Ye. Slavynetskoho ta A. Koretskoho-Satanovskoho. Pidhot. do vyd. V.V. Nimchuk. K., Naukova dumka, 1973. (Pamyatky ukrainskoi movy 17 st. Seriiia naukovoii literatury). P. 423-540.
- Synonima – *Leksys Lavrentiia Zyzaniia. Synonima slavenorosskaia*. Pidh. tekstiv pamiatok i vstup. st. V. V. Nimchuka. K. : Naukova dumka, 1964. 259 p. (Pamiatky ukrainskoi movy).
- SLUM – *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny 17 st. : u 28 vyp.* NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha, D. Hrynchyshyn ta in. (vidp. red.). Lviv, 1994–2013. Vyp. 1–16.
- Tymch. – Tymchenko Ye. *Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy 15 – 18 st.* [Tekst] : u 2 kn. Pidhot., uporiad., red. V. V. Nimchuk, H. I. Lysa ; NAN Ukrainy, Ukrainska Vilna Akademiia Nauk u USA. K. ; New York, 2002. (Pamiatky ukrainskoi movy. Seriiia slovnykiv).
- SP – *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Polkiej Akademii nauk, 1966. T. 1.
- SL – *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*. Retrieved from <http://scriptores.pl/lexicon/pl/>.

Pirmasis Lietuvių–ukrainiečių kalbų žodynas: kultūrinės ir istorinės atsiradimo priežastys bei svarbiausi sudarymo principai

The First Lithuanian-Ukrainian Dictionary: Cultural and Historical Reasons for the Emergence and Fundamental Principles of Compilation

Zinaida Pacholok, Igoris Koroliovas, Aurelija Gritėnienė

Abstract

The article substantiates the necessity to compile and publish the first bilingual Lithuanian-Ukrainian dictionary. Extra-linguistic reasons for the preparation and presentation of the dictionary have been indicated, due primarily to the result of interstate contacts and the scientific activities of the linguists of Lithuania and Ukraine. In this context, the attention has been focused on individual Lithuanian Studies studios in Ukraine. The scientific, educational and cognitive aims of the dictionary have been formulated with the presentation of its register related to the practical and applied orientation of the publication, i.e. to serve as a reference tool in the process of studying Lithuanian, as well as to use it while translating texts of two non-related languages. The lexicographical concept of the dictionary is represented with: the structure of the future publication is described; the methods of interpretation of values are called; the grammatical characteristics of words in a dictionary entry are given with an emphasis on independent parts of speech; examples of illustrative material in the form of phraseological units are given; the lexicographic sources underlying the prepared publication are listed. In compiling the dictionary, the experience of leading lexicographers of Lithuania, Ukraine and other countries has been used.

Keywords: interstate contacts, Lithuanian Studies, lexicographic base, dictionary, Lithuanian, Ukrainian, translation.

Įvadas

Jau daugiau nei dvidešimt metų Lietuva ir Ukraina yra užmezgusi dvišalius santykius, kuriais remiantis oficialiai plėtojami abiejų šalių ekonominiai, istoriniai, kultūriniai, moksliniai, švietimo ir kitokie ryšiai.

Abi šalys nuolat stengiasi aukščiausiu lygiu stiprinti prekybinį, ekonominį, mokslinį, techninį, kultūrinį ir humanitarinį bendradarbiavimą. Nors ir galime džiaugtis pasiekta pažanga tarpvalstybiniuose Lietuvos ir Ukrainos santykiuose, tačiau nemažas atotrūkis tarp dviejų šalių pirmiausia jaučiamas dėl leksikografinių šaltinių stokos. Abiejų valstybių glaudesniam bendradarbiavimui ypač reikalingi dvikalbiai žodynai, kurie tiesia daugybę kelių,

jungiančių dvi tautas. Dvikalbiai žodynai buvo ir tebėra „viena iš svarbiausių tarptautinio bendravimo sąlygų“ (Jakaitienė 2005: 126).

Istorines šaknis turinti abiejų tautų draugystė skaičiuoja ne vieną šimtmetį, tačiau iki šiol neturime jokio lietuvių–ukrainiečių kalbų žodyno. Tokio žodyno pirmiausia labai pasigenda mokymo įstaigos ir centrai. Turint lietuvių–ukrainiečių kalbų žodyną būtų daug lengviau mokyti lietuvių kalbos visus šia kalba besidominčius Ukrainoje, taip pat rengti kvalifikuotus įvairių sričių specialistus darbui Lietuvoje ir Ukrainoje (tokie specialistai turėtų abiejų valstybinių kalbų bazines žinias). Taip pat žodynas būtų aktualus turistams, vertėjams, žurnalistams, mokslininkams ir apskritai plačiajai visuomenei, besidominčiai abiejų šalių ryšiais ir kalbomis. Dvikalbis žodynas yra pagrindinis pagalbininkas, jei asmuo turi nepakankamai kitos kalbos žinių tam tikrai veiklai (įvairių tekstų vertimams, atliekant mokslinius tyrimus, plėtojant kultūrinę, politinę, komercinę ir kitokią veiklą), taip pat esant poreikiui bendrauti užsienio kalba. Žodynas sudarytų sąlygas toliau stiprėti kultūriniais lietuvių ir ukrainiečių ryšiams.

Paskata parengti lietuvių–ukrainiečių kalbų žodyną būtų dar 1993 m. rugpjūčio 4 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Ukrainos Vyriausybės pasirašytas susitarimas dėl bendradarbiavimo išsimokslinimo, mokslo ir kultūros srityje. Šio susitarimo 1–4 straipsniuose pabrėžiama, kad susitariančios šalys plėtos bendradarbiavimą mokslo ir švietimo srityse, o trečiajame susitarimo straipsnyje konkrečiai kalbama, kad būtina skatinti ir remti tiesioginius ryšius tarp abiejų valstybių valdymo organų, mokymo, mokslo įstaigų, įmonių, atskirų mokslininkų ir specialistų, taip pat plėtoti „bendrus mokslo tiriamuosius projektus, keistis tyrimų rezultatais, moksline informacija ir dokumentacija“¹⁰¹.

Bendras Lietuvos ir Ukrainos mokslininkų darbas rengiant „Lietuvių–ukrainiečių kalbų žodyną“ būtų konkretus tokio bendradarbiavimo pavyzdys.

XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje lietuvių ir ukrainiečių santykiai imami plėtoti vis intensyviau: siekiama bendradarbiauti ne tik politikos ir ekonomikos, bet ir švietimo, mokslo bei kultūros srityse. Šį bendradarbiavimą sutvirtina ne tik anksčiau minėtas susitarimas. 1994 m. vasario 8 d. Lietuvos Respublika ir Ukraina, „siekdamos savo santykiams suteikti naują kokybę ir sustiprinti teisinį bendradarbiavimo pagrindą tarp abiejų valstybių“, sudarė Lietuvos Respublikos ir Ukrainos draugystės ir bendradarbiavimo sutartį¹⁰². 2015 m. rugpjūčio 15 d., „siekiant paskatinti jaunimą ir su jaunimu dirbančius asmenis bendriems

101 Visas sutarties tekstas lietuvių ir ukrainiečių kalbomis prieinamas internete, žr. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.11175>; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_049.

102 Žr. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.19805>; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_014.

veiksmams, kurie skatintų tarpusavio suartėjimą, bendrų šaknų atradimą, padėtų įveikti nusistatymą ir stereotipus vertinant bendrą istoriją ir puoselėjant dabartinius santykius“, pasirašytas Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Ukrainos Vyriausybės susitarimas dėl Lietuvos ir Ukrainos jaunimo mainų tarybos¹⁰³. Tokie bendri valstybių susitarimai realizuojami įvairiomis formomis:

1. 1995 m. spalio 12 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje Lietuvos skaitytojai turėjo galimybę susipažinti su naujais Ukrainoje išleistais istorijos, kultūros ir meno leidiniais, kurie buvo skirti etmono Bogdano Chmelnickio 400 metų gimimo jubiliejui pažymėti.
2. 1997 m. įkurta Lietuvos ir Ukrainos draugystės draugija, kuriai vadovavo R. Ozolas. Ši draugija padėjo ukrainiečių diasporai Lietuvoje organizuoti įvairius kultūrinius renginius. Ukrainoje lietuviai aktyviai pradėjo burtis į regionines draugijas nuo 1990 m., po pirmojo Ukrainos lietuvių suvažiavimo, kuris vyko Kijeve. 1992 m. Ukrainos lietuvių bendruomenė tapo Pasaulio lietuvių bendruomenės nare (oficialiai ši bendruomenė Ukrainos teisingumo ministerijoje įregistruota 2004 m. gegužę). Didžiausias jos narys – Kijevo Maironio lietuvių kultūros draugija¹⁰⁴.
3. 1999 m. įkurtas Lietuvos Respublikos ir Ukrainos prezidentų globojamas Taraso Ševčenkos vardo fondas, kuris remia ukrainiečių ir lietuvių menininkus bei visuomenės veikėjus, prisidedančius prie abiejų šalių kultūrinio bendradarbiavimo. Šio fondo premijomis yra apdovanoti poetai, vertėjai, mokslininkai ir kt. visuomenės veikėjai (Jonas Strielkūnas, Algimantas Baltakis, Vladas Braziūnas, dr. Nijolė Laurinkienė ir kt.).
4. 2002 m. įkurta viešoji įstaiga Ukrainos institutas, kurio atidaryme dalyvavo Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus ir Ukrainos Ukrainos prezidentas Leonidas Kučma. Instituto siekis – plėtoti Lietuvos ir Ukrainos mokslo tiriamųjų institucijų ryšius, padėti Lietuvos nevyriausybinėms organizacijoms, verslo struktūroms užmegzti glaudesnius dvišalius santykius su panašiomis Ukrainos institucijomis (Vaičiūnaitė 2002: 168–169). Po ketverių metų, 2006 m. gegužės 3 d., Ukrainos Prezidentas Viktoras Juščenka Vilniaus universiteto Filologijos fakultete atidarė Taraso Ševčenkos auditoriją.

103 Visas šios sutarties tekstas lietuvių ir ukrainiečių kalbomis skelbiamas internete, žr. https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/40cd7310982b11e-5a6f4e928c954d72b;https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_090.

104 Plačiau apie šios draugijos veiklą žr. <https://litva.org.ua/>.

5. Paskutinį dešimtmetį (2009–2019 m.) Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos¹⁰⁵ bei Švietimo mainų paramos fondo¹⁰⁶ iniciatyva dešimtys Ukrainos dėstytojų, tyrėjų, mokytojų, doktorantų ir studentų dalyvavo intensyviuose lietuvių kalbos ir kultūros vasaros (arba žiemos) kursuose įvairiose Lietuvos aukštosiose mokyklose: Vytauto Didžiojo universitete, Vilniaus universitete, Lietuvos edukologijos universitete¹⁰⁷, Klaipėdos universitete ir LCC tarptautiniame universitete. Tokie kursai dalyviams iš Ukrainos leido ne tik susipažinti su lietuvių kalba, literatūra, istorija bei kultūra, bet ir tapo stimulu toliau bendradarbiauti su Lietuvos mokslo įstaigomis ir plėtoti įvairius ryšius, kurie būtų naudingi ir Ukrainos eurointegracijai.
6. Nuo 2017 m. Maironio lietuvių kultūros draugija Kijeve organizuoja sekmadieninę lietuvių kalbos mokyklą, kurioje mokytojauja Ramunė Potašnikova.
7. Nuo 2018 m. Kijevo Taraso Ševčenkos nacionalinio universiteto Filologijos instituto Polonistikos katedroje pirmą kartą Ukrainos aukštojo mokslo istorijoje Lenkų kalbos ir literatūros specialybės bakalauro studijų programos studentai kaip privalomąją discipliną studijuos ir lietuvių kalbą. Tarp šio ir Vilniaus universiteto buvo pasirašyta bendradarbiavimo sutartis, taip pat pradėta kartu vykdyti projektą „Užsienio baltistikos centrų ir Lietuvos mokslo ir studijų institucijų bendradarbiavimo skatinimas“. Sutartyje numatytos ir tolesnės veiklos. Viena iš jų – Kijevo Taraso Ševčenkos nacionalinio universiteto Filologijos institute įkurti Lituanistikos centrą. Tokie centrai jau veikia Černovcų Jurijaus Fedkovičiaus nacionaliniame universitete ir Lvovo Ivano Franko nacionaliniame universitete.

Lituanistika ir baltistika Ukrainoje

Lietuvos ir Ukrainos mokslininkų lingvistinių kontaktų istorija ilga. Ypač ryšiai sustiprėjo XX a. pradžioje. To įrodymas – Leonido Bulachovskio¹⁰⁸ bendradarbiavimas ir dalykinis susirašinėjimas su lietuvių kalbininkais Kazimieru Būga ir Jonu Palioniu¹⁰⁹ (Būga 1961: 810–813; Palionis 1956: 118–122; Sabaliauskas 1982: 119–121; Zinkevičius: 1992: 334). Ukrainos mokslininkų lituanistinės studijos apima platų interesų ratą. Iš jų darbų matyti, kad

105 2019 m. sausio 1 d. pervadinta į Švietimo, mokslo ir sporto ministeriją, plačiau žr. <https://www.smm.lt/>.

106 Apie šio fondo veiklą plačiau žr. <https://www.smpf.lt/lt/apie-fonda/apie/>.

107 Nuo 2019 m. sausio 1 d. – VDU Švietimo akademija.

108 Nuo 1917 m. L. Bulachovskis kartu su K. Būga profesoriavo Permės universitete. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi 22 L. Bulachovskio laišakai, rašyti K. Būgai iš Charkovo. Kad šiuos du mokslininkus siejo graži draugystė liudija ir tas faktas, kad L. Bulachovskis, rašydamas ar kalbėdamas, prie K. Būgos pavardės paprastai pridėdavo epitetą „mano draugas“ (Palionis, Sabaliauskas 1990: 96).

109 6 L. Bulachovskio laišakai J. Palioniui saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje.

domimasi įvairiomis kalbotyros sritimis. Tai paliudija L. Bulachovskio¹¹⁰ (Bulachovskis 1924: 115–121), Boriso Larino (Ларін 1961: 104–106), Viktoro Petrovo¹¹¹ (Петров 1972), Lukijos Gumeckajos (Гумецька 1964: 121–131), Josifo Dzendzelevskio (Дзєндзєлєвський 1976: 168–169), Anatolijaus Nepokupno¹¹² (Непокупний 1976), Nadios Neporožnios (Непорожня 1975), Irinos Železniak (Жєлєзняк 1998: 36–46), Aušrelės Radzevičiūtės (Taranenko) (Радзявічутє 1989: 8–11), Vitalijaus Skliarenko (Склярєнко 1990: 39–53), Zinaidos Pacholok (Пахолєк 2017: 25–47), Igorio Koroliovo (Корольєв 2018), Oksanos Nikos (Тємчинас, Ніка 2019) darbai.

Ukrainoje lituanistikos pradininku reikėtų laikyti Aleksandrą Potebnią. A. Nepokupas pagrįstai tvirtina, kad būtent jo darbuose remiamasi lietuvių kalbos duomenimis ieškant lietuvių ir slavų kalbų paralelių arba lietuvių kalba tampa atskiru tyrimo objektu (Непокупний 2003: 174–175). Neatsitiktinai Rusijos mokslų akademija 1876 m. A. Potebnią pakvietė recenzuoti Antano Juškos¹¹³ sudarytą žodyną (Потєбня 1961: 106–111)¹¹⁴.

Ukrainoje XX a. 6 deš. pabaigoje – 7 deš. pradžioje ėmė vystytis šiuolaikinė lituanistika. A. Potebnios pradėti lituanistiniai tyrimai imti plėtoti dar plačiau. Praeito amžiaus 9 dešimtmetyje pradėtos germanų ir baltų-slavų leksinių atitikmenų paieškos. Šie tyrimai apibendrinti kolektyvinėje monografijoje „Bendroji germanų ir baltų-slavų leksika“ («Общая лексика германских и балто-славянских языков») (Непокупний 2003). Knygos atsakingasis redaktorius ir didelės dalies autorius yra A. Nepokupas. Be jo, šios kolektyvinės monografijos autoriai yra: Natalija Bychovec, Izabela Bunijatova, Bogdanas Ažniukas, Lilija Oniščenko, Vera Vovk, Sergejus Jermolenka, Volodimiras Olijnikas, Volodimiras Ponomarenka ir Aušrelė Radzevičiūtė.

Nežiūrint į tai, kad Ukrainoje lituanistinių tyrimų tradicija sėkmingai vystoma ir lietuvių kalba kaip viena iš archajiškiausių pasaulio kalbų nuolat tyrinėjama, dar kartą tenka konstatuoti, kad tokiems tyrimams labai trūksta dvikalbių žodynų.

Kad susidarė tokia situacija, pirmiausia įtakos turėjo politiniai faktoriai: abi šalys nuėjo sunkų kelią, kol XX a. išsikovojo laisvę. Lietuva nepriklausomybę atkūrė 1990 m. kovo 11 d., o Ukraina tapo nepriklausoma valstybe 1991 m. rugpjūčio 24 d. Antras – socialinis fakto-

110 Baltų kalbų problemas L. Bulachovskis lietuvių savo akcentologijos, etimologijos tyrinėjimuose. Keletą darbų parašė specialiai skirtų baltistikos, ypač baltų ir slavų kalbų senųjų santykių, problemoms. Plačiau apie jo darbus žr. Palionis, Sabaliauskas 1990: 94–96.

111 Jurijaus Ševeljovo teigimu, V. Petrovas kaip literatūrinį pseudonimą sumaniai pasirinko lietuvišką Daumanto asmenvardį (Шевельєв 2001: 148) ir karštais pasirašinėjo V. Domontovičiaus (В. Домонтович) pavardę. Daumantas – Nalšios kunigaikštis, po Mindaugo nužudymo pasitraukęs į Pskovą ir tapęs Pskovo kunigaikštystės žymiausiu valdovu, plg. liet. Daumantas iš daug + mantus ‘sumanus’ (Kuzavinis, Savukynas 2007: 92, 94, 98).

112 Plačiau apie A. Nepokupno darbus lituanistikos srityje žr. Zinkevičius 1994: 277; Palionis, Sabaliauskas 1990: 96–100.

113 Apie Aleksandro Potebnios lietuvių ir slavų kalbų fonetikos, morfologijos ir etimologijos tyrimus plačiau žr. Palionis, Sabaliauskas 1990: 38–41.

114 Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіємъ словъ на рускомъ и польскомъ языкахъ, томъ 1, вып. 1, Санктпетербургъ 1897; вып. 2, Санктпетербургъ 1904; вып. 3 (тома II-го вып. 1). Петроградъ, 1922.

rius. Abiems šalims bendraujant tarpine tapo rusų kalba, kuri posovietiniuose kraštuose net ir dabar dažnai laikoma tarpvalstybinio bendradarbiavimo kalba. Tą liudija ir tas faktas, kad „iki sovietinio laikotarpio pabaigos Lietuvoje daugiausiai leisti lietuvių ir rusų vienakrypčiai ar dvikrypčiai žodynai“ (Melnikienė 2009: 25).

Vis dėlto turime atkreipti dėmesį, kad turime dvi lietuvių–ukrainiečių ir ukrainiečių–lietuvių pasikalbėjimų knygas: 2004 m. pasirodė «3 України до Литви», o 2006 m. išleista „Lietuvių–ukrainiečių pokalbių knygelė“. Jas išleisti padėjo Ukrainos nepaprastasis ir įgaliojasis ambasadorius Lietuvoje Borisas Klimičiukas (1951–2014), šias pareigas ėjęs nuo 2004 m. vasario iki 2008 m. kovo. Pasikalbėjimų knygos jau tapo bibliografinė retenybė, nors abi buvo išleistos palyginti dideliu tiražu (2 500 egz. pirmoji ir 1000 egz. antroji).

Lietuvių–ukrainiečių kalbų žodyno šaltiniai, apimtis, struktūra

Naujai rengiamas lietuvių–ukrainiečių kalbų žodynas bus vienakryptis: lietuvių kalba jame bus pagrindinė, o ukrainiečių – verčiama. Žodynas sudaromas remiantis anksčiau išėjusiais abiejų kalbų aiškinamaisiais žodynais. Didžiausias lietuvių kalbos aiškinamasis žodynas – 20 tomų akademinis „Lietuvių kalbos žodynas“ (toliau – LKŽe), kurį kelios kalbininkų kartos rengė net 100 m¹¹⁵. Ukrainoje 11 tomų aiškinamasis ukrainiečių kalbos žodynas buvo leidžiamas 1971–1980 m. Abiejų šalių mokslininkai turi sukaupę nemažą leksikografinio darbo teorinę ir praktinę patirtį, kuri paskatino šio straipsnio autorius imtis rengti pirmąjį dvikalbį lietuvių–ukrainiečių kalbų žodyną.

Kaip jau minėta anksčiau, tokio žodyno labai reikia politikams, valstybės tarnautojams, nevyriausybinėms organizacijoms, mokslo, komercijos, statybos, kūrybinio sektoriaus darbuotojams, mokiniams, studentams, turistams ir visiems, kas domisi Lietuvos ir Ukrainos ryšiais. Apskritai bet kurio dvikalbio žodyno pagrindinė paskirtis – „užtikrinti komunikaciją tarp dviejų bendruomenių, kalbančių skirtingomis kalbomis“ (Melnikienė 2008: 90).

Žodyno motto – „Mums įdomus pasaulis. Mes įdomūs pasauliui“. Pirmoji motto dalis išreiškia ukrainiečių mokslininkų norą ir pastangas gilintis į mūsų kalbą. Antroji – tai noras suprasti vienas kitą ir atsiverti pasauliui. Kad tai įvyktų, ateityje planuojama parengti ir ukrainiečių–lietuvių kalbų žodyną.

Žodyno sudarytojų keliama trys tikslai: mokslinis (pateikti informaciją apie lietuvių ir ukrainiečių kalbų pagrindinę leksinę bazę), mokomasis (padėti aukštos kvalifikacijos specialistams Lietuvoje ir Ukrainoje išmokti abiejų šalių valstybines kalbas), pažintinis (popu-

115 Apie šią recenziją ir kaip A. Potebnia savo patarimais bei nurodymais prisidėjo prie A. Juškos žodyno struktūros pagerinimo plačiau žr. Tolutienė 1961: 212–215.

liarinti negiminingas lietuvių ir ukrainiečių kalbas, skatinti domėtis šių šalių kutūra, istorija ir ryšiais).

Žodyne turėtų būti apie 20 000 antraštinių žodžių. Taigi pagal apimtį tai būtų mažasis žodynas: į jį būtų įtraukti būtiniausi kasdienėje kalboje vartojami žodžiai (Melnikienė 2008: 92; plg. Jakaitienė 2005: 132; Zubaitienė 2014: 131). Antraštinių žodžių atranka atliekama remiantis Laimos Grumadienės ir Vidos Žilinskienės sudarytu „Dažniniu dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodynu“ (DžŽ). Sudarant antraštinių žodžių korpusą naudojamosi aiškinamaisiais lietuvių kalbos žodynais: „Bendrinės lietuvių kalbos žodynu“ (BLKŽe), „Dabartinės lietuvių kalbos žodynu“ (DLKŽe), „Lietuvių kalbos žodynu“ (LKŽe). Verčiant lietuvišką dalį į ukrainiečių kalbą remiamasi norminamaisiais ukrainiečių kalbos žodynais: aiškinamuoju ukrainiečių kalbos žodynu «Український тлумачний словник» (2016); Anatolijaus Ivčenko sudarytu rašybos žodynu «Новий орфографічний словник української мови» (2007) ir dviejų tomų frazeologijos žodynu «Фразеологічний словник української мови» (1999).

Žodyną sudarys šios dalys: pratarmė; žodyno straipsnio sandara; sutrumpinimų sąrašas; lietuvių kalbos abėcėlė; ukrainiečių kalbos abėcėlė; lietuvių–ukrainiečių kalbų žodynas, leksikografiniai šaltiniai (spausdinti ir elektroniniai žodynai) ir priedai. Priedus sudarys dvi dalys: 1) lentelėse pateikiama trumpa gramatinė informacija; 2) trumpai aptartos pagrindinės teminės žodžių grupės: savaitės dienos ir mėnesiai, skaitvardžiai ir iš jų padaryti įvairūs pavadinimai, matavimo vienetai (ilgio, pločio, svorio, laiko, temperatūros, piniginių vienetų pavadinimai), spalvos ir atspalviai, valstybės ir sostinės, valstybių gyventojų pavadinimai ir tautovardžiai.

Lietuvių–ukrainiečių kalbų žodynas bus skirtas plačiam vartotojų ratui. Jis bus pagrindinis vadovas skaitant įvairių žanrų ir stilių lietuviškus tekstus ir verčiant juos į ukrainiečių kalbą. Taip pat žodynas bus naudingas mokantis lietuvių ir ukrainiečių kalbų.

Pasaulinėje leksikografijoje šiuo metu ryškėja tendencija rengti vadinamuosius aktyvius žodynus, kuriuose pateikiama ne tik semantinė informacija, bet ir žodžių vartoseną, jų „komunikatyvinės charakteristikos“; žodynas pradeda tikrą savo gyvenimą nuo to momento, kai dėmesys imamas kreipti ne tiek į žodžio reikšmę, kiek į jo poveikį (Булыгина, Триполская 2016: 8).

Ukrainiečių–lietuvių kalbų žodyne bus pateikiama ne tik visuotinė (bendratautė) leksika (plg. Jakaitienė 2010: 173). Skaitytojai jame ras ir svarbiausių, plačiausiai paplitusių įvairių sričių terminų. Taip pat jame bus pateikiami ir dažniausiai vartojami frazeologiz-

mai, kurių galima rasti ne tik grožinėje literatūroje, bet ir publicistiniuose bei moksliniuose tekstuose.

Žodyne įvairios kalbos dalys bus pateikiamos atsižvelgiant į vartosenos dažnumą. Čia skaitytojas ras tik pačius populiariausius daiktavardžius, būdvardžius, skaitvardžius, įvardžius, veiksmažodžius,rieveiksmius ir tarnybines bei emocines-ekspresines kalbos dalis (prielinksnius, jungtukus, dalelytes, jaustukus ir ištiktikus). Ne prie kiekvieno būdvardžio bus nurodoma bevardė giminė, ne prie visų veiksmažodžių bus pateikiamos jų sangražinės formos, iliustracijos su pusdalyviais, padalyviais pan. Tikriniai daiktavardžiai (asmenvardžiai, vietovardžiai ir kt.) žodyne nebus pateikiami.

Čia skaitytojai ras tik norminius lietuvių ir ukrainiečių kalbų žodžius ir taisyklingą jų vartoseną. Taigi pagal parenkamos vertimui medžiagos santykį šis žodynas laikytinas atrankiniu (tai daugiausia lemia žodyno vartotojų poreikiai).

Iliustraciniuose pavyzdžiuose bus kirčiuojami visi žodžiai. Kiekvieną antraštinį žodį stengiamasi iliustruoti žodžių junginiu ar trumpu sakiniu. Prie populiariausių terminų pateikiamos vartojimo srities pažymos, pavyzdžiui, anat. – anatomija, chem. – chemija, polit. – politika ir kt. Atitinkama leksika turės stilistines pažymas, pavyzdžiui, euf. – eufemizmas, knyg. – knyginis, menk. – menkinamasis ir kt.

Žodyne atsisakyta lizdinio žodžių pateikimo būdo. Vienne lizde pateikiamas vienas antraštinis žodis: atskirais straipsniais pateikiami priešdėliniai veiksmažodžiai,rieveiksmiai, veiksmažodiniai daiktavardžiai ir t. t. Visi antraštiniai žodžiai pateikiami netrumpinti, y. y. pilnais žodžiais rašomos pagrindinės veiksmažodžių formos, būdvardžių ir daiktavardžių moteriškoji giminė ir pan.

Visiems lietuviškiems žodžiams stengiamasi rasti kuo tikslesnius ukrainietiškus atitikmenis. Vertimo siekiamybė – ekvivalentiškumas (Pažūsis, Maskaliūnienė 2014: 28). Aprašomasis vertimas taikomas tik tais atvejais, kai lietuviškas žodis ukrainiečių kalboje neturi tikslaus ekvivalento, t. y. bekvivalentė leksika.

Žodyne verčiant žodžius pirmiausia stengiamasi išlaikyti denotacines žodžių reikšmes, nes būtent denotacinių reikšmių sistemoje „atsispindi visas ta kalba kalbančių žmonių bendruomenės praktinis patyrimas, o įvairiakalbes bendruomenes supanti tikrovė paprastai daug labiau sutampa negu skiriasi, todėl ir skirtingų kalbų denotacinės reikšmės labiau sutampa negu skiriasi“ (Pažūsis 2014: 16).

Kaip jau anksčiau minėta, stengiamasi kiekvieną antraštinį žodį iliustruoti kirčiuotu žodžių junginiu ar trumpu sakiniu. Tokios iliustracijos parenkamos tikslingai: jos dažnai

padeda aiškiau suprasti verčiamo žodžio turinį, parodo žodžio semantinę arba sintaksinę junglumą, pavojeingus kirčiavimo atžvilgiu atvejus, suteikia vertingos ekstralingvistinės informacijos ir kt. Apie iliustracinių pavyzdžių svarbą žodynuose rašyta daug, jų vertė neabejojama jau seniai. Dar XVIII a. prancūzų rašytojas ir filosofas Volteras teigė, kas „Žodynas be pavyzdžių yra skeletas“. XXI a. leksikografai žodynus suvokia ne kaip pavienių kalbos ženklų rinkinius, o kaip leksikografijos kūrinis, kuriuose pateikti kalbos vienetai visuomet atgamina diskursą (Melnikienė, Jankauskaitė 2012: 81).

Antraštiniai žodžiai pateikiami abėcėlės tvarka. Žodyno straipsnio stuktūra sąlygiškai atrodo taip: pajuodintu šriftu teikiamas kirčiuotas lietuviškas antraštinis žodis, greta jo pilnu žodžiu pateikiamos pagrindinės formos (jei žodis jų turi), nurodoma kirčiuotė (jei žodis ją turi), pajuodintu šriftu pateikiamas žodžio reikšmės numeris (jei žodis turi daugiau nei vieną reikšmę), pateikiamas žodžio vertimas į ukrainiečių kalbą (sukirčiuotas), pateikiama lietuviška kirčiuota antraštinio žodžio iliustracija ir jos vertimas į ukrainiečių kalbą (taip pat sukirčiuotas). Žodyninio straipsnio gale už rombo (◊) ženklo pateikiami kirčiuoti lietuviški frazeologizmai (jei žodis jų turi) ir jų vertimas į ukrainiečių kalbą (sukirčiuotas).

Žodyne skaitytojas daugiausia ras savakilmių¹¹⁶ frazeologizmų: *bóbų vāsara* – бабине літо; *aĩt nósies* – на носі; *ĩgáuti prōto* – набратися розуму; *kĩšti gálvą į kĩlpa* – стромляти голову в зашморг ir kt.

Kiek mažiau žodyne bus iš kitų kalbų pasiskolintų¹¹⁷ frazeologizmų: *Achĩlo kuĩlnas* – ахіллесова п’ята (atėjęs iš graikų mitų); *áukso vidurys* – золота середина (romėnų poeto Horacijaus pasakymas); *baltà várna* – біла ворона (romėnų poeto Juvenalio pasakymas); *gũlbės giesmė* – лебедина пісня (graikų filosofo ir pasakėčių kūrėjo Ezopo pasakymas); *nesántaikos obuolỹs* – яблуко незгоди (atėjęs iš graikų mito) ir kt.

Ne vienam žodyninkui renkant pavyzdžius iliustracijoms kyla klausimas, kam teikti pirmenybę – frazeologizams ar pastoviesiems žodžių junginiams (Melnikienė, Jankauskaitė 2012: 82). Lietuvių–ukrainiečių kalbų žodyne bandoma laikytis aukso vidurio ir skaitytojui pateikti pačių populiariausių frazeologizmų, nes jų žodyno vartotojas niekaip negalėtų susikurti pats, tačiau ne mažiau svarbūs yra ir pastovieji žodžių junginiai, nes jie kasdienėje kalboje yra labiau paplitę.

116 Apie savakilmius frazeologizmus plačiau žr. Jakaitienė 2010: 294–296.

117 Plačiau apie skolintinių frazeologizmų kilmę ir semantiką žr. Jakaitienė 2010: 296–298; Pikčilingis 1975: 362–368.

Kai kurių kalbos dalių pateikimas žodyne (pavyzdžiai)

DAIKTAVARDIS

laikrodis (1) годинник; turiu raškinį (sieninį, smėlio, elektrinį) laikrodį у мене є наручний (настінний, пісочний, електронний) годинник

kaltė (4) провинa; jam teška kaltė провинa падає на нього; večia kaltę kitam звалювати провину на іншого; prisiėmė svėtimą kaltę взяв на себе провину

BŪDVARDIS

šlāpias, šlapià (4) мокрий; šlāpias kėlias мокра дорога; šlāpios raškos мокрі руки; šlapì plaukaĩ мокре волосся tik šlapià vietà liks тільки мокре місце залишиться

māžas, mažà (4) маленький; jam mažos pirštines ему маленькі рукавички; mažà mergaitė маленька дівчинка; rāšo mažōsiomis raĩdėmis пише маленькими літерами; mažėsnis vaĩkas менша дитина; mažiausia rizika найменший ризик

SKAITVARDIS IR ĮVARDIS

dėšimt десять; dėšimt kartų десять разів; dėšimt metų десять років

trėčias, trečią (4) третій; trečią dieną третій день; vaikui tretį metai дитині йде третій рік; trėčias būto nūmeris третій номер квартири

āš. я; āš ir tu я і ти; āš tau duosiu я тобі дам; āš turiu у мене є

kuris, kuri (4) 1. котрий, який; kuri valandà? котра година? kuriaĩs metais? у якому році? 2. будь-який; užeĩk kurią dieną зайти у будь-який день

PRIEVEIKSMIS IR VEIKSMAŽODIS

skaniaĩ смачно; skaniaĩ pavālgė смачно поїли; skaniaĩ juōkiasi сміється від щирого серця

lygiai рівно, порівно, порівну; lygiai taip точно так; lygiai padalinti рівномірно поділити; lygiai šeštą vālandą рівно о шостій

paskėlbtì, paskėlbia, paskėlbė оголошувати, проголошувати, опубліковувати; paskėlbtì internetė опублікувати в інтернеті; paskėlbtì teĩsmo nūosprendį оголосити вирок суду; paskėlbtì kārą оголосити війну

vilióti, viliója, viliójo манити, спокушати; mane viliója teātras мене манить театр; vilióti merginą спокушати дівчину

Išvados

Taigi akivaizdu, kad ateityje toliau plėtojant dvišalius Lietuvos ir Ukrainos tarpvalstybinius ryšius būtina užpildyti didžiulę leksikografinę spragą – parengti pirmąjį lietuvių-ukrainiečių kalbų žodyną, kuris yra labai reikalingas bendradarbiaujat ir plėtojant politi-

nius, ekonominius, istorinius, kultūrinius, mokslinius, švietimo ir kt. ryšius. Pirmiausia šis žodynas būtų ypač reikalingas Ukrainoje gyvenantiems lietuviams (Ukrainos lietuvių bendruomenė vienija apie 7 000 Ukrainoje gyvenančių lietuvių). Be jokios abejonės, toks žodynas labai reikalingas ir Lietuvoje gyvenantiems ukrainiečiams. 2011 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje gyvena daugiau nei 17 000 ukrainiečių tautybės asmenų (apie 90 proc. jų gyvena miestuose – Vilniuje, Klaipėdoje, Kaune, Šiauliuose, Visagine, Jonoje). Ukrainiečiai yra ketvirtoji pagal dydį tautinė mažuma Lietuvoje. Šiuo metu Lietuvoje veikia trylika ukrainiečių visuomeninių organizacijų. Kasmet į Lietuvą dirbti ir gyventi atvyksta nemažai ukrainiečių, jų ir lietuvių komunikacijai žodynas yra būtinas.

Žinoma, berengiant žodyną kai kurie aukščiau aprašyti žodyno struktūros ir leksikografinės medžiagos pateikimo dalykai gali būti tikslinami, o atsakymai į kai kuriuos probleminius klausimus gali išaiškėti tik parengus visą žodyno tekstą, tačiau šiuo metu svarbiausias žodyno rengėjų tikslas yra parengti tokį žodyną, kuriuo naudotis būtų paprasta, patikima ir patogų lietuvių ir ukrainiečių skaitytojams.

Šaltiniai ir literatūra

1. Būga Kazimieras 1961: Rinktiniai raštai. T. 3. Sudarė Zigmas Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. – 1008 p.
2. Bulachovski's Leonidas 1924: Iš aisčių ir slavėnų gramatikos. – *Tauta ir žodis*. Nr. 2, 115–121.
3. BLKŽe– *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, 2013–2019, rengiamas, red. kolegija: Danutė Liutkevičienė (vyr. red.), Gertrūda Naktinienė, Ritutė Petrokienė, Dovilė Svetikienė, Klementina Vosylytė, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga per internetą: <http://bkz.lki.lt/>.
4. DLKŽe – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas: elektroninis variantas. 7-as patais. ir papild. leid. Vyr. red. Stasys Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, elektroninis variantas, 2015 (atnaujinta versija, 2017). Prieiga per internetą: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>.
5. DžŽ – Grumadienė Laima, Žilinskienė Vida. *Dažninis dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Matematikos ir informatikos institutas, 1998. – 474 p.
6. Jakaitienė Evalda 2005: *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. – 323 p.
7. Jakaitienė Evalda 2006: *Žodynų istorijos apybraiža*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. – 138 p.

8. Jakaitienė Evalda 2010: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. – 351 p.
9. Kuzavinis Kazimieras, Savukynas Bronys 2007: *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. 5-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. – 354 p.
10. LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, 1941–2002; elektroninis variantas, red. Kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. Prieiga per internetą: www.lkz.lt.
11. Melnikienė Danguolė 2008: Dvikalbių žodynų tipologija: skirstymo pagal apimtį kriterijai ir jų pagrįstumas. – *Kalbotyra* 58(3), 88–96. Prieiga per internetą: <file:///C:/Users/Dell/Downloads/7585-%23%23default.genres.article%23%23-6265-1-10-20150522.pdf>.
12. Melnikienė Danguolė 2009: *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. – 263 p.
13. Melnikienė Danguolė, Jankauskaitė Monika 2012: Iliustraciniai pavyzdžiai dvikalbiuose žodynuose: kolokacijos. – *Verbum* 79–90. Prieiga per internetą: <http://www.zurnalai.vu.lt/verbum/article/view/4971/3239>.
14. Palionis Jonas 1956: K. Būgos santykiai su rusų kalbininkais. – *Literatūra ir kalba* 1, 114–122.
15. Palionis Jonas, Sabaliauskas Algirdas 1990: *Rytų slavų kalbininkai lituanistikos baruose*. Vilnius: Moksas. – 104 p.
16. Pažūsis Lionginas 2014: *Kalba ir vertimas*. Vilnius: Vilniaus universitetas. – 722 p. Prieiga per internetą: http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/ESFproduktai/2014_Monografija_Vertimas_ir_kalba.pdf
17. Pažūsis Lionginas, Maskaliūnienė Nijolė ir kt. 2014: *Vertimo studijų žodynas*. Vilnius: Vilniaus universitetas. – 209 p. Prieiga per internetą: http://www.vsk.flf.vu.lt/upl/File/knygos/Vertimu_studiju_zodynas.pdf.
18. Pikčilingis Juozas 1975: *Lietuvių kalbos stilistika II*. Vilnius: Moksas. – 376 p.
19. Sabaliauskas Algirdas 1982: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1940–1980*. Vilnius: Moksas. – 766 p.
20. Tolutienė Birutė 1961: Antanas Juška leksikografas. – *Literatūra ir kalba* 5, 87–337.
21. Vaičiūnaitė Kristina 2002: Pradėjo veikti Ukrainos institutas. – *Politologija* 4(28), 168–169. Prieiga internete: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=24373>.
22. Zinkevičius Zigmąs 1992: *Lietuvių kalbos istorija. Bendrinės kalbos iškilimas*. T. 5. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. – 347 p.

23. Zinkevičius Zigmąs 1994: *Lietuvių kalbos istorija. Lietuvių kalba naujaisiais laikais*. T. 6. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. – 394 p.
24. Zubaitienė Vilma 2014: *Lietuvių leksikografija: istorija ir dabartis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. – 243 p. Prieiga per internetą: <file:///C:/Users/Dell/Downloads/Zubaitiene-Lietuviu-leksikografija.pdf>.
25. Булыгина Елена Ю., Трипольская Татьяна А. 2016: Универсальный и активный словарь развитие лексикографической традиции или возвращение к истокам. – *Вестник Новосибирского государственного педагогического университета* 2(30) 7–23. Prieiga internete: <https://cyberleninka.ru/article/n/universalnyy-i-aktivnyy-slovar-razvitie-leksikograficheskoy-traditsii-ili-vozhraschenie-k-istokam/viewer>.
26. Гумецька Лукія Л. 1964: Особові назви литовського походження в українських грамотах XIV–XV вв. – *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ: Наукова думка, Т. 6, 121–131.
27. Дзендзелевский Иосиф А. 1976: Одна украинско-древнепруская лексическая параллель – *Baltistica* 12(2), 168–169.
28. Желєзняк Ірина М. 1998: Балто-слов'янська мовна взаємодія в топонімії Середньої Наддніпрянщини. – *Мовознавство*, № 2/3, 36–46.
29. Івченко Анатолій О. 2007: *Новий орфографічний словник української мови*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. – 712 с.
30. Корольов Ігор Р. 2018: *Національна кооперативна комунікативна поведінка: від когніції до дискурсу*. Київ: ВПЦ «Київський університет». – 519 с.
31. Ларін Борис О. 1961: Відзив О. О. Потебні про рукопис Литовського словника А. та І. Юшкевичів. – *Мовознавство*, Т. 16, 104–106.
32. Непокупний Анатолій П. 1976: *Балто-севернославянские языковые связи*. Киев: Наукова думка. – 228 с.
33. Непокупний Анатолій П. 2001: Балтистика. – *Енциклопедія сучасної України*. Київ: Координаційне бюро енциклопедії сучасної України, Т. 2, 174 – 176.
34. Непокупний Анатолій П. 2003 [Отв. ред.]: *Общая лексика германских и балто-славянских языков*. Киев: Наукова думка. – 360 с.
35. Непокупний Анатолій П., Тараненко Аушра Л. 2003: *З України до Литви: українсько-литовський розмовник. Iš Ukrainos į Lietuvą: ukrainiečių-lietuvių pokalbių knygelė*. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 130 с.

36. Непорожня Надія 1975: *Литовські прислів'я та приказки* (Серія «Мудрість народна», кн. 14). Київ: Дніпро. – 191 с.
37. Пахолок Зинаида А. 2017: Культурологический аспект перевода Антанасом Кришцюкайтисом-Аишбе рассказа Ю. Федьковича «Кто виноват?» – *Literatūra*. № 59(2), 25–47.
38. Петров Віктор П. 1972: *Етногенез слов'ян: джерела, етапи розвитку і проблематика*. Київ: Наукова думка, 1972. – 214 с.
39. Потебня Александр А. 1961: О Литовско-русском словаре гг. Юшкевичей. – *Мовознавство*. Т. 16, 106–109.
40. Радзявічюте Аушра Л. 1989: До питання про назви хвойних дерев і похідних від них утворень в балтійських і слов'янських мовах (*Juniperus communis*). – *Семасіологія і словотвір*. Відп. ред.: Леонід С. Паламарчук. Київ: Наукова думка, 8–11.
41. Скляренко Виталий Г. 1990: Происхождение литовских интонаций. – *Baltistica* 26(1), 39–53.
42. *Словник української мови*: в 11 тт; за ред. Івана К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1971–1980.
43. Шевельов Юрій (Юрій Шерех) В. 2001: *Я – мене – мені... (і довкруги)*. Спогади. У 2 т. Т. 2. *В Європі*. – Харків–Нью-Йорк: Видавництво часопису «Березіль», Видавництво М. П. Коць. – 303 с.
44. Тараненко Аушра Л., Тараненко Олександр О. 2006: *Lietuvių-ukrainiečių pokalbių knygelė: Литовсько-український розмовник*. Луцьк: Місійна книжкова фабрика «Християнське життя». – 92 с.
45. Темчинас Сергеюс, Ніка Оксана 2019: *Литовська мова в діалогах: навчальний посібник*. Київ: Освіта України. – 78 с.
46. *Український тлумачний словник*. Уклад. і голов. Вячеслав Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2016. – 1696 с.
47. *Фразеологічний словник української мови*. У 2-х т. 2-ге вид. Голова редкол. Леонід С. Паламарчук. Київ: Наукова думка, 1999.

Interneto svetainės

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Ukrainos Vyriausybės susitarimas dėl bendradarbiavimo išsimokslinimo, mokslo ir kultūros srityje. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.11175>.
2. Lietuvos Respublikos ir Ukrainos draugystės ir bendradarbiavimo sutartis. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.19805>.

3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Ukrainos Vyriausybės susitarimas dėl Lietuvos ir Ukrainos jaunimo mainų tarybos. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/40cd7310982b11e5a6f4e928c954d72b>.
4. Švietimo mainų paramos fondas. Prieiga per internetą: <https://www.smpf.lt/lt/apie-fonda/apie/>.
5. Ukrainos lietuvių bendruomenė. Prieiga per internetą: <https://litva.org.ua/>.
6. Угода між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про співробітництво в галузі освіти, науки та культури (04.08.1993). Prieiga per internetą: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_049.
7. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Литовською Республікою (08.02.1994). Prieiga per internetą: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_014.
8. Угода між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про Раду обмінів молоддю України та Литви (28.08.2015). Prieiga per internetą: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_090.

The article has been prepared within the scope of the scientific project „Ecolinguistic Modes of Discursive Space of Ukraine in the European Multicultural Continuum“ (registration number 2020.02/0241) with the support of the National Research Foundation of Ukraine

Zinaida Pacholok

(g. 1955) – humanitarinių mokslų (filologija) habilituota daktarė, Tarptautinio atviro universiteto „Ukraina“ Lucko socialinės raidos instituto Informacinės veiklos ir turizmo katedros (Ukraina) profesorė.

Mokslinių interesų sritys: bendroji kalbotyra, kalbos filosofija, kalbų teorija, sociolingvistika, psicholingvistika.

El. paštas: paholok@ukr.net

Zinaida Pacholok (1955) – Doctor habil., Professor at the Department of Information Activities and Tourism, Lutsk Human Development Institute of the University “Ukraine” (Ukraine).

Research interests: general linguistics, lexicography, theory of language, cultural linguistics, psycholinguistics.

paholok@ukr.net

Igoris Koroliovas

(g. 1982) – filologijos mokslų daktaras habil., docentas, Filologijos Instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas, Kijevo Taraso Ševčenkos nacionalinis universitetas (Ukraina).

Mokslinių interesų sritys: bendroji kalbotyra, kalbotyros filosofija, komunikacinė lingvistika, kultūrinė kalbotyra, psicholingvistika.

Igor Korolyov (1982) – Doctor habil., Associate Professor, Senior Researcher at the Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Research interests: general linguistics, lexicography, linguistic communication, cultural linguistics, psycholinguistics.

korolyovigor@gmail.com

Aurelija Gritėnienė

PhD in Philology, Institute of the Lithuanian Language, P. Vileišio str. 5

LT-10308 Vilnius, Senior Researcher at the Research Center of the Standard Language.

Research interests: lexicology, lexicography, semantics, dialectology

aurelija.genelyte@gmail.com

Warszawskie kontakty Radziwiłłów z artystami w XVIII wieku. Transakcje i ich aspekty finansowe

Aistė Paliušytė

Streszczenie

Artykuł ma na celu przybliżenie tematyki związanej z funkcjonowaniem wspólnego rynku litewskich i polskich artystów w okresie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Omawiane są kwestie dotyczące zawierania umów między Radziwiłłami i artystami oraz ich aspekty finansowe. Dokonuje się oceny znaczenia kontaktów Radziwiłłów z warszawskimi artystami w kontekście historii zamówień składanych przez magnatów na dzieła sztuki. Pierwsze znane kontakty Radziwiłłów z artystami stołecznymi zostały nawiązane w drugim i trzecim dziesięcioleciu XVIII wieku za Karola Stanisława Radziwiłła i Anny z Sanguszków Radziwiłłowej. Dzieci i wnukowie tych książąt – Michał Kazimierz, Hieronim Florian i Karol Stanisław – również zatrudniali artystów warszawskich. Radziwiłłowie angażowali do pracy doświadczonych mistrzów, nieraz także artystów królewskich. Zatrudniali ich do realizacji indywidualnych projektów reprezentacyjnych lub do wieloletniej pracy na dworze. Warszawscy rzemieślnicy otrzymywali wysokie wynagrodzenia w porównaniu z pensjami wypłacanymi artystom dworskim. Dokonując wyceny pracy artystów, brano pod uwagę zarówno ich status, jak i jakość artystyczną ich dzieł. Brak danych świadczących o tym, że w innym dużym mieście Rzeczypospolitej Obojga Narodów było tak wielu zatrudnionych malarzy i rzeźbiarzy jak w Warszawie. Radziwiłłowie, sprowadzając artystów ze stolicy i płacąc im wysokie pensje, przyczynili się do rozpowszechnienia dzieł sztuki warszawskich artystów w Wielkim Księstwie Litewskim.

Słowa kluczowe: artyści, Radziwiłłowie, umowy, Warszawa, XVIII wiek.

Wprowadzenie

W XVIII wieku Warszawa była ważnym centrum rynku artystów. Jednym z decydujących czynników wpływających na działalność artystów i odróżniających Warszawę od innych miast Rzeczypospolitej Obojga Narodów, był jej status jako stolicy oraz obecność dworu królewskiego. Wznoszenie budynków i dekorowanie rezydencji na zlecenie władcy wywierało stymulujący wpływ na działalność architektów, budowniczych i artystów różnych dziedzin. Pod rządami Sasów oprócz artystów na stałe zatrudnionych przez władcę, na krótki okres byli angażowani także królewscy artyści z Drezna. Wzrastała liczba wykwalifikowanych cudzoziemców, zwłaszcza z krajów niemieckojęzycznych (Sito, 2010: 163–175). Z obliczeń Jakuba Sity wynika, że w czasach saskich istniało tu ponad 25 mniejszych i większych pracowni rzeźbiarskich (Sito, 2013: 11). Warszawski rynek artystów odgrywał istotną rolę także w drugiej połowie XVIII wieku. Za rządów Stanisława Augusta Poniatowskiego pra-

cowowało tu co najmniej 251 malarzy (Bernatowicz, 2016: 402–417). Warszawa pod względem liczby artystów wyprzedzała wiele innych miast Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Tutaj różni zleceniodawcy, w tym polscy i litewscy magnaci, poszukiwali malarzy, rzeźbiarzy i innych rzemieślników. Mimo że działalność warszawskich artystów została już dość dobrze zbada-
na, jednakże ich rola w historii zamówień rodzinnych Wielkiego Księstwa Litewskiego (dalej –WKL) jeszcze nie została dostatecznie zgłębiona.

Przedmiotem badań niniejszego artykułu są zamówienia składane malarzom i rzeźbiarzom przez najbardziej wpływowych magnatów – Radziwiłłów. Dane o zleceniach wykonywanych przez warszawskich artystów dla Radziwiłłów zostały opublikowane w historii Warszawy, w tekstach poświęconych artystom oraz w informatorach biograficznych artystów, w szczególności w książce *Słownik artystów polskich*. O kontaktach między artystami a zleceniodawcami wspominali autorzy, którzy badali historię Białej Podlaskiej i mecenat Radziwiłłów, np. Euzebiusz Lopaciński (Lopaciński, 1957: 33, 34). Jerzy Kolwalczyk pisał o zleceniu złożonemu Janowi Jerzemu Plerschowi przez Hieronima Floriana, które dotyczyło wykonania modelu pomnika przedstawiającego księcia na koniu, oraz o późniejszych kontaktach z tym artystą (Kowalczyk, 1995: 30–32). Wśród publikacji z ostatnich lat należy wymienić prace Jakuba Sity, w których autor omawia zlecenia Anny z Sanguszków Radziwiłłowej składane królewskiemu rzeźbiarzowi Jeanowi-Josephowi Vinache'owi, a także wspomina o kontaktach z kilkoma innymi miejskimi rzemieślnikami (Sito, 2010: 163–175; Sito, 2014: 205–270). O pozyskiwaniu artystów z Warszawy przez Hieronima Floriana Radziwiłła pisała również autorka niniejszego artykułu (Paliušytė, 2015: 273–277; Paliušytė, 2017: 135–154).

Artykuł ten ma na celu podsumowanie znanych i nowych informacji związanych ze zleceniami składanymi przez Radziwiłłów warszawskim artystom oraz ocenę ich znaczenia dla historii zamówień magnackich. Poruszone kwestie dotyczą społecznej historii sztuki oraz ekonomicznych aspektów pracy artystów. Analizie poddaje się treść transakcji zawieranych w stolicy kraju, warunki, na jakich zatrudniano malarzy i rzeźbiarzy, oraz stosowane formy i kryteria płatności. Rynek artystów warszawskich w XVIII jest charakteryzowany z perspektywy zamówień dzieł sztuki przez Radziwiłłów. Omawiane zagadnienia przyczynią się do lepszego poznania stołecznego środowiska artystycznego, a także wspólnego litewsko-polskiego rynku sztuki funkcjonującego w czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Warszawskie zamówienia składane przez Radziwiłłów w czasach saskich

Warszawa znajdowała się stosunkowo niedaleko, znacznie bliżej niż Wilno, od jednego z najważniejszych dóbr rodowych Radziwiłłów – Białej Podlaskiej. Dwór Radziwiłłów utrzymywał stały kontakt między Białą Podlaską a Warszawą. W stolicy kraju podpisywano umowy z artystami, którzy zatrzymywali się tu czasowo lub pozostawali na dłużej. W pierwszej połowie XVII w. warszawscy artyści byli zatrudniani na wykonywanie jednorazowego zlecenia, przeważnie przy realizacji dużych projektów. Jednym z najwcześniejszych kontaktów dworu Radziwiłłów w XVIII wieku z artystą zamieszkałym w Warszawie był kontakt z Francesco Mayno, włoskim sztukatorem, który w 1717 r. udał się do Białej Podlaskiej, gdzie dekorował dwie nienazwane kaplice (Prószyńska, 1993: 452). Zlecenie na wykonanie reprezentacyjnego nagrobka otrzymał królewski rzeźbiarz Jean-Joseph Vinache, przebywający czasowo w Warszawie (Lopaciński, 1957: 34; Sito, 2014: 212).

Zachowało się niemało informacji o zamówieniach składanych warszawskim artystom przez hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła Rybeńkę. Część tych umów dotyczyła dekorowania rezydencji magnata. Jedną z pierwszych umów hetman zawarł z artystą Matthiasem Klaussem, który według Jakuba Sity mieszkał w Warszawie (Sito, 2013: 10). 29 marca 1744 r. mistrz podpisał umowę z Radziwiłłem w jego rezydencji w Olyce, lecz prace miały być wykonywane w pałacu hetmana w Grodnie (*Lietuvos dailininkų žodynas*, 2005: 153). Przewidziano dekorowanie fasady, za którą należało zapłacić 200 złotych. Ponadto hetman zobowiązał się zapłacić za prace związane z dekoracją wnętrza, za świeczniki czyli ramy lusterek, z których każdy był oceniony na 2 dukaty (według jeszcze obowiązującej taryfy z 1717 r. było to 36 złotych; Żabiński, 1981: 131–138). Ogółem należało zapłacić 576 złotych. Taka kwota była zbliżona do półrocznej pensji najlepiej płatnych artystów Radziwiłłów za czasów saskich (Paliušytė, 2004: 19–20). Należy zauważyć, że czas pracy rzemieślnika nie był określony w umowie. Stosowano dwa rodzaje płatności – za całą wykonaną pracę oraz za jeden obiekt. W obu przypadkach zwracano uwagę na wyniki, nie zaś na czas pracy, który w umowie nie był określony.

Matthias Klauss prawdopodobnie nie był jedynym warszawskim artystą, który pracował dla Radziwiłła poza stolicą. W roku 1749 i 1751 w Wilnie i Kotlewie magnat podpisał umowy o pracę z malarzem Antonio Francesco Mellaną, prawdopodobnie utożsamianym z malarzem o identycznym nazwisku, który w latach pięćdziesiątych XVIII wieku pracował w Warsza-

wie. Mellana miał dekorować wnętrze pałaców wileńskiego i grodzieńskiego za stosunkowo wysoką pensję 90 i 100 dukatów (Prószyńska, 1993: 481–482; *Lietuvos dailininkų žodynas*, 2005: 182).

Za czasów Michała Kazimierza Radziwiłła Rybeńki zatrudniono artystów z Warszawy nie tylko do dekorowania rezydencji. Na przykład wdowa Leona Michała Radziwiłła Anna Ludwika w październiku 1753 r., planując swoje małżeństwo z Radziwiłłem Rybeńką, pozowała nienazwanemu malarzowi królewskiemu, który malował pastelami jej miniaturowy portret. Gotowy wizerunek został wysłany do narzeczonego magnatki (AGAD, AR, dz. 4, nr 612: 71–73, 77).

Artystom warszawskim Radziwiłłowie polecali również nauczanie poddanych. 12 stycznia 1756 r. podpisano umowę ze sztukatorem Johannem Endem. Ten doświadczony i cieszący się wzięciem mistrz specjalizował się w wykonywaniu ornamentów. Zanim został zatrudniony przez Radziwiłła, pracował w Puławach, Białymstoku. Wykonywał dekoracje w kościołach i pałacach w Warszawie. Zrealizował niemało zamówień na zlecenie magnaterii (Prószyńska, 1975: 169–170; Kowecka, 1993: 99; Sito, 2010: 167; Sito, 2013: 12, 314, 315, 333). Z umowy spisanej z Radziwiłłem wynika, że mistrz podjął się doskonale nauczyć Piotra Malewicz, poddanego magnata, rzemiosła sztukatorskiego, „rysowania różnych sztuk francuskich teraźniejszej mody“, to jest kompartymentów, figur i innych rzeczy. Na mocy umowy Ende miał nauczać rzemiosła co najmniej dwa lata. Za tę pracę ustalono roczne wynagrodzenie w wysokości 24 dukatów (432 złotych polskich). Uzgodniono, że mistrz zapewni uczniowi wszystko, czego potrzeba do nauki, lecz o diety (*strawne*) i odzież zadba Radziwiłł (AGAD, AR, dz. 21, E-7: 1).

Umowę tę można porównać z innymi umowami szkoleniowymi zawartymi na dworze księcia. W 1736 r. sztukator Piotr Niziński zobowiązał się do przygotowania ucznia za 800 złotych w ciągu czterech lat, co wynosiło 200 złotych rocznie (*Lietuvos dailininkų žodynas*, 2005: 196). W 1754 r. nieświeski snycerz Antoni Szepetowicz miał nauczać jednego z poddanych Radziwiłła za 50 talarów (400 złotych) (*Lietuvos dailininkų žodynas*, 2005: 251). Z porównania trzech umów szkoleniowych sporządzonych na dworze wynika, że Johann Ende został zatrudniony na najlepszych warunkach. Powinien był otrzymać co najmniej 864 złote, czyli około dwa razy więcej niż Szepetowicz. Podobną sumę – 800 złotych – planowano zapłacić też Nizińskiemu, lecz roczna pensja Endego była prawie dwa razy wyższa.

Część ocalałych umów Michała Kazimierza Radziwiłła Rybeńki związana była z przebudową pałacu w Warszawie w latach 1755–1762. Przy dekorowaniu wnętrza został zatrud-

niony już wspomniany sztukator Johann Ende. W pałacu pracował on na podstawie umowy już w 1755 r. Pod koniec tego roku i na początku 1756 r. otrzymał wynagrodzenie ze skarbca magnata (LVIA, ok. 1280, ap. 1, ur. 2329: 11). 6 lipca 1756 r. Johann Ende podpisał umowę z architektem pałacu Augustynem Roszkowskim. Zobowiązał się do dekorowania narożnego pokoju w pałacu. Uzgodniono, że sztukator wykona pracę na wysokim poziomie („robotą jak najprzedniejszą”) i „w modzie terażniejszego czasu”. W umowie nie był określony zakres pracy oraz czas jej wykonania, jedynie zaznaczano, że wnętrze ma być zdobione stiukami „wszędzie, gdzie będzie potrzeba”. Za pracę należało zapłacić 30 dukatów. Umowa przewidywała również nauczanie sztukatorstwa poddanego Radziwiłła (AGAD, AR, dz. 21, E-7: 3).

5 sierpnia 1756 r. zawarto umowę z innym warszawskim sztukatorem i snycerzem Henrykiem Dietzem, wykwalifikowanym majstrem, który pracował również dla innych magnatów (Prószyńska, 1975: 54; Kowecka, 1993: 98; Sito 2010: 167). Umowę znowu podpisał architekt Augustyn Roszkowski, który kierował przebudową pałacu. Treść tego dokumentu była bardzo podobna do wspomnianej wyżej umowy z Johannem Endem. W jednym z pokoi pałacu Dietz musiał wykonać wysokiej jakości stiuki, ornamenty i napisy „jak najprzedniejszą robotą według mody terażniejszego czasu”, „z najlepszą proporcją i piękną akomodacją”. Znowu uzgodniono sumę 30 dukatów. Umowa również nie określała czasu trwania i zakresu prac: stwierdzało się również, że mistrz będzie musiał nakładać stiuki, „wszędzie, gdzie tylko potrzeba będzie” (AGAD, AR, dz. 21, D-45: 3).

Zgodnie z umowami Johann Ende i Henryk Dietz mieli otrzymać identyczne wynagrodzenie – po 30 dukatów za podobnego rodzaju pracę. W obu przypadkach nie można ustalić związku między wynagrodzeniem za pracę a jej objętością i czasem wykonywania, ponieważ te parametry nie były określone w umowach. Z drugiej strony w dokumentach podkreśla się jakość przyszłych wytworów sztuki, ich walory estetyczne, takie jak odpowiednie proporcje, harmonia form, ładne ornamenty. Z czego wynika, że nie czas pracy, lecz wynik końcowy był podstawą do ustalenia wynagrodzenia. Należy przypuszczać, że w obu wymienionych wypadkach zastosowano strategię oszacowania pracy na podstawie statusu artystów i jakości wykonanej przez nich pracy. Według Philipa Sohma, badacza historii ekonomicznej artystów, w najnowszych czasach takie sposoby oceny oparte na jakości i kryteriach estetycznych były bardziej rozpowszechnione w środowisku elitarnych klientów, chociaż jeszcze dość długo podczas ustalania ceny brano pod uwagę objętość, materiał, liczbę figur oraz inne amacalne i mierzalne rzeczy (Sohm, 2010: 2-3).

Na dworze księcia były stosowane też inne zasady ustalania cen pracy. 19 maja 1758 r. Augustyn Roszkowski podpisał w Warszawie umowę ze snycerzem Johannem Casparem Reüsem. Miał wykonać ramy do trem przeznaczonych do pałacu hetmana WKL w Warszawie (AGAD, AR, Dz. 21, K-62: 1). Mistrz zobowiązał się do wykonania pięciu modnych i ładnie wyrzeźbionych trem nad kominkami i między oknami. Z dokumentu wynika, że ramy mają być rzeźbione delikatnymi ornamentami („tych ram ornament ma być rżnięty w cyratach pięknych, jak mogą być najpiękniejsze w ułożeniu i w robocie mojej“). Za pięć trem mistrz miał otrzymać po 8 dukatów, ogółem – 40. Przypuszczalnie umowa została zrealizowana w przeciągu kilku miesięcy. 15 lipca 1757 r. snycerz otrzymał całe wynagrodzenie przewidziane w umowie za pięć trem (LVIA, f. 1280, ap. 1, nr 2329: 13v). 15 lipca 1758 r. w Warszawie podpisana została umowa na wykonanie nowych trem. Tym razem umówiono się wykonać 7 trem do pokojów paradnych. Na mocy tej umowy rzemieślnik musiał wykonać trema – jedno od drugiego ładniejsze. W umowie zaznaczono, że pracę należało wykonać jak najprędzej (AGAD, AR, dz. 21, K-62: 2).

W umowie zawartej z Johannem Casparem Reüsem, podobnie jak w wyżej wymienionym zleceniu dla Matthiasa Klaussa, ustalono cenę jednostkową, tak często płacono za dużą liczbę podobnych wytworów. Na przykład w 1745 r. snycerzowi Matysowi musiano zapłacić za świeczniki po 3 dukaty (AGAD, AR, dz. 29, nr 5: 68). W 1747 r. rytownikowi na miedzi za każdą rytowaną płytkę płacono po półtora dukata (AGAD, AR, dz. 29, nr 5: 725). Z warszawianinem Johannem Casparem Reüsem ustalono wyższą cenę za wytwory niż płacono za przedmioty w tych wskazanych przypadkach.

Można przypuszczać, że wyżej wymienione umowy były finansowo korzystne dla warszawskich mistrzów. Co prawda rzeźbiarze zatrudnieni na takich warunkach nie otrzymywali ordynarii ani innych należności, które oprócz gotówki otrzymywali zatrudnieni na długi czas mistrzowie dworscy. Jednak artyści zatrudnieni do realizacji krótkoterminowych projektów nie mieli stałych zobowiązań wobec dworu i mogli jednocześnie mieć kilka zamówień. Ponadto zawierali po kilka umów również z samym Radziwiłłem. Na przykład Johann Ende w 1756 roku podpisał przynajmniej dwie umowy, wartość prac wyniosła łącznie 54 dukaty. W tym samym roku wypłacono mu jeszcze 8 dukatów na podstawie innej umowy, której data podpisania nie jest podana (LVIA, f. 1280. Ap. 1, b. 2329: 11). Henryk Dietz podpisał także kilka umów. Oprócz wspomnianej już umowy o dekorowaniu pokoju, w 1758 r. otrzymał należność za trzy trema – po 8 dukatów za każde, ogółem 24 dukaty, i jeszcze za jedno

tremo – 5 dukatów (LVIA, f. 1280, ap. 1, nr 2329: 13v). 25 września 1758 r. za trema w pokoju na górnym piętrze według kontraktu otrzymał 20 dukatów (LVIA, f. 1280, ap. 1, nr 2329: 71).

Wysokość płac otrzymywanych przez wspomnianych warszawskich rzeźbiarzy można ocenić, porównując je z płacami artystów dworskich. W takim przypadku należy brać pod uwagę czas wykonywania pracy. Johann Ende ukończył dekorowanie pokoju narożnego prawdopodobnie w ciągu kilku miesięcy, do 14 września 1756 r., kiedy otrzymał należnych mu 30 dukatów na podstawie umowy (LVIA, f. 1280, ap. 1, nr 2329: 11). Przypuszczalnie Henryk Dietz ukończył zlecone prace w ciągu miesiąca, wtedy również dostał pieniądze za pracę określoną w umowie (AGAD, AR, dz. 21, D-45: 3; LVIA, f. 1280, ap. 1, nr 2329: 11). Jeśli Dietz faktycznie zarobił w ciągu miesiąca 30 dukatów (540 złotych), to takie zamówienie można uznać za opłacalne: kwota, którą otrzymał, była znacznie wyższa niż regularne miesięczne wynagrodzenie dworskich artystów Radziwiłłów. Praca Johanna Caspara Reüsa prawdopodobnie została ukończona w ciągu dwóch miesięcy, więc miesięczny zysk był również wysoki – 20 dukatów lub 360 złotych (LVIA, f. 1280, ap. 1, nr 2329: 13v). W czasach saskich pensje artystów, którzy mieli długoterminowe zatrudnienie na dworze Radziwiłłów, oraz miesięczna kwota były często dziesiątki razy niższe (Paliušytė, 2004: 19 20). Płace warszawskich sztukatorów i snycerzy można również porównać z wynagrodzeniami otrzymywanymi przez mistrza z Żółkwi – Aleksandra Kulawskiego. W 1752 r. temu snycerzowi należało zapłacić 20 dukatów prawdopodobnie za dekorowanie pokoju w rezydencji w Żółkwi (Prószyńska, 1986: 349; AGAD, AR, dz. 29, nr 7: 63). Zatem w czasach saskich w kontekście zamówień Radziwiłłów i samego Michała Kazimierza rzeźbiarzom warszawskim wypłacano wysokie kwoty, co było niewątpliwie związane z reprezentatywnym charakterem ich pracy, doświadczeniem artystów i ich renomą.

Oprócz wymienionych wyżej Henryka Dietza, Johanna Endego i Johanna Caspara Reüsa, w źródłach dworskich wzmiankuje się o snycerzu Johannie Kaccu, który również został opłacony ze skarbca magnata za wykonane trema podczas rekonstrukcji pałacu w Warszawie (AGAD, AR, dz. 18, nr 432: 400). Podpisano także umowę z malarzem warszawskim, który w 1756 r. pozłacał mały gabinet, a w 1758 r. dekorował inne pokoje pałacu, malował sklepienia (LVIA, f. 1280, ap. 1, nr 2329: 71v). Tak więc większość wymienionych warszawskich artystów pracowała dla Radziwiłła w ciągu kilka lat. Poza już wspomnianym anonimowym malarzem, długo kontakty z dworem księcia utrzymywał Henryk Dietz, bo aż do roku 1758. W tym roku ze skarbca dworskiego zapłacono mu 24 dukaty za trzy trema. One były przeznaczone do „niższych pokojów” i musiały być umieszczone nad kominkiem (AGAD, AR, dz.

21, D-45: 1). Johann Ende pracował dla Radziwiłła co najmniej do 1758 roku, kiedy także wykonywał trema, za które zapłacono mu 100 tynfów (LVIA, ok. 1280, ap. 1, nr 2329: 71). Jeden z wymienionych wcześniej snycerzy prawdopodobnie również wykonywał stoły, za które otrzymał 14 dukatów (252 złotych) na podstawie umowy (AGAD, AR, dz. 18, nr 432: 410–411).

Prace zdobnicze w pałacu warszawskim wykonywali także artyści z dworu Rybeńki, wysłani do miasta z posiadłości rodowych Radziwiłłów. Na przykład w 1759 r. Kazimierz Lutnicki prawdopodobnie malował pokoje paradne rezydencji (AGAD, AR, dz. 5, nr 5804: 31). W latach 1759–1760 w pałacu warszawskim pracował pochodzący z Żółkwi malarz Michał Skrzycki z uczniami (*Lietuvos dailininkų žodynas*, 2005: 240; AGAD, AR, dz. 5, nr 5804: 2, 28; dz. 29, nr 9; LVIA, f. 1280, ap. 1, nr 2329: 48). W 1758 r. malarz ten dekorował pokój. W tym samym czasie w Warszawie mogło pracować też więcej malarzy dworskich, przynajmniej trzech (LVIA, f. 1280, ap. 1, b. 2329, l. 71v, 72). W latach 1755–1758 prace dekoracyjne w pałacu wykonywali również sztukatorzy dworscy.

Różnice statusu artystów warszawskich i dworskich ujawniają się przy porównaniu ich form wynagrodzeń. Mistrzowie dworscy otrzymywali wynagrodzenie za czas pracy, płacono im tygodniowe diety (*strawne*), dawano pieniądze na odzież, leczenie i materiały do pracy. Prawdopodobnie mieli oni również bezpłatne zakwaterowanie (AGAD, AR, dz. 18, nr 432: 397; LVIA, f. 1280, ap. 1, nr 2329: 72). Warszawscy artyści otrzymywali wynagrodzenie na warunkach kontraktowych za wykonane przedmioty i stworzone kompozycje. Widoczne są różnice dotyczące wysokości gotówki przeznaczonej dla obu grup artystów. Na przykład sztukatorowi Janowi, zapewne majstrowi dworskiemu, w latach 1755–1758 wypłacano diety po 8 złotych tygodniowo (LVIA, f. 1280, ap. 1, nr 2329: 45–47v). Zatem wysokość rocznej kwoty wynosiłaby około 400 złotych, czyli mniej niż artyści warszawscy otrzymywali za kilka miesięcy. Także stosunkowo niewiele pieniędzy przeznaczano na wyżywienie dla malarza Michała, prawdopodobnie Skrzyckiego. W 1759 roku on oraz jego dwaj uczniowie otrzymywali 18 złotych tygodniowo (LVIA, f. 1280, ap. 1, nr 2329: 48).

Porównanie ocalałych danych, dotyczących wydatków ze skarbca dworskiego podczas dekorowania pałacu w Warszawie, pozwala wnioskować, że za wykonywane prace dekoratorskie w tej rezydencji największe sumy pieniężne otrzymywali artyści stołeczni. Warszawski sztukator, prawdopodobnie Johann Ende, za lata 1755–1756 otrzymał 1638 złotych. Snycerzom (przypuszczalnie Henrykowi Dietzowi, Johannowi Casparowi Reüsowi czy Johannowi Kaccowi) za trema oraz inne rzeczy zapłacono 2723 złote (AGAD, AR, dz. 18, nr 432: 398). Warszawski malarz w roku 1756 i 1758 otrzymał łącznie nie mniej niż 1067 złotych (LVIA, f.

1280, ap. 1, nr 2329: 71v). Jednak mistrzowie nie zawsze na czas otrzymywali przeznaczone dla nich pieniądze. Oprócz wypłaconych kwot, w latach 1755–1759 są wzmianki także o następujących długach dworu Radziwiłła: zadłużenie wobec rzeźbiarza Henryka Dietza wynosiło 360 złotych za pięć trem, wobec Johanna Kacca – 298 złotych i 28 groszy za trzy trema oraz wobec Johanna Caspara Reüsa – 432 złote za trzy trema po 8 dukatów każde (AGAD, AR 18, nr 432: 400). 18 maja 1759 r. wzmiankuje się także o długu wobec Dietza – o należnych mu 37 dukatów na podstawie umowy (NGAB, f. 694, vop. 3, nr 17: 147v; AGAD, AR, dz. 29, nr 9). W Rzeczypospolitej Obojga Narodów na dworach magnackich często dochodziło do opóźnienia wypłaty wynagrodzenia rzemieślnikom za ich pracę. Wiąże się z brakiem gotówki na dworach magnackich (Kowecka, 1993: 64; Jezierski, 2003: 80)

Nie tylko Michał Kazimierz Radziwiłł Rybeńko kupował w Warszawie drogie usługi mistrzów. Stolica była ważnym ośrodkiem pozyskiwania artystów także przez jego brata Hieronima Floriana Radziwiłła. W Warszawie swoje umiejętności doskonalił, co prawda niezbyt pomyślnie, malarz tego księcia Jan Tyszkiewicz (Balaišytė, 2014: 265). Radziwiłł nawiązał też kontakt z królewskim rzeźbiarzem Johannem Georgesem Plerschem i wyznaczył mu wysokie wynagrodzenie za model pomnika (Kowalczyk, 1995: 32). W 1758 r. podjęto próbę sprowadzenia na dwór do długoterminowej pracy Josepha Christopha Wernera, malarza królewskiego, który domagał się wysokiego wynagrodzenia (Paliušytė, 2015: 284). Listy urzędników Radziwiłła wysyłane z Warszawy świadczą o wysokich kosztach pracy warszawskich artystów. Zostają także określone kryteria oceniania ich pracy: na dworze przyjęto zasadę, że płaca powinna być adekwatna do umiejętności majstra (Paliušytė, 2015: 283–284).

Wysokie koszty pracy warszawskich artystów podawane w źródłach Radziwiłłów nie były tak naprawdę przypadkowe. O wysokich cenach prac różnych rzemieślników wzmiankuje się także w źródłach innych magnatów Rzeczypospolitej Obojga Narodów, na przykład Jana Klemensa Branickiego czy Elżbiety Sieniawskiej (Kowecka, 1993, 60, 104; Sito, 2013: 162–163; Nesterow, 2016: 123). Podczas negocjacji w sprawie pracy artyści mogli żądać wysokiego wynagrodzenia, biorąc pod uwagę możliwość przeznaczenia przez zleceniodawców dużych kwot na reprezentacyjne projekty. Ważną rolę odgrywała także reputacja artysty i zapotrzebowanie na jego prace. Pomimo braku w okresie saskim gruntownych badań dotyczących płac warszawskich artystów, ich wysokości i zróżnicowania, można jednak wnioskować, że mogły one być wyższe od wynagrodzeń wypłacanych artystom w niektórych innych dużych miastach Rzeczypospolitej Obojga Narodów: w stolicy część wysoko kwalifikowanych specjalistów zarabiała prawie dwa razy więcej niż w innych miastach, takich jak Kraków czy

Lwów (Allen, 2001: 416). Tak czy owak w Warszawie byli wysoko opłacani specjaliści, z ich usług chciało skorzystać wielu państwowych możnowładzów, w tym też Radziwiłłowie.

Podsumowując kwestie związane z zamówieniami składanymi przez Radziwiłłów w okresie saskim, można stwierdzić, że warszawscy artyści przeważnie byli zatrudniani do realizacji jednorazowych projektów reprezentacyjnych. Dla Radziwiłłów pracowali artyści królewscy i inni doświadczeni mistrzowie. Zwłaszcza dużo warszawskich artystów, malarzy, sztukatorów i snycerzy, w końcu szóstego dziesięciolecia XVIII wieku zatrudniał Michał Kazimierz Radziwiłł Rybeńko podczas przebudowy rezydencji w stolicy. W tym czasie niektórzy miejscy artyści wykonywali prace na kilku obiektach na podstawie zawartych umów i utrzymywali kontakty z dworem Radziwiłła w ciągu kilku lat. W czasach saskich warszawscy mistrzowie byli najlepiej opłacanymi artystów pracującymi dla książąt.

Zamówienia na dzieła sztuki składane przez Radziwiłłów za rządów Stanisława Augusta Poniatowskiego

Warszawa pozostała ważnym ośrodkiem pozyskiwania artystów przez Radziwiłłów również w drugiej połowie XVII wieku. W przeciwieństwie do wcześniejszego okresu za czasów tego księcia zawierano długoterminowe umowy z warszawskimi artystami, którzy osiedlali się w rodowych dobrach magnatów. W stosunku do nich używano innego sposobu płatności – oprócz gotówki należała się im ordynaria. Co prawda, nie zawsze jednak można stwierdzić, czy umowa została zawarta ze stałymi mieszkańcami Warszawy czy też z mistrzami przebywającymi tu czasowo. Na przykład w Warszawie spisano umowę ze sycerzem Walentym Charytańskim, który pochodził z rodziny stolarskiej z Puław i przez pewien czas pracował w Kazimierzu. 17 listopada 1778 r. w Warszawie zawarł on z Radziwiłłem roczny kontrakt, zobowiązując się uczyć dwóch jego uczniów (*Lietuvos dailininkų žodynas*, 2005: 84). Umowa została odnowiona przez snycerza 16 października 1780 r. W tym czasie znowu podjął się pracy na dworze i wyszkolenia dwóch uczniów. Charytańskiemu wyznaczono roczną pensję w wysokości 1080 złotych, z miesięcznym wynagrodzeniem sięgającym 90 złotych. Ponadto przewidziano ordynarię: dawano żyto, grykę, groch, pszenicę, piwo, masło, sól i jednego tucznika. Snycerz miał zapewnione bezpłatne zakwaterowanie, a także otrzymywał świece i drewno opałowe. Uczniowie Charytańskiego mieli zagwarantowane wyżywienie albo diety (AGAD, AR, Dz. 29, nr 15: 96). Snycerz zatrudniony na dworze Karola Stanisława Radziwiłła pracował tu przez kilkanaście lat. Prawdopodobnie kontynuował swoją działalność także na dworze Dominika Radziwiłła (*Lietuvos dailininkų žodynas*, 2005: 84).

W Warszawie pozyskano jeszcze dwóch artystów, którym przewidziano wyższe wynagrodzenie niż w przypadku Walentego Charytańskiego. 5 listopada 1780 r. w Warszawie podpisano umowę z malarzem Albertem Mortelmansem. Uzgodniono pensję w wysokości 180 dukatów rocznie, z czego miesięcznie będzie otrzymywał 15 dukatów. Poza tym zapewniono malarzowi pokój, świece i drewno opałowe. W umowie przewidziano, że do rozcierania farby będzie wyznaczony dworski człowiek, któremu zostanie przyznane wyżywienie lub diety. Ponadto Mortelmans będzie zaopatrzony w farby. Malarz miał być sprowadzony z Warszawy na pieniądze pochodzące ze skarbcza, natomiast kiedy będzie opuszczał posiadłość magnata, zostanie wyłaconą mu należność w wysokości 15 dukatów, niepotrącona z pensji. Do obowiązków artysty należało malowanie wszelkiego rodzaju akcesoriów do dekoracji teatralnych, wszelkiego rodzaju oper, komedii i baletów. Natomiast w wolnym czasie „bez żadnej wymówki” musiał wykonywać wszystkie inne zadania powierzone mu przez Radziwiłła (Prószyńska, 1993: 649; *Lietuvos dailininkų žodynas*, 2005: 190; AGAD, AR, dz. 29, nr 15: 98). W 1786 r. Albert Mortelmans wykonywał prace dekoracyjne również dla Macieja Radziwiłła, syna Leona i Anny Ludwiki z Mycielskich (AGAD, AR, dz. 4, nr 343: 73, 74). W źródłach dworskich Radziwiłłów o malarzu wzmiankuje się do roku 1791.

5 listopada 1780 r. w Warszawie był zawerbowany malarz i lakiernik Jan Fałęcki, który, podobnie jak Albert Mortelmans, otrzymywał roczne wynagrodzenie w wysokości 180 dukatów, z czego 15 dukatów wypłacano mu miesięcznie. Miał zapewnione bezpłatne zakwaterowanie. W tej samej umowie Jan Fałęcki zobowiązał się od podstaw nauczyć sztuki lakierowania, rysowania i malowania dwóch dworskich poddanych. Uczniowie ci mieli zapewnione wyżywienie i diety z pieniędzy pochodzących ze skarbcza magnata. Poza tym majster zobowiązał się do wykonywania wszystkich innych wyznaczonych mu prac na dworze (AGAD, AR, dz. 11, nr 173: 132). 27 czerwca 1784 r. w Nieświeżu Fałęcki odnowił umowę, zgodnie z którą jego miesięczne wynagrodzenie wzrosło do 24 dukatów. Malarz pracował dla Radziwiłła przynajmniej do 1790 r. (*Lietuvos dailininkų žodynas*, 2005: 104).

1 lipca 1784 r. Karol Stanisław zawarł w Nieświeżu umowę także z przedstawicielem rodu Smuglewiczów, który prawdopodobnie mieszkał w Warszawie. Wyzначył mu miesięczne wynagrodzenie w wysokości 9 dukatów, zobowiązał go do wykonywania różnych prac malarskich i nauczania uczniów (AGAD, AR, dz. 29, nr 16: 101-102).

Wynagrodzenie artystów sprowadzanych z Warszawy można porównać z płacami innych specjalistów zatrudnionych na dworze. W latach 1780–1782 płacono im od 4 do 15 dukatów miesięcznie. Dwóm warszawskim malarzom ustalono najwyższe miesięczne wy-

nagrodzenie. Było ono, na przykład, wyższe od wynagrodzenia większości dworskich muzykantów (AGAD, AR, dz. 11, nr 173: 134–136, 142–143, 145–148; dz. 29, nr 15: 42, 97, 100, 102, 104, 105). Roczna pensja warszawskich artystów była również wyższa od pensji wypłacanych artystom przez poprzednie pokolenia Radziwiłłów. Prawdopodobnie wpływ to na miał intensywny wzrost cen w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w II połowie XVIII wieku (Siegel, 1936: 95–96).

W celu dokonania dokładniejszej oceny pensji wypłacanych dla artystów przez Radziwiłła można porównać je z wynagrodzeniem, które otrzymywali malarze zatrudnieni w Warszawie. Aleksandra Bernatowicz, zajmująca się badaniem płac malarzy w czasach Stanisława Augusta Poniatowskiego, stwierdziła, że ich miesięczne pobory wynosiły od 2 do 48 dukatów. Kwota 15 dukatów płacona przez Radziwiłła była zbliżona do średniej pensji majstrów królewskich, która według Bernatowicz wahała się od 16 do 22 dukatów miesięcznie (Bernatowicz, 2016: 188).

Zatem z umów zawieranych przez Karola Stanisława Radziwiłła w Warszawie wynika, że stosunko często zatrudniano artystów na długoterminowych warunkach. Nie ma dowodów na to, że artyści byli wysyłani na pobieranie nauki do Warszawy jak w przypadku dworów Michała Kazimierza Radziwiłła Rybeński lub Hieronima Floriana Radziwiłła. Mistrzowie zaangażowani do wykonywania długoterminowych prac byli zatrudniani w rodzinnej rezydencji Radziwiłłów w Nieświeżu. Niektórzy z artystów sprowadzonych z Warszawy pracowali na dworze Radziwiłła około dziesięciu i więcej lat. W odniesieniu do warszawskich majstrów, podobnie jak i w przypadku innych dworskich artystów, stosowano różne formy płatności – oprócz gotówki należała się im ordynaria. Wysokość wynagrodzenia nie wszystkich mistrzów była identyczna, jednak niektórzy z nich byli najlepiej opłacanymi specjalistami na dworze. Ich wynagrodzenie dorównywało w przybliżeniu średniej pensji malarzy królewskich.

Wnioski

Reasumując, można stwierdzić, że w ciągu całego XVIII wieku Warszawa była ważnym centrum rekrutowania artystów przez Radziwiłłów. Nie ma dowodów na to, że w innym mieście Rzeczypospolitej Obojga Narodów zawarto więcej umów z artystami. Warszawscy malarze i rzeźbiarze wykonywali ważne, reprezentatywne zamówienia dla Radziwiłłów. Magnaci zatrudniali artystów do nauczania swoich poddanych, do wykonywania jednorazowych projektów i do długoterminowej pracy. Większość ostatnich umów była podpisana

w II połowie XVIII wieku za czasów Karola Stanisława Radziwiłła. Zarówno za panowania Sasów, jak i Stanisława Augusta mistrzowie sprowadzani z Warszawy przez Radziwiłłów otrzymywali stosunkowo wysokie pensje, które świadczą o uprzywilejowanym statusie tych majstrów na książęcym dworze. Radziwiłłowie zatrudniali wielu doświadczonych mistrzów na szczególnie korzystnych dla nich warunkach, przyczyniając się w ten sposób do rozpowszechniania dzieł artystów stołecznych zarówno w mieście, jak i poza jego granicami.

Dane dotyczące zamówień składanych przez Radziwiłłów w Warszawie są ważne w badaniach dotyczących oceny dzieł sztuki w społeczeństwie WKL. Zarówno umowy zawierane przez Radziwiłłów, jak i inne źródła ukazują kryteria, którymi się kierowano przy ustalaniu opłaty za pracę artysty. W dotychczasowej historiografii, uogólniając dane dotyczące wyceny dzieł, stwierdzano, że w XVIII wieku w społeczeństwie WKL jednym z najważniejszych kryteriów stosowanych podczas oceny był czas pracy (Balaišytė, 2015: 347–348). Badania nad zamówieniami składanymi przez Radziwiłłów w Warszawie pokazują, że to kryterium mogło być całkowicie pomijane. W jednorazowych umowach zawieranych w stolicy wcale nie był określany czasu oraz zakres pracy artysty, ale dość dużą wagę przywiązywano do określenia oczekiwań estetycznych zleceniodawcy. Właśnie one łącznie ze statusem autora i zleceniodawcy, były prawdopodobnie najważniejszymi czynnikami decydującymi o kosztach pracy. Toteż przeprowadzone badania mogą być bodźcem do dalszych rozważań o zmianie kryteriów cenowych dzieł sztuki w WKL, o zróżnicowaniu w zależności od uczestników rynku i jego lokalizacji.

Tłum. z litewskiego Barbara Dwilewicz

Skróty

AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne)

NGAB – Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku)

Bibliografia

1. Allen Robert C. The Great Divergence in European Wages and Prices from the Middle Ages to the First World War, *Explorations in Economic History*, 38 (2001): 411–447.

2. Balaišytė, Lina. Dailė ir komercija: apie XVIII a. dailininko darbą ir užmokesčius, XVIII amžiaus studijos. 2: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Valstybė. Kultūra. Edukacija, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015: 341–354.
3. Balaišytė Lina. XVIII a. dvaro tapytojų laišškai: apie dailininko savimonę ir statusą, *Senoji Lietuvos literatūra*, 37 (2014): 257–275.
4. Bernatowicz, Aleksandra. Ende (Endy, Hende, Hendy) Johann (Joachim), *Allgemeines Künstlerlexicon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Bd. 33, München, Leipzig: Saur, 2002: 525.
5. Bernatowicz, Aleksandra. *Malarze w Warszawie czasów Stanisława Augusta: status – aspiracje twórczość*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016.
6. Jezierski, Andrzej. *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa: Key Tex, 2003.
7. Kowalczyk, Jerzy. Hieronima Floriana Radziwiłła stosunek do sztuki i artystów, *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, red. Jerzy Kowalczyk, Warszawa: Instytut Kultury, 1995: 27–42.
8. Kowecka, Elżbieta. Dwór „najrzędniejszego w Polsce magnata”, Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 1993.
9. *Lietuvos dailininkų žodynas*, I tomas: XVI–XVIII a., sudarytoja Aistė Paliušytė, Vilnius: Lietuvos kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.
10. Łopaciński, Euzebiusz. Zamek w Białej Podlaskiej. Materiały archiwalne, *Biuletyn Historii Sztuki*, 1 (1957): 27–47.
11. Nesterow, Rafael. *Pro domo et nomine suo. Fundacje i inicjatywy artystyczne Adama Mikołaja i Elżbiety Sieniawskich*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016.
12. Paliušytė, Aistė. Dailininkų mobilumas XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Jeronimo Florijono Radvilos dvaro pavyzdys, *Menotyra*, 4 (2015): 273–277.
13. Paliušytė, Aistė. Środowisko artystyczne w Białej Podlaskiej pod rządami Hieronima Floriana Radziwiłła: malarze i rzeźbiarze, *Rocznik Lituanistyczny*, 3 (2017): 135–154.
14. Paliušytė, Aistė. Tapytojų verslas XVIII a. Palenkės Bialoje, *Menotyra*, 2 (2004): 14–23.
15. Prószyńska, Zuzanna. Dietz (Dyet, Tyc) Henryk, *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 2, Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975: 54.
16. Prószyńska, Zuzanna. Ende (Endy, Hende, Hendy) Johann, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 2, Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975: 169–170.

17. Prószyńska, Zuzanna. Kulawski Aleksander, *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 4, Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986: 452.
18. Prószyńska, Zuzanna. Mayno (Maino, Majno) Francesco, *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 5, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1993: 452.
19. Prószyńska, Zuzanna. Mortelmans Albert, *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 5, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1993: 649.
20. Siegel, Stanisław. *Ceny w Warszawie w latach 1701–1815*, Lwów: Kasa im. J. Mianowskiego, 1936.
21. Sito, Jakub. “Od czasów Augustów liczba niemieckich artystów i rzemieślników w Warszawie wzrosła...”. O roli nacji niemieckiej w przedsięwzięciach budowlano-artystycznych Warszawy okresu saskiego, *Kultura artystyczna Warszawy XVII–XXI w.*, red. Zbigniew Michalczyk, Andziej Pieńkos i Michał Wardzyński, Warszawa: Neriton, 2010: 163–175.
22. Sito, Jakub. Sculptors from the Court Circles of Augustus II the Strong and Augustus II, Kings of Poland and Electors of Saxony, In: *Poland and Artistic Culture of Western Europe. 14th–20th century*. Eds. Barbara Przybyszewska-Jarmińska, Lech Sokół, Frankfurt am Main: Peter Lanf GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2014: 205–270.
23. Sito, Jakub. *Wielkie warsztaty rzeźbiarskie Warszawy doby saskiej. Modele kariery – formacja artystyczna – organizacja produkcji*, Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2013.
24. Sohm, Philip. Introduction, *Painting for Profit: The Economic Lives of Seventeenth-century Italian Painters*, Eds. Richard E. Spear and Philip Sohm, New Haven and London: Yale University Press, 2010: 1–31.
25. Żabiński, Zbigniew. *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981.

Aistė Paliušytė

Doktor nauk humanistycznych. Zatrudniona na stanowisku starszego pracownika naukowego w Instytucie Badań Kultury Litwy (Saltoniškių 58, Vilnius). Zajmuje się badaniem sztuki Wielkiego Księstwa Litewskiego, mecenatu artystycznego i społecznej historii artystów.

Code of national judicial system: judicial control for judgements

Tadas Valančius

Abstract

The principle of independence of the judicial system was developed in the 19th century in the Western European legal tradition and gave rise to the creation of a specific internal judicial control based judicial control mechanism for judgements, which we find today in the doctrine of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It is telling that as the Lithuania was strengthening the sustainability of its statehood with national legal institutes in the 1990s, this specific mechanism that evolved in the First Republic (1918-1940) was considered to be exemplary as the judiciary itself. And recently, when dealing with the problems of the length of the proceedings, the workload of courts, the efficiency of work, and the rights of citizens and humans, its functioning is surprising and is still being returned to. Despite the complicated historical circumstances of the early 20th century, when Lithuania was forming the state, the legal system created in it was already applying and applies today solutions that remain relevant.

Key words: judicial system, the history of the courts, judicial control for judgements.

Introduction

The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter - the Convention), adopted half a century ago, established for the first time at international level the right of a person to a fair hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal (Part 1 of Article 6). This provision also resulted in another right, recognised and protected by the Convention, in the doctrine of the European Court of Human Rights (hereinafter - the ECHR) (‘*Delcourt v. Belgium*’ 1970/No.2689/65) - to seek justice for every person in a higher court. Thus, in the long term, the States, which have ratified the Convention, have a general obligation (‘Recommendation of the Committee of Ministers’: 1995/No.R(95)5) to establish an effective system of judicial control of court decisions in the interaction of national judicial instances, guaranteeing the individual’s right to a decision by an independent and impartial tribunal.

However, at a time when fundamental human rights and freedoms in Europe were being protected in accordance with the provisions of the Convention and judicial control of court decisions had become linked to individual rights, the staged implementation of USSR legislation was carried out in Lithuania through the brutal force. As the State, which liberat-

ed itself from this oppression in 1990, started to restore its national judicial system, a model of judicial organisation that has evolved during the evolution of statehood of 1918-1940 was deemed to be exemplary (Ambrasaitė 2004: 44). Contemporaries and scholars characterized it as advanced (Kūris 1995, 2) and having a very high sense of justice (Maksimaitis et al 2011: 47). In retrospect, such epithets could not have been earned by the system without its independence. A fundamental principle that governs the development of a specific system of internal judicial control of court decisions. Thus, the aim of this paper is to identify the authenticity of the mechanism of judicial control for judgements in the national identity of the legal system, based on the doctrine conceived by contemporaries and legal scholars, as well as archive sources and legislation. This work also covers the circumstances that determined the formation of the mechanism of judicial control for judgements and influence on the system of justice.

From 1918 to 1940 the composition of the national judicial system has been researched in legal doctrine more sporadically than in a conceptual manner. The works of M. Maksimaitis, L. Griškevič, and A. Vilbikas are distinguished in this field of research. The subject under discussion can also benefit from the legacy of the scholars of that time, especially V. Mačys and P. Leonas, who not only rated, but also significantly contributed to the formation of the judicial system and its processes. When analysing the system of control for judicial decisions from the theoretical point of view, the research of V. Nekrošius and G. Ambrasaitė should be mentioned, while the collective monograph of R. Ažubalytė, *et al.* tried to study its development (including during the period discussed) in the context of other research.

The research utilizes a combination of teleological, document analysis, historical comparative, induction, and deductive methods. By utilising these methods a large-scale study of the legislation passed in 1918-1940 and after 1990 was carried out, and a consistent analysis of doctrine, formed by judicial authorities and scholars, relevant to the topic of the research carried out as well. This experience provides an opportunity to summarize the origins and influence on the judicial development of one of the essential elements of the national judicial system - the control of judicial decisions.

The control of court decisions as a condition of justice

The element of control of judicial decisions in the legal tradition of Western Europe evolved in the 19th century, along with the principle of the independence of the judiciary from the executive branch. It is based on an internal judicial control system whose effective-

ness is linked to resistance to intervention by other branches of government. Legal doctrine defines the essence of the control of judicial decisions as the ability to reopen and/or repeat a the hearing of a dispute by a higher court in the presence of other judges in order to obtain a fair and impartial decision. (Nekrošius 1996: 19)

In the continental law countries, judicial control system of two stages, which is deemed classic, crystallized at that time. Its first instance is appellate review (during 1918-1940 its Lithuanian version was correction (Romeris 1931: 47) or revocation (Šamajauskas 1934: 31)) - the review of the legality and validity of the first instance decision. In the continental legal tradition it is split into full appeal and partial appeal. The second stage is cassation or revision, often described by legal scholars as the 'second appeal' (Ambrasaitė 2004: 16), the objective of which is to review decisions of an appellate court focussing on the application of the Law. It is believed that the formation of the first one was mostly influenced by the so-called Napoleonic Code (1806) and the German Code of Civil Procedure (1877). (Nekrošius 1996: 18) The country of origin of cassation is considered to be France, with its French legal tradition.

The main difference between them is that the appeal process can deal with questions of law as well as fact (Ambrasaitė 2004: 17), while the cassation process has an exclusive (extraordinary) purpose - to serve not only the interests of the parties, but also the state (ensuring the uniform application of law) (Nekrošius 1996: 50). An essential prerequisite for the adaptation of these forms in the national judicial systems is their system of instances.

Modern legal doctrine states that the formation of an instance system is determined by: 1) court errors and the need to correct them in order to protect the parties to the dispute; 2) the superiority of the higher court, which reviews the decision, over the lower court; 3) motivation for lower court judges to examine cases more closely; 4) the need to eliminate unlawful court decisions in the public interest; 5) the State's interest in a coherent and consistent legal system with a uniform interpretation of law. (Laužikas, Mikelėnas, Nekrošius 2005: 264)

However, the selectivity and systemic absorption of forms of decision control is largely determined by the context of the formation of the national judicial system, the goals of its creators, and the effectiveness of its adaptation.

National tradition acquired through jurisprudential reception

In early 1918, a particularisation of Law was present in the ethnographic territory of Lithuania plagued by wars. For the most part, relations were governed by legitimized monuments of the Russian legal tradition - criminal and civil laws, the Napoleonic Code was in effect in Užnemunė, and Prussian laws were observed in Klaipėda region. According to legal historians, in order to avoid the unpredictable 'chaos of public relations' (Maksimaitis 2012: 407), the architects of the national legal system, taking into account the complex political situation of the time and lack of basic Lithuanian legal terminology (Eidintas, Lopata 1991: 240), commenced the jurisprudential reception, i.e. the acceptance and adaptation of norms of a foreign legal tradition. It is true that, although it is defined as an 'inevitable' (Maksimaitis 2001: 70) choice, its wise formation has meant a historically significant return to national Law to the Western law tradition, which has sustained this trend throughout the entire evolution of Lithuanian statehood.

First of all, as contemporaries note, this was because of the foundation of the criminal and civil legal norms of Tsarist Russia, which has become the main object of the jurisprudential reception, derived from the Western European legal tradition. Laws of Civil Law and procedural Law have been deemed to be 'the fruit of labor of Western European states, especially the French,' (Mačys 1924: 29) while law of the Criminal Law were appreciated due to their strong link with the legal experience of Western European states (Ambrasaitė et, al. 2018: 631).

The second significant step was the decision to reject the pre-war judicial system, which was deemed 'unsuitable' (Maksimaitis 2013: 377) for the changed need of the state, and the judicial system, which operated in Lithuania during the war and was called a 'parody of the court' (Leonavičius 2002: 326). After Lithuania restored its statehood, it was decided to create the judicial system based on the Germanic model (Maksimaitis 2013: 377), thus giving the national judicial identity a completely new approach. The Provisional Law on Courts and Organization of their Work passed on 28th November 1918 created the first judicial system, composed of the Justices of the Peace, the County Courts, and the Lithuanian Tribunal.

In their interaction a dual instance model was created. Decisions rendered by courts of first instance (Justices of the Peace and County Courts) were subject to review by the Court of Appeal (County Courts or Lithuanian Tribunal, respectively). The appellate instance was final and supreme, thus the decisions rendered by it were considered to be final and not sub-

ject to appeal. The duty of interpretation of law, usually entrusted to the Court of Cassation, was entrusted by law to the Lithuanian Tribunal, which at that time acted as a general appellate instance for the entire Lithuania. (Maksimaitis 2014: 27)

Thus, the formation of the first national judicial system did not, in principle, transpose the classic dual system of judicial control employed by the Western European tradition. It was decided not to create the instance of cassation, and such a decision was mostly explained by its doubtful necessity (Eidintas, Lopata 1991: 408). However, it became obvious even before 1921 that such a decision had become a major flaw of this system. If there was hope that the Lithuanian Tribunal would be able to carry out both appeal and cassation functions, in practice it was found that appeals against first instance decisions of the Justices of the Peace filed with the county courts were considered to be final instance, and could not be challenged, even if the legal norms were misinterpreted. The beginning of the cassation institute in the national judicial system is considered to be the passage of the Law amending and supplementing the Law of the Arrangement of Lithuanian Courts by Seimas on 15 June 1921, delegating the function of cassation for the above mentioned decisions to the Lithuanian Tribunal, also turning it into only appellate instance for the cases examined by county courts as first instance.

The second major change in the national judicial system is the judicial reform of 1933. The new Law on the Judicial Organization, which came into force on 15 September 1933, laid grounds for a new judicial system in Lithuania. The courts of justices of the peace were replaced by the district courts, which remain the first instance for civil and simpler criminal cases. The instance of the county courts was not eliminated, it continued to deal with more complex criminal cases as a first instance, and remained the appellate instance for decisions of the district courts. The introduction of an entirely new instance, differentiating the functions of appeal and cassation, with the establishment of the Court of Appeal, which as an appellate instance has been entrusted with the function of reviewing the decisions of the county courts, has become a central pillar of the judicial reform. The Lithuanian Tribunal has become the court of cassation for all decisions rendered by the District Courts, County Courts, and the Court of Appeal.

This reform has completed the formation of the national judicial system. It is praised by contemporaries, expatriates, and contemporary scholars as having especially strengthened the authority of the courts ('Dėl Teismo santvarkos įstatymo 206 str.': 1938), introduced a high level of justice to society (Skipitis 1967: 247), and transposed the most advanced

international judicial work and formation practices into the judicial law (Vilbikas 2019, 66). This, at the beginning of the formation of the national instance system, allows to identify the features of the modern rule of law (Leonavičius 2002: 373) and to presume on the prospects of its development inherent in this experience.

Adaptation of forms of control of court decisions

It was mentioned that in the first national instance system, formed in 1918-1921, the appeal was the sole 'power of voiding or reforming the decision of the court' (Leonavičius 2002: 373).

Following the jurisprudential reception of the Law on Civil Proceedings (hereinafter - LCP), Lithuania adopted a model of unlimited appeal, essentially unchanged until 2002, which obliged the court of the appellate instance in the civil case to hear the case on the same grounds as the court of first instance, i.e. the parties to the proceedings were allowed, without any restriction whatsoever, to submit new facts and evidence at second instance (Laužikas, Mikelėnas, ir Nekrošius 2005: 227).

In criminal proceedings, transposed into the national Law through the jurisprudential reception of the Law of Criminal Procedure of Russian Empire of 1864 (hereinafter - the LCrP), a dualistic form of appeal against the judgements was established - a simple appeal, which was treated as a 'normal element of the proceedings with a limited deadline after which the right of appeal ceases', and an emergency appeal - as 'a reopening of a case.' (Kriščiukaitis 1928: 54) The law provided that any decision of the Court of First Instance may be appealed against by the parties to the proceedings 'on all aspects of the case which concern them'. Thus, same as in civil proceedings, the decision of the first instance court at second instance could be defeated with new evidence.

At that time, although the cassation instance was formally introduced into the national judicial system in 1921, the functions of both the Court of Appeal and the Court of Cassation remained concentrated in the Lithuanian Tribunal. Some of the decisions, which by law are subject to review by the Lithuanian Tribunal on appeal, were not subject to cassation review by the same court. According to researchers, such a situation prevailing in the judicial system 'was intolerable and unjustifiable from the point of view of elementary justice' (Maksimaitis 2014: 28). So in fact, up till the reform of 1933, the cassation instance operated in Lithuania very particularly: Decisions rendered by the Justices of the Peace were provided

with the possibility of three instances and those rendered by the County Courts with the possibility of two instances ('Teisinės valstybės organizacija' 1928: 30).

Nonetheless, legislation that were in effect in the state established the power of the cassation instance to review final decisions of courts. According to the LCP, parties to a case were allowed to file an appeal with the court of cassation, in the following cases: 1) the literal meaning of the law is clearly distorted or the law is explained insufficiently; 2) violation of such important rules and forms of justice, and such failure to observe them prevents judicial decisions from achieving *res judicata*; 3) the limits of jurisdiction and authority have been overstepped. On the basis of the LCrP, cassation is allowed when: 1) the literal meaning of the law is clearly distorted and laws are misinterpreted when determining the criminal act and the type of punishment; 2) the essential procedures of the proceedings were not observed, and such failure to observe them prevents judicial decisions from achieving *res judicata*; 3) the authority of a justice of the peace, established by law, has been exceeded.

The court of cassation could set aside the lower court's decision and refer the case back to the same court or another court of the same instance for a new hearing 'continuing from the act which led to the decision being set aside'.

Thus, the dualistic obligation was delegated by the legislature to the instance of cassation: 1) to ensure that the Court of Cassation, as a court of supreme and last instance, serves the function of a uniform application of the law, i.e. the protection of public interest; 2) to settle a dispute by protecting the rights and interests of the individual, thus ensuring the protection of the private interest. The priority function of this form of judicial control is the protection of the State's interests. (Nekrošius 1996: 53)

Despite the reform of the judicial organisation, the provisions governing the process of judicial control of court decisions in civil and criminal courts remained largely unchanged until the occupation and annexation of Lithuania. (Ambrasaitė et, al 2018: 471) After 1933, the parties to the dispute were granted the opportunity to seek justice in three instances: the first and on appeal where the court considered the dispute on its merits, and in cassation instance - examining the compliance of the decision with the legislation.

Conclusions

The identity of the forms of control of court decisions in the Lithuanian national judicial system was derived from the Western European legal tradition. The accomplished ju-

jurisprudential reception of advanced legal norms allowed the establishment of an authentic system of judicial control of court decisions during the period of the First Republic.

The most adaptive to the national judicial system is the classic dual system of judicial control of court decisions, presupposed from the institutes of appeal and cassation. It was fully implemented in the state and became operational after judicial reform of 1933. Before the reform, an appellate instance was operational in the state, as well as a very particular instance of cassation. The latter did not perform the full-fledged function guaranteeing justice.

The process of judicial control of court decisions was governed by provisions of civil and criminal procedure acquired through jurisprudential reception. These provisions imposed on appellate courts, which were reviewing decisions, an obligation to carry out a full-scale examination of the evidence and the facts. The Court of Cassation imposed with a priority obligation to protect the public interest above all, while protecting the private interest.

List of references

1. Ambrasaitė-Balynienė, Goda, *et. al.* 2018. *Lietuvos teisė, 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Vilnius: Mykolas Romeris University.
2. Ambrasaitė, Goda. 2004. *Apeliacija civiliniame procese*. Doctoral thesis. Vilnius: Mykolas Romeris University.
3. Ažubalytė, Rima, *et. al.* 2013. *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui*. Vilnius: Mykolas Romeris University.
4. 'Baudžiamasis kodeksas'. 1919. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. No. 2-3.
5. *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais*. 1933. Editor Kavolis. Kaunas: Literatūra.
6. *Baudžiamasis statutas su papildomais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų*. 1934. Kaunas: D. Gutmanas bookstore.
7. *Civilinės teisenos įstatymas su visais pakeitimais ir papildymais ir su vyr. tribunolo bei rusų senato aiškinimais*. 1938. Editor Č. Butkys; decisions of Lithuanian Tribunal were picked by L. Veržbavičius. Kaunas: D. Gutmanas bookstore.
8. Delcourt v. Belgium, no. 2689/65, A11. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57467%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57467%22]})
9. Eidintas, Alfondas, Lopata Raimundas. 1991. *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*. Vilnius: Mokslas.

10. Griškevič, Lina. 2013. *Autentiškos teismų sistemos sukūrimas Lietuvoje*. Doctoral thesis. Vilnius: Mykolas Romeris University.
11. J. M. 1938. 'Dėl Teismų santvarkos įstatymo 206 str'. *Teisė* 41.
12. Kriščiukaitis, Antanas. 1928. *Baudžiamojo proceso paskaitos*. Kaunas: University of Lithuania Faculty of Law.
13. Kūris, Pranas. 1995. 'Teisinė reforma ir teismai'. *Diena*. 1995 December, 2.
14. 'Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas'. 1919. *Lietuvos Vyriausybės žinios*. No. 2-3/26.
15. 'Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas ir papildymas'. 1921. *Vyriausybės žinios*. No. 68/607.
16. Laužikas, Egidijus, Mikelėnas Valentinas, Nekrošius Vytautas. 2005. *Civilinio proceso teisė. II tomas*. Vilnius: Justitia.
17. Leonas, Petras. 1933. 'Aequitas Lietuvos teismuose'. *Teisė* 10.
18. Leonavičius, Juozas. 2002. *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė*. Kaunas: Technologija.
19. Mačys, Vladas. 1923. 'Teismų darbo palengvinimo ir sutvarkymo reikalu'. *Teisė* 4.
20. Mačys, Vladas. 1924. *Civilinio proceso paskaitos*. Kaunas: University of Lithuania.
21. Maksimaitis, Mindaugas. 2001. *Lietuvos teisės šaltiniai 1918-1940 metais*. Vilnius: Justitia.
22. Maksimaitis, Mindaugas. 2012. 'Rusijos teisės šaltiniai Lietuvoje 1918-1940 m.' *Jurisprudencija* 19 (2).
23. Maksimaitis, Mindaugas. 2013. 'Lietuvos valstybės ir teisės atgimimo koncepcijos formavimasis'. *Jurisprudencija* 20 (1).
24. Maksimaitis, Mindaugas. 2013. 'Teismų santvarkos pagrindų formavimasis Lietuvoje (1918 1933)'. *Jurisprudencija* 20 (2).
25. Maksimaitis, Mindaugas. 2014. 'Iš Lietuvos teismų istorijos: Apeliaciniai Rūmai (1933–1944)'. *Jurisprudencija* 21 (1).
26. Maksimaitis, Mindaugas, Šapoka Gintaras, Miliauskaitė Kristina. 2011. *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944-1990)*. Vilnius: Mykolas Romeris University.
27. Nekrošius Vytautas. 1995. 'Teismų instancinė sistema ir teismų sprendimų kontrolės formos'. *Teisės problemos* 4.
28. Nekrošius, Vytautas. 1996. *Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje*. Doctoral thesis. Vilnius: Vilnius University.

29. 'Recommendation No R (95) 5 of the Committee of Ministers to Member States Concerning the Introduction and Improvement of the Functioning of Appeal Systems and Procedures in Civil and Commercial Cases of 7 February, 1995'.
30. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680505f3c>
31. Römeris, Mykolas. 1931. *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*. Kaunas: Vytautas Magnus University Faculty of Law.
32. Šamajauskas, Kazys. 1934. 'Lietuviškasis teismas'. *Teisė* 25.
33. Skipitis, Rapolas. 1967. *Nepriklausoma Lietuva. Atsiminimai*. Chicago: Terra.
34. *Teisinės valstybės organizacija. Lietuvos universitetas 1927-1928 mokslo metais (1927.IX.15-1928.II.16)*. 1928. Kaunas: University of Lithuania.
35. 'Teismų santvarkos įstatymas'. 1933. *Vyriausybės žinios*. No. 419-2900.
36. Vilbikas, Afredas. 2019. *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918-2018)*. Kaunas: Eurispaulda

Tadas Valancius

Doctoral student in Institute of Public Law of Mykolas Romeris University (Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius Lithuania).

Author's field of research consists Evolution of the Western Legal Tradition, Legal Heritage of the First Republic of Lithuania.

Gerbiamieji Ponai ir Ponios, Mieli draugai,

Prieš savaitę pasibaigė Tarptautinis Lituanistų kongresas. Jau penktą kartą turėjome galimybę susitikti Vroclavo universitete lituanistų ir Lietuvos draugų rate. Nuoširdžiai dėkojame už vertingus ir įkvepiančius pranešimus ir debatus visiems pranešėjams, ekspertams ir atvykusiems dalyviams. Tikimės, kad tų dviejų dienų vaisingų diskusijų prasitęsimo sulauksim per kitą, šeštąjį Kongresą.

Dėkojame visiems Kongreso partneriams – aukštojo mokslo institucijoms ir kitoms organizacijoms:

- Vytauto Didžiojo universitetas,
- Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija, ir asmeniškai Tarptautinių ryšių skyriaus vadovei, V Tarptautinio lituanistų kongreso organizacinio komiteto narei Vilmai Leonavičienei
- Mykolo Romerio universitetas
- Lietuvos Respublikos Švietimo, mokslo ir sporto ministerija
- Europos Komisija
- Rytų Europos kolegija
- Regionalinis tarptautinių debatų centras (RODM)
- Vroclavo miesto Mediateka.

Nuoširdžiai norime padėkoti garbės globėjams:

- prof. Adam Jezierski, Vroclavo universiteto rektorius
- prof. Inga Žalėnienė, Mykolo Romerio universiteto rektorė
- Eduardas Borisovas, LR Ambasadorius Lenkijos respublikoje
- Jacek Sutryk, Vroclavo miesto prezidentas
- Paweł Hreniak, Žemutinės Silezijos vaivada
- prof. Jan Miodek
- Tomasz Kosoń, LR Garbės konsulas Vroclavo mieste

Esame labai dėkingi mūsų rėmėjams ir sponsoriams:

- Lietuvos kultūros institutas,
- ORLEN Lietuva,
- Kepykla Korneliusz Okoń
- Bendrovė Conselion

O taip pat informaciniams rėmėjams: Przegląd Bałtycki, Kultura Litwy, Nowa Europa Wschodnia, New Eastern Europe, zw.lt, alkas.lt, bernardinai.lt

Labai ačiū Vroclavo universiteto studentų lituanistų organizacijos Labas ir fondo “Šaligretos” nariams – be jūsų pastangų ir entuziazmo Kongreso realizavimas būtų neįmanomas. Taip pat ypatingai dėkojame Kongreso gerajai dvasiai – LR Kultūros attaché Lenkijos respublikoje – Rasai Rimickaitei, kurios dėka Lietuvos kultūra vėl viešėjosi Vroclavo mieste.

Iki pasimatymo per VI Kongresą!

V Tarptautinio lituanistų kongreso organizacinis komitetas

Szanowni Państwo, Drodzy Przyjaciele!

Międzynarodowy Kongres Lituanistów za nami. Po raz piąty mieliśmy okazję spotkać się na Uniwersytecie Wrocławskim w gronie studentów, doktorantów, pracowników akademickich, ekspertów, a przede wszystkim przyjaciół Litwy. Składamy serdeczne podziękowania za interesujące i inspirujące wystąpienia i debaty wszystkim prelegentom, panelistom oraz przybyłym uczestnikom – mamy nadzieję, że dyskusje, które wywiązały się podczas tych dwóch dni, znajdą swoją kontynuację na następnym Kongresie. Dziękujemy wszystkim zaangażowanym jednostkom naukowym, prelegentom, panelistom oraz przybyłym uczestnikom konferencji za udział w tym wydarzeniu.

Dziękujemy naszym partnerom, którzy wsparli nasz kongres:

- Uniwersytetowi Witolda Wielkiego w Kownie,
- Vilmie Leonavičienė, kierownikowi Działu Współpracy Międzynarodowej Akademii Edukacji przy Uniwersytecie Witolda Wielkiego, członkini komitetu organizacyjnego V Międzynarodowego Kongresu Lituanistów,
- Uniwersytetowi Michała Römera w Wilnie,
- Ministerstwu Edukacji, Nauki i Sportu Republiki Litewskiej,
- Komisji Europejskiej,
- Kolegium Europy Wschodniej,
- Regionalnemu Ośrodkowi Debaty Międzynarodowej we Wrocławiu,
- Mediatece, filii Miejskiej Biblioteki Publicznej we Wrocławiu

Szczególne podziękowania kierujemy w stronę osób i instytucji, które objęły honorowym patronatem:

- Jego Magnificencja prof. Adam Jezierski, rektor Uniwersytetu Wrocławskiego
- Jej Magnificencja prof. Inga Žalėnienė, rektor Uniwersytetu Michała Römera w Wilnie
- Jego Ekscelencja Pan Eduardas Borisovas, Ambasador Republiki Litewskiej w Polsce
- Jacek Sutryk, Prezydent Wrocławia
- Paweł Hreniak, Wojewoda Dolnośląski
- Profesor Jan Miodek
- Tomasz Kosoń, Konsul Honorowy Republiki Litewskiej we Wrocławiu

Pragniemy też podziękować naszym sponsorom i darczyńcom, dzięki którym nasza konferencja mogła przybrać tak uroczysty charakter:

- Spółka Orlen Lietuva,
- Litewski Instytut Kultury,
- Pan Korneliusz Okoń (Cukiernia i Piekarnia Okoń),
- Spółka Conselion Prawo i Podatki Kosoń i Wspólnicy.

Za współpracę przy V Międzynarodowym Kongresie Lituanistów dziękujemy naszym patronom medialnym: Przeglądowi Bałtyckiemu, Kulturze Litwy, czasopismom Nowa Europa Wschodnia i New Eastern Europe, a także portalom zw.lt, alkas.lt, bernardinai.lt

Dziękujemy także za zaangażowanie członków Studenckiego Koła Naukowego „Labas” działającego przy Studium Języka i Kultury Litewskiej Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Fundacji Pobliza – bez was organizacja Kongresu byłaby niemożliwa!

Szczególnie dziękujemy dobremu duchowi Kongresu – Rasie Rimickaitė, attaché kulturalnej Republiki Litewskiej w Polsce, bez której część kulturalna Kongresu nie miałaby racji bytu.

Do zobaczenia na VI edycji!

Komitet Organizacyjny V Międzynarodowego Kongresu Lituanistów

ISBN: 978-83-960534-0-4

PATRONAT HONOROWY V MIĘDZYNARODOWEGO KONGRESU LITUANISTÓW:

Profesor Adam Jezierski, rektor Uniwersytetu Wrocławskiego | **Eduardas Borisovas**, Ambasador Republiki Litewskiej w Polsce
Profesor Inga Žalėnienė, rektor Uniwersytetu Michała Römera w Wilnie | **Profesor Jan Miodek** | **Jacek Sutryk**, Prezydent Wrocławia
Paweł Hreniak, Wojewoda Dolnośląski | **Tomasz Kosoń**, Konsul Honorowy Republiki Litewskiej we Wrocławiu

ORGANIZATORZY:

PARTNERZY:

SPONSORZY I DARCYŃCY:

PATRONAT MEDIALNY:

